

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

Покренут 1961.

ANNALS OF THE FACULTY OF PHILOLOGY

Established in 1961

Главни и одговорни уредник

др Биљана Чубровић, редовни професор (Филолошки факултет у Београду)

Чланови Уређивачког одбора

Проф. др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Проф. др Ала Генацијева Шешкен (Московски државни универзитет)

Проф. др Јагода Гранић (Свеучилиште у Сплиту)

Проф. др Алозија Зупан Сосич (Универзитет у Љубљани)

Др Јекатерина Ивановна Јакушкина (Московски државни универзитет)

Проф. др Александра Корда-Петровић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Проф. др Борко Ковачевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Проф. др Игор Лакић (Универзитет Црне Горе)

Проф. др Мирјана Маринковић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Проф. др Ценка Николова Иванова (Универзитет „Св. Ђирило и Методије“ у Великом Трнову)

Проф. др Ендрју Смит (Државни универзитет Емпорије)

Проф. др Веран Станојевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Проф. др Јасна Стојановић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

др Дејан Стошић (Универзитет Жан Жорес у Тулузу)

Проф. др Бошко Сувајџић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Проф. др Ала Татаренко (Филолошки факултет Нац. универзитета „Иван Франко“ у Лавову)

Проф. др Ђунићи Тојота (Градски универзитет Осаке)

Секретар редакције

др Мирјана Вучковић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Технички секретар

мср Александра Вукелић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Редакција закључена 7. јула 2021.

Издавач

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622

За издавача: проф. др Ива Драшкић Вићановић, Декан

anali.filoloski@gmail.com

www.anali.fil.bg.ac.rs

Графички дизајн

Срђан Ђурђевић

Прелом

Предраг Жижовић

Штампа

МАН, Београд

Тираж: 100

ISSN 0522-8468

e-ISSN 2787-1037

Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXXIII, Свеска I
2021

БЕОГРАД
2021

Editor-in-Chief

Prof. Biljana Čubrović (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Editorial Board

Prof. Rajna Dragičević (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Alla Gennadyevna Sheshken (Lomonosov Moscow State University)
Prof. Jagoda Granić (University of Split)
Dr Ekaterina Ivanovna Yakushkina (Lomonosov Moscow State University)
Prof. Aleksandra Korda-Petrović (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Borko Kovačević (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Igor Lakić (University of Montenegro)
Prof. Mirjana Marinković, Faculty of Philology, University of Belgrade
Prof. Tsenka Nikolova Ivanova ("St. Cyril and St. Methodius" University of Veliko Tarnovo)
Prof. Andrew Smith (Emporia State University)
Prof. Veran Stanojević (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Jasna Stojanović (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Dr Dejan Stošić (University of Toulouse Jean Jaurès)
Prof. Boško Suvajdžić (Faculty of Philology, University of Belgrade)
Prof. Ala Tatarenko (Ivan Franko National University of Lviv)
Prof. Junichi Toyota (Osaka City University)
Prof. Alojzija Zupan Sosič (University of Ljubljana)

Editorial Secretary

Dr Mirjana Vučković (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Technical Secretary

Aleksandra Vukelić, MA (Faculty of Philology, University of Belgrade)

This journal issue completed on July 7 2021.

Publisher

Faculty of Philology, University of Belgrade
3 Studentski trg, 11000 Belgrade, Serbia, +381 11 2638 622
For the Publisher: Prof. Iva Draškić Vićanović, Dean of the Faculty of Philology
anali.filoloski@gmail.com
www.anali.fil.bg.ac.rs

Graphic design

Srđan Đurđević

Typesetting

Predrag Žižović

Printing

MAB, Belgrade

Print run: 100

ISSN 0522-8468
e-ISSN 2787-1037

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

**ANNALS
OF THE FACULTY
OF PHILOLOGY**

Volume XXXIII, Number I
2021

BELGRADE
2021

Рецензенти

др Жељка Бабић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Драгана Бајић, самостални истраживач, Београд; др Ана Батас, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Радмила Бодрич, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Драгиша Бојовић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Биљана Влашковић Илић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Вања Вукићевић Гарић, доцент, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе; др Јулијана Вулетић-Ђурић, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Снежана Гудурић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Весна Дицков, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Драгана Ђорђевић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Владимир Ђурић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Катарина Завишин, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Жељка Јанковић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Даница Јеротијевић Тишма, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Александра Јовановић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Вера Јовановић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Универзитета Крагујевцу; др Владимир Јовановић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Тамара Костић-Пахноглу, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Ана Коцић Станковић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Марија Кривокапић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе; др Сања Кример Габоровић, доцент, Грађевински факултет у Суботици, Универзитет у Новом Саду; др Зорана Крсмановић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Весна Крчмар, редовни професор, Академија уметности, Београд; др Тијана Кукић, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Сања Маричић Месаровић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Бранка Миленковић, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Ивана Миљковић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Биљана Мишић Илић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Сања Нинковић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Анико Новак, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Предраг Новаков, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Јелица Новаковић Лопушина, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Тијана Парезановић, ванредни професор, Факултет за стране језике Алфа, БК Универзитет; др Петар Пенда, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Славица Перовић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе; др Диана Поповић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Виктор Савић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Смиља Срдич, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Вања Станишић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Рада Стијовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ; др Јасна Стојановић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Војкан Стојичић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Надежда Стојковић, ванредни професор, Електронски факултет Универзитета у Нишу; др Ева Толди, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Ивана Трбојевић Милошевић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Андреј Фајгел, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Биљана Чубровић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Наташа Шофранац, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Ирена Шпадијер, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Михаило Шћепановић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Reviewers

Prof. Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Dr Dragana Bajić, independent researcher, Belgrade; Dr Ana Batas, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Radmila Bodrić, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Dragiša Bojović, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Biljana Čubrović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Vesna Dickov, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Dragana Đorđević, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Vladimir Đurić, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr Andrej Fajgelj, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Snežana Gudurić, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Željka Janković, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Danica Jerotijević Tišma, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Aleksandra Jovanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Vera Jovanović, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Vladimir Jovanović, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr Tamara Kostić-Pahnoglu, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr Ana Kocić Stanković, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Marija Krivokapić, Faculty of Philology, University of Montenegro; Dr Sanja Krimer Gaborović, Faculty of Civil Engineering, Subotica, University of Novi Sad; Dr Zorana Krsmanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Vesna Krčmar, Academy of Arts, Belgrade; Dr Tijana Kukić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Sanja Maričić Mesarović, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Branka Milenković, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Ivana Miljković, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Biljana Mišić Ilić, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr Sanja Ninković, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Aniko Novak, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Predrag Novakov, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Jelica Novaković Lopušina, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Tijana Parezanović, Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University; Prof. Petar Penda, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Prof. Slavica Perović, Faculty of Philology, University of Montenegro; Prof. Diana Popović, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Viktor Savić, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Smilja Srdić, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Vanja Stanišić, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Rada Stijović, Institute for the Serbian Language of SASA; Prof. Jasna Stojanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Vojkan Stojičić, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Nadežda Stojković, Faculty of Electronic Engineering, University of Niš; Dr Nataša Šofranac, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Irena Špadijer, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Mihailo Šćepanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Eva Toldi, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Ivana Trbojević Milošević, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Biljana Vlašković Ilić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Vanja Vukićević Garić, Faculty of Philology, University of Montenegro; Dr Julijana Vuletić-Đurić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Katarina Zavištin, Faculty of Philology, University of Belgrade.

Садржај

Table of Contents

Dušan Nikolić

Effects of F0 acoustic parameters on the perception of Serbian lexical pitch accents — 13

Efekti akustičkih parametara frekvencije osnovnog tona na percepciju srpskih akcenata

Milena Kong-Insam

VOT as a phonetic cue of foreign accentedness – a case study approach of five Austrian students of English — 29

Vreme nastupa zvučnosti kao fonetsko obeležje stranog akcenta – studija slučaja pet austrijskih studenata engleskog

Маја Г. Баћић / Маја Г. Ваћић

Ово је трећи пут како се преселио. – Перфекат или аорист у модерном грчком језику? — 49

This is the third time he's moved. - Perfect or Aorist in Modern Greek?

Олга И. Богуновић / Olga I. Bogunović

Трагом путева развика српске дијалекатске лексике: називи за камен у говору Васојевића — 65

Following the path of development of Serbian dialectal lexemes: names for stone in the Vasojevićs' subdialect

Данијела Н. Чолић, Младен В. Томић

Daniijela N. Čolić, Mladen V. Tomić

Културноисторијски аспекти и симболика 'зелене' боје у немачким, енглеским и српским фразеологизмима — 83

Cultural-historical aspects and symbolism of the colour 'green' in German, English, and Serbian phrasemes

Бранислав Д. Ивановић / Branislav D. Ivanović

Узроци перзистенције опсолетних генитива у немачкој фразеологији — 101

Causes of the persistence of obsolete genitive forms in German phraseology

de

Junichi Toyota / Ђунићи Тојота

On *rid* and the origin of the *get*-passive — 113

О глаголу *rid* и пореклу пасива са *get*

Ирена М. Селаковић / Irena M. Selaković

Преглед контрастивних истраживања српског и шпанског језика у другој деценији XXI века — 129

Overview of contrastive research of Serbian and Spanish in the second decade of the 21st century es

Бранко М. Ракић / Branko M. Rakić

Вежбе изговора француског самогласника [y] у савременим методама за учење француског језика до нивоа А2: могућности примене у настави са србофоним субјектима — 159

The French vowel [y] pronunciation exercises in contemporary French learning methods up to A2 level: Possibilities of application in corrective work with Serbian-speaking subjects fr

Јелена В. Брајовић

« Auteurs FLE » pour les apprenants (serbes) de FLE : Velibor Čolić — 177

Pisci koji pišu na francuskom kao stranom jeziku za (srpske) učenike francuskog kao stranog jezika: Velibor Čolić fr

Данијела Д. Ђорђевић / Katarina O. Lazić

Učestali leksički spojevi u nastavi engleskog kao stranog jezika struke na master akademskim studijama — 193

Teaching lexical bundles in a master's degree ESP course

Дуња Д. Бранков / Dunja D. Brankov

Настава страних језика на раном узрасту: приказ модела наставе и наставног плана и програма у Србији — 209

Teaching foreign languages at an early age:
Overview of teaching models and curricula in Serbia es

Marko R. Čudić

Jedan prilog izučavanju pozicije i odgovornosti intelektualca u kriznim vremenima – slučaj Šandora Maraija — 231

A contribution to the study of the position and responsibility of intellectuals in times of crisis – The case of Sándor Márai

Aleksandar S. Đokanović

Transformacija mita o Edipu u drami *Slepac* Huga Klause — 245

Transformation of the myth of Oedipus in Hugo Claus' play *The Blind Man*

Владимир Ј. Карановић, Снежана Б. Јовановић

Vladimir J. Karanović, Snežana B. Jovanović

Преводна и критичка рецепција романа *Педро Парамо* Хуана Рулфа у Србији — 259

The translational and critical reception of the novel *Pedro Páramo* by Juan Rulfo in Serbia es

Velimir D. Mladenović / Велимир Д. Младеновић

Réflexions d'Elsa Triolet sur la science — 279

Elsa Triolet's reflections on science fr

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.1>

811.163.41'342.8

811.163.41:811.111

811.163.41:811.222.1

811.163.41:811.581

Effects of F0 acoustic parameters on the perception of Serbian lexical pitch accents

Dušan Nikolić*

University of Calgary, Linguistics Division

Key words:

lexical pitch accents

F0

alignment

height

perception

Abstract

The study examines the discrimination of Serbian lexical pitch accent types by English, Mandarin, and Persian listeners. These groups of speakers were selected because of different word-prosodic systems of each language. For example, Serbian is a lexical pitch accent language, English is a stress-accented language, Mandarin is a tone language, and Persian could likely belong either to stress languages or to lexical pitch accent languages. All the participants were naïve listeners, that is, they had never been exposed to Serbian prior to the task. The participants were required to carry out an AX task on short Serbian sentences in which 1) a target item was not manipulated at all, 2) a target item's F0 alignment was modified, 3) a target item's F0 height was modified, and 4) a target item's F0 alignment and height were modulated in tandem. The results showed that both the F0 alignment and F0 height had an impact on the perception of Serbian lexical pitch accents for Mandarin and English speakers, but not for Persian speakers, which suggested that the perception of lexical pitch accents was contingent on the speakers' L1 prosodic system. (*received: 10 May 2021; accepted: 16 June 2021*)

1. F0 acoustic parameters of pitch accents

F0 is often considered to be the most relevant acoustic correlate of pitch accents (in contrast to acoustic correlates of stress, which can be F0, duration, and intensity; Beckman, 2012; Levi, 2005). In particular, previous research has found that the perception of pitch accents is predicated on F0 alignment and F0 height, inter alia (Dilley/Heffner, 2013; K ugler/Gollrad, 2015; Grice, et al., 2017). Although these pitch accent F0 parameters are necessary for signalling *post-lexical* pitch accents, it has remained unclear whether the same F0 parameters would facilitate the perception of *lexical* pitch accents.¹ In this study, I aimed to fill this gap in research by exploring whether F0 alignment and F0 height affected the perception of Serbian lexical pitch accents.

In Section 2, I review the most relevant research papers exploring the perception of F0 acoustic parameters of pitch accents. In Section 3, I illustrate the prosodic systems of the languages used in the study. In Section 4, I provide a detailed description of the present study, while in Section 5, I report the results of the study. Discussion of the results and conclusion are given in Sections 6 and 7, respectively.

2. Research review

The previous research on acoustic parameters of pitch accents has mainly focused on post-lexical pitch accents (Smiljani c/Hualde, 2000; Dilley/Heffner, 2013; K ugler/Gollrad, 2015; Grice, et al. 2017). Grice and colleagues (2017) explored how F0 parameters, peak alignment, target height, and the tonal onglide, were used to signal different focus types – broad, narrow, and contrastive focus. In their study, the authors created three nonce words, ‘Bieber’ [‘bi:b e], ‘Bahber’ [‘ba:b e], and ‘Bohber’ [‘bo:b e]. The three target items appeared in three different focus types: broad, narrow, and contrastive. Participants were instructed to read a dialogue which consisted of questions and answers, whereby answers contained the target, nonce words. The read material was annotated by two trained transcribers who labelled the material according to German ToBI guidelines (Grice/Benzm uller, 1995). In addition to labelling, the F0 acoustic parameters, F0 alignment, height, and onglide, were analyzed by setting up specific measures for each acoustic parameter. The F0 peak alignment was measured by calculating the time difference between the onset of the stressed vowel and the F0 peak. Positive F0 alignment indicated that the peak occurred within or after the accented syllable, whereas negative values suggested that the peak occurred before the accented syllable. F0 target height was “the difference in semitones between the tonal target on the accented syllable, corresponding to the starred tone, and a following low reference point towards the end of the phrase, corresponding to a low boundary tone” (1995: 93). The authors placed this point towards the boundary tone at 210ms from the target word. The target height was therefore the difference between the F0 peak and this point. Lastly,

1 Based on their functions, pitch accents can be lexical or post lexical. For example, speakers of German use post-lexical pitch accents to indicate different types of focus, whereas speakers of Swedish use lexical pitch accent to differentiate segmentally identical lexical items (Jun, 2005).

the tonal onglide was the measure which indicated whether the F0 was rising or falling, and it was calculated by measuring the difference in semitones between the starred tone (where labelers placed a star) and the point 30 ms before the start of the syllable. This point, as the authors suggested, provided a consistent F0 point of measurement for a more optimal approximation of the pitch movement. A positive onglide value meant that the tone was rising up to the peak, whereas the negative value indicated a fall. The results of the study showed a lot of variation across speakers as each of the three F0 parameters, alignment, height and onglide, were used differently on broad focus and on narrow and contrastive focus. In general, participants exhibited “a later peak alignment, a greater tonal onglide and a higher target for contrastive focus than for narrow focus, and likewise for narrow focus in relation to broad focus” (1995: 102). Therefore, the authors concluded that the given F0 acoustic parameters were reliable cues to different pitch accent types.

In a series of four experiments, Dillely and Heffner (2013) tested whether the changes in an F0 peak and valley created a perceptual shift from H* to H+L* and from L* to L+H* pitch accents in American English. The authors used four different tasks: AX, AXB, imitation, and the judgement of the stimuli. Results of their study revealed that the shifts in F0 peak and valley alignment significantly influenced the perception of pitch accent categories. The authors found that “some timing differences have little or no impact on phonological representations for intonation, while other timing differences of comparable magnitude have a quite significant impact on representations” (2013: 49). More importantly, though, the experiments revealed that the adjustment in the alignment of the F0 peak could influence the perception of the distinction between the H*+L and H*.

Kügler and Gollrad (2015) investigated phonetic realizations of the nuclear rise-fall contour in German. The authors explored “how the phonetic realization of the rise-fall contour interacts with contexts that require a contrastive or broad focus interpretation in the answer” (2015: 12). In a series of production and perception experiments, the authors revealed that phonetic parameter height/alignment (they equated these two) of the rise-fall contour changed as the contrastive focus shifted. They found that the parameter height/alignment was sufficient to generate the contrast of the contour as the “speakers realized significantly higher and later F0 peaks in contrastive contexts” (2015: 12). Therefore, alignment/height again proved a very robust F0 parameter of pitch accents.

Smiljanić and Hualde (2000) explored accentual peak alignment in two Serbo-Croatian dialects (Belgrade and Zagreb) in order to develop a better understanding of whether lexical or pragmatic specification constraints could play a role in the accentual peak placement. The authors hypothesized, given the nature of the two dialects, that the accentual peak would be contrastive for Belgrade speakers, but that Zagreb speakers’ peak alignment would be influenced mainly by pragmatic conditions such as narrow and broad focus. The authors therefore developed four different sentences in which the target lexical item was always the initial word because the pitch movement was maximized at the beginning of a sentence.

Four sentences were produced in both narrow and broad focus context, whereby whole sentences were produced in broad focus, while only the target word was produced under the narrow focus. The results showed that the contrastive nature of the accentual peak for Belgrade speakers was preserved under each focus type, while Zagreb speakers tended to shift peaks towards the middle of the stressed syllable under the narrow context resembling the lexical distinction preserved with Belgrade speakers. The study therefore showed that even for the speakers of the same language peak alignment was quite an important property in signalling lexical or pragmatic differences.

Levi (2005), in her study, asked whether Turkish belonged to stress or lexical pitch accent languages. The author assumed that Turkish could belong to lexical pitch accent languages (e.g. Serbian, Swedish, Japanese, Basque), and was one of the few who investigated the acoustic parameters of lexical pitch accents. To that end, the author analyzed F0, duration, and intensity of the two sets of minimal pairs of nouns and verbs. Each target item was embedded in a carrier phrase “Ahmet said X”, whereby, due to the Turkish word order, the target item was in the middle of the sentence. Although the results showed that all the three cues were quite reliable indicators of lexical pitch accents in Turkish, F0 was found to be the most robust acoustic parameter of Turkish lexical pitch accents, whereas duration and intensity were less prominent. The study showed that lexical pitch accents, albeit signaled primarily by F0, could be indicated by duration and intensity, too.

Developing on the procedure used by Grice and colleagues (2017) (explained below), in the present study, I investigated whether F0 alignment and F0 height, which were taken to be important acoustic parameters of pitch accents influenced the perception of pitch accents. However, the present study deviated from the previous ones in many respects. First, the present study investigated whether F0 alignment and F0 height affected the perception of *lexical* pitch accents, instead of post-lexical pitch accents. Second, the lexical pitch accents are an integral property of Serbian prosodic system, which is why the stimuli that participants heard were in Serbian.² Third, although Serbian lexical pitch accent categories depend on the vowel duration, too, in the present study, I maintained the duration constant in order to be able to explore which F0 acoustic parameters influenced the perception of these categories. Lastly, I explored whether naïve speakers, i.e. speakers who had never been exposed to Serbian, could differentiate between lexical pitch accents. The naïve speakers were the native speakers of English, Mandarin, and Persian. I selected these three languages because they were typologically different in their prosodic systems (Hyman, 2006), which further allowed me to make assumptions on the ways participants would perceive lexical pitch accents. In the next section, I briefly describe Serbian, English, Mandarin, and Persian word-prosodic systems.

2 The author of the study, who is a native speaker of Serbian, recorded the stimuli.

3. Word-prosodic systems

Standard Grammars of the Serbian language maintain that Serbian uses four lexical accent types (Stanojčić/Popović, 1992). These are divided into *short falling*, *short rising*, *long falling*, and *long rising*. Accents in Serbian are contrastive, which means that two words with the same segmental configuration such as *râd* (“work”) and *ràd* (“willing to do something”), or *dúga* (“rainbow”) and *dùga* (“long.NOM.FEM”) have different meanings. Although the context in which these lexical items are found is fundamental, the accentual distinction cannot be overlooked as it indicates the meaning difference, too. Svetlana Godjevac (2000, 2005) argues that the four accents can be represented phonologically as two bitonal pitch accents: L^*+H and H^*+L . Godjevac (2005) bases her description on Lehiste and Ivić (1986) who hold that rising and falling accents differ mainly in the F_0 patterns of the postaccented syllable. For example, Lehiste and Ivić (1986) found that the F_0 of the “syllable following a falling accent was considerably lower than the fundamental frequency of the syllable following a rising accent. The peak F_0 value of the postaccentual syllable following a rising accent was comparable to or higher than the peak F_0 value of the syllable carrying the rising accent” (Lehiste/Ivić, 1986: 45). Godjevac (2005) retains this difference in stipulating the sequence of two tones: L and H, whereby the starred tone is anchored to the nuclear syllable, while the tone that follows, the trailing tone, is prominent on the second syllable. The distinction between long and short pitch accents is maintained, too, that is, short accents are aligned to a stressed monomoraic nucleus, whereas long pitch accents are associated with a bimoraic nucleus (Zec, 1999).

In the present study, I adhered to Godjevac’s (2005) description of pitch accents with a distinction that I did not make a difference between long and short lexical pitch accents in order to be able to ascertain whether F_0 parameters were affecting the perception rather than duration. Godjevac’s (2005) classification of Serbian lexical pitch accents is presented in Table 1 below.

Duration	Pitch movement	
	Falling	Rising
Short	H^*+L	L^*+H
Long	H^*+L	L^*+H

Table 1. Serbian lexical pitch accents according to Godjevac (2005)

With respect to English, Beckman and colleagues (2005), and Ladefoged and Johnson (2014) list out five pitch accents in English: H^* , L^* , L^*+H , $L+H^*$, and $H+!H^*$. Apart from L^* and H^* , high tones can be preceded by low pitch, as in $L+H^*$, whereby the listener hears a “sharply rising pitch. Similarly, L^* can be followed by a closely attached high pitch, L^*+H , so that the listener hears a scoop upward in pitch after the low pitch at the beginning of the stressed syllable” (Ladefoged/Johnson, 2014: 135). A ‘high plus downstepped high’, $H+!H^*$, indicates a slight step-down in the pitch height that is relative to the initial high tone. This means that every subsequent pitch accent from the starting high-pitched tone is only slightly lower than the

first tone, but it is not low enough to be an L* (2014: 135). The main distinction between pitch accents in English and Serbian is that English pitch accents are used to express meaning at a post-lexical level, while Serbian pitch accents are inherent to lexical items (Ladd, 1996; Jun, 2005). This means that English speakers do not rely on pitch accent to discriminate between the two lexical items, but they use them to indicate post-lexical information structure types.

Mandarin is a tone language. It includes four tones: high level, high rising, low falling rising, and high falling (Ladefoged/Johnson, 2014). Even though the phonetic reality is usually not as indicative as the annotation of Mandarin tones, the categorization can represent all the syllables in Mandarin (Ladefoged/Johnson, 2014). Mandarin speakers are, therefore, attuned to perceiving tonal contrast in a more categorical manner than the speakers of non-tonal languages (Dupoux, et al., 2008). In addition, it has been shown that Mandarin speakers are more sensitive to F0 directionality in the perception of tones rather than F0 height (Gandour, 1983).

It is still unclear what kind of word prosody Persian has (Eslami/Bijankhan, 2002; Sadat-Tehrani, 2009; Sadeghi, 2011; Abolhasanizadeh, et al., 2012). Persian phonological inventory accepts post-lexical pitch accents. These pitch accents are associated with the word-final syllables (Eslami/Bijankhan, 2002). The number of pitch accents is a matter of debate, though. Eslami and Bijankhan (2002) posits four pitch accents: H*, L*, L*+H, and L*+H. Sadat-Tehrani (2009) claims that there is only one pitch accent in Persian – L+H*. This pitch accent “has two morpheme alternants, L+H* in polysyllabic accentual phrases and H* in monosyllabic ones” (Abolhasanizadeh, et al., 2012: 1382). According to Abolhasanizadeh et al. (2012), Persian is different from English in that its prosodic system does not incorporate a contrast between stressed and unstressed syllables independently of the pitch accent presence. Sadeghi (2011), on the other hand, claims that stress is the main suprasegmental feature of Persian words, independently of pitch accents, and that duration is its most robust acoustic correlate.

4. Present study

In the present study, I asked whether the F0 alignment and F0 height were robust acoustic cues of Serbian lexical pitch accents, and whether naïve listeners could distinguish between Serbian lexical pitch accent types based on these F0 parameters.

In the following three sections, I elaborate on the methods of the study, I list the most relevant results of the study, and I discuss the findings in line with the research questions.

4.1. Methodology

4.1.1. Stimuli

The stimuli were recorded by a female and a male native speaker of Serbian (mean age = 27.5). The recordings were made in a soundproof booth, at the Phonetics laboratory, at the University of Calgary. All the stimuli were recorded in Praat at a sampling rate 44.1 kHz (16bit) by using a condenser microphone and a high-quality amplifier (24bit, 192kHz).

The stimuli consisted of four sentences produced by Serbian speakers. Each sentence contained one target lexical item bearing a pitch accent. The lexical target items were the following: *línija* (“line”), *màlina* (“raspberry”), *jâvan* (“public”), *jàlov* (“of poor quality”). The target items were placed in a sentence-medial position, that is, in a position where the influence of the boundary tones would be minimal. The target items bore the primary but not emphatic or sentence stress, and each target item consisted of a sonorant so that F0 contours would not be interrupted by an obstruent.³ The following sentences were used as the stimuli:

1. a. Ovo je **línija** crvene boje.
This be.3rd line_{NOM} red_{GEN} colour_{GEN}
‘This is a red line.’
- b. Ovo je **màlina** crvene boje.
This be.3rd raspberry_{NOM} red_{GEN} colour_{GEN}
‘This is a red raspberry.’
- c. Ovo je **jâvan** rad.
This be.3rd public_{NOM} work_{NOM}
‘This is public work.’
- d. Ovo je **jàlov** rad.
This be.3rd poor quality_{NOM} work_{NOM}
‘This is the work of poor quality.’

I manipulated each target item to receive three additional versions. The versions were marked in the following way. (1) original, (2) original + alignment, (3) original + height, (4) original + alignment + height. Original versions (1) were the originally produced sentences, that is, the sentences without any modifications of the lexical target item. The pitch contour of the original version of a target item produced by a female Serbian speaker is illustrated in Figure 1.

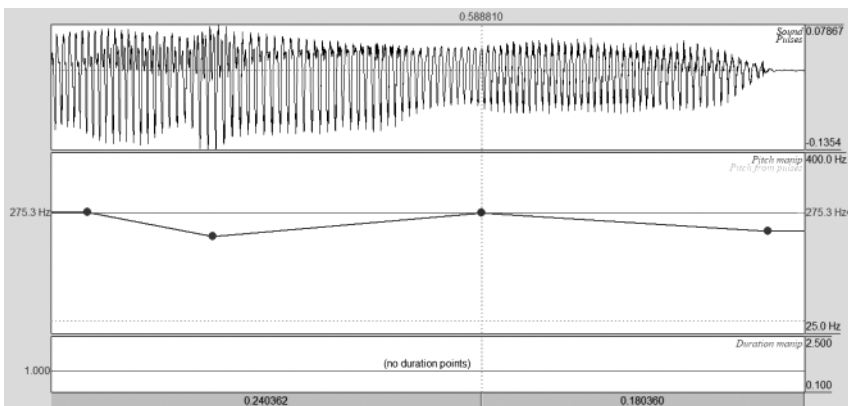

Figure 1. Version (1) – the originally produced pitch contour

³ [v] in Serbian is a labio-dental approximant.

In the present study, I developed an original + alignment version (2) in which the peak of the pitch accent was modified in order to align to either the beginning of the syllable or the end of the syllable depending on the pitch accent. L*+H pitch accent peaks were aligned to the left as the peak was found at the end of the syllable, whereas H*+L pitch accents were aligned to the right as the peak was positioned at the beginning of the syllable. Thus, the timing of the peak was changed, while the syllable duration and the pitch height were unaltered (Figure 2).

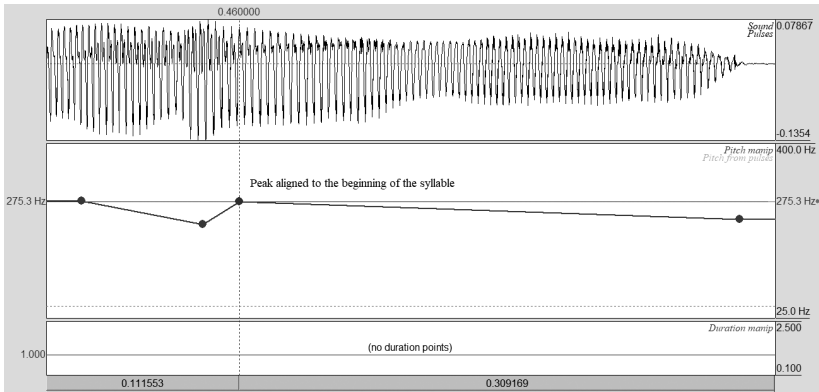

Figure 2. Version (2) – the pitch contour of the modified alignment

The version (3), in the present study, included the height modification. The pitch peak was increased by 50 Hz, as this was thought to be a range that could induce a perceptually significant difference from the original sound (Figure 3).⁴ Lastly, the fourth version (4) witnessed the alteration of both the alignment and height. On a duration scale, the peak was aligned either to the left or to the right of its initial position, and the height was increased for 50 Hz (Figure 4).

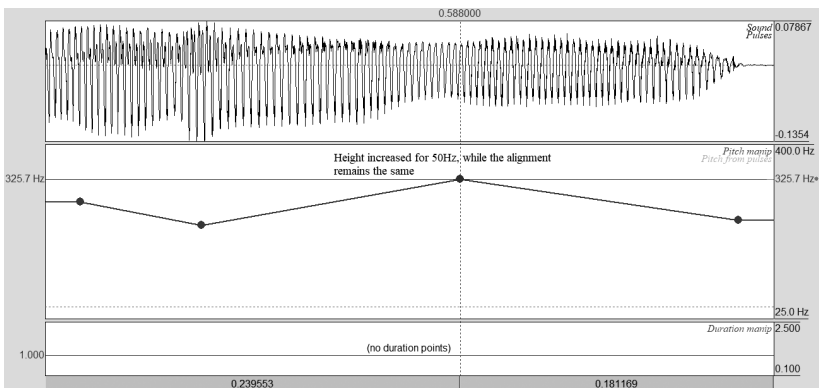

Figure 3. Version (3) – pitch height increased on the lexical pitch peak

4 Previous research on F0 peak increase or decrease did not *precisely* indicate the ‘value’ that should be used so that listeners could detect any difference in the signals (cf. Kohler 2008; Niebuhr/Winkler, 2017). Since the listeners had never been exposed to the language they listened to, and the stimuli were given as full sentences, the cognitive load was rather high. Therefore, to render the alteration of the F0 height perceivable, I decided to take a value of 50 Hz as an increase.

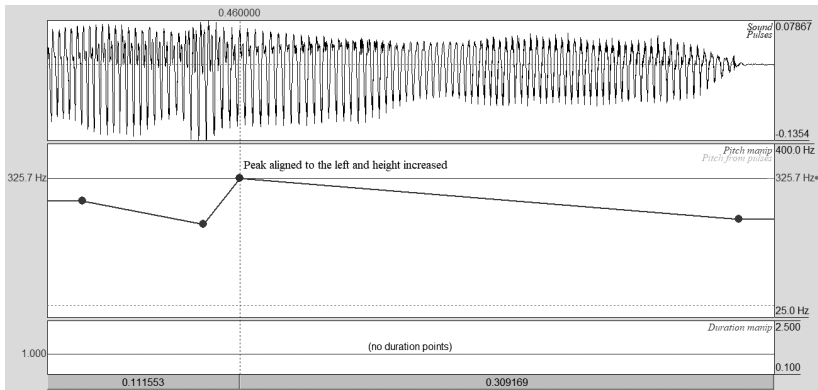

Figure 4. Version (4) – modified peak alignment and height

4.1.2. Participants

There were four groups of listeners: English, Mandarin, Persian, and Serbian speakers (Table 3). There were 5 English listeners, two male, and three female speakers (mean age = 30). There were two Mandarin, two Persian, and two Serbian speakers, one female and one male speaker per each language group. The mean age of the groups was 25, 35, and 24, respectively. All the listeners were the students at the University of Calgary.

4.1.3. Procedure

Participants were required to carry out an AX discrimination task that was administered in PsychoPy3 (Pierce, et. al, 2007). An AX discrimination task was used to determine whether the stimulus A was the same as the stimulus X. I paired each version with another version, and thus I received 10 combinations per target item. There were 80 trials per participant altogether (10 combinations x 2 speakers x 4 target items), and the stimuli were presented in pairs with a 1000ms inter-stimulus interval (ISI). Participants were told that all the paired recordings were the same segmentally, but that they differed in some suprasegmental aspect. After hearing each pair of sentences, participants judged whether the two sentences were the same or different by pressing the key [A] for “same”, and [L] for “different”. Once the response was collected, the next pair was played following a 500ms pause.

4.1.4. Data analysis

Although there were 10 combinations for each target item in total, for the purposes of the present study, I counted the responses on those pairs that included the original version and any of the three additional versions. Participants’ accuracy scores and reaction times were measured in PsychoPy3, and these were statistically analyzed and processed in RStudio (RStudio Team, 2019) by using the Generalized Estimating Equations (GEE) approach (Liang/Zeger, 1986), and the Signal Detection Theory (SDT) (Macmillan/ Creelman, 2004).

5. Results

Using the Generalized Estimating Equation (GEE), I developed and compared several models wherein *Accuracy* and *Reaction Times* were dependent variables, and *F0 Parameters* was an independent variable. Models revealed that F0 alignment and F0 height, significantly influenced the accuracy scores (Table 2). The pairwise comparisons of estimated marginal means between the parameters confirmed this finding, too, as all the stimuli pairs significantly differed from the original version (Table 3). That is, F0 alignment, F0 height, and the combination of F0 alignment and height were significant predictors of accuracy.

F0 parameters	B	SE	z-score	p-value
Alignment	- 2.656	0.51	15.8	< 0.01
Height	- 1.946	0.49	27.2	< 0.01
Alignment+Height	- 1.236	0.54	5.25	0.022

Table 2. GEE model summary on *Accuracy* as the dependent variable and F0 parameters as the independent variables

Stimuli pairs	odds ratio	SE	z-score	p-value
Original - Alignment	14.24	7.25	5.22	< 0.01
Original - Height	7.00	3.43	3.97	< 0.01
Original - Alignment+Height	3.44	1.86	2.29	0.022

Table 3. Bonferroni pairwise comparisons of estimated marginal means

Different results were obtained on reaction times. While F0 alignment was not a reliable predictor of reaction times, F0 height was (Table 4). The estimated marginal means showed no difference between the stimuli pairs.

F0 parameters	B	SE	z-score	p-value
Alignment	- 0.051	0.147	0.12	0.732
Height	- 0.246	0.115	4.58	0.032
Alignment+Height	- 0.175	0.117	2.26	0.133

Table 4. GEE model summary on *Reaction Time* as the dependent variable and F0 parameters as the independent variables

The results obtained from the GEE models suggested that both F0 alignment and height were robust acoustic parameters of lexical pitch accents. Because the reaction times were affected by F0 height, this acoustic parameter could be taken as more robust than the alignment. Figure 5 shows that listeners indeed needed less time to respond to the pairs in which the original stimuli were coupled with the stimuli with altered height. Estimated marginal means indicate this, too (Alignment - 1.08, Height - 0.833, Alignment+Height - 0.95).

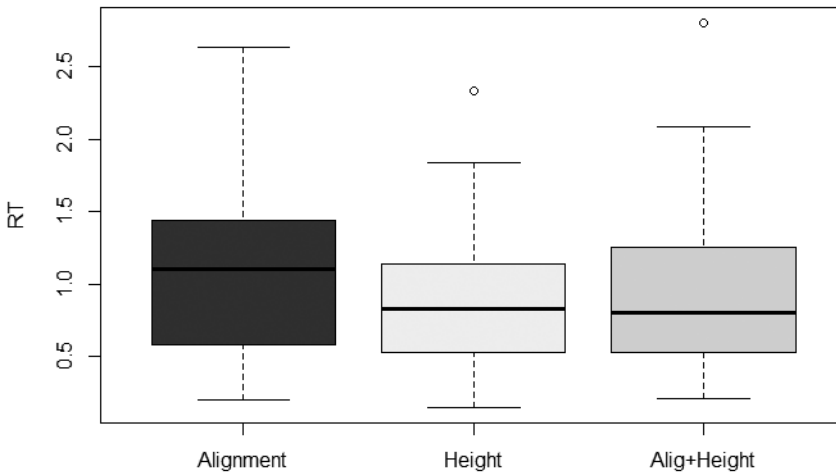

Figure 5. Mean reaction time values per each F0 parameter

The Signal Detection Theory (SDT) was used to investigate differences in performances between groups. Table 5 below presents the raw number of hits, misses, false alarms, and correct rejections per language group. Correct responses on identical pairs (e.g., version (1) and version (1)) were considered correct rejections, while hits were correct responses on different pairs (e.g., version (1) and version (2)). Although I paired up all the versions, I analyzed only those that were coupled with the original stimuli, that is, with the version (1), as these were of greatest interest to the study.

Listeners	Stimulus pair	Responses		Total
		Different (yes)	Same (no)	
English	Different	58 (Hit)	62 (Miss)	120
	Same	4 (False Alarm)	36 (Correct Rejection)	40
Mandarin	Different	21	27	48
	Same	1	15	16
Persian	Different	21	27	48
	Same	6	10	16
Serbian	Different	32	16	48
	Same	1	15	16

Table 5. The breakdown of the total number of responses received on hits, misses, false alarms, and correct rejections per each language group

D-prime values, which are indices of listeners' sensitivity to the signal, are given in Table 6. Table 6 also lists beta, A-prime, B'D, and c scores. The beta value indicates listeners' bias towards saying "yes" or "no". The A-prime value is a non-parametric indicator of discriminability. The value closer to 1 means better

discriminability. A B'D value denotes a non-parametric measure of bias, whereby the positive value means listeners' bias to respond "yes", while the negative value signals listeners' bias to say "no". Lastly, c value is yet another index of bias, which stands for the number of standard deviations from the midpoint between the two distributions.

Listeners	d-prime	beta	A-prime	B'D	c
English	1.19	2.12	0.80	0.47	0.63
Mandarin	1.19	2.46	0.8	0.61	0.75
Persian	0.14	1.03	0.56	0.02	0.23
Serbian	1.77	2.28	0.88	0.58	0.46

Table 6. d-prime, beta, A-prime, B'D, and c scores received from the SDT analysis

Serbian listeners showed the highest sensitivity for discriminating between the stimuli pairs. This was confirmed by both d- and A-prime score. Persian listeners showed the lowest sensitivity, whereas English and Mandarin speakers were identical in this respect. The exact binomial test showed that English listeners performed better than chance on the "same" pairs ($p < 0.01$), while they performed below the chance level on the "different" pairs ($p = 0.78$). The same results were observed for Mandarin listeners ("same" - $p < 0.01$, "different" - $p = 0.47$), while Persian listeners did not perform above the chance level on both "same" and "different" stimuli pairs ($p = 0.45$, $p = 0.47$, respectively). Serbian listeners performed better than chance on all the stimuli pairs ($p = 0.03$, $p < 0.01$).

6. Discussion

In the present study, I explored the perception of Serbian lexical pitch accents by English, Mandarin, and Persian speakers. I asked whether F0 alignment and F0 height were acoustic parameters robust enough for naïve listeners to discriminate between Serbian lexical pitch accents. The results reveal that English and Mandarin speakers can discriminate between Serbian lexical pitch accents reliably well, which can be attributed to the fact that they use these parameters to produce and perceive intonation units in their language. With respect to Mandarin, the main acoustic parameter of Mandarin tones is F0, or more specifically, F0 height and F0 contour (Jongman, et al., 2006). While Gandour's (1983) study attached greater importance to F0 contour than to F0 height, Massaro and colleagues (1985) found that both correlates are equally important. Mandarin speakers were therefore unsurprisingly capable of tuning into the F0 height and F0 alignment acoustic parameters to discriminate between lexical pitch accents. With regard to English, previous research has shown that pitch accents in English are often signaled by F0 alignment and F0 height (Grice, et al., 2017), which is why English listeners could retrieve the acoustic information from the stimuli and discriminate between Serbian lexical pitch accents, too. Due to the nature of the AX task used in the present study, this interpretation precludes the possibility of Mandarin and English

speakers relying on phonological representations of tones or pitch accents to contrast Serbian lexical pitch accents. Instead, the analysis supports the acoustic retrieval of the given parameters.

While Mandarin and English speakers did not have major difficulties on the task, Persian listeners performed below chance. This could be because Persian word-prosodic system is determined by stress rather than lexical pitch accents, and the main acoustic parameter of Persian stress is *duration* (Sadeghi, 2011). Therefore, Persian listeners were less sensitive to the stimuli than English and Mandarin listeners because they did not focus their attention to retrieving the given F0 acoustic parameters; hence, their discrimination level remained low. The finding sheds light on Persian word prosody, as it suggests that Persian belongs to stress-accented languages rather than pitch accent languages.

Lastly, F0 alignment and F0 height significantly influenced the perception of Serbian lexical pitch accents for Mandarin and English speakers, but not for Persian speakers. The fact that Persian speakers exhibited a type of “deafness” towards Serbian lexical pitch accents could suggest that F0 height and F0 alignment are not universally based acoustic properties of word-prosodic units, but that they are robust enough to indicate certain word-prosodic units, if the listeners rely on F0 alignment and F0 height in their L1 prosody. Therefore, results confirm that listeners’ L1 prosodic system governs the way in which non-native prosodic contrasts are perceived.

7. Conclusion

In the present study, I explored whether F0 acoustic parameters: F0 alignment and F0 height, were robust enough to influence the perception of lexical pitch accents. Serbian, Mandarin, English, and Persian speakers were required to carry out an AX discrimination on the stimuli recorded in Serbian. The stimuli consisted of short sentences whereby each sentence consisted of the target lexical item that possessed a lexical pitch accent. The target items were manipulated so that F0 alignment and F0 height were modified on each of the items. The modifications were then included in the AX discrimination tasks. Results revealed that F0 alignment and F0 height were reliable cues of lexical pitch accents for Serbian, Mandarin and English, but not for Persian listeners. This finding was attributed to the fact that listeners perceived Serbian lexical pitch accents through their L1 word-prosodic systems, relying on those acoustic parameters that were prominent in their language. Future studies are necessary to fully capture the perception of Serbian lexical pitch accents, as the present study had a low number of participants, and the main acoustic property investigated was F0, rather than F0, duration, the two main components of Serbian lexical pitch accents, as well as the vowel quality, which could be important for the perception of accents in Serbian.

Note: This paper was presented at the Fifth Belgrade International Meeting of English Phoneticians (BIMEP 2020), 20–21 March 2020, Faculty of Philology, University of Belgrade.

References

- Abolhasanizadeh, V., Bijankhan, M., Gussenhoven, M. (2012). The Persian pitch accent and its retention after the focus. *Lingua*, 122(13), 1380–1394.
- Beckman, M. E. (2012). *Stress and non-stress accent*. Netherlands Phonetic Archives. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Beckman, M. E., Hirschberg, J., Shattuck-Hufnagel, S. (2005). In S-A. Jun (Ed.), *Prosodic typology: The phonology of intonation and phrasing* (pp. 9–55). Oxford: Oxford University Press.
- Dilley, L. C., Heffner, C. (2013). The role of F0 alignment in distinguishing intonation categories: evidence from American English. *Journal of Speech Sciences*, 3(1), 3–67.
- Dupoux, E., Peperkamp, S., Sebastian-Galles, N. (2008). Persistent stress 'deafness': The case of French learners of Spanish. *Cognition*, 106(2), 682–706.
- Eslami, M., Bijankhan, M. (2002). Persian intonation system. *Iranian Journal of Linguistics*, 34, 36–61.
- Gandour, J. (1983). Tone perception in Far Eastern languages. *Journal of phonetics*, 11(2), 49–175.
- Godjevac, S. (2005). Transcribing Serbo-Croatian Intonation. In S-A. Jun (Ed.), *Prosodic typology: The phonology of intonation and phrasing* (pp. 146–171). Oxford: Oxford University Press.
- Grice, M., Benzmüller, R. (1995). Transcription of German intonation using ToBI tones; the Saarbruecken system. *Phonus*, 1, 35–52.
- Grice, M., Ritter, S., Niemann, H., Roettger, T. B. (2017). Integrating the discreteness and continuity of intonational categories. *Journal of Phonetics*, 64, 90–107.
- Hyman, M. L. (2006). Word-prosodic typology. *Phonology*, 23(2), 225–257.
- Jongman, A., Yue, W., Moore, C. B., Sereno, J. A. (2006). Perception and production of Mandarin Chinese tones. In P. Li, Y. Shirai, R. Mazuka, M. Nakayama, L. H. Tan, E. Bates, O. J. L. Tzeng (Eds.), *The Handbook of East Asian Psycholinguistics* (pp. 209–217). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kohler, K. J. (2008). The perception of prominence patterns. *Phonetica*, 65(4), 257–269.
- Kügler, F., Gollrad, A. (2015). Production and perception of contrast: The case of the rise-fall contour in German. *Frontiers in psychology*, 6, 1254.
- Ladd, D. R. (1996). *Intonational Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ladefoged, P., Johnson, K. (2014). *A course in phonetics*. Boston, MA: Cengage Learning.
- Lehiste, I., Ivić, P. (1986). *Word and sentence prosody in Serbo-Croatian*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Levi, S. V. (2005). Acoustic correlates of lexical accent in Turkish. *Journal of the International Phonetic Association*, 35(1), 73–97.
- Liang, K., Zeger, S. L. (1986). Longitudinal data analysis using generalized linear models. *Biometrika*, 73(1), 13–22.
- Macmillan, A. N., Creelman, D. (2004). *Detection theory: A user's guide*. Mahwah: Psychology press.
- Massaro, D. W., Cohen, M. M., Tseng, C. (1985). The evaluation and integration of pitch height and pitch contour in lexical tone perception in Mandarin Chinese. *Journal of Chinese Linguistics*, 13(2), 267–289.

- Niebuhr, O., Winkler, J. (2017). The Relative Cueing Power of F0 and Duration in German Prominence Perception. In F. Lacerda, D. House, M. Heldner, J. Gustafson, S. Strömbergsson, M. Włodarczak (Eds.), *Interspeech 2017* (pp. 611–615). Rundle Mall, SA, Australia: Causal Productions.
- Pierce, W. J. (2007). PsychoPy—psychophysics software in Python. *Journal of neuroscience methods*, 162(1-2), 8–13.
- RStudio Team. (2019). *RStudio: Integrated Development for R*. RStudio, PBC, Boston, MA. <http://www.rstudio.com/>.
- Sadat-Tehrani, N. (2009). The alignment of L+ H* pitch accents in Persian intonation. *Journal of the International Phonetic Association*, 39(2), 205–230.
- Sadeghi, V. (2011). Acoustic Correlates of Lexical Stress in Persian. In L. W. Sum, E. Zee (Eds.), *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS XVII)* (pp. 1738–1741). Hong Kong: City University of Hong Kong.
- Smiljanić, R., Hualde, J. I. (2000). Lexical and pragmatic functions of tonal alignment in two Serbo-Croatian dialects. *Chicago Linguistic Society*, 36(1), 469–482.
- Stanojčić, Ž., Popović, L. J. (1992). *Gramatika srpskoga jezika [The grammar of the Serbian language]*. Belgrade: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Zec, D. (1999). Footed tones and tonal feet: rhythmic constituency in a pitch-accent language. *Phonology*, 16(2), 225–264.

Dušan Nikolić

Sažetak

EFEKTI AKUSTIČKIH PARAMETARA FREKVENCIJE OSNOVNOG TONA NA PERCEPCIJU SRPSKIH AKCENATA

Rad istražuje sposobnost percepcijskog razlikovanja srpskih akcenata od strane govornika engleskog, mandarinskog i persijskog jezika. Ove grupe govornika su izabrane zato što svaki od ovih jezika sadrži različit leksičko-prozodijski sistem. Na primer, srpski je jezik koji ima akcente, engleski jezik sadrži naglasak, mandarinski je tonski jezik, dok je persijski jezik sa naglaskom ili akcentima. Ispitanici nikada pre ovog eksperimenta nisu bili izloženi srpskom jeziku. Njihov zadatak je bio da urade test percepcijskog opažanja (tzv. AX zadatak) tako što su slušali kratke rečenice na srpskom u kojima 1) ciljna reč nije bila manipulirana ni na koji način, 2) vremensko ravnanje vrhunca frekvencije osnovnog tona (F0) sa ciljnom reči je izmenjeno, 3) vrhunac osnovnog tona ciljne reči je modifikovan, i 4) vremensko ravnanje i vrhunac osnovnog tona ciljne reči su zajedno modifikovani. Rezultati su pokazali da i vremensko ravnanje i vrhunac osnovne frekvencije utiču na percepciju srpskih akcenata kod govornika mandarinskog i engleskog, dok to nije slučaj sa govornicima persijskog jezika, što govori da se percepcija akcenata kod svih govornika studije odvija nedvosmisleno kroz prozodijski sistem njihovog maternjeg jezika.

Ključne reči:

akcenti, frekvencija osnovnog tona (F0), vremensko ravnanje, vrhunac, percepcija

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.2>
811.111'342.8

VOT as a phonetic cue of foreign accentedness – a case study approach of five Austrian students of English

Milena Kong-Insam*

University of Graz, Department of English Studies

Key words:

foreign accentedness
VOT
phonetic cues
segmental features
plosives
voicing
English pronunciation
L2 English speech
Austrian German

Abstract

Foreign accentedness in L2 speech has been shown to be a remarkably salient feature. Numerous phonetic studies demonstrated that listeners are highly sensitive to foreign-accented speech in their interlocutors (Derwing/Munro, 2009). Yet it remains to be established which phonetic cues are dominant for perceived foreign accentedness. Studies have brought different outcomes in this regard, ranging from segmental features of consonants and vowels (e.g. Saito/Trofimovich/Isaacs, 2016; Gao/Weinberger, 2018; Labov/Ash/Boberg, 2006) over different prosodic features (e.g. Mareüil/Vieru-Dimulescu, 2006). The current study focuses on the voicing contrast in bilabial and alveolar plosives in the speech of five Austrian students of English, who are investigated in the form of a case study. It will be examined how far the measured VOT values in their L2 English speech deviate from British English VOT values. VOT was measured for the voiceless and voiced bilabial and alveolar plosives /p b t d/. The plosives chosen for analysis were assumed to be especially problematic for Austrian German speakers as voicing is realized differently in English and German. Correlations between VOT and foreign accentedness will be drawn based on the students' final grades in an English pronunciation class they were all enrolled in at the time of the study. (received: 10 May 2021; accepted: 15 June 2021)

1. Introduction and theoretical considerations

The perception and detection of foreign accentedness in L2 speech has been a highly investigated issue in phonetic research. Over the past few decades, different studies have demonstrated that listeners can easily and quickly detect a foreign accent in their interlocutor, even in short stretches of speech (Flege, 1984), in backward speech (Munro/Derwing/Burgess, 2003), and in L2s unknown to the listeners (Major, 2007). Yet the crucial question remains of what it actually is that makes our speech sound foreign and what gives us away when we speak an L2 with a foreign accent. From a linguistic standpoint, it needs to be established which phonetic cues influence foreign-accented speech. So far, studies on foreign accentedness have yielded different results. Saito, Trofimovich and Isaacs (2016) found in their study that segmental accuracy, i.e. the accurate production of vowels and consonants, played a central part in listener ratings on foreign accentedness. Gao and Weinberger (2018) concluded that consonants, in particular, are especially critical for perceived foreign accentedness, whereas Labov, Ash and Boberg (2006) stress the importance of vowels to foreign-accented speech. Mareüil and Vieru-Dimulescu (2006) highlight the relevance of prosody in listeners' differentiation between native and non-native speech. Such diverse findings make it difficult to pin down the phonetic cues of foreign accentedness and may even suggest a combination of various factors. It should also be taken into consideration that the aforementioned studies comprise different L1 backgrounds, and that this may have also influenced the varying results (see, for instance, Bongaerts, 1999).

In an attempt to shed light on the previously outlined issue, the current study investigates five cases of Austrian L2 learners of English. Due to the inconclusive results regarding which phonetic cues influence foreign accentedness the most, various segmental and prosodic aspects in the speech of these subjects will be considered. In order to account for possible L1 influence on perceived foreign accentedness as mentioned above, the learners' L1, Austrian German, and the primary phonetic and phonological differences to their L2, British English, will be identified and examined.

This first study will focus on the subjects' production of voicing in selected consonants. As different acoustic and perceptive studies have shown, Standard Austrian German (SAG) has a neutralization of the voice contrast in bilabial and alveolar plosives in word-initial position (Wiesinger, 1996; Moosmüller/Schmid/Brandstätter, 2015). This voicing neutralization results from a combination of a lack of aspiration in voiceless and a devoicing of voiced plosives word-initially (Wiesinger, 1996). It thus makes voiced and voiceless bilabial and alveolar plosives fairly identical in initial position in SAG. In Standard Southern British English (SSBE), by contrast, there is a clear voicing distinction in bilabial and alveolar plosives, which mainly results from aspiration: voiceless plosives are strongly aspirated while voiced plosives are devoiced (Deterding/Nolan, 2007).

The present study examines whether and how far the voicing neutralization in bilabial and alveolar plosives typical of SAG is reflected in the subjects' L2 English.

Such negative L2 transfer has been shown especially during the initial stages of the L2 acquisition process (Major, 2008). The five tested subjects show different pronunciation proficiency levels and also different degrees of foreign accentedness. It will be investigated whether the transfer of the voicing contrast occurs in the subjects' speech and whether concerned students achieved a lower grade in the pronunciation class.

2. Experimental design

The present study is based on VOT measurements of bilabial and alveolar voiceless and voiced plosives in the production of five Austrian students of English. A multiple-case design was chosen for the study, which will be elaborated in the following section of the paper.

2.1. Sample description

2.1.1. The cases

The cases described in the present study include five Austrian undergraduate students of English from the University of Graz. Four of the speakers were female and one of them was male. They were between 20 and 23 years of age at the time of the study. They all had Standard Austrian German (SAG) as their L1. The subjects were all enrolled in the obligatory undergraduate English language class 'Pronunciation' at the University of Graz. The test materials were compiled during the final oral exam of the course. See Table 1 for the subjects' demographic background information and their awarded grades.

Cases	Speaker ID	Sex	Age	L1	Grade
<i>Subject 1</i>	S1	f	20	SAG	2
<i>Subject 2</i>	S2	m	21	SAG	1
<i>Subject 3</i>	S4	f	20	SAG	2
<i>Subject 4</i>	S6	f	23	SAG	4
<i>Subject 5</i>	S7	f	20	SAG	5

Table 1. Demographic background information and awarded grades of the subjects

The subjects' official proficiency level of L2 English can be defined as B2 according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), which is the English proficiency level that students receive upon graduating from an Austrian high school (Austrian Federal Ministry of Education, Science and Research, 2018). In spite of the subjects' supposed proficiency level of B2, their actual pronunciation proficiency level, according to their pronunciation teacher, was higher in some of them. This can be attributed to additional factors such as increased daily exposure to English through friends or relatives, extended stays abroad in English speaking countries, media influence, or simply motivational factors.

The pronunciation course was taught by a trained and experienced male English pronunciation teacher, who was a native SSBE speaker. The pronunciation teacher had been living in Graz, Austria, for eleven years at the time of the study. The intended focus of the pronunciation class, according to the course description, is on the acquisition of individual speech sounds as well as on prosodic features such as stress, rhythm, and intonation in Standard British and American English (University of Graz, 2020). In class, the teacher put the main focus primarily on segmental aspects, in particular on consonants. The underlying idea is that students should master individual speech sounds first and then venture into prosodic aspects such as intonation. In line with the actually practiced focus of the class, students' performance regarding consonant and vowel production was also the main criterion used for grading in the final oral exam.

2.1.2. Norm values

The students tested in the study had a British English accent as confirmed by their pronunciation teacher. Therefore, SSBE was chosen for the norm against which the VOT values of the students were matched. The SSBE norm values were taken from Chao and Chen (2008), who measured VOT in four speakers of standard British English. Table 2 shows their mean VOT values for the bilabial and alveolar plosives.

Plosive	/p/	/b/	/t/	/d/
VOT	62	11	73	22

Table 2. Mean VOT values (in ms) measured in four SSBE speakers (Chao/Chen, 2008)

In addition, Lisker and Abramson's (1964) categorization of VOT ranges into negative, short-lag, and long-lag VOT served as a reference frame for the study (see table 3).

<i>Negative VOT</i>	<i>Short-lag VOT</i>	<i>Long-lag VOT</i>
-125: -75 ms	0-25 ms	60-100 ms

Table 3. Categorization of VOT ranges (Lisker/Abramson, 1964)

2.2. Recordings and grading

The recordings took place in a sound-attenuated recording booth with a Rode NT2-A Studio Solution Set microphone of a sampling rate of 44.1 kHz and the program SpeechRecorder (Draxler/Jänsch, 2004). They were conducted during the students' final oral exam of the English pronunciation class. The students were recorded reading a selected passage from the book *Interview with the Vampire* by Anne Rice (1976). They were instructed to read the passage displayed on a screen in the sound-attenuated recording booth. The selected passage was one of the six tests

which the students had practiced in class and at home. They did not know which of the six texts would be selected for the exam.

The teacher was present in the same room during each recording. As part of his grading procedure, he took detailed notes on the students' reading performance, thereby identifying problematic aspects in terms of segmental and prosodic features. After the reading, he provided thorough oral feedback of each individual student's performance. He subsequently announced the respective grade that each student received for the class. The grades were based on the students' pronunciation proficiency while reading the selected text; their proficiency was judged based on how close their pronunciation came to SSBE in terms of, first and foremost, segmental, but also prosodic aspects.

The students were graded according to the Austrian academic grading system, comprising a range of five grades (1-5), with 1 ("very good") being the highest and 5 ("unsatisfactory") being the lowest achievable grade. In order to pass the class, students have to achieve grade 4 or higher (University of Graz, n.d.).

2.3. Acoustic analysis

In the acoustic analysis, VOT was measured for the bilabial and the alveolar plosives using the program Praat (Boersma/Weenink, 2019).

2.3.1. Data extraction

The analyzed tokens were selected on the basis of consonants assumed problematic for SAG speakers (see section 1): VOT was measured in the bilabial plosives /p/ and /b/ and in the alveolar plosives /t/ and /d/. A total number of 93 tokens were analyzed in 19 words. The tokens are listed in Table 4. The total number of tokens include two missing values (see section 2.4.2 for further explanation).

<i>BILABIAL</i>	<i>voiceless</i>	p1	p2	p3	p4	X
		pocket	painful	person	painful	X
	<i>voiced</i>	b1	b2	b3	b4	b5
		Boy	button	boy	boy	boy
<i>ALVEOLAR</i>	<i>voiceless</i>	t1	t2	t3	t4	t5
		Took	tell	timidly	told	two
	<i>voiced</i>	d1	d2	d3	d4	d5
		Date	did	don't	died	does

Total number of word tokens analyzed: 93

Table 4. Plosive labels and target words selected for VOT analysis

Previous studies have shown differences in the VOT values depending on the subsequent vowels. Docherty (1992), for instance, found longer VOT values before

high vowels and shorter ones before mid and low vowels. Neutralization of this effect by means of appropriate word token selection could not be considered in the present study because the given passages for the exams were preselected for the pronunciation class. Slight variations between the individual measured VOT values are therefore taken into consideration in the present study.

2.3.2. VOT measurements

VOT was measured according to Lisker and Abramson (1964), i.e. from the release of the plosive (indicated through a spike in the waveform) to the onset of voicing in the following vowel (indicated through the beginning of periodicity in the soundwave) (see Figure 1).

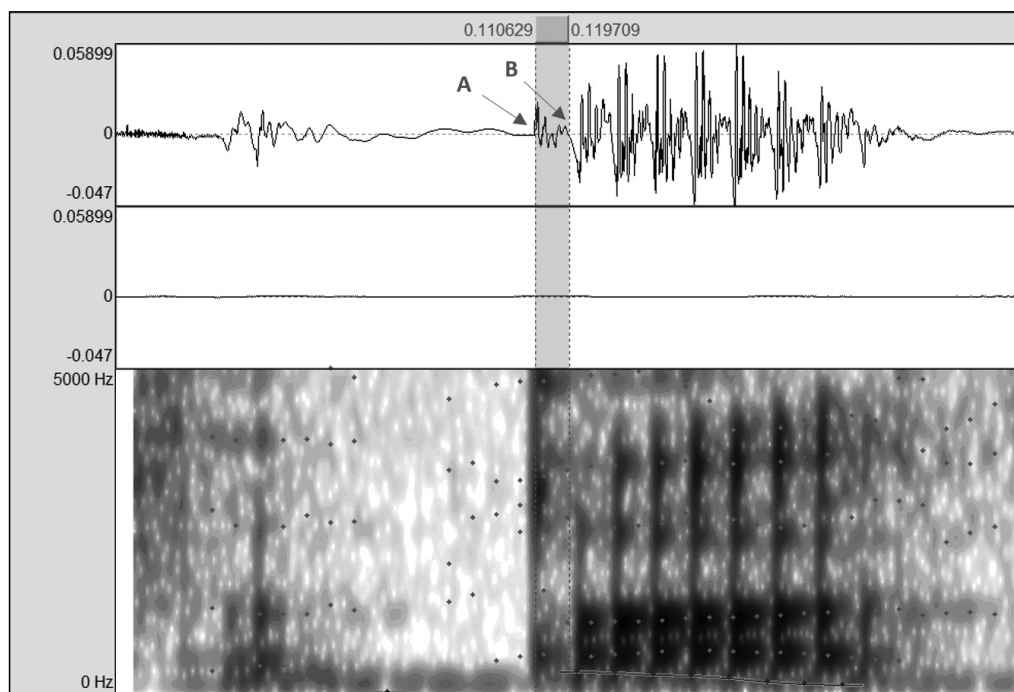

Figure 1. Example of VOT measurement in Praat, showing the oscillogram (top) and wide-band spectrogram (bottom) of the target word *button* produced by subject S2. VOT is displayed in the highlighted section and was measured from the point of release of the plosive (“A”) to the onset of periodicity (“B”).

In two tokens, there was no visible point of release identifiable in the respective plosive, and therefore, VOT could not be measured (see Figure 2). Auzou et al. (2000) attributed the absence of a point of release to incomplete closure in the production of a plosive, which affected up to four percent of VOTs in previous studies. The two affected tokens of the present study were thus coded as missing values and excluded.

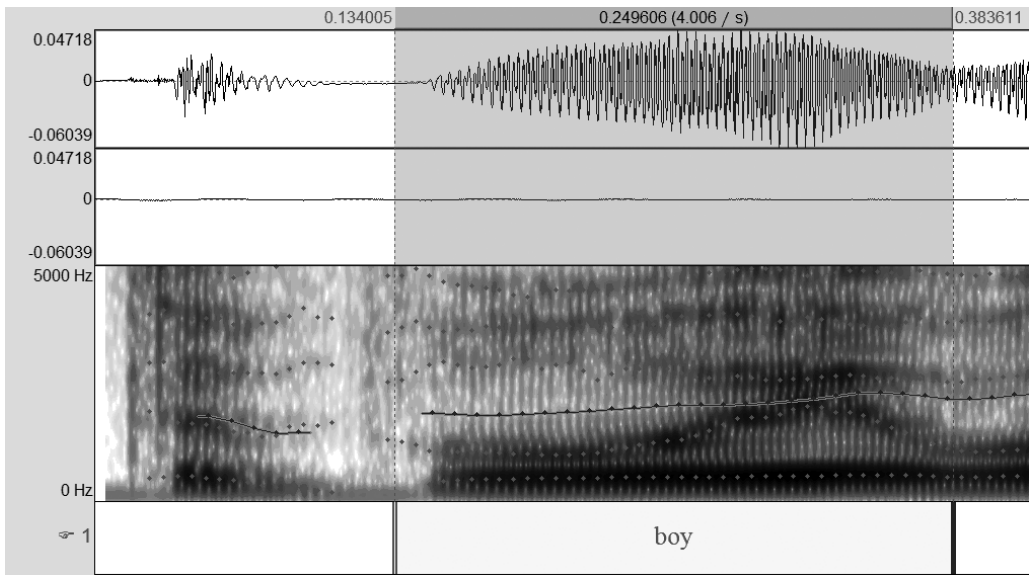

Figure 2. Representation of the oscillogram (top) and wide-band spectrogram (bottom) of the target word *boy* in Praat produced by subject S4. No point of release is visible for the plosive /b/ in the speech sample.

2.4. Research questions

The current study will focus on three major research questions, which are outlined in the following.

RQ 1: Do the individual subjects show voicing neutralization in their L2 English speech?

RQ 2: How far do the subjects' VOT values deviate from the SSBE norm values?

RQ 3: How far do the subjects' VOT values deviate from Lisker and Abramson's (1964) VOT categories?

It will further be examined whether voicing neutralization and VOT deviations influenced the students' grades, i.e. whether students with voicing neutralization and higher VOT deviations from the SSBE norm and Lisker and Abramson's (1964) categories achieved lower grades and vice versa.

3. Results and discussion

3.1. Voicing distinction

RQ 1 focused on whether the VOT values of the speakers' bilabial and alveolar plosives exhibited a clear voicing distinction. In the statistical analysis, it was found that voiceless and voiced bilabial and alveolar plosives were indeed significantly different in terms of VOT in the five speakers. A paired-sample t-test showed a

significant difference of $t = 3.25$, $p < 0.05$ between the mean VOT values of /p/ ($M = 50.02$, $SD = 12.39$) and /b/ ($M = -31.61$, $SD = 52.07$). The mean VOT values of /t/ ($M = 65.52$, $SD = 21.09$) and /d/ ($M = -27.52$, $SD = 33.27$) were also found to be significantly different with $t = 4.90$, $p < 0.05$. Overall, the speakers thus produced /p/ and /t/ with considerably longer VOTs than /b/ and /d/, respectively, and thereby clearly differentiated between voiceless and voiced plosives in their L2 pronunciation of English. The VOT ranges of the plosives are illustrated in the boxplot in Figure 3.

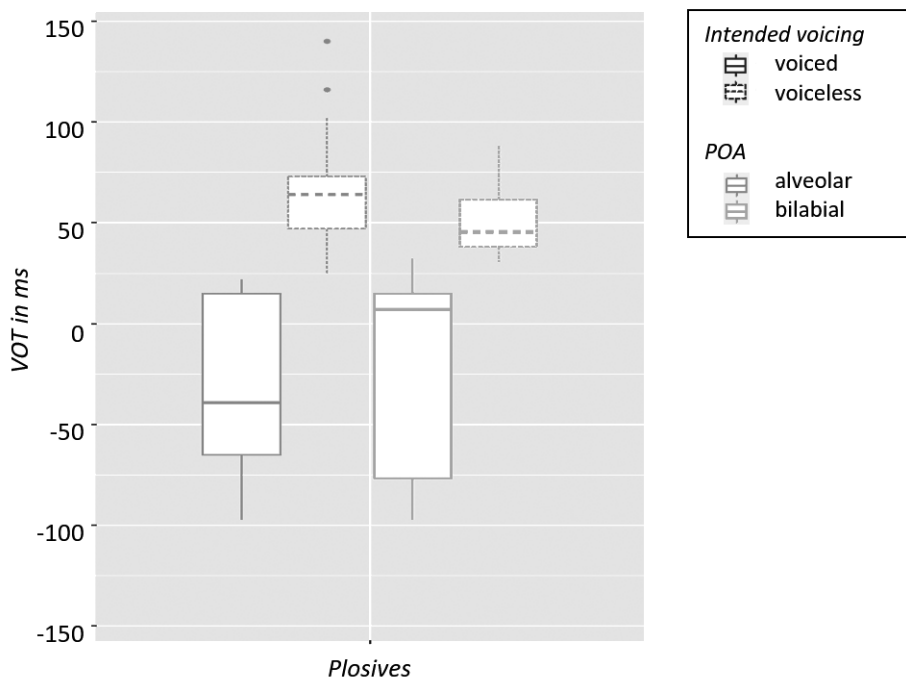

Figure 3. Boxplot comparing the VOT range of voiceless and voiced plosives in the five cases

The individual mean VOT values and the voicing distinction of each speaker were compared to the norm values and listed in Table 5. As can be seen in the table, particularly large differences between voiceless and voiced plosives were found in both bilabials and alveolars of S1 and S6. These strong differences indicate a particularly strong voicing distinction, which was much higher than that of the norm values and which mainly results from prevoicing of the voiced plosives. The voicing distinction of S2, S4, and S7 was much closer to that of the norm values, although slightly lower. Focusing on the mean values, however, it can be seen that for S7, the voicing distinction resulted from little aspiration of the voiceless plosives and prevoicing of the voiced plosives; although the voicing distinction came close to the native norm in this speaker, the actual mean values divert.

Speaker	Mean /p/	Mean /b/	Δ /p/-/b/	Mean /t/	Mean /d/	Δ /t/-/d/	Grades
<i>S1</i>	43.25	<i>-83.8</i>	127.05	55.4	<i>-47</i>	102.4	2
<i>S2</i>	54	14.8	39.2	63.8	15.8	48	1
<i>S4</i>	50.5	11.25	39.25	74.4	<i>-2.8</i>	77.2	2
<i>S6</i>	67.75	<i>-72.4</i>	140.15	95.2	<i>-65.6</i>	160.8	4
<i>S7</i>	34.6	<i>-1.5</i>	37.1	38.8	<i>-38</i>	76.8	5
<i>Norm</i>	62	11	51	73	22	51	X

Table 5. Mean VOT values and differences (Δ) between voiceless and voiced plosives in the five speakers to the norm values (indicated in ms). Negative (i.e. prevoiced) VOT values are highlighted with italics.

In three of the speakers, S2, S4, and S6, a connection could be seen between the closeness of the voicing distinction to the native norm and their awarded grades: The voicing distinction of S2 and S4, two students with the highest grades, were closest to the norm values. S6, who received a low grade, strongly exceeded the native voicing distinction due to prevoicing. S1, as well, exceeded the native voicing distinction because of prevoicing, but the speaker nevertheless achieved a high grade. S7, who received a low grade, came close to the native voicing distinction, but only because of low aspiration and prevoicing. It can thus be concluded that in S2, S4, and S6, the closeness of the voicing distinction to the native norm is indicative of their grade: the closer the voicing distinction, the higher their grade.

The statistical analysis and the comparison of the mean values of each speaker both showed that the students clearly differentiated between voiceless and voiced plosives in terms of VOT. Therefore, no evidence of neutralization which is typical of SAG was found in the speakers. This indicates that the speakers were at an already advanced learning stage where L1 influence is not as strong anymore and less negative transfer occurs (Major, 2008). Interestingly, however, as previously discussed, the voicing distinction was considerably higher than the native norm in two speakers, S1 and S6. This was especially the case because of prevoicing, as can be seen in Table 5. A possible explanation for this may be that students were made aware in class of the existence of a voicing distinction which does not exist in their native language; prevoicing may be these students' (S1 and S6) attempt at realizing the voicing distinction, which, however, resulted in a deviation from the SSBE norm.

3.2. VOT deviations

In order to investigate foreign accentedness in the speakers' L2 English speech, RQ 2 examined how far the measured VOT values of the speakers deviated from the SSBE norm values. One-sample *t*-tests and Wilcoxon signed-rank tests (when the data was not normally distributed) were conducted. The results of the statistical analysis of each speaker are listed in Table 6 and further visualized in Figure 4.

Speaker	S1	S2	S4	S6	S7
Grade	2	1	2	4	5
/p/	t = -3.53*, df = 3	t = -1.21, df = 3	t = -1.93, df = 3	t = 0.57, df = 3	t = -24.13***, df = 3
/b/	t = -14.96***, df = 4	t = 1.17, df = 4	t = 0.09, df = 3	t = -12.59***, df = 4	t = -11.78**, df = 2
/t/	t = -3.23*, df = 4	t = -1.52, df = 4	t = 0.16, df = 4	t = 1.46, df = 4	t = -8.70***, df = 4
/d/	t = -3.61*, df = 4	V = 0	t = -1.97, df = 4	V = 0*	t = -4.83**, df = 4

Table 6. Statistical results of the VOT deviations in the five speakers from the SSBE norm values

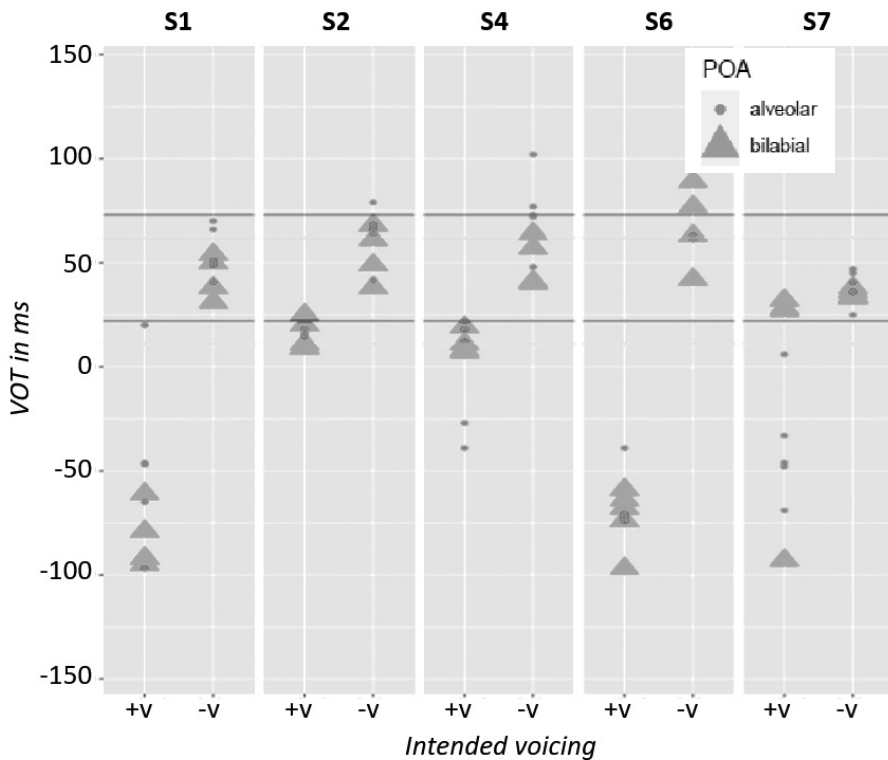

Figure 4. Visual representation of the VOT deviations in the five speakers from the SSBE norm values (v = voicing). Bilabial plosives are indicated in green, alveolar plosives in red. The lines indicate the corresponding SSBE norm values.

The statistical tests found large individual differences between the speakers in terms of deviations from the native norm, with some very close VOT values which barely deviated as well as some strongly deviating VOT values. Inter-speaker variations were also found, especially in S1 in the voiced alveolar plosives.

Strong and significant deviations were measured in S1, S6, and S7 (see Table 6). In S1, deviations were most significant in the voiced bilabial plosive /b/ ($t = -14.96^{***}$, $p < 0.001$), which was prevoiced. VOT of the voiceless plosives were closer, but still significantly different to the norm values; in fact, both /p/ ($t = -3.53^*$, $p < 0.5$) and /t/ ($t = -3.23^*$, $p < 0.5$) had significantly lower VOT values, which means that they were produced with less aspiration. In spite of these deviations, the student received grade 2. S6 and S7, by contrast, both received low grades (grades 4 and 5, respectively). S6 showed significant differences in the voiced plosives, which were prevoiced (/b/: $t = -12.59^{***}$, $p < 0.001$; /d/: $V = 0^*$, $p < 0.5$). VOT of the voiceless plosives was considerably higher, especially in /t/, but not significantly different. This could be due to the wide range of the values, one of which was indeed very close to the norm values of the study, which may have evened out the results. S7, by contrast, who failed the class, showed significant deviations across all plosives. VOT was somewhat inconsistent in the voiced plosives, which were occasionally strongly prevoiced (/b/: $t = -11.78^{**}$, $p < 0.01$; /d/: $t = -4.83^{**}$, $p < 0.01$). VOT in the voiceless plosives was significantly lower than the norm values, which shows that they were not (or only slightly) aspirated (/p/: $t = -24.13^{***}$, $p < 0.001$; /t/: $t = -8.7^{***}$, $p < 0.001$). Interestingly, the measured values showed a voicing neutralization in the bilabials: When /b/ was not prevoiced, it was very close, almost identical to /p/, which lacked aspiration.

Two speakers, S2 and S4, came quite close to the SSBE norm values, which was reflected in their grades (grades 1 and 2, respectively). No significant deviations were found in those speakers (see Table 6). S2 was close to the SSBE norm in all VOT values, yet with slightly lower values in the voiceless plosives. S4, as well, was rather close to the SSBE norm values, with occasional minor deviations in the alveolar plosives.

RQ 2 further examined whether VOT deviations from the SSBE norm were reflected in the students' grades. For that purpose, a descriptive overview will be given of the individual grades.

Grade 1:

One student, S2, received grade 1, i.e. the highest possible grade. His VOT values were fairly close to the SSBE norm with no significant deviations (Ø 54 ms vs. 62 ms for /p/, Ø 14.8 ms vs. 11 ms for /b/, Ø 63.8 ms vs. 73 ms for /t/, and Ø 15.8 ms vs. 22 ms for /d/) (see also Table 6 and Figure 4). The grade thus clearly reflects the closeness of the VOT values to the SSBE norm.

Grade 2:

S1 and S4 received grade 2. In S1, significant deviations from the SSBE norm values were found in all plosives (see Table 6). The voiced plosives, most notably,

were highly significantly different (\emptyset -83.8 ms vs. 11 ms for /b/ and \emptyset -47 vs. 22 ms for /d/), which was due to strong prevoicing. The voiceless plosives were, in fact, closer to the norm, but still significantly lower, due to a lack of aspiration. In spite of the significant deviations across all plosives and, in particular, the high degree of prevoicing observed in S1, the student received a fairly good grade. Consequently, no such correlation between VOT accuracy and grade can be observed in S1. This shows that aspects in the student's pronunciation other than VOT influenced the high grade in this speaker.

The VOT values in S4, by contrast, came rather close to the SSBE norm values in all plosives (\emptyset 50.5 ms vs. 62 ms for /p/, \emptyset 11.25 ms vs. 11 ms for /b/, \emptyset 74.4 ms vs. 73 ms for /t/), with the exception of three instances of slight prevoicing in /d/ (\emptyset -2.8 ms vs. 22 ms for /d/). There were no significant deviations from the norm values found in S4. Except for the partial prevoicing, the closeness to the SSBE norm values is thus well reflected in the high grade of S4.

Grade 4:

S6 received grade 4. Strong prevoicing was found in the voiced plosives (\emptyset -72.4 ms for /b/ and \emptyset -65.6 ms for /d/), which deviated significantly. At the same time, the voiceless plosives were strongly aspirated and thus even slightly outscored the SSBE norm (\emptyset 67.75 ms vs. 62 ms for /p/ and \emptyset 95.2 ms vs. 73 ms for /t/), yet did not deviate significantly. S6 thus partly overachieved the VOT values for the voiceless plosives and, in fact, achieved the highest VOT values for /p/ and /t/ out of the five speakers. It seems that the student overcompensated and thus exaggerated aspiration in order to establish the voicing distinction in the tested plosives. Taking this into account, the measured VOT values thus also match the low grade of S6.

Grade 5:

S7 received grade 5 and consequently failed the class. Highly significant deviations were found in all plosives (see Table 6). VOT was inconsistent in the voiced plosives, which were occasionally prevoiced, especially in /d/ (\emptyset -1.5 ms for /b/ and \emptyset -38 ms for /d/). In addition, a lack of aspiration and, as a result, lower VOT values were found in the voiceless plosives (\emptyset 34.6 ms vs. 62 ms for /p/ and \emptyset 38.8 ms vs. 73 ms for /t/). This clearly enhanced a voicing neutralization, especially in the bilabial plosives, where the voiceless and the positive voiced VOT values were (almost) identical (see Tables 8 and 9). The VOT inaccuracies measured in the plosives of S7 as well as the observed voicing neutralization in individual VOT values due to L1 interference thus clearly reflect the student's negative grade.

Overall, it can be concluded that the grades matched the closeness of the individual VOT values measured in the tested students' speech. Those students who approached the SSBE norm indeed received higher grades than those who strongly deviated. The only exception to this observation was S1, who showed significant VOT deviations but still received grade 2. As suggested earlier, this student must have excelled in other aspects of pronunciation which influenced the grading positively.

To conclude, voicing of the plosives seemed to influence foreign accentedness in the students' speech and thus also played a central role in their final grades in the pronunciation class.

3.3. VOT categories

RQ 3 examined whether the individual VOT values measured in the speakers correspond to the VOT categories proposed by Lisker and Abramson (1964).

3.3.1. Voiceless plosives

Overall, many of the individual VOT values measured in the voiceless plosives were below the norm of 60-100 ms defined as long-lag VOT by Lisker and Abramson (1964) (see Table 3). The bilabial voiceless plosive /p/ (see Table 7), especially, was clearly lower than the SSBE norm as well as the category norm in four speakers, namely in S1, S2, S4, and S7. The lowest VOT values of /p/ were achieved by S7 with a mean of 34.6 ms. These comparatively low VOT values of /p/ show that the speakers produced the plosive with no or little aspiration. Although the values were lower, all individual VOT values exceeded 25 ms and thus did not fall into the category of short-lag VOT. Only one student, S6, came close to the SSBE norm value for /p/ with a mean of 67.75 ms and was thus within Lisker and Abramson's (1964) long-lag VOT category.

Slightly higher overall VOT values were found in the alveolar plosive /t/ (see Table 8). In two speakers, S1 and S7, the mean VOT values were below the norm. This indicates that the plosive was produced with little aspiration as well. S7 even had VOT values of 25 ms or lower, which would, accordingly, be categorized as short-lag VOT (clearly no aspiration). Interestingly, S6 overachieved the target with a noticeably higher VOT than the SSBE norm and a mean of 95.2 ms, yet was still within Lisker and Abramson's (1964) long-lag category.

The voiceless VOT values of S7, who failed the course, showed a clear lack of aspiration and were thus considerably lower than the proposed long-lag category. The other student with a low grade (grade 4), S6, by contrast, exhibited the highest individual and mean VOT values. Although they fell within the long-lag category in both plosives, the speaker exceeded the native norm and seemed to have exaggerated aspiration. S1, S2 and S4, the students with the highest grades (grades 2, 1, and 2, respectively), showed slightly lower VOT values than the proposed long-lag category in /p/ but within-average values in /t/.

3.3.2. Voiced plosives

Voiced plosives fall into the short-lag VOT category of 0-25 ms as defined by Lisker and Abramson (1964) (see Table 3). An analysis of the students' voiced plosives, however, showed a noticeable amount of prevoicing, both in /b/ and /d/ (see Tables 7 and 8). In fact, three speakers, S1, S6, and S7, showed persistent prevoicing in both plosives. S4 showed two prevoiced VOT values in /t/ but none in /p/. In those cases, negative VOT was measured instead of short-lag VOT as in the SSBE norm.

The VOT values for the voiced plosives that were not prevoiced were fairly in line with the norm values and within the range of short-lag VOT of 0-25 ms.

Two of the speakers who prevoiced, S6 and S7, received low grades (grades 4 and 5, respectively). Only S1 achieved a high grade (grade 2) in spite of prevoicing. It can be assumed that these students were trying to overcompensate in order to maintain the voicing distinction and to distinguish between voiceless and voiced plosives. S2 and S4, two students with the highest grades (grades 1 and 2, respectively), (barely) showed prevoicing.

4. Discussion

The results of the study showed that the voicing aspect of the selected plosives contributed to foreign accentedness in the speakers' L2 English speech. In fact, both closeness of the voicing distinction and individual VOT values to the SSBE norm were reflected in the students' grades, with the exception of one speaker, as will be elaborated in the following.

Voicing neutralization typical of SAG was not found in the speakers' mean VOT values (RQ 1). An examination of the individual VOT values, however, found voicing neutralization in the bilabial plosives in S7: the positive VOT values of /b/¹ and the VOT values of /p/ were almost identical due to a lack of aspiration. This voicing neutralization was not reflected in the statistical analysis of the mean values, because S7 produced a mixture of positive and negative (i.e. prevoiced) VOT values. Interestingly, S7 was the student who received a negative grade. Voicing neutralization due to a lack of aspiration may, therefore, have influenced the grade in S7. S6, by contrast, who received a low grade as well (grade 4), showed a noticeably large voicing distance. It resulted from producing unvoiced plosives with short-lag VOT (due to a lack of aspiration) and voiced plosives with negative VOT (due to prevoicing). This VOT pattern thus also deviated from the SSBE VOT pattern, although in the opposite direction compared to S7. Those students who received grades 1 and 2 (S2 and S4) showed closer proximity between voiceless and voiced plosives. The VOT pattern of these highly graded students came close to the native-like pattern exhibited in the SSBE norm (see Figure 4). The only exception was S1, whose VOT pattern resembled that of the lowly graded students but who still received a high grade. VOT in S1 was therefore not indicative of the grade, which must have been attributed to other phonetic or phonological aspects in the speaker's L2 speech. With the exception of S2, it can thus be concluded that those students who showed a more native-like voicing distinction in the bilabial and alveolar plosives generally received better grades than those who had a smaller or larger voicing distinction.

Strong deviations of the mean VOT values from the native SSBE norm were found in the students with low grades, S6 and S7. Both students (partly) exhibited prevoicing, and S7, who failed the course, additionally showed a lack of aspiration. S2 and S4, who received high grades, showed no significant deviations in their mean VOT values. S2, who received grade 1, came the closest to the SSBE VOT values. In

1 S7 showed both positive and negative VOT values in /b/ (see Table 7).

those four students, the deviations in VOT values from the SSBE norm were thus well reflected in their grades: The higher the VOT deviations, the lower were the grades (RQ 2). Only S1 did not match this pattern: In spite of strong deviations due to prevoicing and lack of aspiration, the student received grade 2.

Also, a connection could be seen between students' grades and deviations from Lisker and Abramson's (1964) proposed VOT categories. In the voiceless plosives, the student with grade 5 (S7) was clearly below the long-lag category due to a lack of aspiration. The student who received grade 4 (S6), however, was within the category, but showed exaggerated aspiration. The students with the highest grades (S1, S2 and S4) were somewhat below the long-lag category in /p/ but within the category in /t/. In the voiced plosive, it was found that those who received low grades (S6 and S7) showed strong prevoicing and thus fell into the negative VOT category instead of the short-lag category. The students with high grades, S2 and S4, showed little to no prevoicing. Only S1 showed prevoicing but still received a high grade.

5. Conclusion

The present study investigated the role of voicing as a determining factor of foreign accentedness in the speech of five Austrian students of English. The teacher's awarded grades in the pronunciation class served as a reference frame for foreign accentedness. Pronunciation proficiency in the students' L2 English was based on an approximation of SSBE in terms of segmental and prosodic aspects. Hence, students with little foreign accentedness would receive higher grades and vice versa. It can be concluded from the results that voicing indeed played a role in foreign accentedness as it was reflected in their grading: those students who received higher grades showed no significant deviations in VOT from the SSBE norm while students with low grades did. Only one speaker (S1) did not match this pattern as she had significant deviations (due to a lack of aspiration in the voiceless plosives combined with prevoicing of the voiced plosives) but still received grade 2. In terms of the VOT categories proposed by Lisker and Abramson's (1964), it was also found that the students with higher grades matched the categories better than the ones with lower grades, again with the exception of S1.

A voicing neutralization, which is typical of SAG, was not found in the students' speech, with the exception of the bilabial plosive in S7, where the positive VOT values of /b/ coincided with the VOT values of /p/ due to a lack of aspiration. The student received the only negative grade, which allows a tentative link between grades and voicing neutralization. The nonexistence of a voicing neutralization in the other students, by contrast, indicates that no transfer occurred in their L2 English pronunciation in this regard. These students were obviously aware of the voicing distinction in English, which suggests a growing L2 pronunciation proficiency level.

The aforementioned lack of aspiration was also found in the voiceless alveolar plosive in S7 as well as in both voiceless plosives in S1. Due to prevoicing, however, no voicing neutralization was found in these cases. It can be concluded that these

two students, as well, were apparently aware of the voicing distinction in English, yet they were not able to realize the distinction in a native-like way. The lack of aspiration can be attributed to transfer from their L1 SAG. The interlanguage stage of S1 and S7 was still more affected by transfer compared to the other students, which implies a somewhat lower pronunciation proficiency level for these students.

A noticeably large difference between voiceless and voiced plosives was found in S6, which resulted from exaggerated aspiration combined with prevoicing. Since transfer can be ruled out in this case, the speaker may be in an intermediate language proficiency state, apparently moving away from L1 patterns by exaggerating L2 patterns (i.e. aspiration and voicing distinction).

To conclude, voicing of plosives has shown to have a certain influence on the foreign accentedness of the students' L2 English. In order to investigate which other phonetic cues may play a decisive role in foreign accentedness, follow-up studies of the same speakers will focus on further segmental aspects in the speaker's speech, including voicing in /s z ʃ ʒ/, replacements in /θ ð w v/, and vowel formants and length in selected vowels. In a similar manner, it will be investigated whether and how far these factors influenced the students' awarded grades. The results will then be compared to the VOT results discussed in the present study. This will provide further insights into the prominence of voicing in plosives for foreign accentedness in comparison to other phonetic cues.

Note: This paper was presented at the Fifth Belgrade International Meeting of English Phoneticians (BIMEP 2020), 20–21 March 2020, Faculty of Philology, University of Belgrade.

References

- Austrian Federal Ministry of Education, Science and Research (2018). *Modellaufgabenstellungen für die mündliche Reifeprüfung in den Lebenden Fremdsprachen*. https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulpraxis/zentralmatura/srdp_ahs/mrp_lfsp.html
- Auzou, P., Ozsancak, C., Morris, R. J., Jan, M., Eustache, F., Hannequin, D. (2000). Voice onset time in aphasia, apraxia of speech and dysarthria: A review. *Clinical Linguistics and Phonetics* 14(2), 131–150.
- Boersma, P., Weenink, D. (2019). *Praat: Doing phonetics by computer*. Version 6.1.09. <http://www.praat.org>
- Bongaerts, T. (1999). Ultimate attainment in L2 pronunciation: The case of very advanced late L2 learners. In D. Birdsong (Ed.), *Second Language Acquisition and the critical period hypothesis* (pp. 133–160). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Chao, K., Chen, L. (2008). A cross-linguistic study of Voice Onset Time in stop consonant production. *Computational Linguistics and Chinese Language Processing* 13(2), 215–232.
- Derwing, T. M., Munro, M. J. (2009). Putting accent in its place: Rethinking obstacles to communication. *Language Teaching* 42(4), 476–490.

- Deterding, D., Nolan, F. (2007). Aspiration and voicing of Chinese and English plosives. In J. Trouvain and W. Barry (Eds.), *Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences* (pp. 385–388). Saarbrücken.
- Docherty, G. J. (1992). *The Timing of Voicing in English Obstruents*. Berlin/New York: Foris.
- Draxler, C., Jänisch, K. (2004). SpeechRecorder: A universal platform independent multichannel audio recording software. In *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation* (pp. 559–562).
- Flege, J. E. (1984). The detection of French accent by American listeners. *Journal of the Acoustical Society of America*, 76, 692–707.
- Gao, Z., Weinberger, S. (2018). Which phonetic features should pronunciation instructions focus on? An evaluation on the accentedness of segmental/syllable errors in L2 speech. *Research in Language* 16(2), 135–154.
- Labov, W., Ash, S., Boberg, C. (2006). *The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology, and Sound Change*. Berlin: Mouton-de Gruyter.
- Lisker, L., Abramson, A. S. (1964). A cross-language study of voicing in initial stops: Acoustical measurements. *Word*, 20(3), 384–422.
- Major, R. C. (2007). Identifying a foreign accent in an unfamiliar language. *Studies in Second Language Acquisition*, 29, 539–556.
- Major, R. C. (2008). Transfer in second language phonology. In J. G. Hansen Edwards and M. L. Zampini (Eds.), *Phonology and Second Language Acquisition* (pp. 63–94). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mareüil, P., Vieru-Dimulescu, B. (2006). The Contribution of Prosody to the Perception of Foreign Accent. *Phonetica*, 63, 247–267.
- Moosmüller, S., Schmid, C., Brandstätter, J. (2015). Standard Austrian German. *Journal of the International Phonetic Association*, 45(3), 339–348.
- Munro, M. J., Derwing, T. M., Burgess, C. S. (2003). The detection of foreign accent in backwards speech. In M. J. Solé, D. Recasens and J. Romero (Eds.), *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences* (pp. 535–538). Barcelona: Futurgraphic.
- Saito, K., Trofimovich, P., Isaacs, T. (2016). Second language speech production: Investigating linguistic correlates of comprehensibility and accentedness for learners at different ability levels. *Applied Psycholinguistics*, 37, 217–240.
- University of Graz (2020). ENB.01140UB 19W 2SH KS Pronunciation. https://online.uni-graz.at/kfu_online/wbLv.wbShowLVDdetail?pStpSpNr=566384&pSpracheNr=2&pMUISuche=
- University of Graz. n.d. *Academic Workload and Grading Information*. https://static.uni-graz.at/fileadmin/bib/downloads/studierende/incoming/transcript/bibwww_workload_grading.pdf
- Wiesinger, P. (1996). Das österreichische Deutsch als eine Varietät des Deutschen. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German*, 29(2), 154–164.
- Winke, P., Gass, S., Myford C. (2013). Raters' L2 background as a potential source of bias in rating oral performance. *Language Testing*, 30, 231–252.

Milena Kong-Insam

Sažetak

VREME NASTUPA ZVUČNOSTI KAO FONETSKO OBELEŽJE STRANOG AKCENTA – STUDIJA SLUČAJA PET AUSTRIJSKIH STUDENATA ENGLESKOG

Prisustvo stranog akcenta se pokazalo kao odlika koja se izuzetno ističe pri upotrebi L2. Brojne fonetske studije su dokazale da su slušaoci veoma osjetljivi na strani naglasak kod sagovornika (Derwing/Munro, 2009). Ipak, još uvek nije utvrđeno koja su fonetska obeležja od najvećeg značaja za percepciju akcenta kao stranog. U istraživanjima koja su se bavila ovim pitanjem došlo se do različitih rezultata, od segmentalnih odlika konsonanata i vokala (npr. Saito/Trofimovich/Isaacs, 2016; Gao/Weinberger, 2018; Labov/Ash/Boberg, 2006), do različitih prozodijskih karakteristika (npr. Mareüil/Vieru-Dimulescu, 2006). Ovo istraživanje je usmereno na kontrast u zvučnosti bilabijalnih i alveolarnih ploziva u govoru pet austrijskih studenata engleskog, koji se proučava u vidu studije slučaja. Istražiće se u kojoj meri izmerene vrednosti vremena nastupa zvučnosti (VOT) u njihovom izgovoru stranog jezika odstupaju od vrednosti VOT u britanskom engleskom. VOT je meren za bezvučne i zvučne bilabijalne i alveolarne plozive /p b t d/. Pretpostavka je da su plozivi izabrani za analizu posebno problematični za govornike nemačkog iz Austrije jer se zvučnost u engleskom i nemačkom drugačije realizuju. Do zaključaka o korelaciji između VOT i stranog naglaska doći će se na osnovu završnih ocena studenata na kursu engleskog izgovora koji su oni pohađali tokom trajanja ovog istraživanja.

Ključne reči:

strani naglasak, vreme nastupa zvučnosti (VOT), fonetska obeležja, segmentne odlike, plozivi, zvučnost, izgovor engleskog jezika, engleski kao L2, austrijski nemački

Appendix

Individual and mean VOT values

	<i>BILABIAL</i>										
	<i>voiceless</i>					<i>voiced</i>					
Speaker	p1	p2	p3	p4	∅	b1	b2	b3	b4	b5	∅
S1	38	31	54	50	43.25	<i>-92</i>	<i>-61</i>	<i>-92</i>	<i>-79</i>	<i>-95</i>	<i>-83.8</i>
S2	61	38	49	68	54	9	9	25	11	20	14.8
S4	57	41	64	40	50.5	11	7	X	19	8	11.25
S6	42	63	77	89	67.75	<i>-68</i>	<i>-64</i>	<i>-97</i>	<i>-74</i>	<i>-59</i>	<i>-72.4</i>
S7	33	36	38	34	34.6	32	X	<i>-93</i>	28	27	<i>-1.5</i>
∅	46.2	41.8	56.4	56.2	50.02	<i>-21.6</i>	-	-	<i>-19</i>	<i>-19.8</i>	-
							<i>27.25</i>	<i>64.25</i>			<i>26.33</i>

Table 7. Individual and mean VOT values for voiceless and voiced bilabial plosives /p/ and /b/. Negative (i.e., prevoiced) VOT values in /b/ are highlighted with italics.

	<i>ALVEOLAR</i>											
	<i>voiceless</i>						<i>voiced</i>					
Speaker	t1	t2	t3	t4	t5	∅	d1	d2	d3	d4	d5	∅
S1	49	51	41	70	66	55.4	20	<i>-47</i>	<i>-97</i>	<i>-65</i>	<i>-46</i>	<i>-47</i>
S2	42	68	64	66	79	63.8	15	16	15	18	15	15.8
S4	73	77	48	72	102	74.4	18	<i>-39</i>	<i>-27</i>	22	12	<i>-2.8</i>
S6	63	116	61	96	140	95.2	<i>-73</i>	<i>-71</i>	<i>-39</i>	<i>-71</i>	<i>-74</i>	<i>-65.6</i>
S7	25	36	41	47	45	38.8	<i>-69</i>	<i>-33</i>	<i>-48</i>	<i>-46</i>	6	<i>-38</i>
∅		69.6	51	70.2	86.4	65.52	<i>-17.8</i>	<i>-34.8</i>	<i>-39.2</i>	<i>-28.4</i>	<i>-17.4</i>	-
	50.4											<i>27.52</i>

Table 8. Individual and mean VOT values for voiceless and voiced alveolar plosives /t/ and /d/. Negative (i.e., prevoiced) VOT values in /d/ are highlighted with italics.

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.3>
811.146'366.58

Ово је трећи пут како се преселио. – Перфекат или аорист у модерном грчком језику?

Маја Г. Баћић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за неохеленске студије

Кључне речи:

перфекат
аорист
модерни грчки као J2

Апстракт

Рад има за циљ да представи сличности и разлике између перфекта и аориста у модерном грчком језику, будући да позиционирање перфекта на временској линији може зависити од различитих синтаксичко-семантичких услова. Конкретније, ово време користи се како би се радња започета у прошлости повезала са садашњошћу, па се из тог разлога убраја и у презентска и у прошла времена. С друге стране аорист представља доминантно прошло време, те неретко може заменити перфекат. Из тог разлога, перфекат представља сложenu тему у настави савременог грчког као страног. За потребе израде овог рада спроведено је квантитативно истраживање у коме су учествовали студенти друге године основних академских студија модерног грчког као J2 на Катедри за неохеленске студије. Добијени резултати показали су да већина испитаника, уколико реченични искази не обухватају временске одредбе које упућују на перфекат, бирају аорист као доминантније време. (примљено: 18. јануара 2021; прихваћено: 26. јуна 2021)

1. Увод

Како би комуникација могла да се одвија несметано, односно да се порука на прави начин пошаље те разуме, неопходно је да саговорници пружају и поседују информације о прецизном времену одвијања радње. Из тог разлога, већина језика (са изузетком кинеског нпр)¹ поседује категорију глаголског времена, која се у литератури традиционално дефинише као граматикализација временске локације радње, стања или збивања у односу на време приповедања, односно саопштавања (Binnick, 2012: 507; Joshi, 2014: 1; Станојчић/Поповић, 2011: 112; Худорпулос, 1996: 33; Moser, 2003: 236–237). Тако, велики број светских језика (попут нпр. савременог грчког и енглеског) који поседује наведену категорију исту изражава морфолошким облицима глагола, адвербијалима, инхерентним темпоралним особинама глагола и принципима дискурса (Рађеновић, 2017: 23, 25; Станојчић/Поповић, 2011: 112).

Како наглашавају поједини аутори (Whorf 1956; Lakoff & Johnson 1980; Binnick 1991), људи поимају време у просторном смислу. То би значило да конструкције које се употребљавају да означе временске односе неретко акценат стављају на продужетак или скраћивање радње, повратак у прошлост или смештање исте у будућност. Из тог разлога лингвисти време локализују на тзв. *темпоралној линији*, подељеној на сегменте означене као *прошлост*, *садашњост* и *будућност* (Michaelis, 2006: 1). Ипак, треба имати у виду да не категоризују време сви језици на исти или сличан начин (Lyons, 1977: 305). Другим речима, традиционална подела глаголских времена на прошлост, садашњост, те будућност, не мора нужно бити извршена на тај начин.

Управо из тог разлога, поједини глаголски облици, у зависности од утицаја различитих морфолошких, семантичких и синтаксичких фактора, могу прелазити из једне временске категорије у другу, те поседовати обе, што доводи до тога да бивају сагледани на више начина (Мутавџић, Тодоровић и др., 2011: 83). Стога, позиционирање перфекта на временској линији у модерном грчком језику, не само да представља предмет интересовања бројних лингвиста, већ и једну од потешкоћа са којом се могу сусрести студенти² овог језика као Ј2, а који не мора као такав постојати у њиховом матерњем језику.

2. О перфекту у модерном грчком језику

Перфекат у модерном грчком језику, са морфолошке тачке гледишта, представља перифрастичко време које се репрезентује свезом презента помоћног глагола *έχω/имати* у одговарајућем лицу и инфинитива³ главног глагола (нпр. *έχω γράψει/(на)писао сам, έχει πάει/(от)ишао/ла је*)⁴. Наведена перифраза назива

1 Треба имати на уму да иако језици који немају категорију глаголског времена као такву тренутак одвијања радње могу искзати индиректним путем (Bhat, 1999: 15).

2 Наведени термин у овом раду одговараће и термину „ученик“ који има шире значење. Термин „студент“, поред свог основног значења, дакле, означаваће и појединца који учи одређени страни језик.

3 Инфинитив (απαρέμφατο), непроменљив глаголски облик, у модерном грчком језику може бити активан (βει, διαβάσει, αγαπήσει) и пасиван (ιδωθεί, διαβαστεί, αγαπηθεί). Користи се за грађење појединих глаголских времена.

4 Наиме, перифраза *έχω* + инфинитив аориста, која чини и тежиште анализе овог рада, користи како би се на-

се још и његовим основним обликом, односно првим или правим перфектом (Παρακείμενος Α').⁵

Како се у литератури наводи (Holton, Mackridge и др., 2004: 300; Раћеновић, 2017: 74; Ψάλτου-Joycey, 1991: 54; Μόζερ, Μπέλλα, 2003: 3; Μαγγανά, 2003: 267; Тријандафилидис, 1996: 181), будући да се перфекат у модерном грчком језику користи како би се радња која је започета у прошлости повезала са садашњошћу, односно, истакло да је радња о којој говоримо већ остварена у тренутку говора, он се убраја, како у презентска, тако и у прошла времена⁶. Ипак, потребно је нагласити да се перфекат не може односити на радње које се одвијају у непосредној садашњости, већ на оне које су од презента одвојене одређеним временским интервалом (1 и 2) (Hedin, 1987: 86; у Ψάλτου-Joycey, 1991: 54; Αντωνίου, 2006: 97).

- (1) Ἐχετε πάει (ποτέ) στην Αυστραλία;
Да ли сте (икада) ишли у Аустралију?
(2) Στην ζωή του δεν έχει αρρωτήσει.
Никада се у животу није разболео.

Интересантна је чињеница да се одређена својства перфекта у модерном грчком подударају са онима карактеристичним за аорист⁷, те да из тог разлога, говорник може радије одабрати аорист, као доминантније време, чак и када је

гласила сама глаголска радња, те се из тог разлога у појединим случајевима иста може заменити аористом. Конкретније, перфекат ближе се дели у три групе. Поред првог перфекта, тј. перифразе са инфинитивом, срећемо и тзв. други перфекат (Παρακείμενος Β'), који одликује пасив стања, те се твори путем помоћног глагола *είμαι/бити* у презенту и одговарајућег партиципа перфекта пасива (нпр. *είμαι φτιαγμένος/направљен сам*), али и конструкцију која се гради уз помоћ глагола *έχω/имати* и одговарајућег партиципа перфекта пасива (нпр. *έχω γραμμένο/имам написано*). Наведене две конструкције употребљавају се како би ближе описале последицу глаголске радње (Μόζερ, 1988; Мутавић, Тодоровић и др., 2011: 84–85; Раћеновић, 2017: 117–118).

- 5 Према Псалту-Џојси (Ψάλτου-Joycey, 1991: 70–71) у модерном грчком среће се пет врста перфекта: 1. *резултативни* (описује радњу из непосредне прошлости чији се ефекат осећа у тренутку говорења); 2. *универзални* (употребљава се за описивање радње која ће трајати и после тренутка саопштавања); 3. *егзистенцијални* (означава радњу започету у прошлости, која се вероватно понављала више пута до тренутка говорења, али ни број понављања нити трајање радње не морају бити истакнути); 4. *перфекат скорије прошлости* (одређује га близина вршења радње тренутку говорења, што је условљено и временским адвербијалима; осим тога, одређује га и субјективни став говорника који одлучује да ли је радња везана за садашњост или прошлост, те перфекат употребљава уз временске одредбе које означавају прошлост – нпр. *јуче/χτες*) и 5. *универзални*. С друге стране, према Комрију (Comrie, 1976: 56–61) перфекат се дели на 1. *резултативни*; 2. *перфекат искуства*; 3. *перфекат перзистентне ситуације* и 4. *перфекат скорије прошлости*.
- 6 То се може објаснити чињеницом да је перфекат време које се среће још у класичном грчком језику. Конкретније, радило се о монолектичком времену које се користило како би била исказана последица радње која се претходно одвијала. У хеленистичко доба перфекат подлеже пред аористом да би се, као такав, временом и изгубио (Ράλλη, Μελοσοροπούλου и др., 2007: 366;), док се у периоду XII–XIII века, перифраза *έχω* + инфинитив употребљавала ради означавања стандардног облика футура. Појава данашњег облика који називамо перфектом у савременом грчком језику објашњава се чињеницом да је истом било потребно време којим ће се изражавати радња која се односи на садашњост, али која је ипак старија од оне која се одвија у тренутку говора (Horrocks, 1997: 229; Moser, 2003).
- 7 Како примећује Раћеновић (2017: 84) уколико би се аорист у модерном грчком могао поредити са неким временом у српском језику то би био перфекат. Међутим, ово поређење смештено је у груби оквир будући да се глаголски системи морају посматрати те компарирати искључиво као целине, а не на основу својих изолованих делова, управо због својих особености, те специфичних употреба појединачних глаголских времена.

могуће искористити перфекат уколико то дозвољава и сâм контекст реченице (3 и 4) (Рађеновић, 2017: 76; Мутавџић, Тодоровић и др., 2011: 84).

(3) Ἐχω ἴδην κοιμηθεῖ. / Κοιμήθηκα ἴδην.

Већ сам заспао/-ла.

(4) Ο Πέτρος έχει γράψει ένα γράμμα. / Ο Πέτρος έγραψε ένα γράμμα.

Петрос је написао једно писмо.

С тим у вези Рађеновић (2017: 132) тврди да је перфекат, у односу на аорист, потпуно неутралан када је реч о тренутној релевантности⁸, чиме се објашњава могућност замене перфекта аористом у свим оним значењима где радња исказана перфектом у садашњости наставља да постоји (5), док аорист тада не може бити замењен перфектом (6).

(5) Ἐχει κάτσει/Εκατοε στο παγκάκι και περιμένει.

(6) Ἐκατοε/*Εχει κάτσει για λίγο, αλλά σηκώθηκε. (Рађеновић, 2017: 132)

Међутим, уколико говорник настоји да посебно истакне последицу радње, уочава се да ће он у таквим ситуацијама ипак радије употребити перфекат. Конкретније, уколико се тежи стављању акцента на добијени резултат или на саму глаголску радњу, употреба перфекта, који ће тада попримити афективно семантичко значење, имаће предност (Мутавџић, Тодоровић и др., 2011: 84). Додатно, перфекат не исказује стање које произлази из неке претходне радње, што је повезано са чињеницом да он нема највећу тренутну релевантност. Ово време говорник ће користити да би означио претхођење глаголске радње, односно саму радњу у случају да има утисак да је од њеног извршења протекло извесно време, истиче Мозер (Μόζερ, 2005: 134)⁹.

Ближе објашњење у вези са позиционирањем перфекта у различитим временским сферама, односно садашњости и прошлости, може пружити студија коју су изнеле Мозер и Бела (Μόζερ & Μπέλλα, 2003). Наиме, ову главну карактеристику перфекта ауторке повезују са његовом индикативношћу, будући да уз њега у савременом грчком језику не могу стајати адвербијали који се употребљавају за исказивање радње у прецизном тренутку у прошлости (нпр. *Χθες στις τρεις έχω πάει στο σινεμά.¹⁰). Из тог разлога, локутор ће одабрати употребу перфекта онда када жели да акценат стави на однос догађаја и простора током говорног чина (а не на питања *где? зашто? како?* и сл). Таква радња ће бити смештена у оквиру предсадашњости (pre-present sector). С друге стране, говорнику ће бити ближа употреба аориста онда када се његово интересовање не

8 Термин *тренутна релевантност* (енг. *current relevance*) односи се на значење које носи перфекат, а којим се показује да су прошла радња или догађај на неки начин повезани са садашњим временом (Declerck, Reed и др., 2006: 301).

9 Као потпору овим тврдњама ауторка наводи и следећи пример: Уколико неко поломи руку и у том тренутку друго лице обавештава о томе шта се догодило вероватније је да ће употребити аорист *Εσπασα το χέρι μου*, него перфекат *Ἐχω σπάσει το χέρι μου*. (Μόζερ, 2005: 134).

10 Будући да у српском језику ово време најчешће преводимо перфектом превод овог исказа гласио би *Јуче у три сата сам ишао у биоскоп*, те се не може видети разлика у значењу које носи грчки перфекат и аорист, а која је на том језику јасна.

базира на представљању радње као једног дела простора током говорног чина (Declerck, 1991: 320; у Μόζερ, Μπέλλα, 2003: 5–6).

2.1. Питање аспекта

Поред традиционалне поделе глаголских времена, прихвата се и становиште према којем се начин на који говорник поима и представља глаголску радњу везује за аспект¹¹, а не за време (Худорουλος, 1996: 97). Како перфекат у модерном грчком нема јасно одређене особине, попут других глаголских времена, те због чињенице да га карактеришу особине како садашњег, тако и прошлог времена, поједини лингвисти перфекат посматрају као аспект, а не глаголско време.

Тако, према тврдњама које износи Макриц (Mackridge, 1985: 116), будући да перфекат поседује особине карактеристичне и за садашња и за прошла времена, затим да се састоји од два глаголска облика (помоћног глагола и инфинитива), те да може показивати особине и имперфективности и перфективности, исти може бити замењен другим аспектом, и то углавном перфективним. Управо наведена особина, према аутору, перфекат чини једном засебном категоријом. Са њим се слаже и Мозер (Μόζερ, 2005: 130), која позивајући се на тврдњу да се свршена времена могу сместити у различите временске сфере на темпоралној линији, истиче да се перфекат може посматрати као трећи тип аспекта.

Међутим, постоје и аутори који ово питање посматрају из другог угла. Тако, у складу са подацима истакнутим у новијој студији коју су спровели Мутавцић, Тодоровић и др. (2011: 96–98) перфекат се не може посматрати као трећи вид аспекта, већ евентуално као аспектска варијанта (подврста тренутног аспекта). Конкретније, реч је о својеврсној тачки гледишта унутар већ постојеће тачке гледишта. То значи да перфекат има функцију унутрашњег тј. дубинског аспекта, док се аорист карактерише као спољашњи тј. генерализовани аспект. Аутори додају да управо из овог разлога одабир аориста указује на објективан став локутора према глаголској радњи, док се одабиром перфекта акценат ставља на конкретно саопштавање. Другим речима, наведени избор ће имати везе са тачком посматрања глаголске радње (као даље или као ближе), те ће локутор употребом перфекта поставити у исказу „психолошко-визуелне границе темпоралног трајања глаголске радње која је аспектом уобличена“. Дакле, локутор употребом перфекта жели да истакне своју личну заинтересованост за догађај, приликом чега нису релевантни нити глаголско време нити аспект (Βελοῦδης, 1990: 363; у Мутавцић, Тодоровић и др., 2011: 91).

3. Укратко о аористу

Како је у модерном грчком језику доминантно време за означавање радње у прошлости аорист, у наставку рада ћемо настојати да истакнемо и његове ос-

11 У савременом грчком језику сва времена су одређена перфективношћу и имперфективношћу (Рађеновић, 2017: 46). Аспект, дакле, за разлику од глаголског времена које указује да се радња локализује у односу на неки временски репер, тежиште ставља на начин представљања глаголске ситуације (у току, целини, појединим својим фазама, као навика итд) (Станојевић, 2012: 142).

новне одлике, те утврдимо у којој мери се карактеристике и употреба овог времена и перфекта могу подударати. Аорист се у савременом грчком језику може дефинисати као време које указује да се радња коју означава глагол догодила у прошлости, али и да акценат није на њеном трајању или понављању, већ искључиво на чињеници да је извршена. Такође, битно је навести да антериорност аориста није означена у односу на тренутак говорења. Тако се радња исказана аористом може сместити, како у непосредну прошлост (7), тако и у скорију или немаркирану (8), али и далеку (9) (Ψάλτου-Јоусеу, 1991: 52–54; Holton, Mackridge и др., 2004: 295; Τζάρτζανος, 1946: 271; Тријандафилидис, 1996: 181; Μαγγανά, 2015: 237; Раћеновић, 2017: 96).

(7) Μόλις έφαγα το πρωινό μου.

Управо сам појео/ла свој доручак.

(8) Τι ταινία είδατε;

Који сте филм погледали?

(9) Πέρσι γνώρισα τους φίλους σου.

Прошле године сам упознао/ла твоје пријатеље.

Дакле, основна одлика аориста, који је и у усменом и у писаном дискурсу најчешће у употреби, јесте управо синоптички приказ радње у целисти (Τζάρτζανος, 1946: 271). Другим речима, акценат је на извршеној радњи, без осврта на њен почетак, односно трајање и крај, док се може употребљавати и уз различите временске одредбе (нпр. *јуче, пре неколико дана, претходног месеца, прошле године* и сл.)¹².

Као што смо већ навели, како је аорист време које има веома широку употребу у савременом грчком језику¹³, он се, поред наведених ситуација може употребити да искаже радњу која се одвијала кратко (10), затим ону радњу која се десила више пута (11), али и ону радњу која је трајала један дужи временски период (12) (Leontaridi, 2001: 243; у Раћеновић, 2017: 97).

(10) Έοπασα το ποτήρι.

Разбио/ла сам чашу.

(11) Ταξιδέψαμε σε πολλές χώρες του κόσμου.

Путовали смо у многе земље света.

(12) Έμεινα δύο χρόνια στο εξωτερικό.

Две године сам живео/ла у иностранству.

12 Могућност аориста да буде повезан са одређеним временским адвербијалима објашњава се чињеницом да исти поседује способност да функционише анафорички, за разлику од перфекта. Другим речима, употребљава се да би се изразио временски период у којем се радња одвија, а који је већ на неки начин одређен. Конкретније, реч је о повезивању догађаја изнетог у реченици са одређеним временом у прошлости, тј. периодом који је активан и препознатљив (Michaelis, 1998: 226).

13 Поред тога што је основа одлика аориста означавање радње која се одвијала у прошлости, интересантно је да се он у модерном грчком може употребљавати са циљем означавања неког тренутка у будућности (нпр. Σε λίγο ήρθανε./Још мало па су стигли; Φύγαμε./Отишли смо). Више о томе в. Ψάλτου-Јоусеу, 1991: 54; Раћеновић, 2017: 97.

4. Улога темпоралних адвербијала

На потенцијалну замену једног од ова два времена другим, поред контекста реченце, могу утицати и временске одредбе и допуне, које у великој мери доприносе семантичкој интерпретацији реченице (Binnick, 1991: 300). Иако поједини адвербијали упућују на употребу једног конкретног глаголског времена, постоје и они који се могу употребити у више ситуација, како у зависности од аспекта, тако и значења које реченица носи. Саме адвербијале, у складу са моделом¹⁴ који предлаже Ксидопулос (Xydopoulos, 1996: 150) можемо поделити на оне који захтевају употребу перфективног аспекта (*μια φορά/једанпут, δυο φορές/двапут, μόλις/управо и κιόλας,ήδη/већ*) и оне уз које ће се користити имперфективни аспект (*συνήθως/углавном, συνέχεια/стално, συχνά/често, κάθε μέρα/сваког дана, καθημερινά/свакодневно, τακτικά/редовно, πάντα/увек*).

Стога, будући да и перфекат и аорист не означавају радњу која је трајала или се понављала, већ да та времена акценат стављају на повезивање радње у прошлости са садашњошћу, односно на приказ радње у целости, уз њих ће се употребљавати темпорални деиктици перфективног аспекта. Међутим, као што смо већ истакли, треба имати у виду да уз перфекат у модерном грчком неће стајати адвербијали који прецизно одређују време одвијања глаголске радње. Такви темпорални деиктици (*хтес/јуче, прохтес/прекјуче, πέροι/прошле године...*) биће одлика других прошлих времена, између осталог и аориста (13). С друге стране занимљиво је приметити да, иако се перфекат не употребљава уз наведени тип деиктика¹⁵, аорист је, с друге стране, могуће употребити са темпоралним адвербијалним модификаторима за тзв. несвршену anteriornost који углавном стоје управо уз перфекат (*ήδη/већ, ακόμα/још, τώρα/сада, μόλις/управо, ως, μέχρι τώρα/до сада, ποτέ/(н)икада, πολλές φορές/много пута*) (14) (Мутавић, Тодоровић и др., 2011: 93).

(13) Χτες είδα μια ταινία.

*Χτες έχω δει μια ταινία.

(14) Ποτέ στη ζωή μου δεν έχω δοκίμασει κάτι τέτοιο.

Ποτέ στη ζωή μου δε δοκίμασα κάτι τέτοιο.

5. Истраживање

За потребе овог рада спровели смо истраживање које је имало за циљ да испита у којој мери студенти савременог грчког језика као страног употребљавају перфекат, односно да ли више теже употреби аориста или перфекта, те да ли адвербијали у реченицама њима као ненативним говорницима грчког језика

14 Адвербијали се на основу временског смештања радње могу делити на: 1. оквирне (одређују тренутак вршења одређена радња (*прошле недеље, у поноћ, 1986*); 2. адвербијале броја и учесталости (означавају број или фреквентност вршења радње) и 3. дуративне (истичу трајање радње) (Binnick, 1991: 305–306).

15 Ипак, може се приметити да се понекад у свакодневном говору могу срести облици перфекта који стоје уз претходно наведене темпоралне деиктике (Ψάλτου-Јоусеу, 1991), што се може довести у везу са субјективним ставом локутора (о чему је претходно било речи).

могу указати на употребу једног од ова два времена. Почетне хипотезе биле су да ће се студенти приликом попуњавања упитника ослањати на темпоралне адвербијале који се налазе у исказима, да ће у већини ситуација где је могуће употребити оба времена дати предност аористу, али и да ће уколико у одређеним исказима посебно желе да нагласе последицу радње, односно да је повежу са садашњошћу, употребљавати перфекат.

За потребе истраживања коришћен је анониман упитник¹⁶ у виду текста који се састојао од двадесет питања отвореног типа, на која је студенти требало да одговоре стављајући глаголе наведене у основном облику у перфекат или у аорист. У истраживању је учествовало укупно двадесет и двоје студената друге године основних академских студија и спроведено је у новембру 2020. године. Општи подаци испитаника приказани су у Табели бр. 1.

Пол		Узраст		
Мушки	Женски	19	20	>20
14%	86%	45%	41%	14%

Табела 1. Општи подаци испитаника

Исказе, односно празнине које је анкетирани студенти требало да попуне датим глаголима можемо класификовати на оне уз које стоје темпорални деиктички адвербијали који одређују презицан тренутак одвијања радње у прошлости, затим на оне уз које стоје адвербијални модификатори који означавају несвршену антериорност и, најзад, на оне уз које не стоје никакве временске одредбе.

Анализирајући одговоре које су испитаници дали, запажамо да се велики проценат испитаника управо ослањао на темпоралне адвербијале који могу указати на употребу одређених глаголских времена. С тим у вези, у свим оним захтевима где се налазе временске одредбе које одређују прецизан тренутак одвијања радње у прошлости (попут: *το 2011/године 2011, хθες το βράδυ/синоћ, το πρωί/јутрос, πριν από δύο μέρες/пре два дана, την προηγούμενη βδομάδα/претходне недеље, хθες/јуче*) уочавамо да највећи проценат испитаника употребљава управо аорист, као што је приказано у наставку (Табела бр. 2):

16 Истичемо да упитник није стандардизован те да, самим тим, добијени резултати не могу бити генерализовани. Такође, потребно је нагласити да су у истраживању учествовали студенти који су положили курс Савремени грчки језик Г-2 (обрадивши сва глаголска времена у складу са курикулумом) и стекли граматичку компетенцију на А2 нивоу у складу са ЗЕОЈ-ем. Тако је наше истраживање базирано на употреби перфекта у раној фази усвајања модерног грчког језика као Ј2.

Захтеви:		Аорист	Перфекат	Није дат одговор
1.	Στην πρωτεύουσα της Ελλάδας _____ (μετακομίζω) το 2011.	91% μετακόμισε	0	9%
	У престоницу Грчке се преселио 2011. године.			
2.	Για παράδειγμα, χθες το βράδυ _____ (πάω) να δει μια καινούρια παράσταση.	91% πήγε	0	9%
	На пример, синоћ је ишао да погледа једну нову представу.			
3.	Η Μαρία τον _____ (καλώ) το πρωί.	91% κάλεσε	4,5% έχει . καλέσει	4,5%
	Марија га је позвала јутрос.			
4.	Πριν από δύο μέρες _____ (τσακώνομαι) με έναν καλό του φίλο.	54%	1%	41%
	Пре два дана посвађао се са једним добрим пријатељем.	τσακόθηκε ¹⁷	έχει τσακωθεί	
5.	Την προηγούμενη βδομάδα, όμως, τον _____ (παίρνω) τηλέφωνο.	68% πήρα	0	32%
	Преkjуче, међутим, позвао сам га телефоном.			
6.	Όταν _____ (φτάνω) στο θέατρο η Μαρία είδε ότι ο Γιάννης την περίμενε.	55% έφτασε	36% έχει φτάσει	9%
	Када је стигла у позориште Марија је видела да ју је Јанис чекао.			
7.	Επίσης, χθες _____ (συναντάω) έναν παλιό μου φίλο και _____ (πιγαίνω) για ποτό.	91% συνάντησα 82% πήγαμε	0	9% 18%
	Такође, јуче сам срео једног старог пријатеља и отишли смо на пиће.			

Табела 2. Искази са темпоралним адвербијалима

С друге стране, када је реч о темпоралним адвербијалним модификаторима који означавају несвршену антериорност и који стоје углавном уз перфекат, запажамо да већина студената који су учествовали у истраживању уз њих одлучује да користи управо то време (Табела бр. 3).

Захтеви:		Аорист	Перфекат	Није дат одговор
1.	Εκείνος της είπε: «Οδικώς, _____ (παρκάρω) ήδη».	6% πάρκαρα	59% έχω παρκάρει	14%
	Он јој је рекао: „Аутом. Паркирао сам се већ“.			
2.	Ο φίλος μου είναι ο πιο παράξενος άνθρωπος που _____ (γνωρίζω) ποτέ.	45,5% γνώρισα	50% έχω γνωρίσει	4,5%
	Мој пријатељ је најчуднији човек кога сам икада упознао.			
3.	Εγώ ακόμα δεν _____ (μαθαίνω) που δουλεύει.	55% έμαθα	31% έχω μάθει	14%
	Ја још увек нисам сазнао где ради.			
4.	Εκείνος ακόμα δεν μου _____ (τηλεφωνώ).	55% τηλεφώνησε	27% έχει τηλεφωνήσει	18%
	Он ми још увек није телефонирао.			
5.	Нῶν _____ (κάνω) αρκετούς φίλους.	23% έκανα	59% έχω κάνει	18%
	Већ сам стекао доста пријатеља.			

Табела 3. Искази са темпоралним адвербијалним модификаторима

Интересантно је приметити да су испитаници уз темпоралне адвербијалне модификаторе *ήδη/већ*, *ποτέ/икада*, који су употребљени у појединим исказима наведеним у Табели бр. 3, смештали тежиште глаголске радње у перфекат, за разлику од оних уз које је стајала одредба *ακόμα/још увек*. Иако наведене одредбе упућују првенствено на употребу перфекта (Мутавцић, Тодоровић и др., 2011: 93), будући да се уз помоћ њих прошла радња повезује са садашњошћу, већина анкетираних студената је уз исказе (3) и (4) глаголску радњу сместила у аорист. Можемо претпоставити да испитаници ову радњу посматрају као синоптичку, завршену у одређеном тренутку у прошлости без икаквих последица у тренутку говорења, те из тог разлога бирају аорист.

Најзад, последња група исказа у оквиру којих је од студената тражено да дате глаголе употребе у аористу или перфекту јесте она где није било никаквих временских адвербијала. Дакле, испитаници су морали на основу контекста, односно тока одвијања глаголске радње да исту сместе у једно од два понуђена времена. С тим у вези запажамо да већина испитаника у таквој ситуацији предност даје аористу, као што је приказано у наставку (Табела бр. 4).

Захтеви:		Аорист	Перфекат	Није дат одговор
1.	Είμαι η τρίτη φορά που _____ (μετακομίζω) και πιστεύει πως του αρέσει πάρα πολύ η ζωή σ' αυτή την πόλη.	50% μετακόμισε	27% έχει μετακομίζει	23%
	Ово је трећи пут како се <u>преселио</u> и верује да му се веома много допада живот у овом граду.			
2.	Του είπε: « _____ (κρατάω) θέσεις».	54% κράτησα	23% έχω κρατήσει	23%
	Рекла му је: „ <u>Резервисала сам места</u> “.			
3.	Ο Γιάννης της _____ (απαντάω) ότι είναι κουρασμένος.	91% απάντησε	4,5% έχει απαντήσει	4,5%
	Јанис јој је <u>одговорно</u> да је уморан.			
4.	Με _____ (πληγώνω) η συμπεριφορά του.	64% πλήγωσε	9% έχει πληγώσει	27%
	<u>Πовредило</u> ме је његово понашање.			
5.	Εγώ _____ (θυμώνω) πάρα πολύ.	72,5% θύμωσα	4,5% έχω θυμώσει	23%
	Ја сам се <u>много наљутино</u> .			
6.	_____ (κάνω) πολλές δουλειές από το πρωί.	41% έκανε	50% έχει κάνει	9%
	<u>Урадио је</u> много послова <i>од јутрос</i> .			
7.	Από τότε δεν του _____ (ξαναμιλάω).	55% ξαναμίλησα	36% έχω ξαναμιλήσει	9%
	<i>Од тада</i> <u>нисам проговорно</u> са њим.			

Табела 4. Искази са темпоралним адвербијалним модификаторима

Међутим, треба имати у виду да би у наведеним исказима, у већини случајева, аорист могао да буде замењен перфектом, што ће првенствено зависити од начина на који испитаници посматрају ток радње, али и од чињенице да ли радња наставља да постоји и у садашњости или не (Рађеновић, 2017: 132). Међутим, када је реч о првом исказу у датој табели, иако већина испитаника бира аорист, перфекат је тај који ће заокружити значење реченице. Такође, и употреба презента у наставку исте (...και πιστεύει πως του αρέσει πάρα πολύ η ζωή σ' αυτή την

πόλν / ...и верује да му се веома много допада живот у овом граду) упућује на неопходност употребе перфекта који, за разлику од аориста, поседује могућност да глаголску радњу која се одвијала у прошлости повеже са садашњошћу.

Када је реч о другим исказима примећујемо да, уз изузетак исказа (6), испитаници бирају аорист, дакле стављају акценат на чињеницу да је радња започета и окончана у одређеном тренутку у прошлости. Можемо претпоставити да у том случају анкетирани студенти сматрају да наведена радња наставља да постоји и у садашњости (будући да је у исказу радња започета ујутру док је време приповедања смештено у оквиру вечери истог дана) те је из тог разлога смештају у перфекат скорије прошлости, односно сматрају да шире време одвијања радње још увек није завршено.

6. Дискусија и закључак

Позивајући се на претходно изнете податке можемо потврдити почетну хипотезу да ће употреба темпоралних деиктичких адвербијала, односно модификатора, у исказима студенте модерног грчког као страног упућивати на употребу аориста, односно перфекта. С друге стране, њихово изостављање може бити проблематично будући да студенти морају дубље сагледати целокупну радњу, као и њене последице. Можемо потврдити и хипотезу која се односи на доминантнију употребу аориста (чак и онда) када је могуће употребити перфекат, али и, с тим у вези, не можемо потврдити и трећу која се односила на употребу перфекта када је реч о посебном истицању последице радње. Дакле, можемо претпоставити да испитаници сматрају да аорист могу употребити готово увек, не обраћајући увек пажњу на потенцијалну разлику у значењу до које коришћење ова два времена може довести. Позивајући се на наведене податке можемо дати даљи позитивни допринос хипотези коју износе Псалту-Џојси (Ψάλτου-Јојсеу, 1991) и Мутавцић, Тодоровић и др. (2011) да субјективни став локутора одређује начин на који посматра радњу, односно начин на који смешта предикацију у одређено време. Управо из тог разлога, можемо се сложити са ставом Мутавцића, Тодоровића и др. (2011) да се перфекат може посматрати као индивидуална тачка гледишта, те да употреба аориста у већини исказа када темпорални адвербијали не указују експлицитно на употребу перфекта, означава објективан став говорника према глаголској радњи.

Такође, сматрамо да на добијене резултате битно утиче и непостојање перфекта као таквог у српском језику, те немогућност појаве позитивног трансфера који би анкетираним студентима могао указати на који начин да сагледају радњу и да, евентуално, уместо аориста употребе перфекат када то и контекст дозвољава. Ипак морамо имати у виду да је групу испитаника чинила група студената друге године основних академских студија те да би резултати могли бити другачији уколико би се истраживање овог типа спровело међу студентима виших година студија. Дакле, ово истраживање може представљати основ за неко наредно које би проверило каква је ситуација када је реч о Б2 и Ц1 нивоу у складу са ЗЕОЈ-ем.

Питање улоге и позиционирања перфекта представља једну комплексну област у савременом грчком језику будући да и сами лингвисти имају огречна

мишљења о истом. Свакако, значајно је и утврдити на који начин ненативни говорници овог језика гледају на перфекат. Према резултатима спроведеног истраживања студенти модерног грчког му у односу на аорист додељују секундарну улогу.

Мишљења смо да је на ову тему потребно спровести још истраживања, како квалитативног, тако и квантитативног типа, те укључити већи број испитаника са других универзитета и/или ненативне говорнике других језика како би се добила свеобухватнија слика у вези са начином на који перфекат посматрају ненативни говорници овог језика. Такође, било би значајно спровести сличну анкету у којој би учествовали нативни говорници модерног грчког језика, те утврдити у којим ситуацијама би они предност дали перфекту, односно, аористу. Најзад, сматрамо да би резултати таквих истраживања допринели оптимизацији наставе граматике модерног грчког, а самим тим и повећању комуникативне компетенције студената овог језика као Ј2.

Литература

- Мутавџић, П., Тодоровић, Д., Рађеновић, А. (2011). О перфекту у савременом грчком и о неким његовим сличностима са перфектом у српском језику. *Филолошки преглед*, 38(1), 83–103.
- [Mutavdžić, P., Todorović, D., Rađenović, A. (2011). О perfectu u savremenom grčkom i о nekim njegovim sličnostima sa perfectom u srpskom jeziku. *Filološki pregleđ*, 38(1), 83–103]
- Рађеновић, А. (2017). *Индикатив претерита у грчком и српском језику* (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- [Rađenović, A. (2017). *Indikativ preterita u grčkom i srpskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu]
- Станојевић, В. (2012). Перфективност и теличност у српском са освртом на ситуацију у француском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41(1), 141–155.
- [Stanojević, V. (2012). Perfektivnost i teličnost u srpskom sa osvrtom na situaciju u francuskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 41(1), 141–155]
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1997). *ГраMATика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1997). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva]
- Тријандафилидис, М. (1995). *Мала новогрчка граматика*. Тесалоника: Аристотелов универзитет у Тесалоники, Институт за новогрчке студије, Фондација Манолиса Тријандафилидиса.
- [Trijandafilidis, M. (1995). *Mala novogrčka gramatika*. Tesalonika: Aristotelov univerzitet u Tesaloniki, Institut za novogrčke studije, Fondacija Manolisa Trijandafilidisa]
- Αντωνίου, Μ. (2006). Ο Παρακειμενος Α' της Νέας Ελληνικής. *Γλωσσολογία*, 17, 93–109.
- [Antoniou, M. (2006). Ο Parakeimenos Α' tis Neas Elliniks. *Glossologia*, 17, 93–109]
- Bhat, S. (1999). *The Prominence of Tense, Aspect and Mood*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

- Binnick, R. (1991). *Time and the Verb: a Guide to Tense & Aspect*. New York: Oxford University Press.
- Binnick, R. (2012). *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. New York: Oxford University Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, R., Reed, S., Cappelle, B. (2006). *The Grammar of the English Tense System: A Comprehensive Analysis*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Holton, D., Mackridge, P., Philippaki-Warbuton, I. (2004). *Greek: a comprehensive grammar of the modern language*. London/New York: Routledge.
- Horrocks, G. (1997). *Greek: A History of the Language and its Speakers*. London/New York: Longman Linguistics Library.
- Joshi, M. (2014). *Using Tenses in English: Past, Present, Future*. Manik Joshi.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μαγγανά, Α. (2015). *Αυτό ακριβώς*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- [Mangana, A. (2015). *Afto akrivos*. Athens: Grigori Publications]
- Mackridge, P. (1985). *The Modern Greek Language: a Descriptive Analysis of Spoken Modern Greek*. New York: Oxford University Press.
- Michaelis, L. (1998). *Aspectual grammar and past-time reference*. London/New York: Routledge: Routledge.
- Michaelis, L. (2006). Time and Tense. In B. Aarts and A. McMahon (Eds.), *The Handbook of English Linguistics* (pp. 220–243). Oxford: Blackwell.
- Μόζερ, Α. (1988). Από τη σύνθεση στην ανάλυση: παρατηρήσεις με βάση την εξέλιξη του Παρακειμένου. Στα *Πρακτικά της 9^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* (pp. 99–112). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- [Mozer, A. (1988). Apo ti synthesi stin analysi: paratiriseis me vasi tin ekseliksi tou Parakeimenou. In *Proceedings of 9th Annual Meeting of the Department of Linguistics, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki* (pp. 99–112). Thessaloniki: Kyriakidis]
- Moser, A. (2003). *Perfect Explorations*. New York: Mouton de Gruyter.
- Μόζερ, Α. (2005). Άποψη και χρόνος στην ιστορία της Ελληνικής. *Παρουσία 67*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- [Mozer, A. (2005). Aropsi kai chronos stin istoria tis Ellinikis. *Parousia 67*. Athens: National and Kapodistrian University of Athens]
- Μόζερ, Α., Μπέλλα, Σ. (2003). Παρελθόν, παρόν, οριστικότητα και Παρακείμενος. Στα Γ. Κατσιμαλή, Α. Καλοκαιρινός, Ε. Αναγνωστοπούλου & Ι. Κάππα (επιμ.) 6^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας.
- [Mozer, A., Mpella, S. (2003). Parelthon, paron, oristikotita kai Parakeimenos. In G. Katsimali, A. Kalokairinos, E. Anagnostopoulou & I. Kappa (Eds.), 6th International Conference on Greek Linguistics. Rethymno: University of Crete, Linguistics Workshop]
- Ράλλι, Α., Μελισσαροπούλου, Δ., Τσολακίδης, Σ. (2007). Ο παρακείμενος στη νέα ελληνική γλώσσα και στις διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 27, 361–372.

- [Ralli, A., Melissaropoulou, D., Tsolakidis, S. (2007). O parakeimenos sti nea elliniki glossa kai stis dialektous: paratiriseis gia ti morfī kai tin ekseliksi tou. *Meletes gia tin Elliniki Glossa*, 27, 361–372]
- Thalberg, I. (1963). Tenses and 'Now'. *The Philosophical Quarterly* (1950–), 13(53), 298–310.
- Τζάρτζανος, Α. (1946). *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*. Αθήνα: ΟΕΣΒ.
- [Tzartanos, A. (1946). *Neoelliniki Syntaksis (tis Koinis Dimotikis)*. Athens: OESV]
- Ψάλτου-Joycey, A. (1991). *The Temporal, Aspectual, and Pragmatic Functions of the Perfect in Modern Greek* (unpublished doctoral dissertation). Aristotle University, Thessaloniki.
- [Psaltou-Joycey, A. (1991). *The Temporal, Aspectual, and Pragmatic Functions of the Perfect in Modern Greek* (unpublished doctoral dissertation). Aristotle University, Thessaloniki]
- Whorf, B. (1956). *Language, Thought, and Reality – Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (J. B. Carroll, Ed.). Cambridge, MA: MIT. Press.
- Xydopoulos, G. (1996). *Tense, Aspect and Adverbials in Modern Greek* (unpublished doctoral dissertation). University College London.

Maja G. Bačić

Summary

THIS IS THE THIRD TIME HE'S MOVED. – PERFECT OR AORIST IN MODERN GREEK?

The paper aims to present the similarities and differences between the perfect and aorist in Modern Greek, since the positioning of the perfect on the timeline may depend on different syntactic-semantic conditions. More specifically, the perfect can be used to connect the action which started in the past with the present, and for that reason it is included in both present and past tenses. On the other hand, the aorist is the dominant past tense, and can often replace the perfect. For this reason, the perfect remains a complex topic in teaching Modern Greek as a foreign language. For the purposes of this paper, a quantitative research study was conducted with second-year undergraduate students of Modern Greek as L2 at a Department of Modern Greek Studies participated. The results of the study show that the majority of respondents chose the aorist as the more dominant tense, but if sentences did not include temporal provisions that indicated perfectivity.

Key words:

perfect, aorist, Modern Greek as L2

Appendix

Ο Γιάννης είναι δικηγόρος και μένει στην Αθήνα. Στην πρωτεύουσα της Ελλάδας _____ (μετακομίζω) το 2011 και από τότε ζει μόνιμα εκεί. Είναι η τρίτη φορά που _____ (μετακομίζω), και πιστεύει πλέον πως του αρέσει πάρα πολύ η ζωή σ' αυτή την πόλη. Έχει αρκετούς φίλους και έντονη κοινωνική ζωή. Για παράδειγμα, χθες το βράδυ _____ (πάω) στο θέατρο για να δει μια καινούρια παράσταση με την κολλητή του φίλη, τη Μαρία. Η Μαρία τον _____ (καλώ) το πρωί και του είπε: «_____ (κρατάω) θέσεις». Όταν _____ (φτάνω) στο θέατρο η Μαρία είδε ότι ο Γιάννης την περίμενε. Τον ρώτησε πώς ήρθε και εκείνος της είπε: «Οδικώς, _____ (παρκάρω) ήδη». «Φαίνεσαι χλωμός. Τι έχεις;», είπε η Μαρία στον Γιάννη. Ο Γιάννης της _____ (απαντάω) ότι είναι κουρασμένος. _____ (κάνω) πολλές δουλειές από το πρωί αλλά είχε και μια δύσκολη βδομάδα. Πριν από δύο μέρες _____ (τσακώνομαι) με έναν καλό του φίλο και από τότε δεν του _____ (ξαναμιλάω). «Με _____ (πληγώνω) η συμπεριφορά του. Δεν τον συγχωρώ. Αν και τον νοιάζομαι η αλήθεια είναι ότι αυτός ο φίλος μου είναι ο πιο παράξενος άνθρωπος που _____ (γνωρίζω) ποτέ. Ξέρεις ότι κάνουμε παρέα εδώ και χρόνια, αλλά εγώ ακόμα δεν _____ (μαθαίνω) πού δουλεύει. Όλο ψέματα μου λέει. Την προηγούμενη βδομάδα, όμως, τον _____ (παίρνω) τηλέφωνο. Μου είπε πως είναι στη δουλειά, στην τράπεζα, και ότι δεν μπορεί να μιλήσει. Εγώ _____ (θυμώνω) πάρα πολύ. Και εκείνος ακόμα δεν μου _____ (τηλεφωνώ). Δεν θα κάνω παρέα μαζί του πια. Ήδη _____ (κάνω) αρκετούς φίλους εδώ. Για παράδειγμα προχθες _____ (συναντάω) ενάν παλιό μου φίλο στο κέντρο και _____ (πηγαίνω) για ποτό», είπε ο Γιάννης στην Μαρία.

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.4>
811.13.41'282.3

Трагом путева развита српске дијалекатске лексике: називи за камен у говору Васојевића

Олга И. Богуновић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

Кључне речи:

мотивациона
реконструкција
номинациони модели
етимологија
лексички слојеви
дијалекатска лексика
Васојевићи

Апстракт

У раду се са етимолошког и ареалнолингвистичког аспекта анализирају одабрани називи за камен ексцерпирани из *Речника Васојевића* Раде Стијовић. Циљ рада јесте да се осветли примарна мотивација неких деетимологизованих назива, укаже на важност ове грађе за етимологизацију сродних лексема, те, на основу спроведене анализе, издвоје основни номинациони модели. У раду се упућује и на разнородност лексичких слојева овог говора (приметну и у домену ове релативно мале лексичко-семантичке групе), као и на то како екстралингвистички контекст (животни крајолик и свакодневни битак његових житеља) утиче на потребу за посебним именовањем различитих врста камена. (*примљено: 2. октобра 2020; прихваћено: 27. јуна 2021*)

1. Увод

Ширењем обима дијалекатских истраживања српске лексике, интензивирањем и реализацијом настојања да се прикупљена лексичка грађа лексикографски обради и публикује – дијалекатска лексика долази у фокус историјски усмерених лексиколошких истраживања, не само традиционално и на првом месту етимолошких него и лингвогеографских, ареално-типолошких, етнолингвистичких. Ненормираност дијалекатске лексике, њена често изразита структурна варијантност која може чувати трагове неке од етапа у историјској промени одређене лексеме, као и значајан удео хапакса као реликата древних форми и значења, те у односу на књижевни језик неретко веома велика семантичка разуђеност унутар појединих лексичко-семантичких група – лексику дијалекта чини основним и драгоценим ресурсом за бројна питања историјског развитка лексике српског језика. Говор Васојевића у том погледу – будући да садржи мноштво архаичних, ексклузивних и по пореклу разнородних лексичких јединица, међу којима су и оне које сведоче о духовној и материјалној култури локалних житеља – представља важан извор за историјски усмерена проучавања лексике.

Због географског простора који насељавају Васојевићи,¹ као и због главних праваца кретања при насељавању, локалних миграција и контаката његовог становништва – у лексцици овог говора, према *Речнику Васојевића* Р. Стијовић (2014; надаље РВ), из којег смо примере ексцерпирали, могу се издвојити различити лексички слојеви:² **1)** базични прасловенски односно општесловенски, неретко обogaђен доцнијим инокосним семантичким и творбеним иновацијама (нпр. *ило* ‘муљ’ (< *jblo); *ѝлѝште* 1. ‘кошница’ и 2. ‘пчелињак’ / *уљаник* ‘пчелињак’ (упор. псл. *ulьjъ); *клѝјет* ‘остава’ (< *klěť/*klěť); *ужѝца* ‘кашика’ (< *lъžica); *пѝмѝт* ‘хранити’ (< *pitati); итд.); **2)** романски предсловенски супстрат (нпр. *тѝмѝн* 1. ‘петелка’, 2. ‘стабљика зељасте биљке’ и 3. ‘комад расада за парадајз, паприку и сл.’ (: лат. *tērtōneu(m)*); *лениѝн* ‘чаршав’ (: лат. *linteōlu(m)*); *штрѝга/штрѝгна* ‘пргава, љута, опасна женска особа’ (вероватно далматоромански лексички оста-

-
- 1 Плење Васојевићи настањено је у источном делу данашње државе Црне Горе и припада области *Брда*. Чине га Горњи Васојевићи (чије је средиште у Андријевици) и Доњи Васојевићи (чије је средиште у Беранама). Становништво у васојевићким селима претежно је српско, док је у мањем броју села мешовито (нпр. Велика и Шекулар у Горњим Васојевићима, као и неколико села у Доњим Васојевићима (Стијовић, 2014: 7)). Говор Васојевића припада зетско-рашком дијалекатском типу српског језика. Највећим делом окружен је другим зетско-рашким говорима (говором Куча, Братоножића, Ровчана и Морачана, говором Колашина и јужног Потарја, Горњег и Доњег Бихора, те Плава и Гусиња), док су му у правцу ка државној граници са Албанијом суседни несловенски, северни албански говори.
 - 2 У време масовног словенског продора на Балканско полуострво (7. век) и заузимања његове унутрашњости у том и предстојећем периоду, на већинском делу данашње државе Црне Горе живело је становништво романског порекла. Повлачећи се пред словенском најездом, оно је све више узмицало ка приморским градовима, у којим се до данас, за разлику од унутрашњости Црне Горе, знатно више очувао романски лингво-културни елемент. С друге стране, од османлијских освајања с краја 15. века данашња црногорска територија, и то претвасходно њена унутрашњост, трпела је снажан етно-језички утицај од стране свог поробљивача. Трећи елемент етно-језичког мозаика на црногорском тлу, поред затеченог романског и наметнутог турског, јесте арбанашки, нарочито оснажен за време османлијске владавине овим подручјем. Арбанашки утицај на црногорске говоре, разумљиво, није свуда подједнак, тј. првенствено је присутан у источнијим црногорским крајевима, смештеним ближе данашњој државној граници са Албанијом (Мрковићи, Спич, Црмница, Зета, Кучи, Васојевићи, Гусиње и Плав).

так од лат. *strīga(m)*); итд.), затим нанос који указује на утицај приморских романизованих говора (нпр. *bāнда* ‘страна’ (: итал. *banda*); *лāма/лāмба/лāмна* ‘суд од танког лима (обично за ношење или држање, остављање, а не кување) за воду, уље и сл., кофа, канта’ (: итал. *lama*); *мāца* ‘тешки гвоздени чекић’ (: итал. *mazza*); *травéза/тровéза* ‘кецеља’ (: вен. *traversa*); итд.) (в. Стијовић, 1996; Тешић, 2016: 25–322, s. v.; Ligorio, 2014, s. v.); **3**) лексичке иновације условљене језичко-културним контактима са суседним северноалбанским племенима (нпр. *ħāфа* ‘геогр. превој’ (: алб. *qafë* ‘врат, планински превој’); *штèг* ‘преграда у јазу или бразда за одвођење воде приликом наводњавања’ (: алб. *shteg* ‘стаза, пролаз (најчешће на оградни)’); *кљōра* ‘трошна кућица’ / *кљōрица* ‘колибица’ (: алб. *quar/quer* ‘подрум, остава’); *гор̀жда* ‘кутлача’ (: алб. *garuzhdë* ‘варјача’); *тēша* ‘постељина’ (упор. алб. *teshë* ‘намештај’); итд.) (в. Станишић, 1996: 62–126, s. v.); **4**) обиман слој оријенталне лексике из турског периода (нпр. *āлйја* ‘пуста, ненасељена земља’; *зиндāн* ‘пространа и хладна просторија или зграда’; *бāлук* 1. ‘врста веза на вуненој тканини’ и 2. ‘вунена нарочито извезена тканина’; *чѐвре* ‘марамница’; *ōшаф* ‘компот од сувих боровница, крушака и јабука’; итд.) (в. Škaljić, 1966, s. v.).

У овако разнородном лексикону, који чува велики број архаичних и изразито територијално обележених лексичких јединица словенског и несловенског порекла, за етимолошку и ареалнолингвистичку анализу нарочито су инспиративне оне лексеме на трагу чијих је етимологизација могуће бар приближно реконструисати ванјезички контекст у којем се одвијала првобитна номинација одређених појмова важних за живот и светоназор тамошњих житеља, а уз то и осветлити путеве и сфере међујезичких, ареалних прожимања те кроз ту анализу оцртати правце простирања бројних изолекси и изосема, како на јужнословенском тако и на општесловенском терену.

Својом разнородношћу и мотивационом шароликошћу нашу пажњу је привукла група назива за камен. Њихова бројност, као и разноврсност мотивационих модела по којима су дати називи настали, сведочи о томе да је когнитивна мрежа активирана у процесу номинације ових денотата умногоме гушћа од оне присутне у књижевном језику или у говорима равничарских крајева, будући да је окруженост мноштвом разноврсног камења, упадљивим стеновитим и камени-тим врховима, кршевитим планинским пределима, бројним падинама низ које се камење осипа и сл. – условила посебну номинациону логику и много подробнију језичку слику датог денотата у настојању да се поједине врсте камена издвоје од других засебним именовањем. Упор. нпр. следеће називе за камен из РВ: **а)** називи мотивисани обликом камена – *брумбулāк*, *бўбўљ* и *бубуљйца* (52), *валутйца* и *валутāк* (58), *зунзулйца* (220), *жмўљ* (144), *цйца* (677), *плōча* (480); **б)** називи мотивисани структуром камена – *мулйна* ‘камен лапорац’ (343),³ *шкāла* ‘ситни

3 Упор. и васојевићке им. *мулйндвсц*, *мулйнāвка* ‘њива или ливада чије земљиште садржи мулут’ и *мўло* ‘стрми терен где се ситно камење осипа; планинско точило низ које се осипа ситни камен’ (Стијовић, 2014: 343, s. v.). Им. *мулина*, у нешто другачијим значењима од оног забележеног у Васојевићима, присутна је и у неким другим црногорским говорима: упор. *мўлина* ‘ситан пијесак’ у Загарачу (Ђутићи, 1997: 239, s. v.), ‘углачан камен из речног корита, облутак’ и ‘камен кафенкасте боје’ у Кучима (Петровић, Ђелић и др., 2013: 228, s. v.), и др. В. и Тешић (2016: 189), s. v. *муло*; РСАНУ (13: 272) s. v. *мўлина*.

камен, туцаник' (687),⁴ *криш* 'камен'⁵ (298); **в**) називи мотивисани употребом камена – *брѡдњѡк* и *брѡда* 'већи облутак (у реци или поред реке)', *бродовњѡк* 'већи округли камен у реци' (50–51),⁶ *крѡкалица* 'прелаз преко речице или већег потока, камење преко којег се оде' (294), *прескѡкалица* 'камење преко речице које служи да се пређе на другу страну' (539); *метѡч* 'камен који се баца у мачкој игри надметања у бацању камена са рамена' (322), *пѣткѡч* 1. 'један од пет каменчића у дечијој игри петкача, пиљак' (473); *музѡци/музѡци* 'камен крај струге од торе на којем музиља седи док музе овце' (342), итд.

У овом раду ми ћемо се осврнути само на неке од претходно наведених лексема, првенствено на оне које су се током језичког развитка деетимологизовале, те се на савременом синхронном пресеку убрајају у групу етимолошки тамне лексике. Етимологизација одабраних лексема ослања се у највећем степењу на материјал словенских језика и њихових дијалеката, као и оних језика и дијалеката са којима су словенски долазили или и данас долазе у додир. С публикавањем нових лексикографских извора често већ постојеће прасловенске реконструкције бивају ревидиране, поједине интерпретације добијају неопходне семантичке паралелизме (који могу имати вредност доказа у претпостављеним правцима семантичког развитка), неке, опет, добијају нову потврду или потребну прецизност – те су и наши примери одабрани јер представљају прилог оваквог реда и значаја. Кроз анализу порекла датих лексема настојаћемо да покажемо како се у оквиру ограничене лексичко-семантичке групе коју чине

4 У том гласовном лику (са *l*) забележена је још у говору Куча: упор. *шк'ала* 2. 'ситно ломљено камење које се убацује у зид између каменних блокова' (упор. у том говору и им. *шк'алица* (дем.), као и *шкаља* (са *lj*) у истом значењу) (Петровић, Ђелић и др., 2013: 452, s.v.), док је у осталим црногорским говорима присутна једино у гласовном лику са *lj*: упор. *шкѡља* 'комади од камена, који се у зидању међу у клас између камења великог' (Црна Гора) (Караџић, 1852: 841, s. v., 2)); *шкѡље* 'ситно издробљен камен, шодер' у Загарачу (Ђутићи, 1997: 564, s. v.), *шкѡље* 'крупни шодер' у Црмници (Милетић, 1940: 261), и др. (в. Тешић, 2016: 302, s. v. *шкаља*). Ова именица заступљена је и на подручју Далмације: упор. *шкаље* 'крупни шодер', *шкаљ* (Буковица) 'тученац', *шкаља* (Дубровник) 'крхак камен што се умеће у грађевину' (Skok III: 398, s. v. *škalj*).

5 Псл. дијалектизам **крѡшь* изведен је тзв. обрнутом творбом од глагола **крѡшити* 'ломити, делити на комаде' (в. ЭССЯ 13: 53–54, s. v. **крѡшити*), те би се његово етимолошко (примарно) значење могло дефинисати као 'разломљена (камена) површина', из кога се, како претпостављамо, развило секундарно значење 'камен или стена (као одломљени део првобитно хомогене камене масе)'.
У значењу 'гола, каменита, стрма површина' лексема *криш* позната је широм српског говорног простора, док се у значењу 'камен' чује искључиво у говорима изразито брдско-планинских крајева, међу којима су и Васојевићи. Тако ју је Вук у значењу 'стена, камен' забележио у црногорским крајевима (Караџић, 1852: 310, s. v. под 2)), што потврђују и наши увиди у савремену дијалекатску грађу црногорског терена: упор. у говору Загарача – 'камен; камењар' (Ђутићи, 1997: 196, s. v. *криш*), у Кучима – 'камен' (Петровић, Ђелић и др., 2013: 197, s. v. *криш*), у Ускоцима – 1. 'камени брег', 2. 'камен' (Станић, 1990: I, 396, s. v.), у Прошћењу – 'камењар, камен, стена' (Вујичић, s. v.). У значењу 'шиљасто голо природно камење на планинама' дату именицу бележи и Г. Елезовић на Косову и Метохији (Елезовић, s. v.), док је у значењу 'стена, хрид, камен (лат. *saxum*)' она забележена и у историјским речницима српског језика (Даничић I: 502, s. v. *крьш*; RJAZU V: 645, s. v. 2. *krš* и 3. *krš*).

6 Иако дефинисана значења именица *брѡда*, *брѡдњѡк*, *бродовњѡк* у РВ указују само на то да је реч о 'округлом већем камену, облутку', на основу етимолошких увида (упор. псл. им. **бродъ*, чије је примарно значење 'плићак, газ, вода која се може прећи, прегазити' (в. ЭССЯ 3: 36–37, s. v. *бродъ*; Derksen, 2008: 64, s. v.) очувано широм српског говорног подручја), као и узимајући у обзир да се плиће речице и потоци у васојевићкој брдско-планинској области неретко могу премостити тј. *прѡбродити* помоћу камења које лежи на њиховом дну, сматрамо да је наведеним именицима оправдано приписати претпостављену примарну мотивацију.

називи за камен огледа језичка прошлост овог краја обележена бројним лексичким наслојавањима, иновативним и миксоглотским тенденцијама, те какви су били правци простирања појединих лексичких изоглоса. Треба напоменути да разматрања неких од претходно наведених лексема могу бити и прилог у науци доста проучаваном и семантички ограниченом корпусу назива планинског рељефа, који „занимают особое положение в общей лексической системе славянских языков прежде всего потому, что этот слой лексики в значительной своей части формируется в новых географических условиях жизни на Балканах” (Куркина, 1979: 42).

2. О одабраним називима за камен у говору Васојевића

2.1. Структурно-семантички и ареалнолингвистички аспект

Међу називима за камен у корпусу Р. Стијовић пажњу привлаче лексеме *жмљњ*, *зунзуљца*, *брумбулак* (упор. и кучко *брумбул*)⁷ ‘ак’ ‘израслина, чвор, кврга’ (Петровић, Ђелић и др. 2013: 63, s. v.) и *буџбуљ/бубуљца* – најпре због своје творбене структуре тј. суфикса *-ул/-уљ*, а онда и у одређеној мери деетимологизоване творбене основе, за коју се на савременом синхронном пресеку српског језика не може утврдити првобитна мотивација без помоћи етимолошких критеријума. Тој групи назива, за чију је мотивацију био пресудан заобљени, лоптасти облик камена, припадају и именице *валућца* и *валутак* ‘мали, обично обао камен’ (Стијовић, 2014: 58, s. v.)⁷ – чија се примарна семантика и данас чува захваљујући прозирној семантичкој и обличкој вези са истокореним лексемама типа *вал*, *валовит*, *валати* и сл.,⁸ као и им. *цџца* ‘(овећи) камен’ (Исто: 677, s. v.), коју В. Боричић (2002) у истом говору бележи и у значењу ‘дојка’.⁹

7 Упор. и *ваљ-јџи* ‘обао камен, као песница велики’, творбени лик без деминутивних суфикса *-ца* и *-ак* који је Вук забележио у Далмацији (Караџић, 1852: 52, s. v.).

8 Именице *валућца* и *валућак* ‘обао, округли камен’ у етимолошкој су вези са псл. им. **valъ*, затим псл. глаголима **valiti (se)* ‘котрљати (се)’ (упор. стсл. *валити са*), **valjati (se)* (упор. стсл. *валити са*), као и глаголом **vъlati (se)* (упор. стсл. *вълати са*) са редукованим степеном превоја, и сл. Деривати коренског степена **vъl-* у српском језику су, због нарушене примарне структуре услед одиграних историјских гласовних процеса, деетимологизоване тј. без етимолошких увида недоводиве у везу са лексемама са коренским ступњем **val-*. На пример, таква је им. *облутак* ‘речни заобљени камен’ (< псл. **ob-vъl-ut-ъкъ*; упрошћавање сугл. групе **bv-* > *b-*, губљење коренског полугласника у слабој позицији) или прид. *обао/обал* (< псл. **ob-vъl-ъ*). Именице са кореном *вал-* у значењу ‘обао, округли камен’, типа васојевићких *валућца* и *валућак*, осим у српским говорима, у том значењу познате су и у неким другим словенским језицима: упор. буг. дијал. *валок* ‘велики обао камен’, *валошџк* ‘ваљкаст, обао камен’ (БЕР I: 116–117, s. v. *валям*), рус. *валџн* ‘округли камен’ (Фасмер I: 270, s. v.).

9 Именица *цџца* у RJAZU, поред значења ‘дојка’ и ‘чутура’, дефинисана је и као ‘камен заобљен’, и то уз напомену да се у у том значењу чула по неким крајевима у Србији (RJAZU I: 776, s. v. 1. *сџа*), што је данас, према нашим увидима у савремену дијалекатску грађу са србијанског простора, потврђено у лексички Качера (Шумадија) – ‘већи камен’ (Петровић, Капустина, 2011: 315, s. v.), у ужичком говору – 1. ‘камен који може стати у шаку’, 2. ‘велики камен’ (Цвијетић, 2014: 409, s. v.) и у чачанском крају (интернет претрага). Ову именицу у значењу ‘пласа, каменчина тешка’ забележио је и Г. Елезовић (2017, s. v. *цџца*) на Косову и Метохији, док се у црногорским говорима, поред говора Васојевића, у општем значењу ‘камен’ јавља и у Ускоцима – ‘повећа каменца’ (Станић, 1990: II, 469, s. v. *цџца*) и у говору Прошћења (Вујичић, 2018, s. v.). Напомињемо да је она присутна и у другим црногорским говорима, али у значењу ‘чутура’, како је посведочено код В. Караџића (1952: 813, s. v. *цџца*), а потврђено касније у Ускоцима – 1. а. ‘војничка чутура, пљоска’, б. ‘војничка шоља’ (Станић, 1990: II, 469, s. v. *цџца*) и у говору Загарача – ‘метална војничка посуда за воду, чутура, чутурица’ (Ђупићи, 1997: 543, s. v.).

Творбена структура разматраних именица (изузев им. *жмѹль* и *цѹца*), будући да су изведене деминутивним суфиксима *-ица* (упор. *бубуљ-ица*, *валут-ица*, *зунзул-ица*) и *-ак* (упор. *брумбул-ак*, *валут-ак*), указује да је реч о камењу мање величине, што потврђују и забележене дефиниције њихових значења у РВ.

2.1.1. Жмѹль

Лексема *жмѹль* у значењу ‘камен’, која је, поред говора Васојевића (упор. 1. ‘тврдо, чворновато дрво’ и 2. ‘камен’ (Стијовић, 2014: 144, s. v.)), забележена још у Пиперима и у цетињском насељу Трешњево (РСАНУ 5: 435, s. v. *жмѹль*¹⁰) представља девербатив покрајинског глагола *жѣти* (*жѣти*), *жмем* а. ‘гњечити; тлачити, давити’, б. ‘истискивати течност из нечега, цедити’ и в. ‘пропуштати врло мале количине течности, цурити’ (Исто: 357, s. v.), на територији српског језика шире заступљеног у склопу својих префиксираних деривата типа *са-жети*, *са-жмем* (упор. и *са-жимати*). Тај глагол је континуант псл. глагола **žeti*, **žьto* ‘притискати, гњечити’, у оквиру чијег се коренског гнезда јасно могу издвојити деривати са семантиком из класе *nomina resultativa* ‘нешто што је настало као резултат стискања, гњечења, мрвљења’: упор. пољ. *żmūt/żmyt/żmot* и рус. *жмот* у значењу ‘грумен, грудва’ (Варбот, 1984: 223), затим примере са *-o-* коренским вокализмом (типичним за именице постале од глагола) – словен. *gomólja*, чеш. *homole* ‘грумен, грудва’, укр. *гомók* ‘грумен земље’, као и њихове етимолошке паралеле у генетски блиским балтским језицима: лит. *gùmulas*, *gumulỹs* ‘грудва (снега), чвор’, *gãmalas* ‘грудва снега, парче хлеба’ према гл. *gùmultis*, *gùmurtis* ‘месити, притискати, гужвати’ (Фасмер II: 59, s. v. *жму*, *жамь*).¹¹

Сходно томе, семантички развитак дијалектизма *жмѹль* могао је тећи у правцу развијања резултативне семантике, тј. именованга ‘онога што је добијено као продукт радње притискања, гњечења, мрвљења’,¹² док је конкретизацију овог значења могуће извести поређењем са семантиком његових деривата. Наиме, на основу пренесеног значења ове именице у говору Загарача – ‘јадов, слабшан, нејак, несигуран човјек, неспретна и неотресита особа, особа која није способна ни за што’ (Ђупићи, 1997: 96, s. v.), као и значења гл. *жмѹльнуги* а. ‘скочити, одскочити’ и б. ‘брзо проћи, пројурити’ (РСАНУ 5: 436, s. v.),¹³ можемо претпоставити да је у питању мали, ситан али чврст и обао камен, какав обично и настаје као резултат разлагања стења под притиском воде и ветра.¹⁴

10 У РСАНУ именице *жмѹль*² и *жмѹльѹк* ‘камен’ означене су као покрајинске (РСАНУ 5: 435, s. v.), а из забележених примера њихове употребе дознајемо да се чују у Пиперима и цетињском насељу Трешњево.

11 Псл. гл. **žeti* и његови деривати пореклом су из пие. коренског гнезда **g(e)j-* (упор. грч. *γέμω* ‘бити пун’, *γέμοσ* ‘бродски терет’, норв. *kunla* ‘месити, стискати’, *kunla* (ж. р.) ‘грумен, грудва’, ир. *gemel* ‘окови’, лат. *gemere*, фриг. *ξέμελεν* ‘роб’ (Фасмер II: 59, s. v. *жму*, *жамь*; Skok III: 679, s. v. *žėti*²; Derksen 2008: 561, s. v. **žeti* I)).

12 Другим речима, семантички развитак девербатива глагола *жѣиш/жѣиш* (< псл. **žeti*) изведеног суфиксом *-уљ* од корена његове презентске основе можемо представити на следећи начин: ‘оно што је обликовано стискањем, односно оно што се под каквим притиском испутило’ → ‘нешто лоптасто и тврдо (настало као резултат притискања)’ → ‘чвор, чворновато дрво’ / ‘камен’.

13 Упор. и гл. *жмѹльиш* (значење под б.) у РСАНУ (5: 436, s. v.).

14 Упор. и пренесено значење развијено на супротно усмереној вредносној скали: *жмѹльѹк* 2. ‘здрав, јак, снажан човек’ (РСАНУ 5: 435, s. v.), као и фразеологизам *јак као камен*.

Наведена структурно-семантичка реконструкција може послужити као посредни доказ (семантички паралелизам) исправности ревидиране реконструкције старе индоевропске културне лексеме *гумно* (упор. псл. **gu-mъn-o*), у којој Ж. Варбот пориче у науци дуго присутно становиште да је у питању стара индоевропска сложеница у којој се у функцији прве компоненте јавља пие. основа **gʷo-* (потврђена у стсл. *гъвѣдо*), док је у основи друге псл. глагол **meṭi*, **mъnо* ‘сабити, стиснути, згужвати’, са претпостављеним значењем ‘место где стока мрви, таба класје’. Ж. Варбот (2012: 246), наиме, сматра да је дата лексема изведена продуктивним псл. суфиксом **-ъno* (упор. **poltъno*, **brašъno*, **brъvъno*) од псл. гл. **gumati* ‘притискати, давити, бити, туцати, дробити’ (упор. сродне балтске глаголе типа лит. *gūmurti*, *gūmuroti* ‘гњечити, месити’ и лет. *gūmulti*, *gūmzīt* ‘стискати, гњечити’), који се јавља као секундарна коренска апофонијска варијанта у гнезду којем припада и глагол **žēti*, **žъmо* ‘притискати, гњечити’. Начин настанка гумна као ‘утабаног места/земље’ (или секундарно ‘места где се туче и дроби класје’) налази семантичку паралелу у истокореном дијалектизму *жмѹѣ* као резултативној изведеници исте глаголске радње.

2.1.2. Зунзулѣца

Суфикс *-ул* региструјемо и унутар ономатопејске творбене основе васојевићке им. *зунзулѣца* ‘мали, обично обао камен, каменица’ (СТИЈОВИЋ, 2014: 220, s. v.), чији је елемент *зунз-* у српском језику уобичајен у називима инсеката мотивисаних звуком који они испуштају при летењу и(ли) неким другим активностима: упор. покр. *зѹнзѹр* ‘бумбар’, ‘трут’, ‘балегар’ (РСАНУ 7: 191, s. v.), *зѹнзара* ‘зоол. (често уз реч мува) врста крупне муве’ (Исто), код Вука *зѹнзѹк* „(у Подг.) *vide говноваѣ*” (Караџић, 1852: 215, s. v.), загарачко *зѹнзѹѣ* 1. ‘врста крупног инсекта, сличног муви’ (Ћупићи, 1997: 130, s. v.), васојевићко *зунзарѹша* 1. ‘крупна мува’ (СТИЈОВИЋ, 2014: 220, s. v.), итд. Будући да је за инсекте означене наведеним лексемама карактеристичан обао и испупчен изглед, можемо претпоставити да је тај моменат био пресудан у томе да деривати ономатопејске основе *зунз(ул)-* почну означавати округле а чврсте предмете, какав је и камен. Не искључујемо притом ни могућност по којој би разматрана номинација била базирана према звуку који се чује приликом осипања оваквог камења.

2.1.3. Брумбулѹк

Васојевићка им. *брумбулѹк* 1. ‘обао камен’ и 2. ‘дебела особа’ (СТИЈОВИЋ, 2014: 52, s. v.) образована је, по свему судећи, према алб. именици *brumbullak* ‘лопта, грудва’ или придеву *rumbullak* ‘округао’ (СТАНИШИЋ, 1995: 80, s. v. *брумбулѹк*; ПОПОВИЋ, 1951–1952: 170), премда је ономатопејска основа *brombol-/brumbul-* присутна и ван граница контактено прожимајућих северноалбанских и источноцрногорских говора: упор. чакавизме *брумбулѹт* ‘прати бачве у топлој води’ и *брѹмбул* ‘вода којом се испира бачва’ (СТАНИШИЋ, 1995: 80, s. v. *брумбулѹк*), затим Вињине северноиталијанске паралеле *bròmbol* ‘велики округли камен’ и *brombola* ‘мехурић’ (VINJA, 1987: 8–9). Будући да су творбене односно гласовне

варијанте ове васојевихке именице, према нашем увиду у дијалекатску грађу српског језика, присутне једино још у појединим црногорским говорима (упор. у Кучима – *брумбул’ак* ‘израслина, чвор, кврга’ (Петровић, Ђелић и др., 2013: 63, s. v.); у Загарачу – *брубуљак*, *брѷбѷљ* и *брубуљйца* ‘овећи, обично заобљени камен, или камен уопште, лакши (по правилу) од килограма’ (Ћупићи, 1997: 34, s. v.);¹⁵ *брубуљач* ‘обао камен’ (Црна Гора, Грађа САНУ; в. Поповић, 1951–1952: 160)) – можемо их окарактерисати као изразито територијално обележене. Напомињемо притом и могућност да су поједини творбени ликови међу наведеним могли настати укрштањем са истозначним изведеницама од псл. основе **bǫb(ul’)*-, о којима ћемо ниже говорити.

2.1.4. Бѷбѷљ и брубуљйца

За разлику од распрострањености деривата ономатопејске основе *brombol’/brumbul’*-, деривати корена *буб-* (< псл. **bǫb-*) односно основе *бубуљ-* (< псл. **bǫbul’*-) присутни су широм словенског говорног подручја. Псл. корен **bǫb-* односно основа **bǫbol’-/*bǫbul’*- (в. ЭССЯ 2: 231–232, s. v. **bǫbǫlǫ/*bǫb(ǫ)lǫ/...*) наслеђени су – преко балтословенске језичке фазе (упор. лит. *bámba* ‘пупак’, *bat̃balas* ‘дебелко’, *but̃bulas* ‘мехур на води; чвор на штапу, концу’, лет. *bat̃ba* ‘лопта’, *bumbulis* ‘чвор, чворуга, кврга’) – из праиндоевропског језика (упор. грч. *βουβυλίς* ‘водени мехур’, сардински *bumbulla* ‘плик’, швед. дијал. *bamb* ‘трбух, мешина’ (Поповић, 1951–1952: 162)). Иако су деривати псл. корена **bǫb-* и основе **bǫbol’-/*bǫbul’*- распрострањени на читавом словенском говорном подручју, према консултованим етимолошким речницима (ЭССЯ 2; SP I) и нашем увиду у дијалекатску грађу српског језика, у значењу ‘(обао) камен’ јављају се претежно у југозападним српским говорима: упор. у Васојевихима – *бѷбѷљ/бубуљйца* ‘мали, обично обао камен, каменица’ (Стијовић 2014, 52), око Будве – *бѷбѷљ* ‘облутак’ (Караџић, 1852: 46, s. v.); у Црмници – *бѷбѷљ* ‘камен’ (Милетић, 1940: 589; Поповић, 1951–1952: 159); у Кучима – *б’убѷљ* ‘невелик округло камен, који се руком може лако бацити’ (упор. и дем. *бубул’ак*) (Петровић, Ђелић, и др., 2013: 64, s. v. *б’убѷљ*); у Загарачу – *бѷбѷљ* ‘овећи камен, заобљени камен’ (Ћупићи, 1997: 35, s. v.); у Ускоцима – *бѷбољак*, *бубуљак/бубуљак*, *бѷбуљ(а)*, *бѷботак/бѷбутак* ‘каменица, облутак’, *бѷботић* ‘каменица, лица, камен којим се гађа у некога или нешто’, *бѷбуље* ‘камење’ (Станић, 1990: I, 63, s. v.); у Пиви – *бубуљак* ‘мали обао камен, облутак’ (Гаговић, 2004: 24, s. v.), итд.¹⁶ Семантику деривата псл. корена **bǫb-* и наведених основа у словенским језицима детаљно је обрадио И. Поповић у свом раду „О словенским коренима **bǫb-* и **rǫr-* и неким њиховим дериватима”, класификујући именице са овим кореном односно основом у шест семантичких група: 1) ‘надути се, испупчити се’, 2) ‘бити дебео’, 3) ‘округло

15 Упор. и именице *брѷбац/брѷйац* ‘овећи (обично) заобљени камен’ (Загарач) (Ћупићи, 1997: 34, s. v.), ‘повећи камен, облутца, каменица’ (Ускоци) (Станић, 1990–1991: I, 61, s. v.), за чију је творбену основу вероватно био искоришћен разматрани ономатопејски елемент *бру(м)б-*.

16 Вредни пажње су, свакако, и примери са коренским вокализмом *-o/-a-*, на које указује И. Поповић (1951–1952: 160): упор. *бобуљак* ‘обао камен’ (Херцеговина), *бабѷљ* ‘облутак’ (Кистање), *бабѷљ* ‘облутак’ (Перој).

израштај на телу’, 4) ‘пупољак’, 5) ‘округао плод, главичаста цваст црног лука’, 6) ‘лоптаст предмет уопште’ (Поповић, 1951–1952: 163). У последњу групу, поред именица са значењем ‘мехур’ (чеш. *bublina*, *boubol*, *bûbol*, пољ. *bąbel*, *bębel*, *bębol*; упор и словен. *bobljáti* ‘правити мехуре на води’) односно ‘мехурић’ (чеш. *bubinek*, пољ. *bąbelek* ‘мехурић; украс у облику лоптице’), те рус. *бубуля* ‘кишна капљица’, глуж./длуж. *bublin* ‘дугме’),¹⁷ сврстао је и српско-хрватску им. *бубуљ* са значењем ‘облутак’ (Исто).

2.2. О једној творбеној специфичности разматраних назива: о суфиксу -ул/-уљ

У творбеној структури разматраних лексема јавља се суфикс -ул односно његова варијанта – суфикс -уљ, на које су, у појединим случајевима, наслојени и други суфикси, поглавито деминутивног значења (упор. *брумбул-аџ*, *бубуљ-ица*, *зунзул-ица*).

Словенски по пореклу суфикс -уљ (< *ul’ъ) на савременом синхронном пресеку српског језика неретко се користи у творби именица женског рода често експресивног значења (упор. имена крава *плавуља*, *сивуља*, затим именице са пејоративним значењем типа *грдуља* или аугментативним типа *црепуља*, итд.), док је у извођењу именица мушког рода ограничено продуктиван. Према *Обратном речнику* М. Николића (2000) и РСАНУ, ту спадају изведенице од придевских основа типа *драгуљ*, *кривуљ*, *модруљ*, затим изведенице *вртуљ*, *тркуљ* од глаголских основа, као и оне од основа ономотопејског порекла (нпр. *бубуљ*, *шџуљ*), од којих су неке у потпуности деетимологизоване (упор. им. *кџнсуљ* (РСАНУ 10: 146, s. v.) / *кџнсуљ*² (Исто: 145, s. v.) ‘назив биљке’; *кџмбуљ* покр. 1. ‘скуп бродова који заједно плове’, 2. ‘скупина, група (људи)’, 3. ‘заједничко помешано власништво, заједнички фонд; задруга, комуна’, 4. ‘бурна збивања, превирање, метеж, немир’ (РСАНУ 11: 23–24, s. v.) / *кџмбул* ‘заједнички рад, моба’ (Исто: 23, s. v.); *маџсуљ*¹ покр. а. ‘измуљано, изгњечено грожђе, кљук’, б. ‘маџт, грожђани сок, непревело вино, шира’ (РСАНУ 12: 177, s. v.); *мџзуљ* покр. 1. а. ‘испупчење на кожи, мехур са накупљеном течности настао од притиска, трења, плик’ и б. ‘задебљање, отврдла кожа (обично на длану, прстима), настала од трења, притиска, жуљ’, 2. ‘испупчење на кожи изазвано запаљењем ткива при чему се ствара гној, чир’ (Исто: 800, s. v.);¹⁸ итд).

Ф. Славски [Sławski] суфиксне варијанте *-ulъ/*-ul’ъ (типа *krivulъ/*krivul’ъ) сматра прасловенском иновацијом у односу на пие. суфикс *-ulo односно балтски -ulas, -ulus, истичући да је сложен по структури суфикс *-ul’ъ настао наслојавањем тематског суфикса *јъ на основе изведене примарним суфиксом *-vľъ, као пандан литавским суфиксима -ulus, -ulis за творбу различитих изведе-

17 Наведеним чешким и пољским именицама у значењу ‘мехур’ придружујемо и буг. дијал. *бумбули* ‘мехури у води’, мак. *бабуле* ‘мехур, мехурић’, слов. дијал. *bublinka* ‘мехурић’, *bublina* ‘водени мехурић’ (ЭССЯ 2: 231–232, s. v. *bǫbъľ/*bǫb(ъ)ľ/...), као и друге словенске именице са општим значењем ‘лоптаст, округлао предмет’: упор. чеш. *bambule* ‘нешто округло’, слов. дијал. *bombul’a* ‘лопта’, *bombolec* ‘брадавица дојке’, рус. дијал. и укр. *бублик* ‘малено округло пециво, мали ђеврек’ (Исто).

18 О етимологији и семантици им. *мосуљ* писао је И. Поповић (1950).

ница од именских и глаголских основа (SP I: 110–111). Међутим, однос суфикса *-уљ* и *-ул* у савременом српском језику знатно је сложенији будући да је колебању ових суфиксних варијаната на јужнословенском терену могло допринети и укрштање са романским суфиксом *-ul* (в. Радић, 2018: 26–27). Примера ради, у нашем корпусу овај (влашко-)романски суфикс би се могао посведочити у изведеници *брумбулак*, док би њена палатална варијанта *брумбуљак* својом творбеном структуром могла сведочити о миксоглотском укрштању са творбеним типовима које карактерише словенски суфикс *-уљ*.

3. О разнородности васојевићких назива за камен

Анализом разматраног корпуса осветљава се и географским положајем овог говора условљена разнородна лексика, будући да су језички контакти словенског становништва овог ареала са старобалканским, албанским и романским становништвом, као и својевремени утицај османлијских поробљивача, оставили трага и на овој малој групи лексема. Осврнућемо се у основним цртама на ове лексичке слојеве.¹⁹

3.1. Лексички слојеви домаћег порекла

За већину обрађених назива утврдили смо, очекивано, словенско порекло. Будући да је реч о лексици народног идиома – који, неспутан нормом књижевног језика, баштини и кумулира слојеве лексике различите старине – унутар словенског дела обрађене грађе могу се издвојити следећи лексички слојеви: **а)** *прасловенско лексичко наслеђе*, тачније лексеме чији се творбени ликови могу реконструисати на псл. нивоу, али које су семантички иновирани на терену јужних српских говора: *бѹбѹљ* (< **bǫbul’ь* (в. ЭССЯ 2: 231–232, s. v. **bǫbǫľь/*bǫb(ǫ)ľь/...*)), *метач* (< **metačь* (в. ЭССЯ 18: 108, s. v.)),²⁰ *цица* (упор. и мак. дијал. *цицка*, рус. *тѹтъка*, *тѹтя* ‘дојка’) – именица коју, иако је ЭССЯ на псл. нивоу не реконструиса, с обзиром на њене паралеле у другим индоевропским језицима (упор. грч. *τιτθός*, *τίτην*, јерм. *tit*, англосакс. *titt*, срвнем. *Zitze*, норв. *titta* ‘дојка’ (Фасмер IV: 62, s. v. *тѹтъка*, *тѹтя*), алб. *thithë* ‘брадавица дојке, цуцла’ (< протоалб. **thitsā*) (Orel, 1998: 479, s. v.)), можемо сматрати праиндоевропским лексичким наслеђем у прасловенском; **б)** *прасловенски дијалектизми познати*, судећи по расположивим лексикографским изворима, *само јужнословенским језицима*: *крш* ‘камен, стена; каменити терен’, пореклом од псл. дијалектизма **krǫšь* (упор. мак. *крш* ‘одломци, комади (нечег поломљеног); крш, каменити терен’, буг. дијал. *крѡш* ‘глагол. им. од гл. *кѡрѡша*’ и ‘стрмина’, словен. *krš* ‘стена’ (ЭССЯ 13: 54–55, s. v. **krǫšь*; БЕР III: 66–67, s. v. *крѡш*));²¹ **в)** *иновативна лексика*, тј. она

19 Током историјског развитка васојевићког говора, као и народних говора уопште, различити лексички слојеви су се наслојавали један на други, због чега – како истиче С. Вучковић проучавајући драгачевску лексику у дијахроној перспективи – лексикон дијалекта „својим кумулативним потенцијалом показује здруженост опозитних, конзервативних и иновативних тенденција” (Вучковић, 2020: 40).

20 Псл. им. **metačь* изведена је суфиксом *-čь* за *nomina agentis* и *nomina instrumenti* од инфинитивне основе псл. глагола **metati (se)*.

21 Узгред, уколико пођемо од претпоставке да им. *ѡлоча* у јужнословенским језицима потиче од псл. дијалектизма **plakā*, односно да није реч о позајмљеници из грчког, и њу можемо прикључити датом лексичком слоју.

лексика чији су творбени ликови уобличени током самосталног развитка говора српског језика: *бубуљѝца*, *валутѝца* и *валутѝк*, *брѝдњѝк*, *бродовњѝк*, *брѝда*, *крѝкалица* и *прескѝкалица*, *мѝзѝца/мѝзеи*, *пѝткѝч*, *зунзуљѝца*, *жмѝљ*.

3.2. Лексички слојеви страног порекла

У разматраном корпусу присутни су и називи за камен који припадају не-словенским лексичким слојевима датог говора – романском, албанском и турском. У балканистичком контексту посматрано, нарочито су значајни примери за које се може претпоставити да представљају директне или индиректне трагове балканског латинитета на црногорском тлу. Наиме, према претпоставци А. Ломе, им. *киљан* општег значења ‘пободен камен’ (упор. васојевићко *киљан* 1. ‘камен међаш’, 2. ‘камен или дрво који у игри пловкања служи као мета’ (СТИЈОВИЋ 2014: 279)) на црногорском тлу највероватније представља далматоромански остатак (упор. вељотско *kilauna*),²² док за грецизам *плоча* П. Скок сматра да је у јадранске говоре (одакле је даље продро у унутрашњост) доспео посредством далматороманског облика *placca*.²³ У јужнословенским говорима глас *č* у *плоча* уопштен је највероватније према дериватима ове именице изведеним суфиксима који су започињали палаталним вокалом (нпр. суфиксом *-ъпъ*: срп. *плочан*) (Skok II: 686–867, s. v. *ploča*; БЕР IV: 362–363, s. v. *плѝча*), док би вокалска измена *a > o* у корену ове речи, уколико узмемо у обзир поменуто далматороманско посредништво, припадала реду вокалских промена типа *Cattaro > Котор* (Skok II: 674, s. v. *plaka*), *baca > боква* (Ligorio, 2014, s. v. *placa*). Истоветног порекла била би и васојевићка им. *плѝвка* ‘камена плочица која служи за пловкање’ (СТИЈОВИЋ 2014: 479), која се у црногорским говорима, према подацима у *Српском рјечнику*, сусреће и у гласовном лику *плѝјка* (Караџић 1852: 508, s. v.), док се, према грађи коју доноси П. Скок у свом етимолошком речнику, на месту гласа *v* и *j* пред завршетком *-ка* ове речи на српско-хрватском говорном терену могу наћи и сугласници *n* и *č* (Skok II: 674, s. v. *plaka*).²⁴ Судећи по томе, разматрана им. *плѝвка*, као и друге претходно поменуте варијанте, представљају ништа друго но различите адаптације грчке позајмљенице која је преко далматороманског облика *placca* доспела у језик на Јадрану, а одатле продрла у унутрашњост српско-хрватске језичке територије.

22 О распрострањености им. *киљан* и њеном могућем пореклу писао је А. Лома, утврдивши да се у значењу ‘камен међаш, међник’ чује широм данашње црногорске територије (Цетиње, Цуце, Загарац, Никшић, Васојевићи, Ускоци), а можда и у Херцеговини (Лома, 2009: 91). Како истиче поменути аутор, корени употребе ове именице на наведеној територији вероватно леже у пракси омеђивања пободеним каменовима (*киљанима*), дубоко укоренењеној у Средоземљу, коју су Словени, ступивши на просторе са оскудним обрадивим земљиштем, могли примити од земљорадничког романског становништва које су затекли у Приморју (Исто: 94–96).

23 Посматрано на општесловенском плану, разматрана именица посведочена је само у јужнословенским језицима (упор. словен. *pločevina*, дијал. и стловен. *plōča*, *plōča* (в. Сној, 2016: 552, s. v. *pločevina*), буг. и мак. *плоча*), док ју је, посматрано на пие. језичкој равни, могуће довести у етимолошку везу са пие. кореном **pleh.k-* ‘широк, пљоснат, раван; раширити (се), равнати’, чији би потенцијални континуант у прасловенском била им. **plakā* (Skok II: 674, s. v. *plaka*, 686–867, s. v. *ploča*; БЕР IV: 362–363, s. v. *плѝча*; Сној, 2016: 552, s. v. *pločevina*). Међутим, судећи према њеној географској ограничениости, она у јужнословенским говорима највероватније представља грецизам (упор. грч. *πλάξ*, *-κόξ* ‘широка и равна површина’, < пие. **pleh.k-*). В. и Ligorio, 2014, s. v. *placa*.

24 В. и Ligorio, 2014, s. v. *placa*.

Старијем романском слоју лексике у говору Васојевића припададе би још именице *мулина* и *мулџ* ‘камен лапорац’ (упор. лат. *mollia*)²⁵ и им. *мрамор* (упор. лат. *marmor* ← грч. μάραρος), о чијој старини сведочи ликвидна метатеза *-ra-* (*мрамор*) < *-ar-* (*тартор*),²⁶ док би новијем (млађем) слоју романизама припадала им. *шкџла* ‘ситни камен, туцаник, шодер’ (упор. итал. *scaglia* ‘љууска, крљушт’, ‘одломци, ситни делови нечега’). Значајно је поменути да претпостављени итал. предлогачак *scaglia* потиче из истог пие. коренског гнезда (упор. пие. **(s)kel-/*(s)kōl-* ‘резати’ (в. Pokorny, 1959: III, 923–927)) као и псл. именице типа **skala* (упор. срп.-хрв. *скала* ‘камен, стена; шупљина у стени’ (Skok III: 254, s. v.), буг. *скалџ*, словен. *skála*, рус., укр. *скалџ*, чеш., слов. *skala*, пољ., глуж., длуж. *скалџа* у значењу ‘стена, камен’; рус. *осколок* ‘комад, одломак’, са другачијим ступњем превоја (Фасмер III: 630, s. v.))²⁷ и **skalьba/*skolba*²⁸ (упор. словен. *škalba*, чеш. *šklaba*, слов. *sklabina/šklabina/škalubina*, укр. *скалџба, скалџбина, глуж. škaľba, škaľoba* ‘пукотина, напрслина’ (Варбот, 1984: 202)). Стога, према нашем мишљењу, не би било неосновано размотрити и могућност по којој би васојевићка им. *шкџла*, која се јавља и у значењу 1. ‘пролаз, просек преко планинског гребена’ (Стијовић, 2014: 687, s. v.), била континуант псл. им. **skala*, чије би се етимолошко (примарно) значење могло дефинисати као ‘процеп настао услед пуцања; делови, одломци нечега што је услед пуцања, ломљаве доведено до уситњења’.

Несловенском слоју разматраних назива припада и раније анализирана васојевићка лексема *брумбулџак* (упор. и кучко *брумбул*) ‘џак ‘израслина, чвор, кврга’ (Петровић, Ђелић и др., 2013: 63, s. v.), за коју се претпоставља да је у тим говорима обликована према алб. именици *brumbullak* ‘лопта, грудва’ или пак придеву *rumbullak* ‘округао’. Значајно је притом поменути да унутар ексцерпираних грађе бележимо и супротан смер међујезичког утицаја (источни црногорски говори → северни албански говори): упор. алб. *karsh* (Велика Малесија), *kërsh* (Пука) ‘стена’ према јужнословенској им. *криш* (Станишић, 1995: 86). У говору Васојевића забележен је и турцизам *тџпрак* у значењу ‘камен којим се ограђује огњиште’. Овај турцизам присутан је широм српског говорног подручја у значењу ‘територија, земљиште; кућно огњиште, дом’ (Škaljić, 1966: 620, s. v.),²⁹ док

25 У раду Р. Стијовић „Романизми у говору Васојевића” (в. Стијовић 1996) и докторској дисертацији А. Тешић *Романизми у народним говорима Старе Црне Горе и Брда*, разматране именице са кореном *мул-* сматрају се романизмима. Наиме, А. Тешић (2016: 189, s. v. *муло*), идући за О. Лигоријем (2014, s. v. *mollia*), дате лексеме оцењује као далматороманске остатке од лат. *mollia* (упор. лат. прид. *mollis* ‘гибак, мек’).

26 В. Skok II: 462, s. v.; Ligorio, 2014, s. v. *marmore*.

27 Упор. пољ. *skalić sie* ‘туцати, бити покривен пукотинама’, затим и одговарајуће примере у генетски блиским балтским језицима: лит. *skeliù, skėlti* ‘цџпати, разбијати’, *skilti, skilù* ‘туцати, прскати’, *skalà* и лет. *skala, skals* ‘иверица, иверје’, као и поједине примере у другим ие. језицима: грч. *σκάλλω* ‘копам, сечем’, стисл. *skilja* ‘раздвајати’, гот. *skilja* ‘месар, касапин’, јерм. *çelum* ‘цџпати, разбијати’, хет. *iškallā(i)-* ‘ломити, рушити’, алб. *halë* ‘рибља крљушт, рибља кост, комадић’, и др. (Фасмер III: 631, s. v. *скалџитъ*).

28 Према мишљењу Ж. Варбот (1984: 202), чеш. *šklaba*, слов. *sklabina*, веларно *ř* у морав. **škalьbina* и глуж. *škaľba* тешко се могу извести из псл. облика **skalьba* (како је првобитно реконструисао Махек), већ пре из псл. **skolba*, пореклом из пие. коренског гнезда **skel(b)-*, са проширењем *b*.

29 Упор. нпр. значење ове лексеме у Кучима – *тџпрак* ‘ак ‘удџт’ (Петровић, Ђелић и др., 2011: 400) и Прошћењу – ‘кућно огњиште, дом’ (Вујићић, s. v.). В. и РМС (VI: 240), s. v. *тџпрак* и *тџпрак*¹.

је секундарно значење ‘камен којим се ограђује огњиште’, према нашем увиду у дијалекатску грађу српског језика, развио само у Васојевићима.

4. Закључак

Спроведеним истраживањем у оквиру једне изоловане лексичко-семантичке групе коју чине називи за камен указали смо на шароликост порекла разматраних лексема (уосталом, карактеристичну за васојевићки лексикон уопште) те путеве њиховог формирања (лексичко наслеђе, супстратски приноси, лексичка контактна прожимања, иновативни лексички слој), архаичност и ексклузивност ових лексичких јединица те њихов значај за ревизију или потврду неких већ постојећих етимолошких интерпретација. Кроз ову анализу оцртане су у извесној мери и границе распрострањања појединих лексема и њихових значења, како на јужнословенском тако и на ширем, општесловенском терену.

Резултати анализе разматраног корпуса показали су да је каменити крајолик у коме Васојевићи обитавају утицао на бројност назива за камен у овом говору, као и на разноврсност мотивационих модела који леже у основи њихове номинације. Све то још једном је потврдило значај дијалекатске лексике у историјски усмереним лексиколошким истраживањима, тј. незаобилазну улогу овог извора како у етимолошким (пре)испитивањима, тако и у истраживањима ареално-типолошке и етнолингвистичке оријентације.

Литература

- Варбот, Ж. Ж. (1984). *Праславјанская морфонология, словообразование и этимология*. Москва: Наука.
- [Varbot, Ž. Ž. (1984). *Praslovjanskaja morfonologija, slovoobrazovanje i etimologija*. Moskva: Nauka]
- Варбот, Ж. Ж. (2012). *Исследования по русской и славянской этимологии*. Москва/Санкт-Петербург: Нестор-История.
- [Varbot, Ž. Ž. (2012). *Issledovanija po ruskoj i slavjanskoj etimologii*. Moskva/Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija]
- Вучковић, С. (2020). Из дијалекатских лексичких ресурса (лексика Драгачева у дијахроној перспективи). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 49(3), 37–53.
- [Vučković, S. (2020). Iz dijalekatskih leksičkih resursa (leksika Dragačeva u dijahronoj perspektivi). *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 49(3), 37–53]
- Куркина, Л. В. (1979). Названия горного рельефа (на материале јужнославјанских јазыков). *Этимология* (1977), 39–54.
- [Kurkina, L. V. (1979). Nazvanija gornogo rel'eфа (na materiale južnoslavjanskih jazikov). *Etimologija* (1977), 39–54]
- Лома, А. (2009). Киљан „пободен камен“ – далматоромански остатак на тлу Црне Горе?. *Јужнословенски филолог*, LXV, 89–99.
- [Loma, A. (2009). Kiljan „poboden kamen“ – dalmatoromanski ostatak na tlu Crne Gore?. *Južnoslovenski filolog*, LXV, 89–99]

- Поповић, И. (1950). Мосољ, мосур, мрсулj и сл. *Наш језик, н. с., II(3–4)*, 127–139.
[Popović, I. (1950). Mosolj, mosur, mrsulj i sl. *Naš jezik, n. s., II(3–4)*, 127–139]
- Поповић, И. (1951–1952). О словенским коренима *bqb-* и *pqp-* и неким њиховим дериватима. *Јужнословенски филолог, XIV(1–4)*, 159–171.
[Popović, I. (1951–1952). O slovenskim korenima *bqb-* i *pqp-* i nekim njihovim derivatima. *Južnoslovenski filolog, XIV(1–4)*, 159–171]
- Радић, П. (2018). *Творба речи и миксоглоотија: прилози о суфиксацији у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- [Radić, P. (2018). *Tvorba reči i miksoglotija: prilozi o sufiksaciji u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije]
- Станишић, В. (1995). *Српско-албански језички односи*. Београд: САНУ, Балканолошки институт.
- [Stanišić, V. (1995). *Srpsko-albanski jezički odnosi*. Beograd: SANU, Balkanološki institut]
- СТИЈОВИЋ, Р. (1996). Романизми у говору Васојевића. У Ј. Планкош (ур.), *О лексичким позајмљеницама: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина* (стр. 277–297). Београд: Институт за српски језик САНУ/Суботица: Градска библиотека.
- [Stijović, R. (1996). Romanizmi u govoru Vasojevića. U J. Plankoš (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama : zbornik radova sa naučnog skupa Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina* (pp. 277–297). Beograd: Institut za srpski jezik SANU/Subotica: Gradska biblioteka]
- Тешић, А. (2016). *Романизми у народним говорима Старе Црне Горе и Брда* (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- [Tešić, A. (2016). *Romanizmi u narodnim govorima Stare Crne Gore i Brda* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd]
- Vinja, V. (1987). Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji III. *Čakavska rič, XV(1)*, 3–41.
- Ligorio, O. (2014). *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici* (neobjavljena doktorska disertacija). Sveučilište u Zadru.
- SP (1974–). *Słownik prasłowiański (I–VIII, red. F Sławski)*. Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk: PAN.

Извори

- БЕР (1971–). *Български етимологичен речник (I–)*. Софија: БАН.
- [BER (1971–). *Bŭlgarski etimologičen rečnik. (I–)*. Sofija: BAN]
- Боричић, В. (2002). *Рјечник васојевићког говора*. Београд: Просвета.
- [Boričić, V. (2002). *Rječnik vasojevičkog govora*. Beograd: Prosveta]
- Вујичић, М. (2018). Речник говора Прошћења: електронско издање. *Расковник: речничка платформа*. Доступно преко: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP> [31. 08. 2020]
- [Vujičić, M. (2018). *Rečnik govora Prošćenja: elektronsko izdanje. Raskovnik: rečnička platforma*. Dostupno preko: <http://raskovnik.org/recnici/MV.RGP> [31. 08. 2020]]

- Гаговић, С. (2004). Из лексике Пиве (село Безује). *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 1–312.
- [Gagović, S. (2004). Iz leksike Pive (selo Bezuje). *Srpski dijalektološki zbornik*, LI, 1–312]
- Даничић, Ђ. (1863–1864). *Рјечник из књижевних старина српских (I–III)*. Биоград: Државна штампарија.
- [Daničić, Đ. (1863–1864). *Rječnik iz književnih starina srpskih (I–III)*. Biograd: Državna štamparija]
- Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- [Dinić, J. (2008). *Timočki dijalekatski rečnik*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU]
- Елезовић, Г. (2017). Речник косовско-метохиског дијалекта: дигитално издање. *Расковник: речничка платформа*. Доступно преко: <http://raskovnik.org/recnici/GE.RKMD> [31. 08. 2020]
- [Elezović, G. (2017). Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta: digitalno izdanje. *Raskovnik: rečnička platforma*. Dostupno preko: <http://raskovnik.org/recnici/GE.RKMD> [31. 08. 2020]]
- Златановић, М. (2017). Речник говора јужне Србије: дигитално издање. *Расковник: речничка платформа*. Доступно преко: <http://raskovnik.org/recnici/MZ.RGJS> [31. 08. 2020]
- [Zlatanović, M. (2017). Rečnik govora južne Srbije: digitalno izdanje. *Raskovnik: rečnička platforma*. Dostupno preko: <http://raskovnik.org/recnici/MZ.RGJS> [31. 08. 2020]]
- Златковић, Д. (2014). *Речник пиротског говора (I–II)*. Београд: Службени гласник.
- [Zlatković, D. (2014). *Rečnik pirotskog govora (I–II)*. Beograd: Službeni glasnik]
- Караџић, В. Ст. (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- [Karadžić, V. St. (1852). *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Beč: Štamparija Jermenskog manastira]
- Милетић, Б. (1940). Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник*, IX, 14–455.
- [Miletić, B. (1940). Crmnički govor. *Srpski dijalektološki zbornik*, IX, 14–455]
- Николић, М. (2000). *Обратни речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за српски језик САНУ.
- [Nikolić, M. (2000). *Obratni rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska/Beograd: Institut za srpski jezik SANU]
- Петровић, Д., Ђелић, И., Капустина, Ј. (2013). Речник Куча. *Српски дијалектолошки зборник*, LX, 1–461.
- [Petrović, D., Đelić, I., Kapustina, J. (2013). Rečnik Kuča. *Srpski dijalektološki zbornik*, LX, 1–461]
- Петровић, Д., Капустина, Ј. (2011). Из лексике Качера. *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, 1–336.
- [Petrović, D., Kapustina, J. (2011). Iz leksike Kačera. *Srpski dijalektološki zbornik*, LVIII, 1–336]
- РМС (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика (I–VI)*. Нови Сад: Матица српска.

- [RMS (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika (I–VI)*. Novi Sad: Matica srpska]
- РСАНУ (1959–). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1–)*. Београд: САНУ.
- [RSANU (1959–). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1–)*. Beograd: SANU]
- Станић, М. (1990–1991). *Ускочки речник (I–II)*. Београд: Научна књига.
- [Stanić, M. (1990–1991). *Uskočki rečnik (I–II)*. Beograd: Naučna knjiga]
- СТИЈОВИЋ, Р. (2014). *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа.
- [Stijović, R. (2014). *Rečnik Vasojevića*. Beograd: Čigoja štampa]
- Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка (I–IV, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачёв, второе издание)*. Москва: Прогресс.
- [Fasmer, M. (1986–1987). *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka (I–IV, perevod s nemetskogo i dopolnenija O. N. Trubačov, vtoroe izdanie)*. Moskva: Progres]
- ЏВИЈЕТИЋ, Р. (2014). *Речник Ужичког говора*. Београд: Службени гласник.
- [Cvijetić, R. (2014). *Rečnik Užičkog govora*. Beograd: Službeni glasnik]
- ЂУПИЋ, Д., ЂУПИЋ, Ж. (1997). *Речник говора Загарача. Српски дијалектолошки зборник, XLIV, 3–576*.
- [Ćupić, D., Ćupić, Ž. (1997). *Rečnik govora Zagarača. Srpski dijalektološki zbornik, XLIV, 3–576*]
- ЭССЯ (1974–). *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (вып. 1–30, ред. О. Н. Трубачев; 31–32, ред. О. Н. Трубачев и А. Ф. Журавлев; 33–, ред. А. Ф. Журавлев). Москва: Наука.
- [ESSJA (1974–). *Etimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond* (vyp. 1–30, red. O. N. Trubačov; 31–32, red. O. N. Trubačov i A. F. Žuravljev; 33–, red. A. F. Žuravljev). Moskva: Nauka]
- Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden/Boston: Brill.
- Orel, V. (1998). *Albanian etymological dictionary*. Leiden/Boston/Köln: Brill.
- Pokorny, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch (I–III)*. Bern/München: A. Francke.
- RJAZU (1880–1976). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (I–XXIII)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (I–IV)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar* (tretja izdaja). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Olga I. Bogunović

Summary

FOLLOWING THE PATH OF DEVELOPMENT OF SERBIAN DIALECTAL LEXEMES: NAMES FOR STONE IN THE VASOJEVIĆ'S' SUBDIALECT

This research study deals with: 1) the motivational diversity of the name for stone in the Vasojević's' subdialect, and the impact of non-linguistic context on the Vasojević's' need for special appellations for different types of stone, and 2) the diversity of origin of this lexical-semantic group, as well as the Vasojević's' lexicon in general, and the ways of its formation (lexical inheritance, substrate influence, lexical permeations through contact, innovative lexical layers). By analyzing individual lexemes, we have once again confirmed the importance of dialectal lexemes in historically oriented lexicological research and the unavoidable role of this source both in the revision or strengthening of some existing etymological interpretations, and in the research of areal-typological and ethnolinguistic orientation.

Key words:

reconstruction of motivation, models of nomination, etymology, lexical layers, dialectal lexemes, Vasojevićs

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.5>

811.112.2'373.7

811.111'373.7

811.163.41'373.7

Културноисторијски аспекти и симболика 'зелене' боје у немачким, енглеским и српским фразеологизмима

Данијела Н. Чолић*

Универзитет Едуконс, Факултет за спорт и туризам

Младен В. Томић

независни истраживач

Кључне речи:

фразеологизам
зелена боја
немачки језик
енглески језик
српски језик

Апстракт

Тема овог рада је анализа културноисторијских аспеката и симболике 'зелене' боје у фразеологизмима немачког, енглеског и српског језика. Предмет истраживања су све оне свезе речи које се могу класификовати као фразеологизми, а које као структурну компоненту садрже 'зелену' боју. Користећи контрастивну анализу, рад има за циљ да истражи симболичка значења 'зелене' боје у наведеним језицима. Циљ рада је утврђивање семантичких поља ових лексема и истраживање њихове етимологије, односно мотивисаности значења. (примљено: 23. фебруара 2021; прихваћено: 25. јуна 2021)

1. Увод

У раду су анализирани фразеологизми немачког, енглеског и српског језика који као структурну компоненту садрже лексеме *grün*, *green*, односно *зелено*. Иако рад нема претензија да се бави тачним одређењем појма фразеологизма, чини се нужним да се дâ увид у основна поимања овог феномена.

Како је фразеологија релативно млада лингвистичка дисциплина, чији је опсег променљив и широког домета, не чуди што не постоји једна универзална нити општеприхваћена дефиниција фразеологизма. Дефинисање фразеологизама отежава, пре свега, велика разноликост фразеолошког материјала. Но, лингвисти се ипак слажу око тога које су то неизоставне карактеристике једног фразеологизма: идиоматичност, полилексичност, лексичко-семантичка стабилност и репродуктивност. Харалд Бургер (Harald Burger), један од најзначајнијих немачких аутора у области фразеологије, дефинише фразеологизам као низ од две или више речи, здружених према синтаксичко-семантичким законитостима у јединствену целину која на први поглед нема потпуно јасно значење, а коју говорници исте језичке заједнице употребљавају као сваки други лексем тог језика (Burger, 2003: 11).

У овом контексту треба напоменути да се фразеологија може посматрати у ужем и у ширем смислу, мада поједини истраживачи овакву дистинкцију одбацују као „ненаучну“ (Fleischer, 1997: 11). Према Бургеру (Burger, 2003: 14), фразеологију у ширем смислу чине сви они фразеологизми који испуњавају критеријуме полилексичности (састоје се од најмање две речи) и стабилности (немогућност замене фразеолошких компоненти). Палм (Palm, 1997: 3-5) сматра да се фразеологија у ширем смислу односи на све оне чврсте комбинације речи које се не стварају у говорном процесу, него се репродукују у готовом облику, и уједно садрже и мању промену семантичких компоненти. Овакви изрази се називају локуције или устаљени изрази, а у њих се убрајају пословице и антипословице, велеризми, преведенице (најчешће из Библије или из грчке и римске књижевности) и крилатице.

О фразеологији у ужем смислу (Burger, 2003: 15) говоримо када критеријумима полилексичности и стабилности додамо и трећи: идиоматичност (семантичка трансформација појединих компоненти, или целог фразеологизма). Значење фразеологизма се, дакле, везује за целину, која значи *више*, или у сваком случају *нешто друго*, у односу на оно што значе његове компоненте (Palm, 1997: 9). Несклад између значења неког фразеологизма и појединачног значења његових компоненти може бити мањи или већи - што је овај несклад већи, то је и степен идиоматичности већи. Дакле, идиоматичност је особина склона градацији, те се разликују: а) потпуно идиоматизовани изрази и б) делимично идиоматизовани изрази.

Класификација фразеологизама је, такође, неретко камен спотицања у фразеологији. Питање класификације немачких фразеологизама често је заокупљало пажњу истраживача, а чињеница да се германисти увек изнова враћају овој теми говори у прилог томе да оно све до дана данашњег није решено на најбољи начин (Ivanović, 2010: 104). Проблематичност класификација огледа се, поново,

у разноликости фразеолошког материјала и у зависности од примењених критеријума, тј. од тога како је дефинисан појам фразеологизма. У другој половини 20. века велики утицај имала је семантичка класификација руског лингвисте Виноградова. Једна од новијих и утицајнијих класификација је класификација Харалда Бургера, која представља покушај да се фразеологија обухвати као целина. Бургер (Burger, 2003: 36) као основни критеријум своје класификације узима функцију коју фразеологизми имају у тексту, и на основу тога их дели на: а) референцијалне, б) структуралне, и в) комуникативне.

а) Референцијални фразеологизми преносе поруке и односе се на објекте, феномене или животне чињенице (нпр. *ein grüner Plan*; *зелени план*).

б) Структурални фразеологизми имају искључиво функцију да граде и организују садржај текста. Овде, пре свега, спадају граматизоване секвенце као што су сложени предлози или везници (нпр. *weder-noch*; *ни-нити*).

в) Комуникативни фразеологизми врше функцију при продукцији, дефиницији, извршењу и завршетку комуникативних радњи (нпр. *guten Morgen*; *добро јутро*).

Неизоставна класификација је и морфо-синтаксичка класификација, која је заснована на синтаксичкој функцији фразеологизама. Према овом критеријуму разликују се: именички фразеологизми (имају функцију субјекта, објекта или, евентуално, атрибута), глаголски фразеологизми (садрже глагол у својој структури), придевски (имају функцију придева и могу се употребити атрибутивно и предикативно), прилошки (имају функцију прилога) и предлошки фразеологизми (имају функцију везника; најчешће су у питању структурални фразеологизми) (Burger, 2003: 41).

Велики број других наука се бави неким деловима фразеологије, што показује да фразеологија има интердисциплинарни карактер. У првом реду, историјски посматрано, можемо поменути етнологију, јер је у основи многих фразеологизама неки обичај који је фосилизован, а који може бити повод за језичке и културноисторијске реконструкције, затим социологију и социолингвистику, јер су фразеологизми творевине једне друштвене групе или друштва у којима су утемељени стереотипи и уверења (Станојевић Веселиновић, 2018: 35). У овом раду фразеологизми су посматрани, између осталог, управо и са етнолошког становишта.

1.1. Структура корпуса

Корпус је сачињен од 55 фразеологизма који су прикупљени из одговарајућих једнојезичних и двојезичних фразеолошких речника. За потребе рада, фразеологија је посматрана у ужем смислу и у обзир су узети фразеологизми из немачког, енглеског и српског језика који у себи садрже лексему *grün/green/зелена* (и поименичени облици) као структурну компоненту, и који испуњавају критеријуме стабилности, полилексичности и идиоматичности. Степен идиоматичности (потпуно или делимично идиоматизовани изрази) није играо битну

улогу приликом одабира корпуса. Реч је о корпусу веома ограниченог опсега, будући да је фразеолошки материјал са структурном компонентом боје (конкретно 'зелене' боје) знатно мањег обима од нпр. компаративних фразеологизама или оних који као структурну компоненту садрже соматизам. Према Бургеровој класификацији, анализирани фразеологизми припадају категорији референцијалних фразеологизама, док према морфо-синтаксичкој класификацији чине групу именичких, придевских и глаголских фразеологизама. Корпус чине не само они фразеологизми који се активно користе у језику, него уједно и одређен број архаизама, док су неологизми изостављени.

1.2. Циљ рада

Циљ рада је да се истраже симболичка значења 'зелене' боје у фразеологизмима у наведеним језицима. Полазни језик је немачки, а циљни језици су енглески и српски. Под симболичким значењима мисли се на семантичка поља која формирају фразеологизми са компонентом 'зелене' боје, а у којима је боја носилац одређеног значења или скупине значења. Циљ је утврдити ова семантичка поља, истражити њихову етимологију, тј. мотивисаност значења, као и установити степен језичке еквиваленције у анализираним фразеологизмима у наведеним језицима.

1.3. Појам еквиваленције у лингвистици

У вези са дефинисањем појма еквиваленције, у лингвистици постоје различите класификације, будући да је у питању сложен феномен, те се може говорити о системској еквиваленцији, лексикографској, денотативној, конотативној, преводној еквиваленцији. Појам еквиваленције не представља кључни појам само у транслатологији, него и у контрастивној лингвистици – обе науке имају за предмет поређење језичких јединица различитих врста и структура, али контрастивна лингвистика и транслатологија имају различите задатке (Станојевић Веселиновић, 2018: 28). Транслатологија у првој линији истражује услове да би се еквиваленција остварила, а као основни критеријум користи преводну еквиваленцију. Насупрот томе, контрастивна лингвистика истражује услове и претпоставке кореспонденције, а њен основни критеријум је формална сличност. Сходно томе, транслатологија је наука о *parole*, док је контрастивна лингвистика наука о *langue* (Станојевић Веселиновић, 2008: 73). Када је у питању фразеолошка еквиваленција, познате класификације овог феномена дају Колер (Koller, 2004), Бургер, Бухофер и Сиалм (Burger i dr., 1982), Корхонен (Korhonen, 1992) и Доброволски и Пираинен (Dobrovolsky/Piirainen, 2009). У овом раду биће коришћен систем еквиваленција коју дају Бургер и сарадници (Burger i dr., 1982). Према овој класификацији, разликујемо:

- 1) потпуну (тоталну) еквиваленцију – исто денотативно и конотативно значење, потпуна конгруенција у следу структурних компоненти, иста метафоричка слика (нпр. *auf einen grünen Zweig kommen* – доћи до зелене гране);

2) делимичну (парцијалну) еквиваленцију - овде постоји више типова, нпр.

- формална диспропорција између полазних фразеологизама и преводних еквивалената, али исто денотативно и конотативно значење (*noch grün hinter den Ohren sein* - *бити зелен*). Диспропорције могу бити на морфолошком (нпр. разлика у броју), синтаксичком (нпр. разлика у падежу) или морфосинтаксичком нивоу (нпр. другачији редослед компоненти).

- конгруенција структурних компоненти између полазних фразеологизама и преводних еквивалената, али и делимична семантичка диспропорција (*Blaubuch* - *плава књига*);

3) семантичку еквиваленцију - идентично или приближно исто значење, али различит лексемски састав, те самим тим и различита слика која је у позадини фразеологизма (*jmdn. grün und gelb schlagen* - *испробијати некога на мртво име*);

4) нулту еквиваленцију - непостојање одговарајућег фразеолошког материјала у поредбеном језику (*über den grünen Klee loben* - „хвалити преко зелене детелине“).

1.4. Релевантна истраживања

Контрастивна анализа фразеологизма са структурном компонентом боје у немачком језику била је предмет, и јесте, многих научних радова (често за језичке парове *немачки - руски*, *немачки - пољски*, *немачки - мађарски*, *немачки - енглески*, *немачки - чешки*, *немачки - фински*). Једна од најпознатијих студија овог типа је студија Чабе Фелдеша (Földes, 1991) која анализира велики број фразеологизама са компонентом боје у немачком, руском и мађарском језику. У овом контексту треба споменути и студију Кристијане Ванцек (Wanzeck, 2003) која даје врло детаљну семантичку и етимолошку анализу фразеологизама са компонентом боје у немачком језику.

Од истраживања која се баве семантичком и концептуалном анализом фразеологизама са компонентом боје у енглеском и српском језику, треба поменути радове Сање Кример-Габоровић (Кример-Габоровић, 2011; 2014; 2016) и Соње Филиповић Ковачевић (Филиповић Ковачевић, 2015a; 2015b).

У сербокроатистици значајан допринос семантичкој и метафоричкој анализи боја у језику дале су Милка Ивић, пишући о метафоричким екстензијама назива за боје и метафоричким презначењима (Ивић, 1994; 2001; Ivić, 1995), и Људмила Поповић, испитујући механизме прототипског и стереотипског концептуализовања боја у језику (Поповић, 1991; 2001).

У последње време све је више публикација у сербокроатистици које за предмет имају фразеологију и контрастивну фразеологију (Станојевић Веселиновић, 2018: 35). Од радова који се баве контрастивном фразеологијом за језички пар *немачки - српски*, издвајамо следеће: *Копулативне геминатне фраземе у немачком и српском језику* (Недељковић/Вујчић, 2019); *Концептуална анали-*

за немачких и српских соматизама у семантичком пољу страх (Ristić, 2011); Компаративни фразеологизми који се односе на карактерне особине човека и њихови кореспонденти у немачком језику (Станојевић, 2016); Компаративни фразеологизми за језички пар српски – немачки (Станојевић Веселиновић, 2018).

2. Етимологија лексеме *grün/green/зелено*

Придев *зелен*, као и придеви *жут* и *златан*, развио се од индоевропских корена *ghel-*, *ghol-* са значењем „сјати, светлети“ (Поповић, 2001: 19). Од овог корена настали су и германски облици, немачко *grün* и енглеско *green* – у старовисоконемачком посведочен је облик *gruoni* у 8. веку, у средњевисоконемачком *gruene* које је имало значење „расти, ницати, успевати“, а од чега се у енглеском развио глагол *to grow* „расти“ (Kluge/Seebold, 1989: 756). Према Андерсону (Anderson, 2003: 123), индоевропски канон од четири боје се, вероватно, у развоју протогерманског проширио на шест боја, тако да је из **gelwoz* (жутозелена) диференцијацијом настала и **gronjoz*, коју он, као и Веџвуд (Wedgwood, 1892: 178), повезује са растом биљака, односно пореди са њиховом бојом током раста. Из овог корена добијамо и староенглеско *grōwan* (расти) и *græs* (трава) (Partridge, 2003: 266-267).

2.1. Преглед развоја симболике значења лексеме *grün/green/зелено*

Зелено је у скоро свим традицијама света симбол живота, младости, наде, али и промена, пролазности и пропадљивости. Као боја пролећа, означава реинкарнацију и рађање љубави. У пренесеном значењу, 'зелена' симболизује успех. Стара немачка изрека „zur Zeit, als Rom am grünsten war“ („у време када је Рим био најзеленији“) не односи се на пролеће у Риму, него на време његовог економског и културног процвата (Heller, 2009: 74).

У средњовековној немачкој љубавној лирици 'зелена' је симбол почетка љубави. Персонификација љубави у средњем веку је девојка која носи зелену хаљину и у том контексту је млада слободна девојка називана „grünes Mädchen“ („зелена девојка“) (Heller, 2009: 74). Млада је на венчању носила зелени венац у коси који је симболизовао њено девичанство и уједно наду да ће младенци бити срећни у љубави. Да је 'зелена' симбол љубави потврђује и топос о грлици која је остала без партнера и која више не слеће на „зелену грану“ јер не жели новог партнера (Wanzeck, 2003: 117).

У енглеској поезији средњег века запажену улогу има „зелени витез“ из витешке поеме „Сер Гавејн и зелени витез“ (*Sir Gawain and þe Grene Knyzt*). У том делу, витез долази на прославу Нове године и предлаже игру која се завршава одсецањем његове главе, након чега узима главу и одлази, уз обећање да ће се вратити за годину дана. 'Зелену' боју витеза (на средњем енглеском „*grene*“), многи научници повезују са бојом природе, поновног рађања и претхришћанске перцепције цикличности живота у природи, па и бојом божанстава, који бивају симболично жртвовани, односно крунисани, на датуме који се подударују са важним празницима у соларним календарима претхришћанских индоевропских култура (Chambers, 1903: 185-186; Cook, 1906: 338; Spiers, 1968: 82).

'Зелену' боју су, услед њене велике заступљености у природи и сразмерног културолошког значаја, европски народи, па и научници, вековима сматрали једном од основних боја (Anderson, 2003: 123). Од 3. до 17. века, Аристотел, Бартоломеус Англикус и Да Винчи препознају 'зелену' као једну од неколико основних боја у својим линеарним скалама хроматских система. Тек почетком 18. века Исак Њутн објављује кружни дијаграм спектра боја којим идентификује положај и генезу нијанси 'зелене' боје у континууму спектра (Kuehni/Schwarz, 2008: 186).

У погледу религија, 'зелена' боја заузима различите позиције. Папа Пије V је 1570. године прописао да су литургијске боје 'бела', 'црвена', 'љубичаста' и 'зелена', при чему је 'зелена' била најједноставнија и најосновнија, тј. носила се данима који нису имали празнични карактер (Wanzeck, 2003: 93). Насупрот томе, у исламу 'зелена' је света боја. За Европљане је 'зелена' стандардна боја околине, док је за пустињске народе 'зелена' симбол оазе и, сходно томе – живота, па не чуди да је управо 'зелена' највиша света боја у исламу. Пророк Мухамед је носио зелени огртач и зелени турбан, а највреднија реликвија ислама, Санџак-и-Шериф, свети барјак, управо је зелене боје.

Хришћански народи под исламском владавином, као нпр. Шпанци у раном средњем веку или још касније балкански народи, нису смели да носе ношњу зелене боје, што је разумљиво – народ коме је нека боја света неће дозволити да је други покорен народ носи у свакодневной ношњи (Nixdorff /Müller, 1983: 152).

У српском фолклору 'зелена' има посебно значење. Познато је да се у српским народним песмама појављују *зелен коњ (зеленко), зелен соко, зелен мач, зелена сабља, зелена рука*. Зеленог коња сигурно нико није видео, а ни зелену руку или сокола, па се поставља питање како, или чиме, је овде мотивисана употреба придева *зелен*. Милка Ивић покушава да расветли ову дилему поредећи утицаје различитих језика (турски, германски) на српски, и долази до следећег закључка: „бодрост, крепкост, па онда и одважност, силовитост – то су особине које се лако асоцирају са својством „бити млад“, а то својство је, по сведочанству толиких језика света, неизбежна, спонтана метафорична транспозиција појма 'зеленог' у људској свести (Ivić, 1995: 99).

Будући да је корен речи 'зелен' изведен из раније поменутог праиндоевропског корена (ПИЕ) који је означавао светлу боју, није искључено да су јужнословенски народи 'зеленима' називали оне јединке животиња или предмете чија боја је била светла (мада не и 'бела'). Упор. протогерманско **falwaz* (од индоевропског (ИЕ) корена **peh-* „блед“), које је било коришћено углавном за коње или стоку бледе, светлије боје (средњегрчко *ψαλβασ*, старофранцуско *fauvre, fauvel*, староенглеско *fealve* и немачко *fahl*) (Андерсон, 2003: 124).

Биљке су, свакако, биле те које су својим пролећним изгледом утицале на симболику 'зелене' боје. Млада природа је 'зелена', 'светлозелена', па стога не чуди чињеница да је 'зелена' боја на првом месту симбол младости. Уз младост иде и љубав, па је тако 'зелена' и симбол љубави. И не само љубави, уз младост иде и неискуство, што је следећа симболичка равна 'зелене' боје. Као што се

види, 'зелена' углавном носи конотацију „добре“ боје. Но, било је и средина у којима се 'зелена' супротстављала 'црвеној' као боји живота. Познато је да су својевремено поједини руски иконописци ђавола бојили тамнозеленом бојом која се приближавала 'црној'. Представе о ђаволу као ловцу душа је стари мотив, али се ђаво као ловац у зеленој одори појављује тек у романтизму и тек тада поприма људско обличје - у средњем веку ђаво је приказиван као мешавина змије и змаја (Heller, 2009: 79). Даље, Смарагд, папински камен, истовремено је камен Луцифера пре пада. Исто тако, 'зелена' је и боја отрова - „giftgrün“ је устаљен израз у немачком за „отровнозелену“ (Heller, 2009: 78). Најлепша 'зелена' боја, 'смарагднозелена', производила се од бакарног ацетата који се растварао у арсену. Бакарни ацетат је отрован, а арсен је један од најјачих отрова уопште. Познато је да је управо „отровнозелена“ дошла главе Наполеону. Верује се да је узрок његове смрти испарење арсена из зелених зидова у његовим одајама.

Током последњих неколико деценија, 'зелена' је постала и симболом екологије. Како је 'зелена' симбол младе природе, веза је сасвим јасна. На овом пољу је приметан тренд грађења неологизама, као нпр. *das grüne Telefon* („зелени телефон“), а неки од њих, као нпр. *der grüne Plan* („зелени план“), *der grüne Bericht* („зелени извештај“), већ су увршћени и у фразеолошке речнике.

3. Преглед семантичких поља

Анализом је обухваћено 55 фразеологизама са 'зеленом' бојом као структурном компонентом. Издвојено је пет семантичких поља:

- 1) Семантичко поље са значењем „природа“, „вегетација“;
- 2) Семантичко поље са значењем „младост“, „незрелост“, „преурањеност“;
- 3) Семантичко поље са значењем „бити успешан, имати успеха у нечему“;
- 4) Семантичко поље са значењем „дозвола“, „наклоњеност“, „легалност“;
- 5) Семантичко поље са значењем „пуно, много, веома“.

3.1. Семантичко поље са значењем „природа“, „вегетација“

'Зелена' је боја пролећа, доба када природа поново оживљава и зелени, због чега она најчешће симболизује природу. Као симбол природе јавља се у следећим фразеологизмима:

Немачки	Енглески	Српски
(корпус преузет из: DUDEN, 2013; Küpper, 2009)	(корпус преузет из: Siefiring, 2004; Spears, 2007)	(корпус преузет из: Petronijević, 2007; Mrazović/Primorac, 1991)
<i>das soziale Grün</i> 'зеленило града'	<i>The green</i> 'зелена површина у селу, сеоска ливада'	зелена површина / зелени појас

<i>bei Mutter Grün schlafen</i> 'преноћити на отвореном' („спавати код мајке зелене“)	/	/
<i>die grüne Hölle</i> 'прашума' („зелени пакао“)	/	/
<i>grüne Lunge</i> 'паркови, зеленило уопште, зелена плућа'	<i>Green lungs</i> 'паркови, зеленило у урбаним срединама'	зелена плућа
<i>der grüne Plan</i> 'план развоја пољопривреде, зелени план'	<i>To go green</i> 'почети са применом еколошких принципа'	зелени план
<i>der grüne Bericht</i> 'годишњи извештај дирекције за пољопривреду' („зелени извештај“)	/	/
<i>die grüne Grenze</i> 'природна граница између две државе, зелена граница'	/	зелена граница
<i>grüne Weinachten</i> 'Божих без снега' („зелени Божић“)	<i>green Christmas</i> 'Божих без снега'	/
<i>ins Grüne fahren / die Fahrt ins Grüne</i> 'отићи/ одлазак у природу' („отићи у зелено“)	/	/
<i>grüne Woche</i> 'сајам исхране, пољопривреде и баштованства, зелена недеља'	/	зелена недеља

3.2. Семантичко поље са значењем „младост“, „незрелост“, „преурањеност“

Својство „бити млад“ је, по сведочанству толиких језика света, неизбежна, спонтана метафоричка транспозиција појма зеленог у људској свести (Ivić, 1995: 99). Природа која се обнавља у пролеће зелена је и млада, зелено лишће

је младо лишће. Логичким следом ствари, све што је младо, то је и незрело. Кад особину незрелости пребацимо на човека, онда се ту аутоматски надовезује и неискуство, односно, ко год је млад и незрео, тај је и неискусан.

Немачки (корпус преузет из: DUDEN, 2013; Kluge/ Seebold, 1989; Küpper, 2009)	Енглески (корпус преузет из: Siefring, 2004; Spears, 2007)	Српски (корпус преузет из: Petronijević, 2007; Matešić, 1982; Mrazović/ Primorac, 1991)
<i>ein grüner Junge</i> 'млад, незрео, зелен младић, жутокљунац'	/	зелен младић / зелена девојка / још је зелен
<i>Grünschnabel</i> 'жутокљунац, млад, незрео'	<i>Greenhorn</i> 'жутокљунац, новајлија'	зелембаћ
<i>noch grün hinter den Ohren sein</i> 'без искуства, незрео' („бити зелен иза ушију“)	<i>To be green (behind the ears)</i> 'бити зелен (иза ушију)' <i>Green as duckweed</i> 'Бити зелен као локвањ, неискусан'	бити зелен
<i>eine Sache zu grün abbrechen</i> 'преуранити, не сачекати право време' („нешто прекинути док је сувише зелено“)	/	/
<i>sein Korn grün essen</i> [арх.] 'преуранити, исхитрено деловати не сачекавши право време' („јести зелено жито“)	/	/
/	<i>Just for greens</i> 'из разоноде, из чиста мира'	/

3.3. Семантичко поље са значењем „бити успешан, имати успеха у нечему“
Конотације 'зелене' боје су скоро без изузетка позитивне, те се, између оста-
лог, 'зелена' често повезује и са успехом (Wanzeck, 2003).

Немачки (корпус преузет из: DUDEN, 2013; Kluge/ Seebold, 1989; Küpper, 2009)	Енглески (корпус преузет из: Siefiring, 2004; Spears, 2007)	Српски (корпус преузет из: Petronijević, 2007; Matešić, 1982; Mrazović/ Primorac, 1991)
<i>auf einen (keinen) grünen Zweig kommen</i> 'имати успеха, доћи до зелене гране'	<i>green shoots</i> 'економски опоравак' („зелени изданци“)	<i>доћи до зелене гране</i>
<i>eine grüne Hand/ einen grünen Daumen haben</i> 'имати успеха у баштованству' („имати зелену руку/зелени палац“)	<i>to have a green thumb/to be green-fingered</i> 'имати успеха у баштованству'	/
/	<i>rub of the green</i> 'додир зеленог, имати насумичну срећу у спорту'	/
/	<i>get a green rub</i> 'бити оптужен или критикован због туђе грешке'	/

3.4. Семантичко поље са значењем „дозвола, легалност, наклоњеност“

Фразеологизми који припадају овом пољу релативно су млади, односно настали су у 20. веку, а њихова значења подстакнута су развојем технике (Wanzeck, 2003: 124). Наиме, 'зелена' боја у техници означава нормално стање, а 'црвена' сигнализира квар, тј. стање супротно од нормалног. Исто тако, у саобраћају 'зелена' је дозвола кретања, а 'црвена' обавезује на заустављање.

Немачки (корпус преузет из: DUDEN, 2013; Kluge/ Seebold, 1989; Küpper, 2009)	Енглески (корпус преузет из: Siefiring, 2004; Spears, 2007)	Српски (корпус преузет из: Petronijević, 2007; Matešić, 1982; Mrazović/ Primorac, 1991)
<i>es ist alles in grünem Bereich</i> 'све је како треба, у реду' („све је у зеленом подручју“)	/	/

<i>grünes Licht geben</i> 'дати зелено светло'	<i>give the green light</i> 'дати зелено светло'	дати зелено светло
/	<i>Greenmail</i> 'легално уцењивање откупом деоница предузећа'	/
<i>etwas am grünen Tisch entscheiden</i> 'одлучивати за зеленим столом'	<i>green line</i> 'дипломатски утврђена граница'	Одлучивати за зеленим столом
<i>jmdm. (nicht) grün sein</i> 'бити коме (не)наклоњен' („бити некоме зелен“)	/	/
<i>jmds. grüne Seite</i> 'бити некоме близак' („бити некоме зелена страна“)	/	/

3.5. Семантичко поље са значењем „пуно, много, веома“

У овом семантичком пољу 'зелена' боја има функцију изражавања интензитета. Наиме, народно је веровање да интензивне негативне емоције попут беса, нервозе или љубоморе утичу на рад јетре (*идеш ми на јетру* у српском језику значи „много ме нервираш“) и метафорички доводе до пуцања жучи, течности коју ствара јетра, а која је жућкастозеленкасте боје, и до њеног изливања у организам. Управо ова жућкасто-зеленкаста боја жучи мотиватор је значења везаних за бес, љутњу, љубомору. Потом, модрице које пролазе постају зеленкасто жуте, па је јасно како се 'зелена' доводи у везу са пребијањем (Ivić, 1995). Изузетак чини фразеологизам *über den grünen Klee loben* – хвалити преко сваке мере („хвалити преко зелене детелине“) чије се порекло значења доводи у везу са средње-вековним гробљима која су била обрасла детелином, а како се о мртима увек говори све најбоље, онда је свака похвала „преко детелине“ (Wanzeck, 2003).

Немачки (корпус преузет из: DUDEN, 2013; Kluge/ Seebold, 1989; Küpper, 2009)	Енглески (корпус преузет из: Siefring, 2004; Spears, 2007)	Српски (корпус преузет из: Petronijević, 2007; Matešić, 1982; Mrazović/ Primorac, 1991)
<i>über den grünen Klee loben</i> 'неког пуно хвалити, преко сваке мере' („хвалити некога преко зелене детелине“)	/	/

<i>sich grün und gelb ärgern</i> 'веома се љутити, једити; позеленети од једа' („љутити се зелено и жуто“)	<i>to be green around the gills</i> 'позеленети од муке'	позеленети од беса
<i>jmdn. grün und gelb schlagen</i> 'некога јако истући, испребијати на мртво име' („некога зелено и жуто истући“)	/	/
<i>grün vor Neid werden</i> 'позеленети од зависти'	<i>green with envy/green with jealousy</i> 'позеленети од зависти или љубоморе' <i>Green-eyed monster</i> 'љубомора'	позеленети од зависти

4. Закључак

На основу анализираног корпуса, долази се до закључка да је потпуна еквиваленција у сва три језика ретка, а да је највише заступљена нулта, а потом делимична еквиваленција. Потпуна еквиваленција у немачком и српском језику је најзаступљенија у семантичком пољу са значењем „природа, вегетација“ (*grüne Lunge* – зелена плућа; *der grüne Plan* – зелени план; *die grüne Grenze* – зелена граница; *grüne Woche* – зелена недеља). У овом семантичком пољу утврђена је само једна потпуна еквиваленција у немачком и енглеском (*grüne Weihnachten* – *green Christmas*), као и четири нулте еквиваленције у сва три језика. У семантичком пољу са значењем „младост, незрелост, преурањеност“ утврђене су две тоталне еквиваленције у немачком и енглеском (*Grünschnabel* – *greenhorn*; *noch grün hinter den Ohren sein* – *to be green behind the ears*), као и једна потпуна еквиваленција у немачком и српском (*grüner Junge* – *зелен младић*). Семантичко поље „бити успешан, имати успеха у нечему“ је показало само једну потпуну еквиваленцију у немачком и српском (*auf einen grünen Zweig kommen* – *доћи до зелене гране*), као и једну потпуну еквиваленцију у немачком и енглеском (*eine grüne Hand/einen grünen Daumen haben* – *to have a green thumb/to be a green-fingered*). У семантичком пољу „дозвола“, „наклоњеност“, „легалност“ установљена је само једна потпуна еквиваленција у сва три језика (*grünes Licht geben* – *give the green light* – *дати зелено светло*) и једна потпуна у немачком и српском (*etwas am grünen Tisch entscheiden* – *одлучитивати за зеленим столом*). У последњем семантичком пољу са значењем „гуно, много, веома“ откривена је једна потпуна еквиваленција у сва три језика (*grün vor Neid werden* – *green with jealousy* – *позелени од зависти*), као и једна парцијална у немачком и српском (*sich grün und gelb ärgern* – *позеленети од беса*).

Имајући у виду заједнички етимолошки корен и релативно блиске културолошке асоцијације, могло се очекивати да ће број утврђених потпуних и делимичних еквиваленција бити већи. Утврђена семантичка поља одговарају симболици 'зелене' боје која је општеприхваћена у европској култури (нпр. младо је зелено, неискусно је зелено, дозвољено је зелено). Потом, од друге половине 20. века приметан је тренд грађења неологизама са зеленом бојом као структурном компонентом, будући да је 'зелена' данас пре свега симбол екологије, а еколошка свест добија на значају. У сва три језика све чешће се могу чути изрази попут „зелена економија“, „зелени бизнис“, „зелени маркетинг“, „зелени производи“. Природно и еколошко је глобални тренд 21. века, па сходно томе, 'зелена' као симбол природе поприма нова значења која се базирају на овим симболичким равнима. Питање је који ће неологизми, и да ли ће, опстати у језику, да ли ће им се значења проширити или променити, као и да ли ће уопште бити лексикографски забележени.

Литература

- Ивић, М. (1994). Плава боја као лингвистички проблем. *Јужнословенски филолог*, 50, 59-82.
- [Ivić, M. (1994). Plava boja kao lingvistički problem. *Južnoslovenski filolog*, 50, 59-82]
- Ивић, М. (2001). О метафоричким екстензијама назива боја. *Кодови словенских култура*, 6, 6-13.
- [Ivić, M. (2001). O metaforičkim ekstenzijama naziva boja. *Kodovi slovenskih kultura*, 6, 6-13]
- Кример-Габоровић, С. (2011). Боја као разликовни критеријум. Осврт на семантички релативизам и перспективизацију. *Примењена лингвистика*, 12, 198-208.
- [Krimer-Gaborović, S. (2011). Boja kao razlikovni kriterijum. Osvrt na semantički relativizam i perspektivizaciju. *Primenjena lingvistika*, 12, 198-201]
- Кример-Габоровић, С. (2014). Концептуализација, категоризација и именовање боја у енглеском и српском језику у светлу Берлин-Кејовог модела. *Зборник Матике српске за филологију и лингвистику*, 57(2), 217-245.
- [Krimer-Gaborović, S. (2014). Konceptualizacija, kategorizacija i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku u svetlu Berlin-Kejevog modela. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 57(2), 217-245]
- Недељковић, Д., Вујчић, Н. (2019). Копулативне геминатне фраземе у немачком и српском језику. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност. Књига 1: Вуков српски рјечник и 200 година савременог српског језика* (стр. 219-314). Крагујевац: ФИЛУМ.
- [Nedeljković, D., Vujčić, N. (2019). Kopulativne geminatne frazeme u nemačkom i srpskom jeziku. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Srpski jezik, književnost i umetnost. Knjiga 1: Vukov srpski rječnik i 200 godina savremenog srpskog jezika* (pp. 219-314). Kragujevac: FILUM]

- Поповић, Љ. (1991). О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору. *Зборник Матице српске за лингвистику*, 41, 149–154.
- [Popović, Lj. (1991). О semantici naziva za boje u ruskom, ukrajinskom i srpskom folkloru. *Zbornik Matice srpske za lingvistiku*, 41, 149–154]
- Поповић, Љ. (2001). О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику. *Кодови словенских култура*, 6, 14–29.
- [Popović, Lj. (2001). О prototipskom i stereotipskom načinu konceptualizacije boja u jeziku. *Kodovi slovenskih kultura*, 6, 14–29]
- Станојевић, М. (2016). Компаративни фразеологизми који се односе на карактерне особине човека и њихови кореспонденти у немачком језику. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности* (стр. 145–154). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Stanojević, M. (2016). Komparativni frazeologizmi koji se odnose na karakterne osobine čoveka i njihovi korespondenti u nemačkom jeziku. У М. Kovačević i Ј. Petković (ur.), *Savremena proučavanja jezika i književnosti* (pp. 145–154). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Станојевић Веселиновић, М. (2018). *Компаративни фразеологизми за језички пар српски - немачки* (необјављена докторска дисертација). Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац.
- [Stanojević Veselinović, M. (2018). *Komparativni frazeologizmi za jezički par srpski - nemački* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac.
- Филиповић Ковачевић, С. (2015а). Пренесена значења лексичких јединица с појмом плаве боје у енглеском и српском језику (когнитивнолингвистичка анализа). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 58(2), 149–167.
- [Filipović Kovačević, S. (2015a). Prenesena značenja leksičkih jedinica s pojmom plave boje u engleskom i srpskom jeziku (kognitivnolingvistička analiza). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 58(2), 149–167.]
- Anderson, E. R. (2003). *Folk-Taxonomies in Early English*. London: Fairleigh Dickinson University Press.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Burger, H., Buhofer, A., Sialm, A. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Chambers, E. K. (1903). *The Mediaeval Stage*. Oxford: Clarendon Press.
- Cook, A. B. (1906). The European Sky-God. VI. The Celts. *Folk-Lore*, 17(3), 308–348.
- Dobrovolsky, D., Piirainen, E. (2009). *Zur Theorie der Phraseologie: Kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg.
- Filipović Kovačević, S. (2015b). Conceptual metaphors in English and Serbian colour idioms with red, pink, green and yellow. У S. Gudurić i M. Stefanović (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 4(1) (pp. 121–133). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Földes, C. (1991). Farbbezeichnungen als phraseologische Strukturkomponenten im Deutschen, Russischen und Ungarischen. In C. Palm (Ed.), *EUROPHRAS 90. Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung* (pp. 77–89). Schweden: Aske.
- Heller, E. (2009). *Wie Farben wirken*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Ivanović, B. (2010). Problemi klasifikacija nemačkih frazeologizama. *Komunikacija i kultura online*, I(1), 104–114. <https://www.komunikacijakultura.org/index.php/kk/article/view/211/166>
- Ivić, M. (1995). *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf.
- Koller, W. (2004). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim: Quelle und Meyer.
- Korhonen, J. (1992). Idiome als Lexikoneinheiten. Eine Auswahl von Beschreibungsprobleme. In J. Korhonen, *Phraseologie und Wortbildung - Aspekte der Lexikonerweiterung. Finnisch-deutsche sprachwissenschaftliche Konferenz* (pp. 1–20). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Krimer Gaborović, S. (2016). Simbolička dimenzija boja u engleskom i srpskom jeziku. U I. Živančević-Sekeruš, B. Šimunović Bešlin i Ž. Milanović (ur.), *Zbornik radova sa 8. međunarodnog simpozijuma „Susret kultura“* (pp. 185–205). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kuehni, R. G., Schwarz, A. (2008). *Color Ordered: A Survey of Color Order Systems from Antiquity to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, H., Nixdorff, H. (1983). *Weißer Westen Rote Roben. Farbordnungen von Mittelalter bis heute*. Berlin: Museum für Völkerkunde Berlin.
- Palm, C. (1997). *Phraseologie: Eine Einführung*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Ristić, G. (2011). Konceptualna analiza nemačkih i srpskih somatizama u semantičkom polju strah. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, I, 119–129.
- Spiers, J. (1968). Sir Gawain and the Green Knight. In D. Fox (Ed.), *Twentieth Century Interpretations of Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 274–300). New York: Prentice-Hall Inc.
- Wanzeck, C. (2003). *Zur Etymologie lexikalisierter Farbwortverbindungen*. Amsterdam/ New York: Editions Rodopi B.V.
- Wedgwood, H. (1862). *A dictionary of English etymology* (Vol. 2). London: Trübner & Company.

Извори

- DUDEN (2013). *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik* (4. neu bearbeitete und aktualisierte Auflage). Berlin/Mannheim/Zürich: Bibliograph. Instit. GmbH.
- Kluge, F., Seebold, E. (1989). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (22. Auflage). Berlin: De Gruyter.
- Küpper, H. (2009). *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*. Directmedia Publishing.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Mrazović, P., Primorac, R. (1991). *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Naučna knjiga.
- Partridge, E. (2003). *Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London: Routledge.
- Petronijević, B. (2007). *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*. Beograd: Jasen.
- Siefring, J. (2004). *Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford: University Press.
- Spears, R. (2007). *Dictionary of American Slang and Colloquial Expression*. USA: McGraw Hill Professional.

Danijela N. Čolić

Mladen V. Tomić

Summary

CULTURAL-HISTORICAL ASPECTS AND SYMBOLISM OF THE COLOUR 'GREEN' IN GERMAN, ENGLISH, AND SERBIAN PHRASEMES

The aim of this paper is to analyse the cultural and historical aspects and symbolism of the colour 'green' in phrasemes in German, English and Serbian. The research dealt with all those multi-word lexical units that can be classified under phrasemes and that contain the colour 'green' as a structural component. The authors employ contrastive analysis with the aim of researching the symbolic meanings of the colour 'green' in the aforementioned languages. The corpus consists of 55 phrasemes, collected from the relevant phraseological dictionaries. The phrasemes were divided into five semantic fields, taking into account the motivation for the meaning and etymology of these units. The identified fields include phrasemes from all three languages considered, i.e. the only fields considered were those that contained phraseological units from all three languages, while those fields that would encompass only one or two of these languages were not included in the analysis. The identified fields correspond with the symbolism of the colour green that is commonly accepted in the European culture: green is natural, green is inexperienced, green is allowed. The established number of total equivalents was relatively small, with zero equivalence being the most common, followed by partial lexical equivalence. Taking into account the fact that the adjective 'green' has the same etymological root in the observed languages and that it carries close associations in their respective cultures, it could have been assumed that the number of equivalents would be greater. Additionally, a trend was observed of creating new phrases with the component of the colour 'green' in the field of ecology, although they cannot be classified as phrasemes, even though they share some of the traits, but rather as neologisms. This trend is apparent in all three languages, but the question remains whether these coinages will be lexicographically recorded, thus becoming a part of the standard language.

Key words:

phrasemes, colour green, German, English, Serbian

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.6>
811.112.2'373.7

Узроци перзистенције опсолетних генитива у немачкој фразеологији

Бранислав Д. Ивановић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за германистику

Кључне речи:

фразеологизам
фразеолошка
стабилност
фосилизована
синтаксичка обележја
опсолетни типови
генитива
адвербални *genetivus
possessivus*
genetivus superlativus
субјекат у генитиву

Апстракт

Структурна стабилност фразеологизма једно је од оних дистинктивних обележја овог језичког знака којем је немачка фразеологија у досадашњим истраживањима поклањала изузетно велику пажњу. Она се дефинише као устаљеност компонентског састава, што подразумева најчешће веома ограничене могућности експанзије, редукције или замене компонената, а истовремено и врло ограничене могућности различитих синтаксичких трансформација. Системска стабилност се у немачкој фразеологији по правилу одређује и као једни узрок за постојање различитих фосилизованих обележја у формалној структури одређеног броја фразеологизама у савременом немачком језику, која воде порекло из минулих епоха (пре)историје немачког језика, при чему се остали могући узроци занемарују. У раду се полази од претпоставке да системска стабилност представља искључиво само један од фактора перзистенције фосилизоване синтаксе фразеологизама те да је она резултат и осталих могућих фактора. На примерима три типа опсолетних генитива, адвербалног *genetivus-a possessivus-a*, субјекта у генитиву и адноминалног *genetivus-a superlativus-a* утврђују се и остали узроци перзистенције опсолетних генитива: немоделираност фразеолошке супкласе, утицај синтаксе класичних језика, могућност секундарне фразеологизације и порекло фразеологизма. (примљено 6. марта 2021; прихваћено 4. јуна 2021)

1. Проблем одређења системске стабилности фразеологизама

Фразеологизми и у системском и у функционалном смислу представљају изузетно комплексне језичке јединице. Без обзира на то којој супкласи припадају, сви се одликују лексикализованошћу (нем. *Lexikalisierung*, *f*) јер представљају јединице фразеолексикона, али и вишекомпонентским саставом своје структуре (нем. *Polylexikalität*, *f*) јер се састоје од минимално две компоненте. Додатна обележја фразеологизама су структурно-семантичка стабилност (нем. *strukturell-semantische Festigkeit*, *f*, *strukturell-semantische Stabilität*, *f*) и идиоматичност (нем. *Idiomatizität*, *f*) (Fleischer, 1997: 30). Оба обележја су градуелног карактера и могу се сагледати једино из перспективе теорије центра и периферије (Fleischer, 1997: 29; Schirpan, 1992: 11, 47–48): централне и прототипичне фразеолошке супкласе одликују се високим степеном идиоматичности и структурне стабилности, док се присуство наведених обележја смањује, а у неким случајевима и потпуно нестаје код периферних супкласа фразеологизама.

Одређење фразеолошке стабилности једна је од централних тема класичне немачке фразеологије, а актуелна је и данас с обзиром на то да се може сагледати из различитих перспектива: психолингвистичке (Häcki Vuhofer, 1999: 199–210; Häcki Vuhofer, 1989: 165–175; Burger, 2003: 17–18), прагматичке, на основу које се издвајају комуникативни фразеологизми као посебна подгрупа (Römer, 2006: 201; Burger, 2003: 29–31), али и структурне.

Структурну фразеолошку стабилност није једноставно дефинисати (Burger, 2003: 16). Најупутније ју је одредити као устаљеност компонентског састава фразеологизма, што подразумева немогућност или врло ограничену могућност експанзије новим компонентама, немогућност редукције или супституције истих унутар фразеологизма, али и немогућност или врло ограничену могућност вршења одређених морфосинтаксичких трансформација уобичајених за слободне синтагме и реченице у синтакси (Römer, Matzke, 2005: 169). Наведено гледиште еминентни немачки фразеолози допуњавају и тврдњом да се структурна стабилност фразеологизама у савременом немачком језику по правилу очитује и у присуству морфолошких и синтаксичких аномалија, које представљају реликте минулих епоха у историјском развоју немачког језика (Burger, 2003: 20; Fleischer, 1997: 37, 46–49; Palm, 1997: 31–32), што намеће закључак да је управо ово градуелно обележје *de facto* једино одговорно за присуство фосилизованих елемената на различитим нивоима структуре фразеологизма у савременом језику.

Структурна стабилност свакако јесте изазвана споријим дијахронијским динамизмом фразеолексикона немачког језика, али апсолутизација овог обележја као фактора перзистенције реликтних елемената код одређеног броја фразеологизама повезана је са одређеним проблемима и потенцијално погрешним закључцима.

Ако се присуство данас реликтних елемената своди искључиво на ово фразеолошко обележје, онда би за све фразеологизме било релативно лако утврдити време настанка јер би процеси примарне фразеологизације били највероватније

везани за ону језичку епоху у којој је данашњи реликтни елемент имао системски карактер, што свакако није исправна тврдња. Ово се може илустровати крилатицом *Der Wahn ist kurz, die Reu ist lang*. Наведена структура показује елизију вокала -e код друге именичке компоненте, једно од доминантних фонетских обележја средњевисоконемачког периода (1050–1350), а настала је тек након 1799. године јер води порекло из Шилерове (Friedrich Schiller) песме *Das Lied von der Glocke* (Ивановић, 2012: 133–134). Слично је и са фразеологизмом *hie und da*, са елизијом финалне ликвиде r, такође реликтом средњевисоконемачког периода, који у оваквом облику заживљава тек у епохи немачке класичне књижевности, и то захваљујући Гетеовој (Goethe) одлуци да га фаворизује у својим делима, што је такође много касније од периода када је елизија ликвиде r у системском смислу захватала једносложне речи немачког језика (Mettke, 2000: 87). Своћењем могућих узрока перзистенције реликтних елемената у структури фразеологизма искључиво на обележје њихове стабилности додатно би се негирао и дијахронијски динамизам фразеоексикона, тј. присуство различитих и често веома сложених спонтаних механизма нивелације према савременом језичком стању, којима фразеологизми одбацују фосилизоване елементе из своје структуре (Ивановић, 2012: 247–255).

Структурна стабилност схваћена кроз призму споријег дијахронијског динамизма немачког фразеоексикона искључиво је један од узрока за задржавање реликтних елемената, при чему веома често морају бити испуњени и остали, било спољашње, било унутрашње природе. Анализом обимнијег фразеолошког корпуса од 2344 фразеологизма (Ивановић, 2012: 3–4) дошло се до закључка да за данас присутна реликтна морфосинтаксичка обележја код појединих фразеологизма није одговорно искључиво обележје њихове структурне стабилности, већ се узроци перзистенције истих увек морају сагледавати у битно ширем контексту специфичности одређених подгрупа фразеологизма, вероватног времена њиховог настанка, комплексности њихове синтаксичке структуре, али и семантике, њиховог порекла као и утицаја страних језика на немачки.

2. Статус генитива у данашњем немачком језику

Иако је од свих падежа до данас задржао веома разуђену морфолошку маркираност (генитив сингулара има наставке *-(e)s*, *-(e)n*, *-(e)ns*, *-ø* у зависности од рода именице и њене припадности одређеној деклинационој парадигми), историја немачког језика обележена је непрекинутом тенденцијом сужавања његових синтаксичких функција (Nübling, Dammell и др., 2006: 102). Сматра се да су у савременом језику поједини семантички типови генитива добро очувани у функцији именичког атрибута у оквиру номиналне фразе (Engel, 2004: 294–29; Engel, Srdić и др., 2014: 56–57), иако и овде услед израженог морфолошког *правила о „предуслову видљивости“* (нем. *Regel der „Sichtbarkeitsbedingung“*, f) генитив алтернира са предложно-падежним конструкцијама (Duden, 2005: 979). Врло ограничено је очуван као атрибут у оквиру адјективске фразе (Engel, 2004: 354), док се у адвербалној функцији као реченична допуна скоро изгубио, осим

код малобројне групе *verba iudicialia* (Engel, 2004: 98). Исто важи и за синтаксичку функцију реченичног додатка с обзиром на то да су многи такви генитиви већ по себи постали фразеологизми: *des Nachts, des Langen und Breiten, meines Erachtens* (Duden, 2005: 829).

Наведено важи и за фразеологију савременог немачког језика. У унутрашњој структури фразеологизма именички базични елемент у генитиву најчешће је атрибут синтаксички управној именичкој компоненти (*die Fleischtöpfe Ägyptens, Ende der Fahnenstange, mit allen Fasern seines/ihrer/... Herzens*), а као генитивска прономинална анафора са истом функцијом се јавља у канонском облику одређеног броја идиома и устаљених фраза, при чему код друге од наведених супкласа представља њихово дистинктивно обележје у односу на остале групе фразеологизама у облику реченице (*jmds. Thron wackelt, um jmds. Hand anhalten, sich an jmds. Hacken hängen*). Адвербални генитиви данас су у фразеологичкој реткост и показују апсолутну резистентност. Исто важи и за адноминални *genetivus superlativus* (нем. *Genitiv der Steigerung, m, Genetivus superlativus, m*), а узроке њихове перзистенције не треба сагледавати само у системској и дијахронијској стабилности, већ много шире.

3. Подврсте опсолетних генитива у немачкој фразеологији

У питању су три данас опсолетна генитива. Два су везана за адвербално поље и у функционалном смислу се могу сматрати фразеолошки изолованим, што значи да ван малог броја фразеологизама више нису у живој употреби у савременом немачком језику. У питању су адвербални посесивни генитив и генитив у функцији субјекта. Трећи је везан за именички базични елемент, није фразеолошки везан у функционалном смислу, али се у ванфразеолошкој употреби сматра стилски маркираним и ретким (Zilić, 2002: 121). Реч је о *genetivus-superlativus*-у.

3.1. Адвербални *genetivus possessivus*

Сматра се да је овај генитив био присутан у ие. прајезику, а најбоље је посведочен у грчком и латинском (Крахе, 1972: 77). У латинском се јављао уз глагол *esse* који је у наведеној конструкцији имао значење 'припадати': *Haec domus est patris* ('ова кућа припада оцу').

У поређењу са латинским, адвербални *genetivus possessivus* је у германским језицима битно ређе посведочен, јављао се уз глаголе *sein* и *werden* са значењем 'zum Bereich jmds. gehören', нпр. у готском: *hvarjis bize wairþiþ gens 'wessen von diesen die Frau sein wird'* (Крахе, 1972: 77). У старо- и средњевисоконемачком био је изузетно слабо посведочен, док се нешто чешће, иако је реч о периферном синтаксичком феномену, јављао током ранонеровисоконемачке епохе (1350–1650): *in dem, was meines Vaters ist* 'in dem, was meinem Vater angehört' (Крахе, 1972: 77). У данашњем језику је остао очуван као фразеолошки везан генитив у библијској крилатици *Gebt dem Kaiser, was des Kaisers ist und Gott, was Gottes ist* и њеним дериватима.

Осим опште дијахронијске тенденције везивања генитива за адноминално и његовог потискивања из адвербалног поља, узроци за слабу посведоченост овог семантичко-синтаксичког типа генитива нису најјаснији, али их вероватно треба тражити у изградњи осталих језичких средстава којима се могла исказати семантичка категорија посесивности (лексичка средства, посесивни датив, посесивни детерминатив).

3.2. Генитив у функцији субјекта

Генитив у функцији субјекта такође је наслеђе ие. синтаксе, а један од предуслова за генитивску форму субјекта је 3. лице сингулара или плурала и партиитивност у значењу целе реченице (Brugmann, 1922: 626; Brugmann/Delbrück, 1967: 567) због чега се неретко и назива партиитивним субјектом (Behaghel, 1923: 563). Исти предуслов важи и за германске језике, наводи се да је слабо посведочен у готском, и то увек у негираним реченицама, за старовисоконемачки језик нема података о посведочености, а нешто већи број примера са генитивским субјектом налази се у средњевисоконемачком периоду (Paul, 1959: 349–350; Behaghel, 1923: 563). У језику високе књижевности спорадично је био присутан до XVIII века (Jung, 1990: 75). У данашњем фразеолоксикону остао је очуван код устаљене фразе *Aller guten Dinge sind drei*.

3.3. *Genetivus superlativus*

Под овим термином се подразумева именички генитивски атрибут чија је формална специфичност редупликација именичког нуклеуса у облику генитива множине (чешћи случај) или генитива једнине (битно рећи случај). Наслеђе је ие. језика, а од германских језика најбоље га је очувао старонордијски: *karl karla* 'Held der Helden' (Krahe, 1972: 73–74; Wilmanns, 1909: 582). У историји немачког језика слабије је посведочен (Wilmanns, 1909: 582). У историјској синтакси се често сматра подврстом партиитивног генитива (Krahe, 1972: 73), што је само делимично тачно с обзиром на то да је семантичка специфичност овог генитивског атрибута истицање највишег степена одређене особине инхерентне именичком нуклеусу: *der König der Könige* 'der höchste König, unter allen Königen der höchste König'.

Данас се овај семантичко-синтаксички тип генитива веома ретко среће у немачкој фразеологији¹ код малог броја формално лако препознатљивих примера: *das Buch der Bücher* 'die Bibel' или *das Lied der Lieder* 'Hohelied Salomos'.

4. Узроци перзистенције опсолетних типова генитива

Узроке перзистенције реликтних структурних елемената у немачком фразеолоксикону није увек једноставно идентификовати с обзиром на то да за ми-

1 Редупликација се као језички феномен везује за различите језичке нивое. У историјском развоју германских језика редупликација се изгубила из морфологије, на нивоу творбе речи такође је реч о крајње периферном феномену, а у извесном смислу је остала очувана као синтаксичка редупликација, и то првенствено у северногерманским језицима (Костић-Томовић/Ивановић, 2019: 248; Bilandžija, 2017: 178–179).

нуле епохе у историји немачког језика не постоје фразеолошки речници са подацима о процесима примарне фразеологизације и лексикализованим примарним обликом, времену настанка, али и свим дијахронијским променама којима је одређени фразеологизам био захваћен.² При утврђивању ових узрока се зато морају доносити обазриви закључци засновани на схватању структурне стабилности *искључиво* као *релативног* и *једног од* узрока који изазивају задржавање реликтних обележја, али се увек морају узети у обзир и инхерентна обележја одређених група фразеологизама, као и спољашњи фактори, а закључци се могу уопштити тек након анализе обимнијег фразеолошког корпуса.

Од фактора који су одговорни за чување наведених типова генитива могу се издвојити: 1. немоделираност фразеолошке супкласе, 2. посредни утицај синтаксе класичних језика, 3. могућност секундарне фразеологизације и 4. библијско порекло фразеологизма.

4.1. Немоделираност фразеолошке супкласе

Немоделираност синтаксичке структуре као инхерентно обележје одређених фразеолошких супкласа у великој мери се може сматрати узроком за перзистенцију реликтних елемената у синтаксичкој структури фразеологизма. Насупрот томе, под моделираношћу синтаксичке структуре се у фразеологији подразумева постојање инваријантног синтаксичког обрасца који се попуњава различитим компонентским саставом, а резултат су серије новонасталих фразеологизама, макар и ограничене, које искључују реликтна синтаксичка обележја (Ивановић, 2012: 194). Другим речима, оне фразеолошке супкласе, које не подлежу инваријантним синтаксичким моделима, показују увек већу могућност да у својој структури садрже реликтне синтаксичке елементе. Резултат немоделираности фразеолошке супкласе се по правилу очитује већим бројем различитих реликтних синтаксичких обележја у структури фразеологизма, при чему је свако од њих најчешће врло ретко или је, у екстремном случају, сингуларног карактера. Ово је у основи случај и са генитивским субјектом, али и са адвербалним посесивним генитивом. Први од наведених генитива среће се код наведене устаљене фразе, други код наведене библијске крилатице, а обе супкласе се сматрају синтаксички веома хетерогеним јер им није инхерентно обележје синтаксичке моделираности.

4.2. Посредни утицај синтаксе класичних језика

Утицај синтаксе класичних језика може се претпоставити као узрок за перзистенцију адвербалног посесивног генитива и *genitivus-a superlativus-a*.

Изнете чињенице о доброј очуваности адвербалног посесивног генитива у грчком и латинском, као и о његовој реткој посведочености у најстаријим

2 До сада једини фразеолошки речник за средњевисоконемачки период је *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen* Јеска Фридриха (Jesko Friedrich) из 2006. године. Иако јесте значајно лексикографско остварење, обрађује само једну од три минуле епохе у историји немачког језика. О значају наведеног речника за немачку лексикографију фразеологију уп. Kostić-Tomović, 2017: 268–269.

слојевима свих германских језика, али и у периоду старо- и средњевисоконемачког, те његовом чешћем јављању на почетку ранонововисоконемачке епохе, и то превасходно у узвишеном књижевном стилу, у који је ушао под утицајем језика Библије (Behaghel, 1923: 580), иду у прилог закључку да је језик *Вулгаме* према латинском преводу Јеронима Стридонског (лат. Eusebius Sophronius Hieronymus), а посебно након штампања *Гутенбергове Библије* (нем. *Gutenberg-Bibel*) између 1452. и 1454. имао битну улогу, бар када је реч о ученом слоју друштва. У латинском тексту се већ јавља посесивни генитив са глаголом *esse* као основа за немачку библијску крилатицу: [...] *que sunt Caesaris, Caesari, et que sunt Dei, Deo* (Mt, 22, 21). Свакако да је и *Ментелова Библија* (нем. *Mentelin-Bibel*), први превод Библије на немачки језик из 1466. године, био од утицаја на могуће прихватање посесивног адвербалног генитива, а посебно с обзиром на то што је језик овог превода био изузетно архаичан за то време и верно се држао латинског текста *Вулгаме* тако да је без знања латинског било веома тешко разумети немачки превод (Gerhard, Dreeßen, 1970: XIV). Нема никакве сумње да је каснији, а истовремено и одлучујући утицај на етаблирање крилатице са наведеним типом генитива у периоду развијене и касне ранонововисоконемачке епохе имао Лутеров (Martin Luther) превод Библије са старогрчког и хебрејског на немачки из 1534. године: *Gebet dem Kaiser, was des Kaisers ist, vnd Gotte, was Gottes ist* (Mt, 22, 21), која је са редусликованим опсолетним адвербалним посесивним генитивом остала очувана и у фразеолоксикону савременог немачког језика.

Утицај латинског језика се као фактор перзистенције не може занемарити ни код компонентних номиналних идиома са *genitivus*-ом *superlativus*-ом као атрибуту именоване компоненте типа *das Buch der Bücher* или *das Lied der Lieder*. Бехагел је чак мишљења да су коокуренције са овим типом генитива директни преводи са латинског језика *Вулгаме*: *canticum canticorum, saecula saeculorum* (Behaghel, 1923: 525). Исправност Бехагелове тврдње индиректно се може доказати и чињеницом да су адноминални генитивски суперлативуси, али и остали типови именованих генитивских атрибута у старијим језичким периодима немачког језика, најчешће били препонирани: *aller noete not, aller künste kunst*. Позициона померања атрибута из левог у десно поље номиналне фразе представљају јако дуг и веома спор дијахронијски процес. Обимнија истраживања показују да је тек око 1500. године (врхунац ранонововисоконемачке епохе) само око 53% генитивских атрибута постпонирано у односу на свој именовани нуклеус, а да је око 1700. године (нововисоконемачка епоха) број постпонираних атрибута износио тек 64% (Nübling, Dammel и др., 2006: 100). Ако би једини узрок перзистенције овог типа генитива код наведених фразеологизама била њихова структурна стабилност и ако би се апстраховао директан утицај латинске синтаксе, онда би оба данас вероватно морала имати лексикализоване облике са атрибутима у левој пољу номиналне фразе, што је и било обележје немачке синтаксе у ранијим периодима: **der Bücher Buch* односно **der Lieder Lied*.

4.3. Процеси секундарне фразеологизације

И спонтани творбени процеси једног фразеологизма од другог могу бити узрок за перзистенцију опсолетног адвербалног генитива. Под секундарном фразеологизацијом се подразумевају веома комплексни процеси најчешће синтаксичке редукције или трансформације који су праћени елиминацијом одређеног броја компонената, али и значењским уопштавањем. Примарни облик библијске крилатице гласи *Gebet dem Kaiser, was des Kaisers ist, und Gotte, was Gottes ist* са синтаксичком редупликацијом адвербалног посесивног генитива. Као резултати секундарне фразеологизације лексикализоване су и крилатице у облику реченице *Man soll dem Kaiser geben, was des Kaisers ist*, где се генерализација значења реализује помоћу актуализације неодређене заменице *man*, а примарна јусивност помоћу модалног глагола, али и инфинитивне фразе *dem Kaiser geben, was des Kaisers ist*. Код фразеолошких деривата се не уочава синтаксичка редупликација посесивног генитива, али се исти задржава, а коегзистенција сва три облика у фразеоексикону савременог немачког језика свакако обезбеђује да се овај тип генитива у даљем развоју немачког језика дуже задржи.

4.4. Библијско порекло фразеологизама

Свакако да и библијско порекло фразеологизма има великог утицаја на перзистенцију опсолетног адвербалног генитива и *genetivus-a superlativus-a*. Примарни текст из којег потичу фразеологизми одликује се архаичним елементима у вишем степену, и то на различитим језичким нивоима (морфолошком, лексичком, синтаксичком) и они се као такви преносе и у крилатице, а велики културолошки значај библијског текста несумњиво да има значаја и у погледу чешће актуализације библијских фразеологизама у различитим контекстима, што свакако доприноси и перзистенцији опсолетних генитива.

5. Закључак

Структурној стабилности фразеологизма као посебном дистинктивном обележју немачка фразеологија је у досадашњим истраживањима поклањала велику пажњу. Структурна стабилност се традиционално дефинише као релативно висок степен устаљености компонентског састава фразеологизма, висок степен трансформационих рестрикција, али и узрок за перзистенцију реликтних елемената у формалној структури одређеног броја фразеологизама.

У раду се полази од претпоставке да структурна стабилност схваћена као спорији дијахронијски динамизам представља само један од могућих узрока перзистенције реликтних синтаксичких елемената у данашњој фразеологији. Анализом малог броја фразеологизама са очуваним опсолетним генитивима у својој формалној структури (адвербални *genetivus possessivus*, субјекат у генитиву и *genetivus superlativus*) дошло се до закључка да су поред структурне стабилности за перзистенцију реликтних синтаксичких обележја фразеологизама у савременом немачком језику релевантни и немоделираност фразеолошке супкласе, утицај синтаксе класичних језика, процеси секундарне фразеологизације, али и библијско порекло фразеологизама. Од будућих истраживања се

очекује да анализом обимнијег корпуса фразеологизама са реликтивним синтаксичким обележјима установи и остале могуће узроке перзистенције наведених обележја, чиме би се не само редефинисало схватање структурне стабилности фразеологизама, већ и стекла много прецизнија слика о компликованим дијахроничким механизмима којима је захваћен фразеоексон немачког језика.

Литература

- Ивановић, Б. (2012). *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденција нивелације према савременом језичком стању* (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- [Ivanović, B. (2012). *Recesivna obeležja nemačkih frazeologizama i tendencija nivelacije prema savremenom jezičkom stanju* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd]
- Костић-Томовић, Ј., Ивановић, Б. (2019). Унутрашња редупликација у немачком језику између језичке историје и актуелних тенденција. In А. Крстановић & Љ. Аћимовић (Ed.), *Компаратистичка истраживања. Зборник филолошких прилога у част проф. др Ради Станаревић* (pp. 248–259). Бања Лука: Филолошки факултет.
- [Kostić-Tomović, J., Ivanović, B. (2019). Unutrašnja reduplikacija u nemačkom jeziku između jezičke istorije i aktuelnih tendencija. In A. Krstanović & Lj. Aćimović (Ed.), *Komparatistička istraživanja. Zbornik filoloških priloga u čast prof. dr Radi Stanarević* (pp. 248–259). Banja Luka: Filološki fakultet]
- Behaghel, O. (1923). *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung* (Bd. I). Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Bilandžija, S. (2017). *Slaganje u skandinavskim jezicima – prototip i periferija*. Beograd: FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
- Brugmann, K. (1922). *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Berlin/Leipzig: Walter de Gruyter/J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung/Georg Reimer/Karl J. Trübner/Veit & COMP.
- Brugmann, K., Delbrück, B. (1967). *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Zweiter Band: Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Duden (2005). *Die Grammatik* (Bd. 4). Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Dudenverlag.
- Engel, U. (2004). *Deutsche Grammatik*. München: Iudicium.
- Engel, U., Srdić, S., Đurović, A., Alanović, M. (2014). *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Das Nomen und der nominale Bereich*. München/Berlin/Washington D.C.: Verlag Otto Sagner.
- Fleischer, W (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.

- Gerhard, Chr., Dreessen, W.-O. (1970). *Die Evangelien der guten Meister von Prag*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Häcki Buhofer, A. (1999). Psycholinguistik der Phraseologie. *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis*, 2, 199–216.
- Häcki Buhofer, A. (1989). Psycholinguistische Aspekte in der Bildhaftigkeit von Phraseologismen. In G. Gréciano (Ed.), *Europhras 88. Phraséologie Contrastive* (pp. 165–175). Strasbourg: Université des sciences humaines, département d'études allemandes.
- Jung, W. (1990). *Deutsche Grammatik*. Mannheim/Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Kostić-Tomović, J. (2017). *Savremena nemačka leksikografija*. Beograd: FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.
- Krahe, H. (1972). *Grundzüge der vergleichenden Syntax der indogermanischen Sprachen*. Innsbruck: IBS Institut für Sprachwissenschaft.
- Mettke, H. (2000). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Nübling, D., Dammel, A., Duke, J., Szszeponiak, R. (2006). *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Palm, Chr. (1997). *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Paul, H. (1959). *Deutsche Grammatik*. Bd. III. Teil IV: Syntax (erste Hälfte). Halle (Saale): VEB Max Nimeyer Verlag.
- Römer, Chr. (2006). *Morphologie der deutschen Sprache*. Tübingen/Basel: A. Francke.
- Römer, Chr., Matzke, B. (2005). *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Schippan, Th. (1992). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Wilmanns, W. (1909). *Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch*. Dritte Abteilung: Flexion. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Zilić, E. (2002). *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Zenica: Dom štampe.

Branislav D. Ivanović

Zusammenfassung

URSACHEN VON PERSISTENZ DER OBSOLETEN GENITIVE IN DER DEUTSCHEN PHRASEOLOGIE

In den bisherigen Untersuchungen wurde der strukturellen Festigkeit als einem der vier distinktiven Merkmale des Phraseologismus sehr große Aufmerksamkeit gewidmet. Traditionell wird die strukturelle Festigkeit der Phraseologismen als ein hoher Stabilitätsgrad hinsichtlich des Komponentenbestandes und hinsichtlich der möglichen syntaktischen Transformationen definiert. Darüber hinaus gilt dieses phraseologische Merkmal als unmittelbare Ursache von Persistenz der aus den älteren Sprachstufen ererbten und in der deutschen

Gegenwartssprache fossilisierten Elemente in der syntaktischen Struktur, die bei einer geringeren Anzahl von Phraseologismen identifiziert werden kann. Die vorliegende Arbeit ist bestrebt, diese zu enge Auffassung von Festigkeit als der einzigen Ursache für die Persistenz der fossilisierten syntaktischen Struktur in der Gegenwartssprache genauer zu bestimmen und anhand von ausgewählten Phraseologismen mit den obsoleten Genitivtypen (adverbaler *Genetivus possessivus*, Subjekt im Genitiv und adnominaler *Genetivus superlativus*) weitere mögliche Ursachen für die Persistenz der fossilisierten syntaktischen Elemente im heutigen Phraseolexikon anzunehmen. Aus der Analyse ist zu schließen, dass neben der strukturellen Festigkeit auch weitere Ursachen für das Bestehenbleiben der fossilisierten syntaktischen Elemente in der phraseologischen Formativstruktur festgestellt werden können: Nicht-Modelliertheit der phraseologischen Subklasse, Einfluss der Syntax der klassischen Sprachen auf das Deutsche, sekundäre Phraseologisierungsprozesse sowie biblische Herkunft der Phraseologismen.

Schlüsselwörter:

Phraseologismus, phraseologische Stabilität, fossilisierte syntaktische Merkmale, obsolete Genitivformen, adverbaler *Genetivus possessivus*, Genitiv der Steigerung, Genitivsubjekt

Summary

CAUSES OF THE PERSISTENCE OF OBSOLETE GENITIVE FORMS IN GERMAN PHRASEOLOGY

Structural stability of idiomatic phrases has been an important topic in German phraseology research, and it has been recognized as its distinctive feature. Structural stability is traditionally defined as a relatively high degree of selectional constraint of components within a phrase, a high degree of transformational restrictions, but it is also perceived as the reason why archaic elements persist in the formal structure of a number of idiomatic phrases.

The premise of this paper is that structural stability, perceived as a slower diachronic dynamism, is only one of many possible reasons why archaic syntactic elements have been continuously present in contemporary phraseology. After analyzing a smaller number of idiomatic phrases preserving obsolete genitive forms in their formal structure (adverbial *genetivus possessivus*, genitive subject, and *genetivus superlativus*) the author concludes that there are other relevant factors besides structural stability that contribute to the persistence of archaic syntactic features. These factors include the lack of predefined syntactic models, the influence of syntactic models stemming from classical languages, processes of secondary phraseologization, as well as their

biblical origins. Further research is expected to analyze more comprehensive corpora of idiomatic phrases showing archaic syntactic features and establish other possible reasons for the persistence of these features. This would not only redefine the notion of structural stability, but also give a much more detailed account of complex diachronic mechanisms that operate within the phraseological lexicon of contemporary German.

Key words:

phrase, phraseological stability, frozen syntactic features, obsolete genitive forms, adverbial possessive genitive, genetivus superlativus, genitive subject

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.7>

811.111'367.625

On *rid* and the origin of the *get*-passive

Junichi Toyota*

Graduate School of Literature and Human Sciences, Osaka City University

Key words:

rid

get-passive

reflexive

adversative passive

language contact

Old Norse

Abstract

This paper analyses the history and semantic/functional characteristics of the English verb *rid* in relation to the development of the *get*-passive. In earlier occurrences of the *get*-passive during the Late Modern English period, a serial verb *get rid of* is frequently found, to the extent that the collocation of *get* and *rid* deserves special attention to evaluate the impact of the serial verb on the development of the *get*-passive. *Rid* seems to possess some peculiar grammatical characteristics associated with the *get*-passive and not with the *be*-passive. In particular, an adversative/benefactive reading, a function not expressed by the passive among the Indo-European languages, can be found in the *get*-passive. It may be this peculiarity that allows both the *get*-passive and *rid* to form a serial verb. Therefore, it is highly possible that *rid* has had some impact on the development of the *get*-passive. It is hoped that this paper offers a new piece of evidence to help solve the conundrum of the origin of the *get*-passive. (received: 2 June 2021; accepted: 4 July 2021)

1. Introduction

Although its history is reasonably recent, i.e. grammaticalisation took place in the 19th or even the 20th century (Toyota, 2008: 150), the developmental path of the *get*-passive has not been clearly identified.¹ The past several decades have seen how corpus-based research (e.g. Hundt, 2001) attempted to clarify the source, but none has been completely satisfying. There are numerous factors that need to be investigated in relation to the *get*-passive, both synchronically and diachronically, and this paper attempts to shed light on one of them, i.e. the verb *rid*. This verb has rarely been given any attention whatsoever in research but, as this paper reveals, it has a rich history and it has an intricate relationship with the *get*-passive, especially in terms of the serial verb phrase *get rid of*. This serial verb appears very frequently in earlier occurrences of the *get*-passive during the Late Modern English period (Toyota, 2008: 175), and why the collocation of *get* and *rid* is possible will be discussed here, as well as whether this can have an impact on the development of the *get*-passive.

This paper is organised as follows: previous research on the *get*-passive is first reviewed, allowing us to see how difficult it is to identify the source of this construction, and this section shows two mainstream lines to this argument. Following this, the verb *rid* is analysed, both synchronically and diachronically. Then the relationship between *rid* and the *get*-passive is examined. As discussed in Section 4, both *rid* and *get* are originally loan words from Old Norse, and the possible impact of language contact is also discussed.

It should also be noted that data of British English from corpora are used, especially in Section 2, including ARCHER for Late Modern English, and London-Oslo-Bergen (LOB) and London-Lund (LL) corpora for Present-Day English. The statistical data and examples of earlier English are, unless otherwise mentioned, taken from Toyota (2008).

2. The *get*-passive: What is it?

In previous research such as Downing (1996), it has been reported that there are several characteristics that distinguish the *get*-passive from the *be*-passive. Perhaps an argument put forward by Toyota (2008: 151–172) points out the differences the most clearly. For instance, *be* and *get* are not normally interchangeable without altering overall meanings of a structure. One of the most striking differences is that the *get*-passive implies that the subject NP deliberately does the action. Thus, (1b) can be rephrased as (2b), with a possible reading with the addition of a reflexive pronoun. The subject in (1b) is in full control of the event denoted by the clause, i.e. 'He was shot on purpose, not by accident, by the police'. Its *be*-passive counterpart does not have the same meaning, and it is the NP in the *by*-phrase that acts deliberately. In addition, the event in (1b) is made possible due to various generic

1 The abbreviations used in this paper are as follows: ACC = accusative; ART = article; CAUS = causative; DAT = dative; DEF = definite; NOM = nominative; NONFUT = non-future; PASS = passive; PL = plural; PRT = participle; PST = past.

characteristics of the subject entity, e.g. his recklessness, courage, being inherently unfortunate, etc. These characteristics are known as subject responsibility or facilitative (Kemmer. 1993), but one should be aware that the responsibility here is in gradience as Toyota (ibid.: 158) states, and some examples exhibit this character better than others. Consider the examples in (3). These demonstrate a mixture of characteristics: the subject in (3a) is in control of the event, but not in the rest of the examples. Generic characteristics of the subject entity are present in (3a) and (3b), but absent in the others. A reflexive pronoun can be added, as indicated by brackets in the examples in (3), except (3d). These patterns are summarised in Table 1.

- (1) a. *He was shot by the police.*
 b. *He got shot by the police.*
- (2) a. *He was shot by the police deliberately/was deliberately shot by the riot police.*
 b. *He deliberately got (himself) shot by the riot police.*
- (3) a. *He got (himself) shot by the riot police.*
 b. *He got (himself) promoted last week.*
 c. *He got (himself) accused of the pedestrian’s death.*
 d. *He got worried about the result.*

	Subject in control	Generic characteristics	Reflexive pronouns
(3a)	+	+	+
(3b)	–	+	+
(3c)	–	±	+
(3d)	–	±	–

Table 1. Various semantic characteristics of subject in the get-passive

Toyota (2008) further argues that the actor phrase headed by a preposition *by* is hardly detectable in the *get*-passive. The actor phrase itself is normally omitted even in the *be*-passive, and only ca. 20-30% of examples have an overly marked actor phrase. Nevertheless, this ratio for the *get*-passive is very low, as low as 1% of the total occurrence, as shown in Table 2.

	Present	Absent	Total
IModE	1 (1.6%)	61 (98.4%)	62 (100%)
PDE	3 (1.4%)	206 (98.6%)	209 (100%)

Table 2. Actor phrase in the get-passive (adapted from Toyota 2008: 159)

In addition to this tendency, the subject animacy of the *get*-passive radically differs from its *be*-passive counterpart. The passive often reverses the anthropocentric

perspective found in the active voice, and the most frequent animacy of the subject is inanimate. However, the *get*-passive in this sense behaves like the active voice, and its most frequent subject entity is human animate. Consider the distribution of frequency in Table 3. Solely based on the pattern, one might think that this is a comparison between the active voice (the top half for the *get*-passive) and the passive voice (the second half for the *be*-passive). Even among human entities the occurrence of the first person subject in the *get*-passive is reasonably frequent, although the third person subject is marginally more frequent. Consider the distributional patterns in Table 4. The *be*-passive makes a sharp contrast when employing the third person subject. The *get*-passive exhibits a very odd pattern, but at the same time this allows the subject generic characteristics to play an important role in the *get*-passive. As Toyota (ibid.: 163) states, ‘the *get*-passive is capable of expressing meanings such as sentiment, sympathy, etc., of which the *be*-passive is not capable. These extra meanings may be taken for direct involvement, since the speaker needs to associate himself/herself with the participants of the event.’

		Human	Non-human animate	Inanimate	Total
<i>Get</i> -passive	lModE	57 (91.9%)	0 (0%)	5 (8.1%)	62 (100%)
	PDE	177 (84.7%)	2 (1.0%)	30 (14.3%)	209 (100%)
<i>Be</i> -passive	ModE	609 (27.6%)	28 (1.3%)	1568 (71.1%)	2205 (100%)
	PDE	590 (23.8%)	16 (0.6%)	1875 (75.6%)	2481 (100%)

Table 3. Animacy of the subject entity in *get*- and *be*-passives (adapted from Toyota ibid.: 161)

		1 st Person	2 nd Person	3 rd Person	Total
<i>Get</i> -passive	lModE	13 (22.8%)	11 (19.3%)	33 (57.9%)	57 (100%)
	PDE	66 (37.3%)	28 (15.8%)	83 (46.9%)	177 (100%)
<i>Be</i> -passive	lModE	182 (30.0%)	15 (2.5%)	411 (67.5%)	609 (100%)
	PDE	120 (20.3%)	13 (2.2%)	457 (77.5%)	590 (100%)

Table 4. Hierarchy among human subjects (adapted from Toyota ibid.: 163–164)

It is very common for the *get*-passive to be mistaken for a dynamic counterpart of the *be*-passive, but this is very short-sighted once the history of the passive auxiliary is considered. In Old and Middle English, three auxiliaries were used in the origin of the periphrastic passive, namely *bēon/wesan* ‘be’ and *weorðan* ‘become’ (Toyota, 2008: 18–21). It is believed that they formed the stative (i.e. *bēon/wesan* ‘be’) and dynamic (i.e. *weorðan* ‘become’) distinction in the passive. Since the passive was not fully formed before the Early Modern English period, the aspectual distinction was, as declared by Toyota (2009), irrelevant before the grammaticalisation of the copula as the passive auxiliary. For some reason there was a period when scholars considered that the stative-dynamic aspectual pair was one of the core characteristics of the

passive (e.g. Beedham 1987; Andersen 1991). With the surge of *get* in the 19th century, the *be*-passive could be considered a stative passive, complementing the *get*-passive as a dynamic counterpart. However, chronologically there was a lack of any stative-dynamic pair for several centuries, as shown in Figure 1. Even if the restoration of a stative-dynamic pair of auxiliaries was the motivation for the emergence of the *get*-passive, a question still remains as to why other choices that appeared before *get* in Figure 1 could not materialise as an auxiliary. These inchoative verbs were used as pseudo-auxiliaries at one stage, but they never became fully grammaticalised as passive auxiliaries. Note that the dates shown in the figure should not be confused with the date of the first attested example but refer to a period of reasonable frequency. Also, the end of use is shown only for *weorðan* 'become.' Examples of these verbs are shown in (4) to (8), taken from Visser (1963–73: §1893).

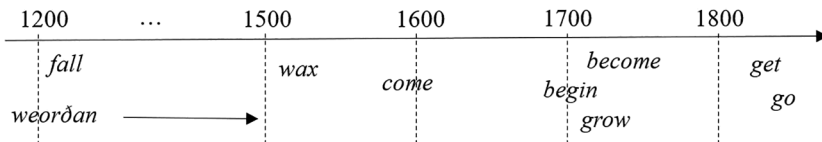

Figure 1. Chronological order of appearance: inchoative verbs

- (4) *This Master Benedicke fell inamoured of this maiden.* (1578 Roper, *Life of More* (1913) 47)
- (5) *such foolish brethren ... as ... would waxe offended with all.* (c1534 St. Thomas More, *Wks.* (1557) 1184 A11)
- (6) a com Gallicanus eac to gode geborgen
then came Gallicanus also to God saved
'Then Gallicanus also came to be saved by God.' (Ælfric, *Saints' Lives* (Skeat) 7, 336)
- (7) *The gazer grows enamoured.* (1735–6 James Thomson, *Liberty* IV, 181)
- (8) *It means playing ducks and drakes with things all round and letting the whole business go thoroughly rotten.* (1893 *Punch*, 11 March 109)

Typologically, the passive voice is predominantly formed morphologically, and the periphrastic passive is mostly confined to the Indo-European languages (Toyota, 2009a). Furthermore, the choice of the auxiliary has been known to be one of the following four, i.e. (i) a verb of being or becoming, (ii) a verb of reception, (iii) a verb of motion and (iv) a verb of experience (cf. Keenan, 1985: 257–261). The use of *get* in English seems to fit into the second category, verbs of reception, but examples of this category are influenced by an Anglocentric view in research, i.e. given the presence of the *get*-passive, one may assume that a similar structure also exists in

other languages. Thus, the use of reception verbs in the periphrastic construction in (9), for instance, is dubious and the example may be better considered as a case of serial verbs. Other cases may be better considered as idiomatic verb phrases, e.g. (10). Possible cases of *get* used as the genuine passive auxiliary are found in Norwegian and Dutch, as shown in (11) and (12) respectively. The use of ‘get’ in these languages is restricted to cases where ditransitive verbs are involved and not freely used.

Tzeltal (Mayan, Keenan, 1985: 259)

- (9) *La y-ich’ ’utel (yu’un s-tat) te Ziak-e*
 PST he.receive bawling.out (because his-father) ART Ziak-ART
 ‘Ziak got a bawling out (from his father).’

Irish (Celtic, Nolan, 2006: 157)

- (10) *Fuair sé léigheas ar sin*
 get.PST he healing/medicine on that
 ‘He got healed of that.’

Norwegian (Askedol, 1994: 246)

- (11) *Han fikk tilsendt bokene*
 he get.PST send.PST.PRT book.PL.DEF
 ‘He was sent the books/The books were sent to him.’

Dutch (De Schutter, 1994: 471)

- (12) *Ze kregen het uiteindelijk toch nog toegestuurd*
 they get.PST it finally nevertheless still send.PST.PRT
 ‘In the end, they were sent it anyway’

As we have seen so far, the choice of *get* as an auxiliary among other choices is a puzzle synchronically and diachronically. Thus, there are various reasons to claim that the *get*-passive is not a canonical passive. The *be*-passive is used for objective, or less subjective, descriptions of events, but the *get*-passive can be used for a subjective evaluation. In fact, it carries numerous characteristics associated with the middle voice or the causative. The superficial resemblance in structure, an only difference being the choice of auxiliaries between *be* and *get*, may fool us into believing that this is one of the constructions that should belong to the passive voice, but this view has to be revised. Various characteristics shown so far are summarised in (13). In addition to these, there is yet another characteristic, i.e. an adversative reading, which is described later in Section 4.

- (13) a. The subject’s generic characteristics (i.e. facilitative).
 c. The animacy of the subject is predominantly human animate.
 d. The lack of an agent phrase.
 e. The lack of the dynamic counterpart of an auxiliary after *weorðan* ‘become.’

3. A verb *rid*

Apart from the peculiarities presented so far, there is yet another overlooked oddity in the development of the *get*-passive. As Toyota (2008: 150) points out, earlier occurrences of the *get*-passive contain a relatively high frequency of *rid* as in the phrase *get rid of*. Little attention has been paid to the linguistic characteristics of this verb, let alone its etymology, but it can reveal some insights concerning the origin of the *get*-passive.

This verb was initially a loan word from Old Norse, i.e. *ryðja* ‘clear of obstructions’, and it entered the English language from ca. 1200 (s.v. *OED rid* v. 1.1.a.). Its original sense in English was ‘set free, save’, and the common sense in Present-Day English ‘clear, remove’ emerged around the late 16th century. Due to contact with Old Norse in the northern parts of the British Isles, *rid* first became frequent in Scottish and Northern dialects of English, and a dialectal form with a similar meaning *redd* spoken in these regions is believed to have been derived from Old English *hreddan* ‘save, free from, deliver’, or a merger between Old English *hreddan* ‘save, free from, deliver’ and Old Norse *ryðja* (cf. *OED redd* v.¹). A verbal phrase *get rid of* emerged from the mid-late 17th century, as exemplified in (14) and (15). *OED* considers the appearance of *get rid of* related to the passive use of *rid*, e.g. *be rid of*, which emerged in the 15th century, e.g. (16) and (17). Note that the preposition collocated earlier was *on*, as in (16), not *of* as found in Present-Day English. What is suggested by this chronology (e.g. *OED* s.v. *rid* 3.d.) is that *get* replaced *be* as a passive auxiliary in this phrase.

- (14) *The chief use, which too many make of the Former, is to devise ways to get ridd of the Later.* (1665 BOYLE *Occas. Refl. Ded. Let.*)
- (15) *I cannot get rid of my horrible cold here.* (?1676 in 12th Rep. Hiss MSS. Comm. App. V.33.)
- (16) *bus ... he was clere and fullie rid on her.* (c1440 Alph. *Tales* 528)
- (17) *[Dido] sayd in this maner to the for-sayd barthe, for to be ridded of her.* (1490 CAXTON *Eneydos* xxvii. 103)

Unlike *get*, the use of *rid* is very infrequent, as the corpus occurrence suggests. Nevertheless, we may get a glimpse of usage with the corpus data. Although *rid* is an active form, it is normally used in the passive voice or in the phrase *get rid of*. As Table 5 indicates, this use of the phrase is the most dominant, and this trend has not drastically changed since ca. 1700. However, both *rid* (cf. (18) to (21)) and *get rid of* (cf. (22) to (27)) could be passivised, although their frequency is very low. Passivisation of certain tense-aspect or phrases, such as the perfective passive *This work has been done* or the prepositional passive *This work is taken care of* emerged after the Late Middle English period and mark important stages in the

grammaticalisation of the passive voice. Likewise, the passivisation of *get rid of* can be considered a sign that *rid* became better associated with the collocation involving *get*, rather than on its own as a verb.

	Active	<i>be</i> -passive	<i>get rid of</i>	<i>be got rid of</i>	Total
IModE	4 (11.4%)	4 (11.4%)	21 (62.9%)	6 (14.3%)	35 (100%)
PDE	5 (12.5%)	0 (0%)	35 (87.5%)	0 (0%)	40 (100%)

Table 5. Usage of *rid* after Late Modern English

Rid in the passive

- (18) ... *Father B---*, (*who now, I hear, favours you with his Company, and who wants to be rid of me,*) *promises I shall be admitted suitably to the imaginary Title I formerly bore;* (1737anon.f2)
- (19) *I would fain be rid of all apprehension from you.* (1832bulw.f5)
- (20) *Well! no sooner do we think we are rid of him, than, by Proteus!* (1837ains.f5)
- (21) *You will be glad to be rid of us; so I shall not come in.* (1839mart.f5)

Get rid of in the passive

- (22) *Up to the latest date, the locusts had not been quite got rid of;* (1845man1.n5)
- (23) *Some of the most eminent of his opponents have been already got rid of.* (1845man1.n5)
- (24) *The immediately dangerous symptoms being got rid of, if the hair of the head has not been already removed, it ought now to be cut short, and a blister applied to the nape of the neck;* (1864bonn.m6)
- (25) *There is another error which is of less consequence, but still desirable to be got rid of, as it practically reduces the available aperture of the mirror, and consequently the size of the telescope.* (1874lass.s6)
- (26) *as the volume of the shell after descent is less than before, a certain portion of its volume must be extruded or got rid of in some way.* (1874mall.s6)
- (27) *The difference in volume thus to be got rid of is the difference between $n \{(2R)9--(2r)3\}$ and $n \{(2R')3--(2q)3\}$, the constant $n=6$ being=-5236, ...* (1874mall.s6)

The question still remains whether *rid* in this phrase is a past participle of *rid* in a strong conjugation or *rid* used as an adjectival participle or a serial verb construction with *get* and *rid* in the active voice. Since the modification of *rid* with *very* is not possible, e.g. **I got very rid of the problem*, nor is the comparative possible, e.g. *I got more rid of the problem*, it may carry verbal characteristics. In archaic English, especially around Early/Late Modern English, serial verb expressions became productive for a short while, and some residues are still visible in Present-Day English, e.g. *I'll go get some milk*, *Come dine with me tonight*, etc. Thus, *get rid of* can be one such residual example, with *rid* being considered a bare infinitive form. The archaism is also shown in the frequency of the serial verb *get rid of* in relation to the overall appearance of *rid*. Table 6 represents the frequency of the *get*-passive with and without *rid of*. During the Late Modern English period, the frequency of *get rid of* is slightly over 40%, which is reduced to ca. 15% in Present-Day English. The overall occurrence in both Late Modern and Present-Day English periods is not great, but a sudden drop in frequency can be observed. This suggests that this serial verb could have contributed to establishing the *get*-passive at its initial stage, and the *get*-passive without *rid* in Present-Day English could be a sign of development towards a fully grammaticalised *get*-passive, although *get* is still a long way from behaving fully as an auxiliary verb.

	Without <i>rid</i>	<i>Get rid of</i>	Total
IModE	35 (56.5%)	27 (43.5%)	62 (100%)
PDE	174 (83.3%)	35 (16.7%)	209 (100%)

Table 6. Frequency of *get rid of* (including *be got rid of*) among the *get*-passive

Furthermore, the higher frequency of the use of *rid* in the *be*- and *get*-passives resembles so-called passive verbs (Toyota 2009b). These verbs only appear in the passive in Present-Day English, and four such verbs, e.g. *cloister*, *reincarnate*, *repute*, *rumour* have been identified. These verbs became passive-bound due to impersonalisation, i.e. due to their generic characteristics, and it is hard to specify who an actor entity is, although there were instances of the active voice earlier, as exemplified in (28) and (29). Note that these examples are hardly ever found in Present-Day English, and these verbs are confined to the passive voice.

Active *rumour* (s.v. *OED rumour* v. 2c)

- (28) *Art thou not he, whom fame This long time rumours The favour'd guest of Circe?* (1849 M. ARNOLD *Strayed Reveller* 109)

Active *repute* (s.v. *OED repute* v. 1.b.)

- (29) *How he reputes their sufferings . . . to be his own.* (1656 BRAMHALL *Replic.* V. 209)

Judging from the frequency in Table 5, *rid* is still used in the active voice, but its frequency is slightly over 10%. There has been no radical change in the frequency in the past several centuries, but the association with *get* has clearly been very strong. Although it is not a pure passive verb, it is reasonable to state that its characteristics are heading towards the passive verb form.

In addition, what is often overlooked is the use of reflexive pronouns affecting verbal meanings. *Rid* also appears with the reflexive, referring to the removal of something unpleasant, although this usage is now considered rare (*OED rid* 3.b. *refl.*). By removing an adversary, the syntactic subject becomes a beneficiary. This usage emerged in the 16th century, and earlier examples are listed in (30) and (32). Note that the examples listed in *OED* do not necessarily contain the reflexive, but a co-referential indirect object is considered reflexive. In the corpora, there are three instances with the reflexive still found in Present-Day English, as shown in (33) and (35), but not in earlier English. There are five occurrences of the active voice, as already shown in Table 5, and three of them are with the reflexive. This tendency also suggests that this is not a simple active verb.

- (30) *If I coulde conveniently rydde me of this felowe, I wolde go with you with all my herte.* (1530 PALSGR. 691/1)
- (31) *To ridd my self of them I gaue them about 20. Aspres.* (1585 T. WASHINGTON tr. *Nicholay's Voy.* III.xxii.112b)
- (32) *I could not tell how to rid my selfe .. of the troublesome Burre.* (1602 2nd Pt. *Return fr. Parnass.* 11.vi.987)
- (33) *All I remember is walking on and on, seeking a place where I could rid myself of the metal box.* (LOB L12 181–2)
- (34) *... at least we had seemingly rid ourselves, without offending anyone openly, of our Chinese geese.* (LOB R08 75–6)
- (35) *... while Rover have successfully rid themselves of every nipple save one, again.* (LOB E16 115–6)

4. *Rid* and the origin of the *get*-passive

A number of scholars have discussed the origin of the *get*-passive over the past several decades, and one cannot overlook the characteristics shown in (13), which have had a significant impact on understanding the source of the *get*-passive. There are two hypotheses concerning the origin of the *get*-passive, namely inchoative *get* and causative-reflexive. The former is the more popular of the two, stating that the inchoative *get* followed by an adjectival complement, e.g. *The soup got cold*, is the origin of the *get*-passive (cf. Gronemeyer 1999; Hundt 2001, among others).

This line of argument stems from the analysis of corpus data, and the claim is backed up by a steady increase in the frequency of examples. Those who support this hypothesis normally consider the *get*-passive a dynamic counterpart of the *be*-passive. Another line of argument is based on a causative use of *get* along with a reflexive pronoun, e.g. *I got myself promoted*. The *get*-passive is made when the omission of the reflexive took place (cf. Toyota 2007, 2008). The causative use of *get* belongs to what Song (1996: 49–67) calls a purposive type. The purposive type is a type of causative derived by insertion of a recipient of benefit or adversity, e.g. *He got his bother a present*, where beneficiary, i.e. the recipient of the present, is often marked with a purposive case. In English this is normally expressed by a dative, reflexive pronoun or later a nominal preceded by *to* or *for*, and this type of causative emerged 1300 (OED *get* v. I 18a, 18b), and the origin of the *get*-passive involves the reflexive pronoun used in the sense of purposive case. The involvement of the reflexive suggests that the original structure is related to the middle voice, following a typologically common developmental path from the middle to the passive.

Contrary to inchoative *get*, the causative-reflexive *get* allows us to explain peculiar characteristics only found in the *get*-passive, e.g. (13). However, the paucity of data supporting a smooth transition disfavors this line of argument. The inchoative *get* hypothesis, although it is popularly supported, superficially looks at syntactic features, examining a categorical shift from an adjectival to a verbal participle. Also, the date of change given by this hypothesis is around the 15th century, but the *get*-passive was established and increased in frequency from the 18th-19th century. Thus, identifying the source of the *get*-passive has been a conundrum, although its history is relatively young and historical data are available. In order to cope with this, Toyota (2020) proposes that the problem may lie in dialectal differences, and the origin is found in language use through contacts with Old Norse. Further study is yet required, but contact-induced changes may be a key to identifying the source.

What is also not considered is the etymology of *get*. One may think that *get* is an Anglo-Saxon verb due to its frequency in Present-Day English, but it is not. It was initially loaned from the Old Norse *geta* ‘obtain, reach’ around the 13th century. This was the period when the Vikings came to settle in the British Isles under the Dane Law. This meant that the settlers lived in the northern part of Britain, affecting north-south dialectal differences even further. Some argue that the local Anglo-Saxons could communicate with the new settlers without learning each other’s language (cf. Warner, 2017), perhaps because Old English and Old Norse of ca. 1300 could have been dialectal variations among the Germanic languages, akin to the modern dialectal variations of English within the UK. *Get* became firmly rooted in the English language after a dialectal mixing, especially between the northern and southern dialects. This was not an easy feat, because the southerners disliked people from the northern part, who spoke an unrecognisable dialect, as seen in the quote below. It is easily conceivable that it was not simple for *get* and other phrases involving *get* to be accepted in the southern region.

Coincidentally, both *get* and *rid* are loan words from Old Norse, which may account for the late development of the *get*-passive, since both *get* and *rid* needed to be firmly established in the mainstream of the language first before the serial verb could be established. At an earlier stage, the Old Norse *geta* was often followed by an adjectival complement, but a construction with the direct object was common in Old Norse-influenced areas in the Northern and Eastern parts of Britain. Through the contact there were some alternations in its syntactic pattern, and the usage in English was not necessarily the same as that found in Old Norse.

Al þe longage of þe Northumbres, and specialliche at þork, is so scharp, slitting, and frontynge and vnschape þat we wouþerne men may þat longage vnneþe vnderstonde. (1387 Trivisa Polychronicon)
 ‘All the language of the Northumbrians, and especially at York, is so sharp, harsh, and grating and formless that we southern men can hardly understand that language.’

Once the *get*-passive is examined in terms of the serial verb *get rid of*, the analysis can be given a new perspective. Due to the semantic nature of the verb, *rid* often refers to something adversative or unfavourable that should ideally be removed, and this usage often involves the reflexive, e.g. (30) to (35). The passive itself may not be closely associated with adversity, but some languages, such as Evenki (Tungusic) as shown in (38b), have a so-called adversative passive, and the *get*-passive is also known to express adversity (Toyota, 2007). Adversity should be treated with caution, since it can be lexically derived, i.e. verbs such as ‘kill’, ‘break’, ‘hit’, ‘destroy’ are more likely to be associated with negative, not positive, feelings. What is meant by the adversative passive is a case of the passive voice in which verbs denoting neutral meaning express adversity. Some examples of the adversative *get*-passive are shown in (36) and (37). Note that it is not usual to derive adversity from *leave* or *send*, and the *be*-passive alternatives do not yield the same reading. Typologically, the adversative passive is often derived from the causative. As schematically represented in Figure 2, the original overall subject is dropped due to impersonalisation and the direct object in a subordinate clause becomes an overall subject in the passive. Furthermore, if an actor is expressed, it is derived from the indirect object in the original causative clause. The earlier causative marker is reanalysed as a new passive marker, and in some languages, the original dative case is still retained as the actor marker in the passive. A typical example is taken from a Tungusic language, Evenki, in (38). Notice that the actor in (38b) is marked in the dative case, and the dative actor is a sign of a causative origin (cf. Knott, 1995). The actor is normally expressed as a source of cause, commonly marked with the ablative case or prepositions such as ‘from’ or ‘of’, and this oddity in terms of transitivity is better considered a historical residue.

(36) *What do you mean a couple of hundred tiles? Why do you have a couple of hundred tiles? Oh I don't know. You just get left with these things.* (LL 210 28 2250 1 2 c 20 - 210 29 2270 1 1 B 11)

(37) *I mean but they can do something fairly minor and get sent there.* (LL 4 7 15 1380 1 2c 12 - 4 7 16 1400 1 1c 11)

Evenki (Tungusic, Nedjalkov 1993: 195)

- (38) a. *mit homoti-wa eme-v-re-p*
 we-NOM bear-ACC come-CAUS-NONFUT-1PL
 'We brought the bear with us'
- b. *mit homoti-de eme-v-re-p*
 we-NOM bear-DAT come-PASS-NONFUT-1PL
 'We were adversely affected by the bear's coming.'

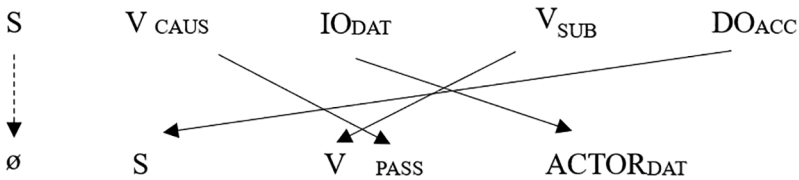

Figure 2. Causative-passive alternation

There are some functional and semantic overlaps between the *get*-passive and *rid*, as summarised in Table 7, based on the features in (13), along with adversity described in this section. In order to highlight finer distinctions, the *get*-passive is divided into causative and reflexive based on the causative-reflexive hypothesis of origin. Considering the peculiarities of the *get*-passive, the lack of actor phrase and the adversative/benefactive reading are triggered by all three constructions. In particular, *rid* itself behaves very similarly to the reflexive pronouns, and by forming a serial verb it could act like a reflexive causative clause. *Rid*, therefore, shows three characteristics that are commonly found in the *get*-passive by itself, and this can be a reason for its collocation with *get* in the serial verb, *get rid of*.

In addition to the semantic and functional similarities, what should be noted is that both *get* and *rid* are of Old Norse origin, introduced into the English language during more or less the same period, ca. 13th century. In addition, one of the daughter languages of Old Norse, Norwegian, has the 'get'-passive (cf. (11)), and the emergence of the *get*-passive may be a case of a contact-induced change known as replication (cf. Heine and Kuteva 2005, 2006). However, replication involves a reproduction of a structure based on native vocabulary; whether both *get* and *rid* can be treated as native words, not loan words, has to be questioned. Details of contact-induced changes are yet to be further investigated, but an analysis of *rid* will reveal something vital in identifying the developmental path of the *get*-passive.

	Causative	Reflexive/Middle	<i>Rid</i>
Facilitative reading		√	
Animacy of subject		√	√
Lack of actor phrase	√	√	√
Lack of dynamic auxiliary			
Adversative/ benefactive reading	√	√	√

Table 7. Characteristics of *get*, reflexive and *rid*

5. Summary

This paper has analysed the English verb *rid* in relation to the development of the *get*-passive. Earlier occurrences of the *get*-passive often involve the serial verb *get rid of*, and this paper sheds light on how *get* and *rid* can be collocated comfortably in the serial verb. Both *get* and *rid* are loan words from Old Norse, emerging around the 13th century in the northern part of the British Isles, although it might have taken some time before these verbs became fully a part of the vocabulary in Standard English due to the north-south dialectal conflict. It may not be obvious at first sight, but they both show causative and reflexive characteristics (cf. Table 7), which are vital features of the origin of the *get*-passive once the peculiarities of the *get*-passive, e.g. (13), are taken into consideration. For this argument, adversative/benefactive readings denoted by *rid* are a key factor, since adversity is present in both *rid* and the *get*-passive, too. The adversative passive is rare among the Indo-European languages and, typologically, the causative is normally a source of the passive if it denotes adversity. Therefore, the *get*-passive can very likely follow this developmental pattern. Nevertheless, the frequent occurrence of the serial verb *get rid of* can be considered a factor in establishing the *get*-passive at an earlier stage, and it is important to understand the history of *rid* in order to decode the intricate developmental path of the *get*-passive.

Thus, contacts with Old Norse are vital in understanding the history of the *get*-passive (Toyota, 2020), but whether or not this is a case of replication needs to be discussed elsewhere. Such an analysis will enrich our understanding of the *get*-passive.

Acknowledgements

This research was partially supported by the Japanese Society for the Promotion of Science, Grants-in-Aid for Scientific Research (c) [grant number 20K00666].

References

- Andersen, P. K. (1991). *A New Look at the Passive*. Frankfurt (AM): Kulturwiss.
- Askedol, J. O. (1994). Norwegian. In E. König & J. van der Auwera (Eds.), *The Germanic Languages* (pp. 219–270). London: Routledge.
- Beedham, Ch. (1987). The English passive as an aspect. *Word*, 38, 1–12.
- Downing, A. (1996). The semantics of *get*-passive. In R. Hasan, C. Cloran & D. Butt (Eds.), *Functional Descriptions* (pp. 179–205). Amsterdam: John Benjamins.
- Gronemeyer, C. (1999). On Deriving Complex Polysemy: the Grammaticalization of *Get*. *English Language and Linguistics*, 3, 1–39.
- Heine, B., Kuteva, T. (2005). *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., Kuteva, T. (2006). *The Changing Languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Hundt, M. (2001). What corpora tell us about the grammaticalisation of voice in *get*-construction. *Studies in Language*, 25, 49–88.
- Keenan, E. L. (1985). Passive in the world languages. In T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description: Clause structure*, Vol. 1 (pp. 243–281). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kemmer, S. (1993). *Middle Voice*. Amsterdam: John Benjamins.
- Knott, J. (1995). The causative-passive correlation. In D. C. Bennett, T. Bynon & B. G. Hewitt (Eds.), *Subject, Voice and Ergativity: Selected essays* (pp. 53–59). London: University of London, SOAS.
- Nedjalkov, I. (1993). Causative-passive polysemy of the Manchu-Tungusic *-bu/-v(u)*. *Linguistica Antverpiensa*, 27, 193–202
- Nolan, B. (2006). The passives of modern Irish. In N. Delbecque & B. Cornillie (Eds.), *The Construction of meaning and the meaning of constructions: Data-based approaches to transitivity, motion and causation* (pp. 132–164). Berlin: Mouton de Gruyter.
- OED = Simpson, J. A., Weiner, E. S. C. (1989). *The Oxford English Dictionary* (2nd ed.). Oxford: Clarendon Press.
- De Schutter, G. (1994). Dutch. In E. König & J. van der Auwera (eds.), *The Germanic Languages* (pp. 439–477). London: Routledge.
- Song, J. J. (1996). *Causative and Causation*. London: Longman.
- Toyota, J. (2007). An adversative passive in English: in search of origins. In N. Delbecque & B. Cornillie (Eds.), *The Construction of meaning and the meaning of constructions: Data-based approaches to transitivity, motion and causation* (pp. 143–169). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Toyota, J. (2008). *Diachronic Changes in the English Passive*. Basingstoke: Palgrave.
- Toyota, J. (2009a). Passive as a tense-aspectual construction revisited: a case of Germanic languages. *Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik, special issue The passive in Germanic languages*, 200–214.
- Toyota, J. (2009b). Fossilisation of Passive in English: analysis of passive verbs. *English Studies*, 90, 476–497.

- Toyota, J. (2020). The origin of the *get*-passive revisited. *JELS: Papers from the 37th Conference of the English Linguistic Society of Japan*, 37, 134–138.
- Visser, F. Th. (1963–73). *An Historical Syntax of the English Language* (4 vols.). Leiden: E. J. Brill.
- Warner, A. (2017). English–Norse contact, simplification, and sociolinguistic typology. *Neuphilologische Mitteilungen*, 118, 317–403.

Ђунићи Тојота

Сажетак

О ГЛАГОЛУ *RID* И ПОРЕКЛУ ПАСИВА СА *GET*

У овом раду се анализирају историја, семантичке/функционалне одлике енглеског глагола *rid* у поређењу са развојем пасива са *get*. У ранијим јављањима пасива са *get* у току периода касног модерног енглеског, серијски глагол *get rid of* се појављује толико често да колокација глагола *get* и *rid* завређује посебну пажњу, како би се утврдио утицај серијског глагола на развој пасива са *get*. Чини се да глагол *rid* поседује одређене карактеристике које се везују за пасив са *get*, али не за пасив са *be*. Наиме, код пасива са *get* се може утврдити постојање адверзативног/бенефактивног читања, функције коју не поседују пасиви индоевропских језика. Могуће је да управо ова специфичност допушта пасиву са *get* и глаголу *rid* да формирају серијски глагол. Из тог разлога постоји велика вероватноћа да је глагол *rid* имао одређени утицај на развој пасива са *get*. Надамо се да ће овај рад изнети нови доказ који ће помоћи да се разреши загонетка о пореклу пасива са *get*.

Кључне речи:

глагол *rid*, пасив са *get*, рефлексивна заменица, адверзативни пасив, језички контакт, старонордијски

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.8>
811.163.41:811.134.2

Преглед контрастивних истраживања српског и шпанског језика у другој деценији XXI века

Ирена М. Селаковић*

Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Катедра за хиспанистику

Кључне речи:

контрастивна анализа
контрастивна
лингвистика
шпански језик
српски језик
хиспанистика

Апстракт

У овом раду представљамо објављена контрастивна истраживања српског и шпанског језика. Ослањамо се на досадашње прегледне радове на ову тему (Filipović, 2010; Ђуричић и Георгијев, 2015) и допуњујемо их новим подацима о радовима објављеним у периоду од 2011. до 2020. године. Захваљујући српским хиспанистима из земље и региона, постали смо богатији за велики број радова у којима се представљају сличности и разлике ова два језика на различитим језичким нивоима. Обрађено је 90 научних радова, 6 докторских дисертација и 2 научне монографије. Циљ је био испитивање интересовања из области контрастивне лингвистике српског и шпанског језика и разлика и достигнућа у односу на претходна истраживања. Потрудили смо се да сагледамо ширу слику и утврдимо које лингвистичке области би требало темељније обрадити и испитати. Због свега наведеног, рад може бити од велике користи за оне који се баве теоријско-лингвистичким и примењенолингвистичким истраживањима српског и шпанског језика. Ради боље прегледности и систематизације, истраживања су подељена према тематским областима, а на крају истраживања налази се обједињена листа референци. (примљено: 14. марта 2021; прихваћено: 3. јула 2021)

1. Увод

Овај рад представља својеврстан наставак прегледа контрастивних истраживања која су објавиле Филиповић (2010) и Ђуричић и Георгијев (2015). Њихови радови су од кључног значаја за све оне који се баве контрастивним истраживањима српског и шпанског језика због тога што садрже комплетну библиографију која може бити од користи како младим научницима хиспанистима, тако и познатим лингвистима и професорима. Филиповић (2010) контрастивна истраживања дели на теоријске и апликативне групе, са посебним освртом на резултате језичких контаката и сефардске студије. Ауторка на самом почетку нуди кратак осврт на историју контрастивне лингвистике фокусирајући се са једне стране на теоријску лингвистику и описивање језичких феномена, а са друге на теоријско-методолошка истраживања у оквиру теорије о усвајању и учењу страних језика. Истраживањем су обухваћени радови на српском и шпанском језику објављени закључно са 2009. годином које је ауторка критички сагледала и представила. Приказане су главне тачке интересовања хиспаниста и србиста у нашем региону до тада.

Ђуричић и Георгијев (2015) се надовезују на чланак Филиповић (2010) и коментаришу радове контрастивне лингвистике српског и шпанског језика закључно са 2013. годином. Истраживања у њиховом раду су подељена на лингвистичке области, и то на фонетику и фонологију, морфосинтаксу, семантику, лексикологију и фразеологију.

Методологија коју користе ауторке Ђуричић и Георгијев (2015) на основу које врше поделу представља методологију коју ћемо користити као полазиште у нашем раду. Сматрамо да се радови контрастивних истраживања не могу одвојити од радова који се баве традуктолошким анализама, те да је веома прикладно да се нађу на заједничкој листи. Из тог разлога смо радове разврстали на следеће области: 1) граматика; 2) лексикологија; 3) традуктологија и 4) прагматика.

У оквиру нашег истраживања представимо објављене радове контрастивне лингвистике српског и шпанског језика у другој деценији XXI века, односно од 2011. до 2020. године. Циљ нам је да утврдимо да ли су хиспанисти остали при пређашњим интересовањима и шта је то што се променило у односу на ранија истраживања. Такође, на основу досадашњих филолошких достигнућа из области контрастивне лингвистике српског и шпанског језика, желимо да испитамо које лингвистичке области нуде још простора за компаративне студије. На крају истраживања налази се обједињена листа референци.

2. Контрастивна истраживања српског и шпанског језика из области граматике

Приликом овог истраживања побројали смо велики број радова који обрађују различите теме из области граматике, а можемо их поделити на две групе: 1) фонетско-фонолошка и 2) морфосинтаксичка истраживања.

Огроман допринос контрастивној анализи у оквиру поља фонетике и фонологије пружили су радови ауторке Изабеле Бељић. Ова ауторка се бавила

транскрипцијом шпанске ламино-алвеопалаталне безвучне африкате граfiје *sh* на српски језик. На основу досадашње праксе, запажена је неусаглашеност приликом транскрипције и представљена разлика између српских безвучних африката *h* и *ч*. Закључак до којег је ауторка дошла јесте да шпанском африкату *sh* у шпанском језику по својој природи више одговара африкат *h* у српском, те да би досадашња правила требало ревидирати (Beljić, 2012).

Контрастирањем безвучних гласова бавила се и ауторка Кузмановић-Јовановић која је изучавала безвучни фрикатив *x* у шпанском и српском језику (Кузмановић-Јовановић, 2012).

Бељић (2013) представља проблематику изговарања и транскрибовања имена из шпанског језика на српски. Ауторка и у овом раду указује на потребу актуелизације и усаглашености правила транскрипције. Велики значај даје изговору полазног, односно шпанског језика, који би требало да диктира начин транскрибовања имена.

У наредном истраживању ауторка Бељић наставља да се бави проблематиком транскрипције шпанских имена и предлаже реформу у облику минималних промена већ утврђених правила зарад побољшања квалитета транскрипције. Бељић сматра да познатије речи које су увелико прихваћене у свом „неправилном“ облику не треба мењати, али да оне мање познате треба модификовати уз помоћ правила која су изложена у њеном раду. Значај ових контрастивних истраживања у области фонетике и фонологије огледа се у систематизацији јединствених правила која ће олакшати процес транскрипције власитих имена у будућности (Beljić, 2016).

Питањем прилагођавања речи из шпанског језика на српски бавила се и ауторка Јелена Рајић. У фокусу њеног истраживања су властита имена, именице, топоними, те историјски и културни термини. У чланку се на основу *Правописа српског језика* указује на неправилну употребу речи у српском језику које су пореклом из шпанског. Ауторка закључује да је то последица фонолошких, ортографских и морфолошких промена на основу којих се речи прилагођавају језичком систему у који се преносе (Рајић, 2016).

Конечно, Бељић, Ковачевић Петровић и Донић (2019) у оквирима преводне књижевности и стручне литературе испитују правописне норме везане за транскрипцију шпанских графема *sh* и *z* на српски језик. Аутори након исцрпног приказа развоја хиспанистике у Србији долазе до закључка да су најпогоднији парњаци овим графемама српски гласови *h* и *с*.

У претходној деценији неколико аутора бавило се контрастивним истраживањима српског и шпанског језика на пољу морфосинтаксе.

Контрастирање глаголских времена у српском и шпанском језику проучавала је ауторка Ђуричић (2014). Циљ њеног рада било је испитивање разлике између шпанског простог/несвршеног футура (*futuro simple/imperfecto*) и футура првог у српском језику. Ауторка је дошла до закључка да су ова два времена слична када се њима исказује будућа радња. Међутим, шпански прост футур не користи се искључиво за представљање будућности, већ и за исказивање мо-

далности и вероватноће, па у тим ситуацијама не постоје преводни еквиваленти у српском језику у облику футура првог.

Глаголским перифразама са герундом и њиховим преводним еквивалентима у српском језику бавила се Петровић (2014). Ауторка је дошла до закључка да перифразама са герундом које исказују трајање радње у шпанском, у српском језику одговарају глаголи несвршеног глаголског вида због тога што опозиција свршеност/несвршеност глаголског вида у шпанском језику не постоји.

Глаголски вид у српском и шпанском језику обрађивале су и ауторке Пејовић и Николић (2011) у свом заједничком раду. У жижи њиховог истраживања био је процес настанка свршених глагола.

Проблематику глаголског вида представила је и ауторка Георгијев (2014) која је испитивала разлику између темпоралности и аспектуалности српског и шпанског језика на основу разлике у глаголским временима. Контрастирање језика представљено је кроз призму слагања времена и граматичку категорију аспекта или вида. Ауторка истиче да српски језик познаје категорију вида и користи мање глаголских времена за исказивање прошлих радњи од шпанског. Са друге стране, говорници шпанског језика смештају прошле радње на временску осу у односу на неки конкретан догађај у прошлости и служе се слагањем времена. С обзиром на то да се ради о два различита језичка феномена, овај рад је од велике користи и за наставу шпанског као страног језика.

Маркос Бланко (Marcos Blanco, 2019) се такође бавио контрастивном анализом темпоралности и аспектуалности у глаголским системима шпанског и српског језика. Међутим, у односу на остале објављене чланке српских хиспаниста аутор у средиште интересовања поставља контекст у коме се одвија конверзација на српском језику. Маркос Бланко запажа да је значења шпанских облика могуће уврдити уколико се облици на српском језику анализирају заједно са контекстом. Због оваквог приступа рад је од великог значаја у области примењене лингвистике.

Пејовић (2018в) је изучавала употребу имперфекта у шпанском језику у односу на српски на основу темпоралности и аспектуалности. Закључци показују да је у српском језику неколико глаголских времена еквивалент шпанском имперфекту због тога што је он у српском готово ишчезао из употребе. Шпански имперфекат се у великом броју случајева, уместо имперфектом, преводи перфектом, презентом, потенцијалом или футуром у српском језику (Пејовић, 2018в).

Контрастивним морфосинтаксичким истраживањима допринела је и ауторка Зечевић-Крнета својом докторском дисертацијом (2017) у којој је истраживала употребе одређеног члана у шпанском као страном језику. Научни допринос огледа се у томе што је тема обрађена на основу анализе грешака код говорника српског, те представља погодан материјал и за наставнике шпанског као страног језика.

Исту проблематику испитивала је и ауторка Рубињони Стругар. Она је у својој монографији представила карактеристике и употребу одређеног члана

као дела језичког феномена детерминације који у српском језику није морфо-лошки представљен (Rubinјoni Strugar, 2018). Ова монографија је такође намењена свима онима који уче шпански као страни језик.

Рубињони Стругар обрађује тему одређеног члана и у једном од радова у коме на основу контрастивне анализе и анализе грешака врши истраживање на одређеној групи студената Катедре за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. У фокусу рада су проблеми на које испитаници наилазе приликом учења шпанског као страног језика (Rubinјoni Strugar, 2019).

Питању евиденцијалности посветила се ауторка Рајић која је истраживала евиденцијалне стратегије у српском и шпанском језику на основу језичког кодирања информација (Рајић, 2012). Ауторка закључује да говорници ова два језика углавном исказују евиденцијалност уз помоћ лексичких или синтаксичких облика који су у великом броју случајева условљени контекстом.

Рајић (2015) у наредном истраживању упоређује начине за исказивање евиденцијалности у српском и шпанском језику. Захваљујући примерима из *Корпуса савременог српског језика (СрпКор)* и *Актуелног шпанског референтног корпуса (CREA)* ауторка побројава све језичке изразе који имају евиденцијалну вредност и испитује њихове сличности и разлике.

Рајић (2019) испитује глаголе промене *hacerse*, *volverse* и *ponerse* и њихове еквиваленте у српском језику. Глаголи промене представљају много сложенији систем у шпанском него у српском језику, а ауторка детаљно анализира употребу наведених глагола на основу одговарајућег корпуса. Закључци до којих долази показују да глагол *postati* у српском језику има информативно значење и означава само процес постојања, док се уз глаголе промене у шпанском језику значење представља из субјективне перспективе и везано је за комуникативну намеру.

Танасијевић (2017) је изучавао употребу глагола *ser* и *estar* у шпанском језику и њихове еквиваленте у српском. Аутор долази до закључка да ови глаголи у шпанском језику имају тројаку употребу, односно да могу бити основни, копулативни или помоћни глаголи, којима је најадекватнији заједнички еквивалент у српском језику глагол *бити*. Овом језичком питању је веома битно темељно приступити од самог почетка учења језика, првенствено зато што у српском језику постоји само један глагол *бити*, који може бити или пунозначан или непупнозначан. То често збуњује ученике јер нису сигурни за који глагол да се определе у шпанском језику, за *ser* или *estar*.

На основу свега реченог, закључујемо да су у претходној деценији хисторички у својим радовима велику пажњу посветили граматичким проблемима у српском и шпанском језику. Са једне стране, фонетско-фонолошка проучавања се првенствено везују за ревидирање утврђених правила транскрипције и правилног изговарања гласова. Са друге стране, морфосинтаксичка проучавања теже испитивању и упоређивању глаголских система ова два језика.

3. Контрастивна истраживања српског и шпанског језика из области лексикологије

Лексикологија је без сумње област која је највише истраживана у оквиру контрастивних проучавања српског и шпанског језика.

Као и у претходној, и у овој деценији велики допринос контрастивним истраживањима фразеолошких јединица српског и шпанског језика дала је ауторка Анђелка Пејовић истраживањем великог опсега фразеолошких питања са посебним освртом на проблеме превођења. Ауторка у једном раду представља поредбене фразеологизме у српском и шпанском језику истичући да се у великој мери разликују од стандардних идиоматских израза. Закључак рада је да такви изрази омогућују стварање нових парадигми у којима се запажа висок степен продуктивности (Пејовић, 2011а).

Ауторка Пејовић касније изучава стереотипне конструкције за исказивање компарације у шпанским и српским фраземима. На основу спроведене анализе ауторка потврђује да српски обилује поређењем по односу једнакости, док се говорници шпанског језика првенствено служе компаративним конструкцијама супериорности (Пејовић, 2011с).

Даље, Пејовић (2011б) испитује превод шпанских глаголских идиома на српски језик у романима Мигела Делибеса, а циљ рада је да укаже на проблеме превођења фразема. На основу исцрпне анализе и упоређивања различитих превода, ауторка закључује да не постоји велики број тоталних еквивалената међу глаголским идиомима. Такође, ауторка напомиње да преводиоци углавном посежу са парафразирањем на основу смисла полазног фразеологизма.

У једном од својих радова уз помоћ контрастивне анализе Пејовић испитује фраземе у српском и шпанском језику повезане с појмовима за храну (Пејовић, 2012).

У наредним истраживањима Пејовић (2013а, 2013с) представља фразеолошке јединице (углавном паремije и идиоме) кроз призму етичких и естетичких принципа попут поштења, солидарности, милости, поштовања, правде, истине, марљивости, скромности и лепоте. Оно што је заједничко и за шпански и за српски језик јесте да промене које се дешавају у друштву утичу на модификовање традиционалних вредности, а то све има директног утицаја и на различите облике језичког изражавања.

Пејовић је у једном истраживању представила лажне пријатеље у српској и шпанској фразеологији. Лажни пријатељи су подељени на три категорије: 1) фраземи исте структуре а делимично различитог значења, 2) фраземи сличне структуре а различитог значења, 3) фраземи делимично сличне структуре, истог значења а различите употребне вредности (прагматички лажни пријатељи) (Пејовић, 2013б).

Нешто касније Пејовић испитује вишезначност у фразеологији и анализира степен полисемије међу фразеолошким јединицама српског и шпанског језика. Рад полази од идеје да и фраземи, попут лексема, могу имати широк спектар значења, а закључак је да је то најчешће случај са глаголским изразима,

најбројнијим у фразеологији. Оно што остаје као идеја за даља истраживања јесте испитивање да ли се у шпанском и српском језику нова значења фразема развијају по истим принципима (Пејовић, 2014а).

У оквиру фразеолошких истраживања Пејовић је пажњу посветила и бојама. Ауторка у једном раду испитује преко 260 фразеологизама са хроматизмама *црно* и *бело* у српском и шпанском језичком систему. Запажања до којих долази показују висок степен подударности међу језицима који се пореде, иако је српски богатији када је реч о овим фразеолошким јединицама. Ауторка је такође показала да црна и бела боја не морају нужно бити прави антоними, већ да је супротност црној веома често ружичаста, коју одликује позитивно значење (Пејовић, 2013г).

У другом раду који такође обрађује проблематику боја, на корпусу из различитих речника ауторка анализира фраземе са бојама као главним конституентима и истражује њихову конотацију. Након детаљне анализе, она потврђује закључак из претходног рада на основу којег је ружичаста једина боја која никада нема негативну конотацију (Пејовић, 2014б).

Исте године Пејовић се контрастивно бавила и називима националности и професија у српском, односно шпанском језику. Примери су преузети из фразеолошких и једнојезичних речника, а велики значај рада се огледа у томе што анализи нису подвргнути само фраземи већ и паремије у ужем смислу (пословице и изреке). Истраживање показује да су вредности ових израза углавном негативне, као и да у великом броју случајева доприносе стварању стереотипа и предрасуда (Пејовић, 2014в).

Кроз призму фразеологије Пејовић је истраживала и естетичке вредности испитујући фраземе који представљају женску и мушку лепоту, како у физичком тако и у духовном смислу. Захваљујући овом истраживању ауторка је дошла до закључка да се на основу ових израза лепота углавном пореди са добротом и другим позитивним људским особинама (Пејовић, 2014д).

Пејовић анализира и паремије у српском и шпанском језику у оквирима етнолингвистичких садржаја. Акцент се ставља на паремије које преносе одређено животно искуство или приказују промене код нових генерација у односу на њихове претке. Примери који то најбоље показују јесу паремије са лексемом *хлеб*, родбинским односима, одевним предметима и лепотом углавном везаном за жене. Различите друштвене и историјске околности у Шпанији и Србији показале су неуравнотеженост између анализираних паремија (Пејовић, 2014д).

Пејовић (2015б) се бавила и процесом фразеологизације током којег се одређене пословице свде на фраземе. Ауторка долази до закључка да паремије често трпе модификације, али да то не утиче на њихов нестанак из језика већ само на промену облика.

Посебно морамо издвојити монографију *Контрастивна фразеологија шпанског и српског језика* (2015а) у којој су представљена дотадашња теоријска и емпиријска истраживања професорке Анђелке Пејовић. Монографија у окви-

ру четири поглавља (преглед фразеолошких истраживања, лексичко-семантичко истраживање, семантичко истраживање и етнолингвистичко разматрање паремиија и фразема у шпанском и српском језику) анализира преко 1000 фразема и пословица како на српском, тако и на шпанском језику.

У неколико радова Пејовић је истраживала шпанске идиоме и концептуалне метафоре. У једном чланку бави се идиомима ексцерпираним из шпанских фразеолошких речника, који у својој структури садрже лексеме *срце / corazón* и *душу / alma*. Закључак рада је да се ови изрази углавном повезују са позитивним осећањима (Pejović, 2016a).

У наредном истраживању Пејовић (2016б) се бави идиомима са конституентом *крв / sangre*. На основу семантичке и концептуалне анализе и уз помоћ анализираниог корпуса ауторка уочава заступљеност три појмовне метафоре: КРВ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ (ЧОВЕК), КРВ ЈЕ (ВРЕДАН) ПРЕДМЕТ и КРВ ЈЕ МАТЕРИЈА (ВОДА). Присутан је већи број фразеологизама у српском језику, а пронађена је подударност између фразема са конституентима *крв* и *млеко*, који имају негативно значење (Пејовић, 2016б).

Што се тиче односа културема и националних фразеологизама, ауторка је у једном раду одлучила да испита у којој мери културема можемо поистоветити са устаљеним јединицама које су карактеристичне за одређену културу, односно заједницу (Пејовић, 2016в).

Пејовић се бавила и истраживањем пословица. Међутим, оно што је другачије у односу на претходна истраживања јесте да се поред контрастивне анализе шпанског и српског уводи и трећи језик, хебрејско-шпански. На великом броју примера испитују се и упоређују пословице споменутих језика које су везане за породичне односе, првенствено за ликове оца, мајке, деце, браће и сестара, свекрве, снаје, маћехе, итд. (Pejović, 2018a).

У оквир још једног истраживања у коме се анализирају пословице, ауторка Пејовић укључује афоризме и антипословице којима се често исказује експресивна, апелативна, афективна, хумористичка и лудичка функција. У раду се запажа да су те функције наглашене углавном када се израз модификује и употреби у одговарајућем контексту, па тада делује као језички инструмент којим се порука појачава или истиче (Пејовић, 2018б).

Ауторка Пејовић је у свој научни опус укључила и испитивање лексема и фразеологизама из српског и шпанског језика који су везани за укусе (слатко, слано, горко и кисело) (Pejović, 2019).

Велики допринос контрастивним проучавањима на пољу лексиколошких и фразеолошких истраживања пружила је и ауторка Анета Тривић. У једном раду она испитује соматске фразеологизме са конституентом *срце/corazón*. На основу степена фразеолошке еквиваленције коју нуди Корпас Пастор (тотална, партиципална, нулта и категорија лажних пријатеља), Тривић анализира фразеологизме са компонентом *срце* у шпанском и српском језику и долази до закључка да на овом нивоу лингвистичке анализе шпански и српски језик имају много сличности (Trivić, 2011).

У наредном истраживању Тривић из теоријске перспективе сагледава и упоређује фразеолошке јединице у српском и шпанском језику бавећи се њиховом деноминацијом и класификацијом (Тривић, 2013б).

На основу концептуалне и традуктолошке анализе Тривић затим испитује шпанске и српске идиоме са временском вредношћу усредсређујући се на оне изразе који исказују прошле, садашње и будуће радње, као и учесталост или брзину неке акције. Проблем превођења не представљају изрази који се експлицитно везују за одређен концепт времена као што је *време, дан, ноћ, година*, него се он јавља код фразеологизама који преносе слику без позивања на неки временски концепт (Trivić, 2014).

Даље у својим радовима Тривић пажњу посвећује соматским фразеологизмима, првенствено онима са конституентима *глава* и *око* (Trivić, 2013а, 2013б).

Ауторка Тривић је 2015. године одбранила докторску дисертацију под називом *Лексичко-семантичка анализа соматизама у фразеологији савременог шпанског и српског језика: контрастивни приступ* (Тривић, 2015а). Циљ истраживања био је анализа на лексичко-семантичком и концептуалном нивоу соматских фразеологизама с компонентама *глава / cabeza, око / ojo, рука / brazo* и *шака / mano*, као и систематизација и одређивање степена преводне еквиваленције. Соматизми су распоређени на три концептуална поља: 1) радње које човек врши; 2) апстрактне појаве које га окружују; 3) карактеристике које му се приписују.

Тривић се у још једном раду бавила преводном еквиваленцијом, овога пута анализирајући мимички фразеологизам *отворити очи / abrir los ojos*. У раду се у оквиру теоријског дела представљају постулати контрастивне лингвистике и преводне еквиваленције у фразеологији. Централни део посвећен је анализи споменутих фразеологизама. Полазна тачка биле су њихове лексикографске дефиниције; међутим, на основу контекстуализованих примера уочава се и њихова прагматичка улога која је од великог значаја за комуникативну улогу ових фразеологизама (Тривић, 2015б).

Исте године, у следећем раду, ауторка са семантичког и функционалног гледишта испитује соматске фразеологизме који се састоје из конституената *рука / mano*. Теоријска основа овог рада почива на теорији когнитивне лингвистике, а методом концептуалне анализе фразеологизми се сврставају у концептуална поља на основу придевских парова: 1) вешт, спретан / неспретан; 2) заузет / беспослен, вредан / лењ; 3) успешан / неуспешан; 4) добар / лош, поштен / непоштен; 5) дарежљив / тврдица, лопов; 6) строг, суров / покоран, немоћан; 7) остале карактеризације (Тривић, 2015в).

Насупрот многим радовима контрастивне фразеологије који се баве сличностима у међујезичким системима, ауторка у једном раду испитује разлике соматских фразеологизама српског и шпанског језика. Како Тривић истиче, ова врста фразема није условљена културолошким феноменима који могу представљати проблем приликом превођења, већ је настала захваљујући телесном искуству (Тривић, 2016а).

Тривић се такође бавила фразеолошким разликама идиома на основу сличности метафоричке конструкције. Ауторка разврстава неподударности на три основне категорије по Добровољском (2005): 1) привидна еквиваленција (лажни пријатељи); 2) међујезички квазисиноними и 3) асиметрична полисемија (Тривић, 20166).

Тривић нешто касније испитује месну и временску адвербијалну функцију соматских фразеологизама и утврђује да је на основу њих просторна блискост присутнија у односу на просторну удаљеност (Тривић, 2017а).

У наредном истраживању Тривић детаљније проучава област времена на основу соматских фразеологизама који често лексикализују различите временске секвенце (Тривић, 20176).

Ауторке Пејовић и Тривић имају неколико зејдничких радова. У једном од њих су истраживале концепт времена у оквирима српске и шпанске фразеологије. На примерима ексцерпираним из фразеолошких речника ауторке покушавају да уоче сличности и разлике између фразема. Истраживање показује да највише сличности има међу фраземима прилошког карактера, док се највише разлика везује за именске, придевске и глаголске фраземе (Pejović/Trivić, 2012).

У другом раду су Пејовић и Тривић (2018) пажњу посветиле идиосинкразији кроз призму фразеологије на дијахронијском нивоу. На основу различитих културолошких аспеката ауторке представљају фразеолошке јединице српског и шпанског језика. Реч је о конструкцијама које или немају свој еквивалент у језику са којим се пореде или се у датим културама не користе исти ентитети који описују те феномене. Ауторке су запазиле да се кроз српске фраземе може уочити утицај отоманске културе под којом је Србија била пет векова (Pejović/Trivić, 2018).

У још једном заједничком раду, ауторке представљају фразеолошке јединице на основу њихове експресивности, једног од њихових најважнијих обележја. У раду се фразеолошке јединице деле према синтаксичким функцијама које врше на: 1) карактеризаторе (дескриптори, атрибутиви) и 2) фразео-прагматичке формулације (Тривић/Пејовић, 2020).

Тривић и Лончар (2020) се баве контрастирањем идиоматских конструкција на материјалу из три језика: шпанског, српског и хрватског. Предмет истраживања су неправилности заступљене у овим изразима које су ауторке поделиле на формалне, односно граматичке, и семантичке, везане за оне чији конституенти не граде смислену целину. Ауторке закључују да ове конструкције у сва три језика служе за исказивање високог степена експресивности.

Голак и Пејовић (2018) такође контрастирају три језика – руски, српски и шпански. Ауторке испитују представљање чула укуса и долазе до закључка да се кроз његову симболику може уочити начин на који човек спознаје свет око себе. Укуси (слатко, горко, кисело и слано) су испитани кроз призму фразеолошких јединица. Уочен је већи степен сличности међу словенским језицима, односно између српског и руског, него између српског и шпанског или руског и шпанског. Оно што је другачије у односу на остале радове у којима се пореде

три језика јесте чињеница да је овај рад написан на руском језику, односно трећем језику који се уводи.

Танасијевић (2019) испитује фразеолошке јединице са конституентом *бог* у савременом шпанском и српском језику. На основу контрастивне анализе и преводних еквивалената аутор долази до закључка да постоји велика подударност у два анализирана језика када је реч о овим фраземима. Разлог за то је, како аутор истиче, вековни утицај религије на готово све животне сфере људи.

Рајић (2014б) анализира хиспанизме и лузизме у савременом српском језику. Како ауторка наводи, процес позајмљивања обухватио је само лексички домен и семантичко-појмовне особености традиције и културе Шпаније, Португалије и земаља Средње и Јужне Америке. Због тога је циљ рада био да на основу социокултурног аспекта утврди степен заступљености хиспанизама и лузизама у нашем језику. Закључак до којег Рајић долази јесте да је њихова употреба у српском углавном присутна у новинско-публицистичким текстовима или рекламном и комерцијалном садржају, као и да се углавном интегришу посредно, преко других језика, модификујући своја лексичко-семантичка својства. Овај податак не значи да су мање битни од осталих *изама*, већ да њихова употреба у језику доприноси његовој динамичности и експресивности.

Ћирић (2016) се бави истраживањем појма времена у српском и шпанском језику на основу когнитивног механизма појмовне метонимије коју аутор сматра релевантнијим когнитивним обрасцем од појмовне метафоре.

Петровић и Тулимировић (2014) се у свом коауторском раду баве придевским паронимима у српском и њиховим еквивалентима у шпанском језику. Ауторке запажају да група или пар паронима у једном језику нема увек одговарајуће еквиваленте у шпанском, као и да се придевски пароними у шпанском често третирају као синоними.

У још једном заједничком раду ауторке се са теоријске тачке гледишта баве *устањеним фразама* (шп. *fórmulas rutinarias*) у српској и шпанској фразеологији. Показују статус који ови изрази имају у многобројним студијама и долазе до закључка да је шпански језик у том погледу богатији (Petrović/Tulimirović, 2016).

Петровић Гујаничић (2020) испитује како су дефинисане паремије у општим и терминолошким речницима српског и шпанског језика и анализира да ли паралеле између њих постоје или не.

Георгијев у својим радовима (2015, 2018б) испитује метафоре о умирању и смрти у српском и шпанском језику на основу когнитивних културних модела, док у каснијим радовима (2019а, 2019б) пажњу посвећује етнолингвистичком приступу теми смрти у српским и шпанским паремијама анализирајући пословице на основу хришћанских уверења и традиције.

Ауторка Георгијев се бавила и појмовима љубави и новца у српским и шпанским паремијама. На основу квалитативне социолингвистичке и компаративне методе ауторка испитује однос између ова два концепта на примеру српских и шпанских паремија у којима се уочавају особености културолошких елемената

једне и друге земље. Ауторка долази до два различита виђења односа између љубави и новца. У првом случају финансије не утичу на љубав, а у другом љубав зависи од материјалне ситуације (Георгијев, 2017).

Ауторка Георгијев је 2018. године одбранила докторску дисертацију под називом *Когнитивни културни модели: љубав у српским и шпанским паремијама* (Георгијев, 2018а). Циљ истраживања био је допринос бољем разумевању српског и шпанског језика и културе на основу поређења културних модела у паремиолошким системима ова два језика. На основу анализираних паремија истраживање је показало велику сличност у погледу концептуализације романтичне љубави.

Николић и Шарчевић (2012) се на примеру три језика, српског, шпанског и енглеског баве концептуалним метафорама повезаним са емоцијом страха. На основу анализе датих идиома ауторке представљају повезаност ових језика кроз културолошке елементе.

У још једном заједничком раду придружује им се и ауторка Тривић; оне испитују метафору у оквиру когнитивне лингвистике такође у српском, шпанском и енглеском језику. Ауторке анализирају метафоре користећи Ковечешов табеларни приказ пресликавања метафора и долазе до закључка да искуства људи утичу на менталну концептуализацију. На основу анализе изворних и циљних домена уочено је мимоилажење културолошких аспеката код ова три народа, али примећене су и сличности менталних представа (Николић и др., 2012).

Николић се у оквиру лексиколошких истраживања бави прегледом неологизама у шпанској и српској лингвистици полазећи од термина *неологија* и *неологизам* преко различитих приступа проучавању ових јединица (Николић, 2020б).

У још једном раду који обрађује исту проблематику Николић представља могуће начине за идентификовање неологизама у оригиналним и преведеним текстовима на корпусу од шест романа. Закључак до којег долази јесте да не постоји униформан начин упућивања на неологизме, као и да се преводиоци служе посебним техникама приликом превођења (Nikolić, 2020а).

Што се тиче радова из области лексикографије, споменућемо три. Тривић представља важност једнојезичних речника српског језика у контрастивним фразеолошким истраживањима српског и шпанског. Према речима ауторке, ови речници су у највећем броју случајева или примарна, или полазна грађа за контрастивну анализу, па стога систематизује информације које они нуде (Тривић, 2018).

Пејовић у свом раду таксономски представља двојезичне и вишејезичне речнике српског, хрватског и шпанског језика објављене на територији Србије и Хрватске (Pejović, 2020а).

Још један рад ауторке Пејовић из ове области нуди преглед речника који садрже шпански и српски језик, а објављени су на територији бивше Југославије и Републике Србије закључно са 2019. годином. Речници су подељени на три категорије: 1) двојезични речници који укључују шпански и српскохрватски је-

зик; 2) двојезични шпанско-српски / српско-шпански речници и 3) вишејезични речници који укључују шпански и српски језик (Pejović, 2020b). Како закључује Пејовић, лексикографија на нашим просторима треба да понуди још много тога што је остало недоречено и што може да се доради.

Из приложеног се закључује да су у претходној деценији фразеолошке јединице заузеле највише место на лествици контрастивних истраживања у области лексикологије, и шире, у области фразеологије. Приступано им је са различитих становишта, а компарација је поред српског и шпанског у неким случајевима укључила и трећи језик. Резултати до којих су аутори дошли показују висок степен сличности у погледу културолошких особености Србије и Шпаније. У овој области највише се истичу радови ауторки Анђелке Пејовић и Анете Тривић.

4. Контрастивна истраживања српског и шпанског језика из области градуктологије

Рулић и Пејовић (2014) се у свом раду баве језичким јединицама које захтевају велику посвећеност и способност преводиоца да их савлада, а ради се о културемама, са акцентом на антропонимима и топонимима у познатим књижевним делима за децу и младе. Због општепознате чињенице да превођење културама представља један од највећих изазова за преводиоце зато што је повезано са културним својствима једног народа која не одликују други, ауторке су увиделе потребу да представе и објасне стратегије којима преводиоци најчешће прибегавају. Закључци до којих долазе јесте да не постоји универзално правило за превођење културама, већ да их постоји много и да често и нису правила већ умешност да се пронађе одговарајуће решење за одређени контекст.

Рулић и Николић (2018) се баве превођењем са шпанског на српски у оквиру стручног језика туристичког сектора. Циљ њиховог истраживања јесте да укажу на технике којима би било омогућено лакше превођење лексике условљене друштвеним променама.

Борхесова проза због своје специфичности пружа могућност за различите приступе у истраживању. Тако се Тривић (2019) бави градуктолошком анализом Борхесовог наратива и поставља рад на два плана. На првом испитује симболе и веома специфичан стил Борхесове прозе, са посебним освртом на симбол лавиринта који назива ауторовом опсесијом. Други део анализе посвећен је појединостима везаним за сам превод. Тривић запажа да је преводилац Константиновић успео да пренесе у српски језик комплексност Борхесовог стила прилагођавајући га лингвистичким особеностима српског језичког система.

Исте године, Тривић и Николић (2019) упоређују неколико превода Борхесове кратке приче *Deutsches Requiem* на српски језик. Језички елементи се испитују на фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком нивоу, а уочене су и различите технике којима су се преводиоци служили.

У оквиру зборника *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia Serbia* (2016) неколико радова обрађује градуктолошку проблематику. Донић (2016) пред-

ставља историјски и друштвени контекст превода хиспаноамеричке поезије на српски језик. У овом раду су приказана преводачка достигнућа преведене поезије од почетка XX до прве деценије XXI века.

Бајић (20156) приказује на чему се заснива превођење правних текстова са шпанског језика на српски и обрнуто. Ауторка овој проблематици приступа због тога што се на матичним студијама хиспанистике у нашој земљи не обрађује језик правне струке. Након представљања правно-преводачког образовања и правног система, Бајић указује на најважније особине шпанског правног језика, осврћући се на кључне морфосинтаксичке и семантичко-лексичке проблеме са којима се преводиоци могу сусрести.

У оквиру транслингвистике Лазић (2016) објашњава процес превођења са српског на шпански на примеру филма *Црна мачка, бели мачор* Емира Кустурице. Ауторку посебно занимају социјални, културни и иронични аспекти у самој текстуалности поменутог филмског превода.

Ковачевић Петровић (2016) прави паралелу између књижевних и специјализованих превода заснованих на писменом и усменом дискурсу са преводачког становишта.

У област традуктолошких студија укључујемо и дисертацију ауторке Андријане Ђордан под називом *Језичка политика и терминологија у професионалним доменима језичке употребе у стандардном шпанском и српском језику* (2016). Тема истраживања је однос језичке политике и терминологије у области менаџмента Србије и Шпаније. Циљ је сређивање и стандардизација терминологије струке.

Када говоримо о традуктологији, можемо закључити да су се преводиоци у претходној деценији у својим научним радовима осим разматрања о преводачким техникама углавном бавили компаративном анализом одређених језичких јединица или упоређивањем различитих превода са једног на други језик, чешће са шпанског на српски. На основу приложених радова примећујемо да све више расте интересовање хиспаниста за компаративна истраживања у овој области.

5. Контрастивна истраживања српског и шпанског језика из области прагматике

Валожих (2019) пореди рекламе за пиво у Србији и Шпанији и пружа увид у различите друштвене околности. Циљ рада је скретање пажње на културну и друштвену различитост постојећу у анализираним рекламама. Поред тога, овај рад се може сматрати корисним и у области методичких истраживања због тога што се изучава дидактичка сврха контрастирања реклама на часовима шпанског као страног језика.

Рајић (2013) испитује семантичко-функционална својства речце *дакле* (*luego / con que*) и њених еквивалената на шпанском језику. Резултат истраживања показује да ова речца има двојаку употребу јер остварује два типа везе, односно *објашњење / одбитак* и *узрок / ефекат*.

Бељић (2015) у оквиру социолингвистичког истраживања анализира и употребу дијалекте југа Шпаније и Србије. Циљ рада је испитивање положаја ових дијалеката и њихов однос са стандардним језицима, шпанским и српским. Ауторку такође занима зашто настају предрасуде о андалузијском наречју и говору јужне Србије.

Бајић је велики део свог научног опуса посветила проучавању дискурзивних маркера. У једном од радова указује на значај контрааргументативних дискурзивних партикула у шпанском и српском језику приликом учења шпанског као страног језика (Вајић 2014).

Касније, Бајић упоређује српски и шпански дискурс на основу различитих глаголских система ова два језика. У фокусу рада је категорија модалности у шпанском и српском, као и језичка средства којима се исказује одговарајућа намера говорника (Бајић, 2015а).

У наредном истраживању Бајић сагледава семантичку проблематику дискурзивних маркера и указује на недовољну истраженост контрастивне српско-шпанске анализе адитивних конектора. Ово запажање отвара могућности за детаљнија испитивања ових језичких јединица. Како ауторка истиче, радови који се баве семантичком анализом могу послужити како студентима и професорима, тако и преводиоцима (Вајић, 2016а).

Исте године Бајић је одбранила докторску дисертацију под називом *Реформулативни дискурсни маркери у савременом шпанском и српском језику* у којој је пажња посвећена дискурзивним маркерима којима се делови текста повезују у кохерентну целину (Вајић, 2016б).

Чланак који се заснива на делу анализе из тезе Драгане Бајић представља ауторкино истраживање у коме се објашњавају реформулативни маркери који се користе приликом потребе за преформулацијом одређених дискурсних делова (Вајић, 2019).

На примерима из корпуса у оквиру учења шпанског као страног језика Бајић (2017) настоји да објасни карактеристике реформулативног дискурсног маркера *o sea*, експликативног значења, а еквиваленти у српском језику су му *то јест*, *односно*, *наиме*, *(то) значи*, *што ће рећи*, *или*.

Даље, Бајић (2018) представља сличности и разлике дискурзивних маркера удаљености (*у сваком случају*, *у најбољем случају*, *у најмању руку*, *на сваки начин*) у шпанском и у српском језику. Класификација ових маркера је извршена на основу прагматичких критеријума шпанских аутора који се више од србиста баве овом проблематиком. Утврђено је да овај тип дискурзивних маркера прави проблеме и студентима који уче шпански као страни језик и преводиоцима.

Маријана Алексић је у једном раду испитивала језичко кодирање евиденцијалности на корпусу чланака из српских и шпанских новина. На основу анализе евиденцијалних маркера који су неизоставни елементи журналистичког дискурса ауторка упоређује српски и шпански језик и долази до закључка да се евиденцијалност најчешће исказује кроз употребу управног и неуправног говора (Алексић, 2019).

Наредне године Алексић (2020) је одбранила докторску дисертацију под називом *Облици индикатива и субјунктива у шпанском језику и њихови еквиваленти у српском: семантичко-прагматичка анализа и дидактичке импликације*. Ауторка је на основу спроведеног истраживања показала да категорија начина представља велики проблем не само приликом учења шпанског на почетним нивоима, већ и међу испитаницима који имају висок ниво знања језика, што углавном упућује на недостатак прагматичке компетенције.

Рајић (2014а) упоређује дискурзивне маркере последичних реченица у српском и шпанском језику из угла теорије релеванције, теорије аргуменације и Грајсових конверзационих начела. Циљ рада је да се дефинише њихово значење и функција и да се укаже на могуће сличности и разлике у употреби у оба језика.

Када је реч о контрастивним истраживањима из области прагматике, закључујемо да су највише истраживани функција и значај дискурзивних маркера, елемената чија је улога да повежу текст у смислену целину која преноси одређену намеру. Највећи допринос овој области пружиле су ауторке Драгана Бајић и Јелена Рајић.

6. Закључне напомене

У овом раду смо представили објављене радове контрастивних истраживања српског и шпанског језика у периоду између 2011. и 2020. године. Радови су распоређени према областима којима припадају како би се обезбедио прегледан увид у различите лингвистичке категорије и олакшала претрага истих. Обрађено је 90 научних радова, 6 докторских дисертација и 2 научне монографије из области граматике, лексикологије, традуктологије и прагматике. У ово истраживање нисмо укључили радове српских хиспаниста који су објављени у иностранству, већ смо се усредсредили на радове објављене на територији Србије.

На основу спроведене анализе закључујемо да у овој деценији имамо далеко већи број истраживања (90 научних радова) него у претходној (16 научних радова¹). Такође запажамо да је интересовање за упоредно изучавање хиспанистике и србистике драстично порасло, пре свега у области лексиколошких и фразеолошких истраживања.

Извршено истраживање је показало велики утицај еминентних стручњака на младе истраживаче из готово свих анализираних области. О томе сведочи 6 одбрањених докторских дисертација.

Констататујемо да је и даље приметно веће интересовање аутора за контрастивна изучавања два језика, конкретно српског и шпанског, међутим, има и радова у којима је уведен трећи језик (хебрејско-шпански, енглески или руски). Уколико упоредимо ова истраживања, може се увидети да историја и друштвени контексти у великој мери утичу на начин перцепције света око нас што се

1 Изузети су радови који припадају пољу соцолингвистике.

такође одражава на језичка средства. То се највише уочава кроз анализирање фразеологизама, а резултати до којих се долази потврђују сличност између различитих култура, првенствено словенских, тј. сродних.

Уколико упоредимо радове из области фонетике и фонологије из ове деценије са претходном можемо увидети да су они контрастивног карактера све више усмерени ка ревидирању правила транскрибовања шпанских речи. Ова изучавања су уско повезана са традуктолошким студијама и преводилачком делатношћу, у којима се најефективније могу применити.

На основу свега реченог и представљеног у овом раду можемо указати на огроман успон контрастивних истраживања у области филолошких наука у нашој земљи. Тај значај се огледа у чињеници да резултати до којих се долази у једној лингвистичкој области у великој мери могу послужити истраживачима у некој другој. Осим тога, многа истраживања могу бити од користи наставницима шпанског као страног језика. Могу им послужити као комплементарни материјал или инспирација за креирање активности за једноставније усвајање оних језичких феномена који не постоје у српском, као што су, на пример, одређени и неодређени члан или субјунктив у шпанском језику.

Оно што је другачије у односу на радове написане у периоду пре 2011. године јесте степен интересовања за контрастивна истраживања српског и шпанског језика у анализираним областима. Раније је већи акценат стављен на социолингвистичка истраживања и језичко раслојавање, док је у последњој деценији интересовање аутора највише окренуто лексиколошким и фразеолошким истраживањима.

Када говоримо о областима које нуде још простора за компаративне студије, можемо рећи да су све испитане области отворене за проучавања у којима би се контрастирали језици, два или више. Такве анализе би пре свега олакшале посао преводиоцима, али и отклониле сумње везане за културолошке аспекте. У складу са тим, и културеме спадају у потенцијалну категорију за изучавање, а поређење више језика/култура пружило би бољи увид у сличности и разлике међу њима. Такође, сматрамо да традуктологија пружа могућности за испитивање синтаксичких особености и лексичких феномена, попут неологизама и окационализама, којима у претходном периоду није детаљније приступано.

Надамо да ће овај рад олакшати посао истраживачима хиспанистима и да ће наставити овом узлазном путањом, као и да ће наредни радови указати на неке нове проблеме, као и на адекватна решења за њих.

Литература

- Алексић, М. (2019). Језичко кодирање евиденцијалности у српском и шпанском новинском дискурсу. *Филолог*, X, 371–392.
- [Aleksić, M. (2019). Jezičko kodiranje evidencijalnosti u srpskom i španskom novinskom diskursu. *Filolog*, X, 371–392]
- Алексић, М. (2020). *Облици индикатива и субјунктива у шпанском језику и њихови еквиваленти у српском: семантичко-прагматичка анализа и дидактичке импликације*. Београд: Филолошки факултет .
- [Aleksić, M. (2020). *Oblici indikativa i subjunktiva u španskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom: semantičko-pragmatička analiza i didaktičke implikacije*. Beograd: Filološki fakultet]
- Бајић, Д. (2015а). Модалност дискурса и у дискурсу. У Б. Димитријевић, Б. Мишић Илић и В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, дискурс: Језичка истраживања* (стр. 449–462). Ниш: Филозофски факултет .
- [Bajić, D. (2015a). Modalnost diskursa i u diskursu. U B. Dimitrijević, B. Mišić Ilić i V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, diskurs: Jezička istraživanja* (pp. 449–462). Niš: Filozofski fakultet]
- Бајић, Д. (2015б). Превођење правних текстова са шпанског и на шпански. *Зборник радова 'Страни језик струке: прошлост, садашњост, будућност'* (стр. 85–93). Београд, ФОН.
- [Bajić, D. (2015b). Prevođenje pravnih tekstova sa španskog i na španski. *Zbornik radova 'Strani jezik struke: prošlost, sadašnjost, budućnost'* (pp. 85–93). Beograd: FON]
- Бељић, И., Ковачевић Петровић Б., Донић Ж. (2019). Правописна норма и традиција у транскрипцији шпанских графема *ch* и *z* на српски језик. У М. Ковачевић (ур.), *Нови прилози српском правопису, Зборник радова са научног скупа „Актуелна питања српског правописа“* (стр. 217–234). Нови Сад: Матица српска/Вишеград: Андрићев институт.
- [Beljić, I., Kovačević Petrović B., Donić Ž. (2019). Pravopisna norma i tradicija u transkripciji španskih grafema *ch* i *z* na srpski jezik. U M. Kovačević (ur.), *Novi prilozi srpskom pravopisu, Zbornik radova sa naučnog skupa „Aktuelna pitanja srpskog pravopisa“* (pp. 217–234). Novi Sad: Matica srpska/Višegrad: Andrićev institut]
- Георгијев, И. (2014). Темпоралност и аспектуалност у српском и шпанском језику. *Речи*, 6(7), 56–67.
- [Georgijev, I. (2014). Temporalnost i aspektualnost u srpskom i španskom jeziku. *Reči*, 6(7), 56–67]
- Георгијев, И. (2015). Табуи и еуфемизми као пример когнитивног културног модела: смрт у српском и шпанском језику. *Наслеђе*, 30, 221–230.
- [Georgijev, I. (2015). Tabui i eufemizmi kao primer kognitivnog kulturnog modela: smrt u srpskom i španskom jeziku. *Nasleđe*, 30, 221–230]
- Георгијев, И. (2017). Љубав и новац у српским и шпанским паремијама. *Живи језици: часопис за стране језике и књижевности*, 37, 91–109.
- [Georgijev, I. (2017). Ljubav i novac u srpskim i španskim paremijama. *Živi jezici: časopis za strane jezike i književnosti*, 37, 91–109]

- Георгијев, И. (2018а). *Когнитивни културни модели: „љубав“ у српским и шпанским паремијама*. Београд: Филолошки факултет.
- [Georgijev, I. (2018a). *Kognitivni kulturni modeli: „ljubav“ u srpskim i španskim paremijama*. Beograd: Filološki fakultet]
- Гољак, С. В., Пейович, А. (2018). Символика укуса в русской, сербской и испанской лексике и фразеологии. В Ж. Кастельви, А. Зайнулдинов, И. Гарсия и М. Руис-Соррилья / J. Castellví, A. Zainouldinov, I. Garcia y M. Ruiz-Zorrilla (ред.), *Актуальные проблемы и перспективы русистики / Current Trends and Future Perspectives in Russian Studies* (pp. 1093–1105). Barcelona: Trialba Ediciones.
- [Golyak. S. V., Peyovich, A. (2018). Simvolika vkusa v russskoj, serbskoj i ispanskoj leksike i frazeologii. U Zh. Kastelvi, A. Zaynuldinov, I. Garsiya i M. Ruis-Sorrilia (Red.), *Aktualnyye problemy i perspektivy rusistiki/Current Trends and Future Perspectives in Russian Studies* (pp. 1093–1105). Barcelona: Trialba Ediciones]
- Ђордан, А. (2016). *Језичка политика и терминологија у професионалним доменима језичке употребе у стандардном шпанском и српском језику* (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет у Београду.
- [Ђордан, А. (2016). *Jezička politika i terminologija u profesionalnim domenima jezičke upotrebe u standardnom španskom i srpskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet u Beogradu]
- Ђуричић, М. (2014). Контрастивна анализа простог футура у шпанском и футура у српском језику. *Речи*, 6(7), 68–79.
- [Ђуричић, М. (2014). Kontrastivna analiza prostog futura u španskom i futura u srpskom jeziku. *Reči*, 6(7), 68–79]
- Ђуричић, М., Георгијев И. (2015). Преглед истраживања из контрастивне анализе шпанског и српског језика. *Липар, часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, XVI(58), 211–220.
- [Ђуричић, М., Georgijev I. (2015). Pregled istraživanja iz kontrastivne analize španskog i srpskog jezika. *Lipar, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu*, XVI(58), 211–220]
- Зечевић-Крнета, Г. (2017). *Употреба одређеног члана у шпанском као страном језику на основу анализе грешака код говорника српског језика* (необјављена докторска дисертација). Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу.
- [Zečević-Krneta, G. (2017). *Uпотреba određenog člana u španskom kao stranom jeziku na osnovi analize grešaka kod govornika srpskog jezika* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološko-umetnički fakultet, Univerzitet u Kragujevcu]
- Кузмановић-Јовановић, А. (2012). Безвучни фрикатив /h/ у шпанском и српском језику – у прилог универзалној теорији језичке промене. *Анали Филолошког факултета*, 24(1), 155–165.
- [Kuzmanović-Jovanović, A. (2012). Bezvučni frikativ /h/ u španskom i srpskom jeziku – u prilog univerzalnoj teoriji jezičke promene. *Anali Filološkog fakulteta*, 24(1), 155–165]
- Николић, И. (2020б). Неологизми: одређење термина и преглед истраживања у шпанској и српској лингвистици. Ен В. Карановић у А. Рејовић (Eds.), *El legado*

hispanico en el mundo multicultural. Volumen monográfico en homenaje al prof. Dalibor Soldatić (pp. 435–455). Belgrado: Facultad de Filología.

- [Nikolić, I. (2020b). Neologizmi: određenje termina i pregled istraživanja u španskoj i srpskoj lingvistici. En V. Karanović y A. Pejović (Eds.), *El legado hispanico en el mundo multicultural. Volumen monográfico en homenaje al prof. Dalibor Soldatić* (pp. 435–455). Belgrado: Facultad de Filología]
- Николић, И., Шарчевић, А. (2012). Концептуалне метафоре у српском, енглеском и шпанском језику: локализација унутар универзалног система. У М. Ковачевић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности, Зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије*, књ. 1 (стр. 297–307). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Nikolić, I., Šarčević, A. (2012). Konceptualne metafore u srpskom, engleskom i španskom jeziku: lokalizacija unutar univerzalnog sistema. U M. Kovačević (ur.), *Savremena proučavanja jezika i književnosti, Zbornik radova sa III naučnog skupa mladih filologa Srbije*, knj. 1 (pp. 297–307). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Николић, И., Шарчевић, А., Тривић, А. (2012). Когнитивна теорија метафоре: културолошке сличности и разлике у концептима хране и пића у шпанском, енглеском и српском језику. En A. Pejović, M. Sekulić y V. Karanović (Eds.), *Comida y bebida en la lengua española, cultura y literaturas hispánicas* (pp. 209–227). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- [Nikolić, I., Šarčević, A., Trivić, A. (2012). Kognitivna teorija metafore: kulturološke sličnosti i razlike u konceptima hrane i pića u španskom, engleskom i srpskom jeziku. En A. Pejović, M. Sekulić y V. Karanović (Eds.), *Comida y bebida en la lengua española, cultura y literaturas hispánicas* (pp. 209–227). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes]
- Пејовић, А. (2011a). Додатна запажања о поредбеним фразеологизмима у српском и шпанском језику. У М. Ковачевић (ур.), *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности* (стр. 185–191). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Pejović, A. (2011a). Dodatna zapažanja o poredbenim frazeologizmima u srpskom i španskom jeziku. U M. Kovačević (ur.), *Književni (standardni) jezik i jezik književnosti* (pp. 185–191). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Пејовић, А. (2013a). Конституисање етичких вредности кроз паремије на примеру српског и шпанског језика. У Б. Мишић-Илић и В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, вредности: језичка истраживања (зборник радова)* (стр. 113–124). Ниш: Филозофски факултет.
- [Pejović, A. (2013a). Konstituisanje etičkih vrednosti kroz paremije na primeru srpskog i španskog jezika. U B. Mišić-Ilić i V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, vrednosti: jezička istraživanja (zbornik radova)* (pp. 113–124). Niš: Filozofski fakultet]
- Пејовић, А. (2013b). О еквиваленцији и лажним пријатељима у шпанској и српској фразеологији. *Српски језик*, 18, 401–414.
- [Pejović, A. (2013b). O ekvivalenciji i lažnim prijateljima u španskoj i srpskoj frazeologiji. *Srpski jezik*, 18, 401–414]

- Пејовић, А. (2013г). О симболици боја у фразеолошком систему српског и шпанског језика: црно на бело. У М. Ковачевић (ур.), *Традиција и иновације у савременом српском језику* (стр. 399–409). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Rejović, A. (2013g). O simbolici boja u frazeološkom sistemu srpskog i španskog jezika: crno na belo. U M. Kovačević (ur.), *Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku* (pp. 399–409). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Пејовић, А. (2014а). Вишезначност у фразеологији (на примеру српског и шпанског језика). У М. Ковачевић (ур.), *Вишезначност у језику* (стр. 319–331). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Rejović, A. (2014a). Višeznačnost u frazeologiji (na primeru srpskog i španskog jezika). U M. Kovačević (ur.), *Višeznačnost u jeziku* (pp. 319–331). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Пејовић, А. (2014в). Како видимо једни друге: називи националности и 8 професија у фразеологији српског и шпанског језика. У С. Гудурић и М. Стефановић (ур.), *Језици и културе у времену и простору III/1* (стр. 77–87). Нови Сад: Филозофски факултет.
- [Rejović, A. (2014v). Kako vidimo jedni druge: nazivi nacionalnosti i 8 profesija u frazeologiji srpskog i španskog jezika. U S. Gudurić i M. Stefanović (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III/1* (pp. 77–87). Novi Sad: Filozofski fakultet]
- Пејовић, А. (2014д). Паремije као део етнолингвистичког наслеђа. *Гласник Етнографског института САНУ*, 62(2), 201–214.
- [Rejović, A. (2014d). Paremijske kao deo etnolingvističkog nasleđa. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62(2), 201–214]
- Пејовић, А. (2015а). *Контрастивна фразеологија шпанског и српског језика*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Rejović, A. (2015a). *Kontrastivna frazeologija španskog i srpskog jezika*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Пејовић, А. (2015б). Паремииолошки континуум од Вука до данас. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Српски језик – од Вука до данас* (стр. 193–202). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Rejović, A. (2015b). Paremiološki kontinuum od Vuka do danas. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Srpski jezik – od Vuka do danas* (pp. 193–202). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Пејовић, А. (2016а). 'Крв' као фразеолошка компонента у српском и шпанском језику. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Језик, књижевност, уметност* (стр. 357–367). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Rejović, A. (2016a). 'Krv' kao frazeološka komponenta u srpskom i španskom jeziku. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Jezik, književnost, umetnost* (pp. 357–367). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Пејовић, А. (2016в). Културеме унутар фразема и фраземи као културеме. *Српски језик*, XXI, 133–144.
- [Rejović, A. (2016v). Kultureme unutar frazema i frazemi kao kultureme. *Srpski jezik*, XXI, 133–144]

- Пејовић, А. (2018б). О динамичности и екстензивној експресивности паремија (на примеру шпанског и српског језика). У С. Гудурић и Б. Радић-Бојанић (ур.), *Језици и културе у времену и простору, VII/1* (стр. 195–206). Нови Сад: Филозофски факултет.
- [Pejović, A. (2018b). O dinamičnosti i ekstenzivnoj ekspresivnosti paremija (na primeru španskog i srpskog jezika). U S. Gudurić i B. Radić-Bojanić (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru, VII/1* (pp. 195–206). Novi Sad: Filozofski fakultet]
- Пејовић, А. (2018в). О значењу и употреби имперфекта у у шпанском језику у односу на српски. У Ј. Петковић и В. Поломац (ур.), *Српски језик: статус, систем, употреба. Зборник радова у част проф. Милошу Ковачевићу* (стр. 733–756). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Pejović, A. (2018v). O značenju i upotrebi imperfekta u u španskom jeziku u odnosu na srpski. U J. Petković i V. Polomac (ur.), *Srpski jezik: status, sistem, upotreba. Zbornik radova u čast prof. Milošu Kovačeviću* (pp. 733–756). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Петровић, М. (2014). Глаголске перифразе са герундом у шпанском и њихови преводни еквиваленти у српском језику. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности, Зборник са V научног скупа младих филолога Србије*, књ. 1 (стр. 261–268). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Petrović, M. (2014). Glagolske perifraze sa gerundom u španskom i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku. U M. Kovačević i J. Petković, *Savremena proučavanja jezika i književnosti, Zbornik sa V naučnog skupa mladih filologa Srbije*, књ. 1 (pp. 261–268). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Петровић, М., Тулимировић, Б. (2014). Придевски пароними у српском и њихови преводни еквиваленти у шпанском језику. *Наслеђе*, 28, 25–38.
- [Petrović, M., Tulimirović, B. (2014). Pridevski paronimi u srpskom i njihovi prevodni ekvivalenti u španskom jeziku. *Nasleđe*, 28, 25–38]
- Рајић, Ј. (2012). Евиденцијалне стратегије у српском и шпанском језику – језичко кодирање извора информације у српском и шпанском језику. *Српски језик – студије српске и словенске*, 17, 463–472.
- [Rajić, J. (2012). Evidencijalne strategije u srpskom i španskom jeziku – jezičko kodiranje izvora informacije u srpskom i španskom jeziku. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, 17, 463–472]
- Рајић, Ј. (2013). Семантика и прагматика дискурсне партикуле *дакле* и њени преводни еквиваленти у шпанском језику. *Српски језик*, 18, 497–512.
- [Rajić, J. (2013). Semantika i pragmatika diskursne partikule dakle i njeni prevodni ekvivalenti u španskom jeziku. *Srpski jezik*, 18, 497–512]
- Рајић, Ј. (2014б). Хиспанизми и лузизми у савременом српском језику. *Анали Филолошког факултета*, XXVI(2), 21–38.
- [Rajić, J. (2014b). Hispanizmi i luzizmi u savremenom srpskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta*, XXVI(2), 21–38]
- Рулић, Д., Николић, И. (2018). Идентификација проблема у стручним текстовима из туристичког сектора. У А. Вујовић, С. Шипрагић Ђокић и М. Папгрић (ур.), *Стра-*

ни језик струке и професионални идентитет (стр. 507–532). Београд: Друштво за стране језике и књижевности Србије.

- [Rulić, D., Nikolić, I. (2018). Identifikacija problema u stručnim tekstovima iz turističkog sektora. U A. Vujović, S. Šipragić Đokić i M. Paprić (ur.), *Strani jezik struke i profesionalni identitet* (pp. 507–532). Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti Srbije]
- Рулић, Д., Пејовић, А. (2014). Превођење властитих имена у књижевности за децу и младе. *Липар*, 54, 43–55.
- [Rulić, D., Pejović, A. (2014). Prevođenje vlastitih imena u književnosti za decu i mlade. *Lipar*, 54, 43–55]
- Танасијевић, А. (2017). Глаголи *ser* и *estar* у шпанском језику и њихови еквиваленти у српском. *Липар*, 64, 121–144.
- [Tanasijević, A. (2017). Glagoli *ser* i *estar* u španskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom. *Lipar*, 64, 121–144]
- Танасијевић, А. (2019). Семантичка анализа фразеолошких јединица са компонентом *bog* у шпанском и српском језику. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности, Зборник радова са X научног скупа младих филолога Србије* (стр. 129–139). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Tanasijević, A. (2019). Semantička analiza frazeoloških jedinica sa komponentom *bog* u španskom i srpskom jeziku. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Savremena proučavanja jezika i književnosti, Zbornik radova sa X naučnog skupa mladih filologa Srbije* (pp. 129–139). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Тривић, А. (2013б). Семантичка анализа идиоматских израза с компонентом 'глава' у савременом српском и шпанском језику. У М. Ковачевић (ур.), *Традиција и иновације у савременом српском језику* (стр. 411–420). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Trivić, A. (2013b). Semantička analiza idiomatskih izraza s komponentom 'glava' u savremenom srpskom i španskom jeziku. U M. Kovačević (ur.), *Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku* (pp. 411–420). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]
- Тривић, А. (2013б). Нека теоријска питања из шпанске и српске фразеологије: одређење фразеолошке јединице. У Ј. Вучо и В. Половина (ур.), *Савремени токови у лингвистичким истраживањима*, књ. 2 (стр. 41–56). Београд: Филолошки факултет.
- [Trivić, A. (2013b). Neka teorijska pitanja iz španske i srpske frazeologije: određenje frazeološke jedinice. U J. Vučo i V. Polovina (ur.), *Savremeni tokovi u lingvističkim istraživanjima*, knj. 2 (pp. 41–56). Beograd: Filološki fakultet]
- Тривић, А. (2015а). Лексичко-семантичка анализа соматизама у фразеологији савременог шпанског и српског језика: контрастивни приступ (необјављена докторска дисертација). Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу.
- [Trivić, A. (2015a). *Leksičko-semantička analiza somatizama u frazeologiji savremenog španskog i srpskog jezika: kontrastivni pristup* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološko-umetnički fakultet, Univerzitet u Kragujevcu]

- Тривић, А. (2015б). О преводној еквиваленцији на примеру мимичког фразеологизма отоворити очи. *Липар*, 55, 63–80.
- [Trivić, A. (2015b). O prevodnoj ekvivalenciji na primeru mimičkog frazeologizma otovoriti oči. *Lipar*, 55, 63–80]
- Тривић, А. (2015). Фраземи с компоненатама рука и тано као карактеризатори човека у српском и шпанском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LVIII(2), 191–204.
- [Trivić, A. (2015). Frazemi s komponentatama ruka i mano kao karakterizatori čoveka u srpskom i španskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LVIII(2), 191–204]
- Тривић, А. (2016а). Културолошка условљеност соматске фразеологије српског и шпанског језика. У А. Вранеш и Љ. Марковић (ур.), *Филологија културе*, књ. 1 (стр. 93–111). Београд: Филолошки факултет.
- [Trivić, A. (2016a). Kulturološka uslovljenost somatske frazeologije srpskog i španskog jezika. U A. Vraneš i Lj. Marković (ur.), *Filologija kulture*, књ. 1 (pp. 93–111). Beograd: Filološki fakultet]
- Тривић, А. (2016). Семантички параметри идиоматске компарације на примеру шпанског и српског језика. *Српски језик*, XXI, 203–218.
- [Trivić, A. (2016). Semantički parametri idiomatske komparacije na primeru španskog i srpskog jezika. *Srpski jezik*, XXI, 203–218]
- Тривић, А. (2017а). Телесне метафоре с временским значењем у српском и шпанском језику. У Б. Мишић Илић и В. Лопичић (ур.), *Језичка истраживања. Језик, књижевност, време* (стр. 229–242). Ниш: Филозофски факултет.
- [Trivić, A. (2017a). Telesne metafore s vremenskim značenjem u srpskom i španskom jeziku. U B. Mišić Ilić i V. Lopičić (ur.), *Jezička istraživanja. Jezik, književnost, vreme* (pp. 229–242). Niš: Filozofski fakultet]
- Тривић, А. (2017б). Тело, простор, време: метафоричка пресликавања у соматској фразеологији. У С. Гудурић и Б. Радић-Бојанић (ур.), *Језици и културе у времену и простору VI* (стр. 219–228). Нови Сад: Филозофски факултет.
- [Trivić, A. (2017b). Telo, prostor, vreme: metaforička preslikavanja u somatskoj frazeologiji. U S. Gudurić i B. Radić-Bojanić (ur.), *Jezići i kulture u vremenu i prostoru VI* (pp. 219–228). Novi Sad: Filozofski fakultet]
- Тривић, А. (2018). Улога српских речника у контрастивнолингвистичким истраживањима на плану српског и шпанског језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47(1), 325–334.
- [Trivić, A. (2018). Uloga srpskih rečnika u kontrastivnolingvističkim istraživanjima na planu srpskog i španskog jezika. U *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 47(1), 325–334]
- Тривић, А., Пејовић, А. (2020). Интензификација експресивности у фразеологији српског и шпанског језика. У М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Експресивност у српском језику* (стр. 351–364). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- [Trivić, A., Pejović, A. (2020). Intenzifikacija ekspresivnosti u frazeologiji srpskog i španskog jezika. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Ekspresivnost u srpskom jeziku* (pp. 351–364). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet]

- Bajić, D. (2014). Partículas discursivas de significado contraargumentativo en español y en serbio. En A. Kuzmanović Jovanović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en el siglo XXI* (pp. 319–335). Belgrado: Facultad de Filología.
- Bajić, D. (2016b). *Marcadores discursivos de reformulación en el español y el serbio actuales*. Beograd: Filološki fakultet.
- Bajić, D. (2016a). Conectores aditivos en español y en serbio. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 327–337). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Bajić, D. (2017). El marcador discursivo *o sea* y sus equivalentes en serbio. En V. Dickov (Ed.), *Identidad, movilidad u perspectivas de los estudios de lengua, literatura y cultura*, (pp. 129–158). Belgrado: Facultad de Filología y Pescara, Universidad Gabriele D'Annunzio de Chieti.
- Bajić, D. (2018). Marcadores discursivos de distanciamento, *Beoiberística*, 2, 57–72.
- Bajić, D. (2019). Marcadores reformulativos de reconsideración. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 73–92). Belgrado: Facultad de Filología.
- Beljić, I. (2012). Afrikate u srpskom i španskom: u prilog transkripciji španske afrikate 'ch' srpskom grafemom 'ć'. *Anali Filološkog fakulteta*, XXIV(2), 59–95.
- Beljić, I. (2013). Najčešći problemi u izgovoru i transkripciji imena iz španskog jezika. U J. Vučo i V. Polovina (ur.), *Savremeni tokovi u lingvističkim istraživanjima*, knj. 2 (pp. 25–40). Beograd: Filološki fakultet.
- Beljić, I. (2015). La construcción de las identidades lingüísticas: el caso de la variedad andaluza del español y las modalidades meridionales del serbio. *Verba hispanica*, XXIII, 87–105.
- Beljić, I. (2016). Una aportación al cambio de las reglas de transcripción de nombres propios españoles en serbio. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 365–384). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Ćirić, M. (2016). Metonimijska konceptualizacija vremena u srpskom i španskom jeziku. *Jezici u kulturi y vremenu u prostoru*, V, 75–84.
- Donić, Ž. (2016). Contribución a la bibliografía de traducciones de poesía hispanoamericana en la lengua serbia. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 403–411). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Filipović, J. (2010). Kontrastivna izučavanja srpskog i španskog jezika. U I. Klajn i P. Piper (ur.), *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika: pravci i rezultati* (pp. 353–375). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Georgijev, I. (2018b). Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLIII(2), 181–194.
- Georgijev, I. (2019a). Etnolingvistički pristup temi smrti u srpskim i španskim paremijama. U S. Gudurić i B. Radić-Bojanić (ur.), *Zbornik radova sa međunarodne konferencije „Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8“* (pp. 13–23). Novi Sad: Filozofski fakultet.

- Georgijev, I. (2019b). La muerte como un fenómeno metafísico en las paremias serbias y españolas: Enfoque etnolingüístico. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 143–156). Belgrado: Facultad de Filología.
- Kovačević Petrović, B. (2016). Discurso oral y discurso escrito en la traducción literaria y especializada del español al serbio y del serbio al español. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 427–440). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Lazić, J. (2016). La traducción como una forma de transformación de la lengua. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 413–425). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Marcos Blanco, H. (2019). Análisis contrastivo de la temporalidad y aspectualidad de los sistemas verbales español y serbio. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 429–449). Belgrado: Facultad de Filología.
- Nikolić, I. (2020a). La representación gráfica de los neologismos españoles traducidos al serbio. *Nasleđe*, 45, 193–215.
- Pejović, A. (2011b). La traducción serbia de las locuciones verbales en dos obras de Miguel Delibes. *Paremia*, 20, 29–40.
- Pejović, A. (2011c). Las comparaciones estereotipadas en la fraseología española y serbia: análisis contrastivo. En A. Pamies, L. Luque-Nadal y J. Pazos Breña (Eds.), *Multilingual phraseography: Second Language Learning and Translation Applications* (pp. 157–166). Baltmannsweiler: Schneider Verlag.
- Pejović, A. (2012). Locuciones con el componente gastronómico en español y en serbio. En A. Pejović, M. Sekulić y V. Karanović (Eds.), *Comida y bebida en la lengua española, cultura y literaturas hispánicas* (pp. 157–171). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Pejović, A. (2013c). La expresión fraseológica de los valores éticos y estéticos. *Colindancias*, 4, 265–273.
- Pejović, A. (2014c). El simbolismo de los colores en español y en serbio a través del prisma de la fraseología. En Z. Bułat Silva, M. Głowicka y J. Wesoła (Eds.), *Variación, contraste, circulación. Perspectivas lingüísticas en el hispanismo actual* (pp. 137–145). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pejović, A. (2014d). Los valores estéticos a través del prisma de la fraseología: casos del español y del serbio. En J. Sevilla Muñoz (Ed.), *Fraseología y léxico: un enfoque contrastivo* (pp. 79–89). Lugo: Axac.
- Pejović, A. (2016a). Análisis semántico-cognitivo de locuciones españolas con los componentes ‘corazón’ y ‘alma’. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 223–233). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Pejović, A. (2018a). Las relaciones familiares en el refranero español, judeoespañol y serbio. En D. M. Bunis, I. Vučina Simović y C. Deppner (Eds.), *Caminos de leche y miel: Jubilee Volume in Honor of Michael Studemund-Halévy. Volume II – Language and Literature* (pp. 424–443). Barcelona: Tirocinio.

- Pejović, A. (2019). El campo fraseosemántico 'sabor' en serbio y en español. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 37–55). Belgrado: Facultad de Filología.
- Pejović, A. (2020a). Logros lexicográficos del hispanismo serbio y croata. *Revista de Lexicografía*, XXVI, 85–103.
- Pejović, A. (2020b). O rečnicima koji uključuju španski i srpski jezik. En V. Karanović y A. Pejović (Eds.), *El legado hispánico en el mundo multicultural. Volumen monográfico en homenaje al prof. Dalibor Soldatić* (pp. 345–371). Belgrado: Facultad de Filología.
- Pejović, A., Nikolić, I. (2011). La expresión del aspecto perfectivo en los idiomas español y serbio. En C. Sinner, E. Hernández Socas y C. Bahr (Eds.), *La expresión de tiempo y espacio y las relaciones espacio-temporales. Nuevas aportaciones de los estudios contrastivos* (pp. 131–144). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pejović, A., Trivić, A. (2012). El concepto de 'tiempo' en la fraseología española y Serbia. *Verba hispanica*, 20(1), 261–277.
- Pejović, A., Trivić, A. (2018). Elementos idiosincrásicos en la fraseología serbia y española. En A. Pamies Bertrán, I. M.ª Balsas y A. Magdalena (Eds.), *Lenguaje figurado y competencia interlingüística. Aspectos teóricos* (pp. 101–114). Granada: Editorial Comares.
- Petrović Gujaničić, M. (2020). Definición de fórmulas paremiológicas en diccionarios generales y terminológicos en serbio y español. *Nasleđe*, 45, 83–96.
- Petrović, M., Tulimirović, B. (2016). El estatus de las fórmulas rutinarias en los estudios fraseológicos de las lenguas serbia y española. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 263–271). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Rajić, J. (2014a). Las teorías pragmáticas y el estudio de los marcadores discursivos en español y en serbio. En A. Kuzmanović Jovanović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en el siglo XXI* (pp. 337–355). Belgrado: Facultad de Filología.
- Rajić, J. (2015). Análisis contrastivo de la expresión de la evidencialidad en serbio y español. *Verba hispanica*, 23(1), 127–148.
- Rajić, J. (2016). Adaptación de nombres procedentes del español a la lengua serbia contemporánea. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia serbia* (pp. 385–389). Kragujevac: Facultad de Filología y Artes.
- Rajić, J. (2019). Las construcciones pseudo-copulativas con verbos de cambio 'hacerse', 'volverse' y 'ponerse' y sus formas equivalentes en serbio. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 57–71). Belgrado: Facultad de Filología.
- Rubinjoni Strugar, V. (2018). *El serbio, una muestra para lenguas sin artículo determinado*. Belgrado: Studio strugar editores.
- Rubinjoni Strugar, V. (2019). Los problemas más pronunciados en el uso del artículo determinado. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 93–124). Belgrado: Facultad de Filología.

- Trivić, A. (2011). Equivalencias traductológicas de ciertas locuciones del español y serbio contemporáneo. *Journal of linguistic and intercultural education JoLIE*, IV, 219–238.
- Trivić, A. (2013a). Correspondencia recíproca en la fraseología. Análisis contrastivo español-serbio. *Colindancias: revista de la Red Regional de Hispanistas de Hungría, Rumanía y Serbia*, 4, 69–80.
- Trivić, A. (2014). Análisis conceptual y traductológico de las locuciones temporales españolas y serbias. En J. Sevilla Muñoz (Ed.), *Fraseología y léxico. Un enfoque contrastivo* (pp. 67–77). Lugo: Axac.
- Trivić, A. (2019). Sobre la interpretación simbólica y traducción de J. L. Borges en Radivoje Konstantinović. *Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature*, 17(2), 141–154.
- Trivić, A., Lončar, I. (2020). Violación de las normas lingüísticas en las expresiones idiomáticas. *Nasleđe*, 45, 45–65.
- Trivić, A., Nikolić, I. (2019). Análisis lingüístico y traductológico del corpus paralelo de traducciones serbias de *Deutsches Requiem* de J. L. Borges. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 407–429). Belgrado: Facultad de Filología.
- Valozić, L. (2019). La diversidad cultural y la publicidad: análisis comparativo de anuncios de cerveza de España y Serbia. En A. Pejović et al. (Eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad / Actas de la segunda conferencia nacional de hispanistas serbios*, Vol. 2 (pp. 465–477). Belgrado: Facultad de Filología.

Irena M. Selaković

Resumen

RESUMEN DE LA INVESTIGACIÓN CONTRASTIVA DE SERBIO Y ESPAÑOL DE LA SEGUNDA DÉCADA DEL SIGLO XXI

En este artículo presentamos los trabajos publicados sobre el análisis contrastivo de las lenguas serbia y española. Nos basamos en artículos de revisión anteriores sobre este tema (Filipović, 2010, Đuričić y Georgijev, 2015) y los complementamos con nuevos datos sobre artículos publicados en el período de 2011 a 2020. Gracias a los autores serbios del país y región, disponemos de una gran cantidad de los trabajos que presentan similitudes y diferencias entre estos dos idiomas en diferentes niveles lingüísticos. Se analizaron 83 artículos científicos, 6 tesis doctorales y 2 monografías científicas. El objetivo era examinar los intereses en el campo del análisis contrastivo de las lenguas serbia y española y las diferencias y logros en relación con investigaciones anteriores, si las hubiera. Hicimos un esfuerzo por mirar el panorama general y determinar qué áreas lingüísticas deberían ser procesadas y examinadas más a fondo. Por todo lo anterior, el trabajo puede ser de gran beneficio para quienes se ocupan de

la investigación teórico-lingüística y lingüística aplicada de las lenguas serbia y española. Para mayor claridad y sistematización, la investigación se divide por áreas temáticas (investigación contrastiva de la lengua serbia y española en el campo de la fonética y fonología; en el campo de la morfosintaxis; en el campo de la lexicología, semántica, fraseología y lexicografía; en el campo de los estudios de traducción; y en el campo del análisis del discurso) y al final de la investigación se encuentra una lista unificada de referencias.

Palabras clave:

análisis contrastivo, lingüística contrastiva, español, serbio, estudios hispánicos

Summary**OVERVIEW OF CONTRASTIVE RESEARCH OF SERBIAN AND SPANISH IN THE SECOND DECADE OF THE 21st CENTURY**

This paper deals with the publications about the contrastive research of Serbian and Spanish. We rely on previous review papers on this topic (Filipović, 2010; Đuričić and Georgijev, 2015), and supplement them with more recent papers published from 2011 to 2020. Researchers from Serbia and the region contributed a large number of papers that tackle the similarities and differences between these two languages at different language levels. Ninety scientific papers, six doctoral dissertations and two scientific monographs are included in this paper, whose aim is to examine Serbian and Spanish contrastive linguistics topics of interest, their results and differing viewpoints. We have tried to take on a broader perspective and determine which linguistic areas call for more thorough investigation. This paper could be of considerable benefit to those who deal with theoretical and applied linguistics of Serbian and Spanish. For better clarity and systematization, the paper is divided according to thematic areas, and there is an integral list of references at the end.

Key words:

contrastive analysis, contrastive linguistics, Spanish, Serbian, Hispanic studies

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.9>

811.133.1'342.2

37.091.33::811.133.1

Вежбе изговора француског самогласника [y] у савременим методама за учење француског језика до нивоа А2: могућности примене у настави са србофоним субјектима

Бранко М. Ракић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за романистику

Кључне речи:

француски самогласник [y]
перцепција гласова
продукција гласова
корективне технике

Апстракт

У овом раду, најпре ћемо из перспективе артикулаторне фонетике говорити о француском самогласнику [y] и његовим изговорним карактеристикама. Затим ћемо укратко подсетити на истраживања и закључке до којих су наши аутори дошли у вези са тим како србофони субјекти перципирају, односно продукују француски самогласник [y]. После овог фонетског увода, анализираћемо три савремене француске методе за учење француског језика до нивоа А2 како бисмо, најпре, упоредили колико места у њима аутори посвећују вежбама за корекцију изговора француског самогласника [y], чија продукција говорницима српског језика представља значајан проблем. Затим ћемо анализирати типове вежби које су у њима елабориране за рад на корекцији овог самогласника и на крају да ли аутори дају објашњења о његовој артикулацији, као и специфична упутства и вежбе за његову коректну продукцију, намењене говорницима словенских, па самим тим и српског језика. У завршном делу овог рада, изнећемо предлоге како би могле да изгледају специфичне вежбе за кориговање погрешног изговора француског самогласника [y] у раду са србофоним субјектима. Ове специфичне вежбе елаборираћемо према савременим начелима фонодидактике француског језика и сходно сопственом искуству у настави фонетике француског језика са нашим студентима. (примљено: 28. априла 2021; прихваћено: 21. јуна 2021)

1. Увод

У првом делу овог рада дескриптивном методом приказаћемо карактеристике француског самогласника [y] и објаснити разлоге због којих га наши студенти погрешно продукују као самогласник [ц] односно [i]. У вези са разлозима за ово погрешно продуковање указаћемо и на појам „фонолошко сито“ који је у науку о језику тридесетих година 20. века увео Николај Трубецкој.

Средишњи део рада чини анализа три савремене француске методе за учење француског језика до нивоа А2. Приликом ове анализе, пажњу ћемо најпре усмерити на то колико места заузимају фонетска вежбања посвећена корективном раду на правилној продукцији француског самогласника [y], затим на поређење типова вежби које су елабориране за рад на корекцији овог самогласника и на крају на то да ли ученицима који припадају словенској језичкој породици аутори дају специфична објашњења како се овај глас артикулише, као и упутства и вежбе за његову коректну продукцију.

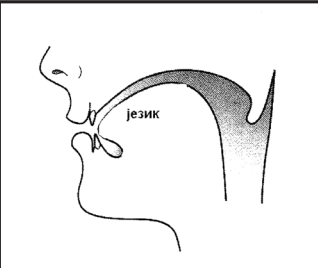
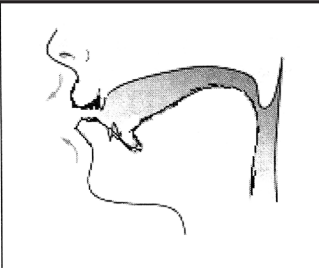
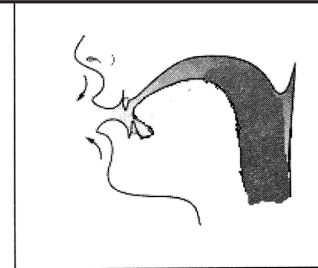
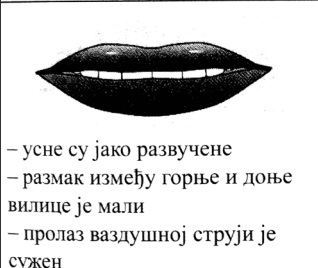
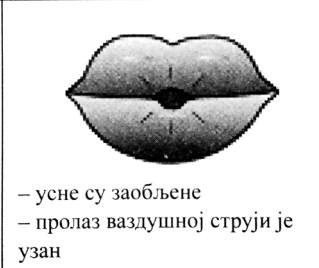

У закључку овог рада, а на основу врста вежбања које смо констатовали у методама, и на основу њихове прилагођености или недовољне прилагођености србофоним субјектима, изнећемо и предлоге конкретних вежби за кориговање погрешног изговора француског самогласника [y] посебно конципираних за рад са нашим ученицима. Предлоге могућих специфичних корективних артикулаторних техника у настави са србофоним субјектима засноваћемо на савременим начелима фонодидактике француског језика према којима правилној продукцији гласова страног језика нужно претходи њихова правилна перцепција, на техникама које су развили француски дидактичари, на закључцима наших аутора који су се бавили упоредним фонетским истраживањима француског и српског гласовног система (Гудурић, 1997; 2004; 2009), Шотра (2006), као и на сопственим запажањима и закључцима до којих смо дошли у настави фонетике француског језика и практичном корективном раду са нашим студентима.

2. Артикулационе карактеристике француског самогласника [y]

Француски самогласник [y] одликује се израженом затвореношћу и предњом артикулацијом, то јест твори се у предњем делу уста, као већина француских оралних самогласника, будући да се од дванаест оралних самогласника њих осам артикулише на предњем непцу.

Може се рећи да овај самогласник у себи сједињује артикулациона својства затворених француских самогласника [ц] и [i]. Наиме, приликом творбе самогласника [y], уста су заобљена као приликом изговора самогласника [ц], али се притом језик више не налази у задњем делу уста и није подигнут задњим делом ка меком непцу, већ се помера напред и повијеним врхом додирује зубе доње вилице, као приликом артикулације самогласника [i].

Из ове „двојаке“ артикулације у односу на артикулаторна својства српских самогласника проистичу и проблеми са којима се приликом изговора француског самогласника [y] сусрећу србофони субјекти на почетном, али и вишим нивоима учења, што је сасвим природно и разумљиво јер овај самогласник не постоји у гласовном систему српског језика.

[i]	[u]	[y]
		
 <ul style="list-style-type: none"> – усне су јако развучене – размак између горње и доње вилице је мали – пролаз ваздушној струји је сужен 	 <ul style="list-style-type: none"> – усне су заобљене – пролаз ваздушној струји је узан 	 <ul style="list-style-type: none"> – положај усана као код [u]

Слика 1. Положај уста и језика приликом артикулације француских самогласника [i], [u] и [y] (Гудурић, 2009: 63)

О појави да глас који не постоји у његовом матерњем језику, ученик најчешће не може одмах да продукује како треба, те да ће га заменити гласом који постоји у гласовном систему његовог матерњег језика, а који подсећа на дати глас из страног језика, говори још почетком 20. века, француски фонетичар Паси (Passy, 1922: 2–3), а ову појаву је, недуго затим, Николај Трубетцкој (Troubetzkoj, 1949) објаснио појмом „*фонолошког сита*“ (*le crible phonologique*).

Виђење које примат даје активном слушању које би требало да доведе до правилне продукције, у наставној пракси прво је примењено у оквиру аудио-оралне методе четрдесетих година 20. века, да би га шездесетих и седамдесетих година заступали Петар Губерина (Guberina, 1965) и француски поборници његове АВГС методе (Аудиовизуела-глобалноструктурална метода) и вербо-тоналне методе у фонетској корекцији међу којима треба истаћи Ренара (Renard, 1977). После периода комуникативног приступа у којем је рад на фонетској корекцији занемарен услед теоријске поставке да у центру пажње треба да буде ученик и његова комуникација, а не учење садржаја, фонетска корекција у савременим дидактичким приступима настави француског језика доживљава препород средином деведесетих година када Елизабет Лот (Lhote, 1995) уводи концепт познат као „*звучни пејзаж*“ у којем на значају поново добија активно слушање пре продукције страног језика, а ради навикавања ученика на „*звучни пејзаж*“ страног језика.

У савременим методама за учење француског језика које почивају на принципу еkleктичности, то јест, комбиновања тековина свих досадашњих дидактичких метода, као и на акционом приступу, приступ фонетској корекцији заснован је на тековинама АВГС методе Петра Губерине (Guberina, 1965) и принципу да

рад на правилном перципирању и идентификовању одређених сегменталних (гласова) или супрасегменталних елемената (акцент, ритам, интонација) мора да претходи раду на њиховој правилној продукцији, јер ако ученик погрешно чује неки глас неминовно ће га погрешно и продуковати.

Међутим, правилно перципирање одређеног гласа не гарантује неминовно и његову ваљану продукцију.

Када је конкретно у питању перцепција и продукција француског самогласника [y] код говорника српског језика, овде бисмо истакли резултате истраживања до којих су дошли наши аутори који су се бавили упоредним истраживањима француског и српског гласовног система. У опсежном истраживању које је спровела са десет генерација студената прве године француског језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, у периоду од 1988. до 1998. године, Снежана Гудурић (Gudurić, 2009: 278–279) на основу анализе звучног корпуса износи закључак да је 95–100% испитаника правилно перципирало француски самогласник [y] у различитим гласовним низовима. С друге стране, у фази продукције, проценат студената који су погрешно продуковали овај самогласник (као српско [u] или [i]) током понављања одређеног звучног записа, односно читања задатог исказа, био је изузетно висок: 22,33% у случају слушног, односно 21% у случају писаног стимулуса. Слично истраживање, само са децом узраста од 7 до 10 година, спровела је Вера Илијин (Ilijin in Gudurić, 2009: 279–280). Приликом анализе снимака понављања звучног стимулуса, Илијин је констатовала да 67,5% деце погрешно продукује француски самогласник [y], или као српско [u] или као српско [i]. До истих закључака дошла је и Шотра (2006: 82–83) у истраживању спроведеном на корпусу снимака студената (од прве до четврте године студија) француског језика Филолошког факултета у Београду. У њиховој продукцији француског самогласника [y], Шотра констатује да, код студената прве и друге године, долази до високог процента грешке, те да га једна трећина студената продукује као [i], да га мање од трећине њих продукује као [u], а да се код неких јавља дифтонгална реализација [y^u].

Имајући у виду резултате ових истраживања, намеће се закључак да је са србофоним субјектима неопходно радити на проширењу њихове артикулационе базе и стицању нових изговорних навика, те да је врло битно да наставник процес корекције отпочне упућивањем ученика у начин артикулације француског самогласника [y] кроз објашњења и графичке приказе положаја одређених делова говорног апарата током фонације овог гласа.

3. Анализа вежби изговора француског самогласника [y] у савременим француским методама за учење француског језика до нивоа А2

У овом делу рада, анализираћемо три савремене француске методе за учење француског језика до нивоа А2 (*Nickel 1*, *Tendances A1/A2* и *Édito A1/A2*), а представимо их према редоследу објављивања. Ове методе одабрали смо јер су намењене почетним нивоима учења француског језика, на којима је рад на стицању изговорне компетенције најважнији будући да, без њега, може доћи до фосилизације, то јест укоречавања погрешног изговора и јер на најбољи начин

репрезентују извесну маргинализацију рада на фонетској корекцији приметну у методама за учење француског језика објављеним у последње две деценије¹.

При њиховој анализи, пажњу ћемо најпре обратити на то какав корективни приступ у њима доминира, затим на начин на који су елабориране изговорне вежбе у којима се обрађује изговор француског самогласника [y] и на крају да ли аутори дају било каква артикулаторна објашњења и упутства за коректну продукцију овог самогласника која би могла да помогну у раду са говорницима српског језика.

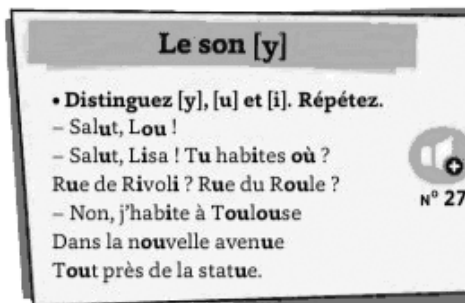
На самом почетку, значајно је истаћи да је у свим методама присутан исти принцип за који се залажу сви значајнији дидактичари који се баве фонетском корекцијом од деведесетих година 20. века па до данас као што су Селс-Мурсија (Celce-Murcia, 1996), Шампањ-Мизар и Бурдаж (Champagne-Muzar, Bourdages, 1998) и Лоре (Lauret, 2007), а који своје зачетке налази у радовима Пасија (Passy, 1922), Губерине (Guberina, 1965), Моник и Пјера Леона (Léon, Léon, 1964) и других: у корективном раду перипицирање увек треба ставити испред продукције.

Тако, рад на развоју фонетске компетенције у овим методама увек почиње вежбама у којима је тежиште најпре на вежбама дискриминације и идентификације, а затим и слушања и понављања одређених супрасегменталних (акцент, ритам, интонација) или сегменталних (гласови) карактеристика француског језика.

У свим методама које овде анализирамо примењен је овакав принцип рада, а приметимо и то да се најпре обрађују интонативни обрасци и прозодијске карактеристике француског језика као што је акценат који се реализује дужењем вокала у последњем слогу ритмичке групе (ритмичка група = синтагма), а који представља основу ритмичке организације француског исказа, а затим и француски гласови који могу представљати проблем ученицима.

Занимљиво је још истаћи да овакав редослед рада почива на методолошким оквирима за које су се залагали заговорници АВГС методе још шездесетих и седамдесетих година 20. века.

У методи за учење француског језика *Tendances A1*, рад на дискриминацији гласа [y] у односу на [u] и [i] своди се на једно вежбање на почетку књиге. Циљ вежбања је да ученик увиди разлику између три наведена гласа и да их затим коректно понови.

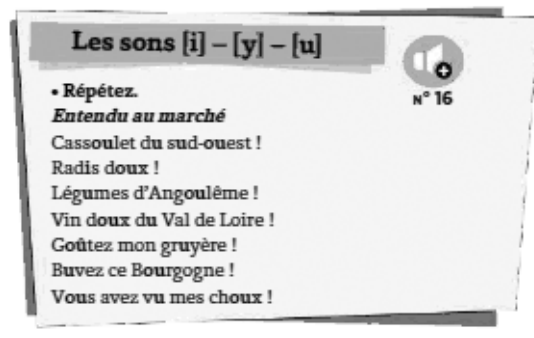

Слика 2. Пример вежбања из методе *Tendances A1* (Girardet et al., 2016: 26)

1 Поред метода које ћемо овде приказати, у изради рада консултовали смо и следеће методе француских издавача: *Le Nouveau Taxi 1, 2*; *Alter Ego A1, A2*; *Écho A1, A2*.

Све до краја методе, глас [y] појављује се у свега неколико реченица у склопу фонетских вежбања, па ученик није у прилици да овај глас више увежбава и подсвесно фиксира. Аутори не дају никакве информације о томе како се овај глас артикулише, ни у виду објашњења о положају појединих делова говорног апарата, нити у виду графичког приказа говорног апарата, на којем би се могло видети да се француски самогласник [y] одликује израженом лабијализацијом, затвореношћу и предњом артикулацијом. Поред тога, не дају ни упутства на шта би, ради коректне продукције овог гласа, морали да обрате пажњу ученици који припадају појединим језичким породицама, у нашем случају словенској језичкој групи.²

У другом делу ове методе, *Tendances A2*, гласови [y], [u] и [i] обрађују се поново само на почетку, у првој лекцији. Вежбање приказано на слици 3 подразумева слушање и понављање исказа у којима се истовремено појављују и глас [y] и глас [u] или глас [i] и глас [y].

Слика 3. Пример вежбања из методе *Tendances A2* (Girardet et al., 2016: 25)

Исти је случај и са радном свеском која је у склопу ове методе, па се рад на усвајању француског самогласника [y] своди на једно вежбање у којем је тежиште на идентификацији гласова [y], [u] и [i] и у којој се од ученика не захтева понављање исказа који се налазе у вежби.

На основу наведених примера, можемо закључити да приступ фонетској корекцији аутора метода *Tendances A1/A2* одговара општем начелу које влада у савременој дидактици страних језика: пре било каквог понављања исказа у којима се налази глас или гласови чији коректан изговор треба усвојити, ученици слушају и раде вежбе дискриминације и идентификације одређених гласова.

С друге стране, не постоје било какве напомене које би помогле ученику да увиди како се ови гласови артикулишту, а изузетно мали број вежбања посвећен је увежбавању француског самогласника [y]. Самим тим, уколико профе-

2 Аутори су до краја пажњу више посветили изговорним проблемима са којима се сусрећу ученици којима је матерњи језик шпански, немачки или енглески, па је тежиште на фонетским вежбама дискриминације и понављања сугласника [ʃ]/[ʒ], [k]/[g], [f]/[v] и [s]/[z].

Oral

 1. Sons [y], [u], [i]. Écoutez et cochez.
Au choix
 N° 6

	[y]	[u]	[i]
a. Jus de pamplemousse ou jus de kiwi ?			
b. Confiture d'abricot ou confiture de cerise ?			
c. Frites ou choucroute ?			
d. Riz ou couscous ?			
e. Saucisse ou poulet ?			
f. Légumes ou soupe ?			

Слика 4. Пример вежбања из радне свеске *Tendances A2, Cahier d'activités* (Girardet et al., 2016: 15)

сор детаљније не упути ученика у артикулаторне карактеристике овог француског самогласника и сâм не припреми додатне вежбе, велика је могућност да ученици неће усвојити коректан изговор овог гласа.

У методи *Nickel 1*, аутори рад на самогласнику [y] почињу тек у лекцији 5, и то тако што га уводе кроз вежбе дискриминације и идентификације заједно са самогласницима [u] и [i]. Тако, на страни 73 у првој вежби у којима су заступљени минимални парови (у овом случају два исказа који се разликују само по једном гласу), ученици треба да кажу да ли чују реченицу под а) или под б) и да ли чују глас [i] као у речи *ville*, глас [y] као у речи *rue* или глас [u] као у речи *tour*:

1. a) <i>Il est sûr.</i>	b) <i>Il est sourd.</i>
2. a) <i>Prenez cette roue.</i>	b) <i>Prenez cette rue.</i>
3. a) <i>Il dit tout.</i>	b) <i>Il dit « tu ».</i>
4. a) <i>C'est un lit.</i>	b) <i>C'est un loup.</i>
5. a) <i>Tu vas bien ?</i>	b) <i>Tout va bien ?</i>
6. a) <i>Ma rue est belle.</i>	b) <i>Marie est belle.</i>

У другој вежби, ученици треба поново да саслушају исте реченице, затим да разврстају речи у зависности од тога да ли чују [y], [u] или [i]. После тога се прелази на вежбе продукције у којима треба да их понове и да кажу која графика одговара сваком од три наведена гласа.

У трећем вежбању, које је поново вежба дискриминације и идентификације, од ученика се захтева да каже колико пута чује глас [y] у наредним реченицама:

1. *Muriel dit qu'elle arrive samedi à midi.*
2. *Arthur ! Où es-tu ?*
3. *Vous êtes sûrs que Julie est partie ?*
4. *Tu as dit « deux » ou « douze » ?*
5. *Il est sûr de réussir.* (Augé et al., 2014: 73)

Ни у овој методи, аутори не дају никаква објашњења о артикулацији самогласника [y], нити графичке приказе положаја делова говорног апарата током његове артикулације. Поред тога, не дају никаква специфична упутства ученицима који припадају појединим језичким породицама.

Када је у питању вежбања која прати ову методу, примећујемо исти принцип рада са тежиштем на вежбама дискриминације и идентификације гласа [y] у односу на гласове [u] и [i]. Као и у самој методи, продукцији гласа [y] посвећено је врло мало пажње, само једно вежбање, колико је места дато и увежбавању начина како се који од гласова [y], [u] и [i] пише.

[i]-[y]-[u]

1 Écoutez et soulignez le mot que vous entendez.

1. pour • pur • pire
2. nid • nu • nous
3. si • sur • sous
4. mou • mue • mie

5. sourd • sûr • cire
6. lu • lourd • lys
7. ri • rue • roue
8. dis • du • doux

2 Écoutez les phrases et classez les mots suivants selon qu'ils contiennent un des sons : [i], [y], [u].

autoroute • Toulouse • bouchée • ville • musée • Aquitaine • pharmacie •
sur • avenue • touristes • visitent • monuments • l'église • brasserie

[i]	[y]	[u]

3 Écoutez et dites si les phrases que vous entendez contiennent ou non le son [y].

	oui	non
1		
2		
3		
4		
5		
6		

4 Écoutez et répétez chaque phrase.

5 Écoutez et complétez la transcription.

1. M__riel d__t qu'elle arr__ve samed__ à m__d__.
2. Arth__r l__es-t__ ?
3. V__s êtes s__rs que J__les est part__ ?
4. T__as d__t « deux » ou « d__ze » ?
5. __l est s__r de ré__ss__r.

Слика 5. Пример вежбања из радне свеске *Nickel 1* (Augé et al., 2014: 73)

Као и у случају метода *Tendances A1/A2*, може се констатовати да је у елаборирању фонетских вежбања, испоштовано начело да вежбе дискриминације и идентификације гласа или гласова чији коректан изговор треба усвојити претходе вежбама понављања датих гласова, а у циљу њиховог правилног перципирања.

С друге стране, аутори се ничим не дотичу артикулације гласова [y], [u] и [i], а минималан број вежбања посвећен је продукцији самогласника [y], па је мало

вероватно да наши ученици могу да овладају коректним изговором самогласника [y] уколико професор не припреми и додатна артикулаторна појашњења и фонетска вежбања посвећена овом гласу.

Последња метода коју ћемо анализирати је *Édito A1*, у којој је самогласнику [y] посвећена већа пажња, па се, у лекцији 5, овај глас обрађује у односу на гласове са којима га говорници српског језика мешају приликом продукције: глас [i] и глас [u].

Аутори ове методе придржавају се начела да вежбе перципирања и правилног идентификовања гласова треба да претходе њиховој продукцији, па од ученика захтевају (слика 6) да пажљиво саслушају изговор гласова [y] и [i] у одређеним речима и да посматрају како су наведене речи написане. Затим се од њих тражи да саслушају исказе и најпре кажу у којој речи чују глас [y] односно [i], а потом да исте те исказе поново саслушају како би проверили своје одговоре, и на крају да наведене исказе и понове.

PHONÉTIQUE Les sons [i]/[y]

ÉCHAUFFEMENT

1 a Écoutez le son [i] et le son [y] et observez les mots.

a | dix b | mur

b Écoutez. Dans quels mots vous entendez le son [i]?

[i]	[y]
....

Dans quels mots vous entendez le son [y] ?

c Réécoutez pour vérifier vos réponses à l'activité 1b. Puis répétez les mots.

FONCTIONNEMENT

2 Complétez à l'aide de la transcription p. 205.

• Le son [i] peut s'écrire

Exemples : dix,,,,,

• Le son [y] peut s'écrire

Exemples : mur,,,,,

ENTRAÎNEMENT

3 Écoutez et répétez les phrases.

4 À vous ! Faites une liste de mots d'une syllabe et de deux syllabes qui contiennent le son [i] ou le son [y]. Ensuite, jouez avec votre voisin(e) : il/elle dit un mot d'une syllabe qui contient le son [i], vous répondez avec un autre mot d'une syllabe qui contient le son [i]. Et c'est votre tour.

Exemple : – prix
– dire ; nature
– voiture...

Слика 6. Пример вежбања из методе *Édito A1* (Alacaraz et al., 2016: 80)

Поред тога, значајно је истаћи да аутори настоје да обогате понекад монотоне фонетске вежбе у којима исказе понавља сваки ученик појединачно, па у вежби 4 предлажу интеракцију између ученика који треба да саставе спискове једносложних или двосложних речи у којима се јављају гласови [y] и [i], да затим један од њих изговори једносложну реч у којој се налази глас [i] или [y], а да ученик поред њега затим каже неку другу реч са истим гласом.

54 Page 80, Exercice 1b et c

a Rémi aime la musique. – b Il est six heures et demie, je pars du bureau. – c La lecture est une activité intéressante. – d Le matin, je jardine. – e Le soir, nous nous occupons des enfants.

55 Page 80, Exercice 3

a Il est dix heures moins dix, je bricole. – b Il est midi et demi, je fais la lessive. – c L'après-midi, je suis occupé. – d Il y a une réunion au bureau. – e Vite ! ma voiture !

Слика 7. Транскрипт вежбања из методе *Édito A1* (Alacaraz et al., 2016: 205)

Исти принцип рада констатујемо и на сликама 8 (вежбе) и 9 (транскрипт датих вежбања) на којима се може видети како је обраћен глас [y], овог пута у односу на глас [u]. За разлику од претходних вежбања, аутори овде пажњу више посвећују и графицима које у писаном језику одговарају наведеним гласовима.

Ни у овој методи нису дате никакве информације о начину артикулисања самогласника [y], [u] и [i] нити специфична упутства за рад са ученицима који припадају појединим језичким групама, у нашем случају словенској језичкој породици.

На крају ћемо напоменути да у методи *Édito A2*, аутори не дају никаква фонетска вежбања за корекцију изговора француског самогласника [y].

Изузимајући донекле методу *Édito A1*, заједнички недостатак свих метода које смо анализирали је што је увежбавању правилног изговора француског самогласника [y] посвећено изузетно мало места, једно, евентуално два вежбања, што свакако није довољно да коректним изговором овог гласа овладају ученици који га немају у фонолошком систему матерњег језика. Поред тога, ни у једној од метода које смо анализирали није објашњен нити визуелно приказан положај делова говорног апарата приликом артикулације француских гласова [y], [u] и [i], што би могло да буде од значајне помоћи ученицима, нити су изнети предлози у вези са начином рада са ученицима који глас [y] погрешно продукују као [u] или као [i].

Такође, свим анализираним методама заједничко је и да њихови аутори не дају никаква појашњења нити упутства на шта би, ради правилног изговора овог гласа, наставници морали да обрате пажњу у раду са говорницима српског језика.

PHONÉTIQUE Les sons [y]/[u]

Cahier
unité 5
d'activités

ÉCHAUFFEMENT

1 a Écoutez le son [y] et le son [u] et observez les mots.

a | sur

b | sous

b Écoutez. Dans quelles paires les mots sont identiques ? Dans quelles paires les mots sont différents ?

59

60

c Écoutez. Vous entendez le son [y] dans quels mots ? Vous entendez le son [u] dans quels mots ?

61

[y]	[u]
.....

d Réécoutez pour vérifier vos réponses à l'activité 1c. Puis répétez les mots.

61

FONCTIONNEMENT

2 a Complétez à l'aide de la transcription p. 206.

Le son [u] peut s'écrire

Exemples : *sous*,,

Rappel : le son [y] peut s'écrire

b Trouvez d'autres exemples de mots qui contiennent le son [y] et de mots qui contiennent le son [u].

ENTRAÎNEMENT

3 Dictée ! Écoutez et écrivez. Puis lisez la transcription p. 206 pour vérifier.

62

4 À vous ! Écrivez deux phrases avec au moins deux mots qui contiennent le son [y] et deux mots qui contiennent le son [u]. Ensuite, lisez ces deux phrases à votre voisin(e). Votre voisin(e) écrit ces deux phrases et vous vérifiez.

Слика 8. Пример вежбања из методе *Édito A1* (Alacaraz et al., 2016: 86)

60 Page 86, Exercice 1b

a tu/tout – b nous/nous – c vous/vu – d rue/roue – e du/doux – f jus/jus

61 Page 86, Exercice 1c et d

a Je visite un musée. – b On se retrouve à quelle heure ? – c On pourrait se voir. – d Prends un pull !

62 Page 86, Exercice 3

a Allô Matthieu ? Salut ! – b Coucou Paul ! – c Marylou et toi, vous voulez venir au restau avec nous ce soir ? – d Pourquoi pas ? Et après, nous pouvons aller au cinéma. – e Ok, je peux consulter le programme si tu veux. À plus tard ! – f À tout à l'heure.

Слика 9. Транскрипт вежбања из методе *Édito A1* (Alacaraz et al., 2016: 206)

4. Предлози специфичних корективних стратегија у раду са србофоним субјектима

Како се констатације какве смо управо изнели у закључном делу анализе француских метода за учење француског могу изнети и у вези са већином актуелних метода за учење француског језика, настојаћемо да изнесемо сугестије,

предложимо смернице и изнесемо конкретне примере специфичних корективних стратегија које се могу применити у раду са србофоним субјектима на почетним нивоима учења француског језика, а у вези са изговором самогласника [y].

Наставник би ученицима требало да објасни на који начин се овај глас артикулише, да им, прибегавајући артикулаторним схемама (слика 1) укаже, с једне стране, на положај појединих делова говорног апарата током артикулације француског самогласника [y], а с друге, током артикулације гласова [u] и [i] са којима га наши ученици приликом продукције мешају.

Будући да вежбе које за циљ имају правилно перципирање одређених проблематичних гласова треба да претходе вежбама продукције, нагласили бисмо и овде да корективни рад треба почети вежбама дискриминације и идентификације. Овај тип вежбања може бити у виду минималних парова, то јест речи које се разликују само по једном гласу, на пример, у случају гласова [y], [u] и [i]: *pur / pour / pire; rue / roue / ri; mie / moue / mie*.

У вези са овим видом вежбања, Лоре (Lauret, 2007: 104) примећује да професор треба да састави вежбе са минималним паровима, водећи притом рачуна да се гласови који се обрађују најпре нађу у наглашеном (последњем) слогу ритмичке групе³, затим у првом слогу и на крају у средини ритмичке групе. Дакле, у случају минималних парова са самогласницима [y], [u] и [i], а имајући у виду наведене сугестије, могли бисмо предложити следећи пример вежби дискриминације:

Il u te	–	Il ou te	–	Il i tte
U tez-vous	–	O utez-vous	–	I ttez-vous
Vous u tez	–	Vous ou tez	–	Vous i ttez

У случају наших ученика/студената, при избору речи које се јављају у минималним паровима, требало би водити рачуна и о томе у каквом се гласовном окружењу налази самогласник [y].

Као Канеман-Пугач и Педоја-Гембретјер (Kaneman-Pougatch, Pedoya-Guimbretière, 2003: 7), повољно гласовно окружење Лоре назива *олакшавајућим контекстима* (Lauret, 2007: 109–114), а за ученике који француски самогласник [y] продукују као [u] препоручује да овај глас буде окружен сугласницима [s], [z], [t], [d], [n], па наводи примере: *su [sy], tu [ty], du [dy], nu [ny], suce [sys], Suze [sy:z], tune [tyn], dune [dyn]* (Lauret, 2007: 113).

Француски дидактичари Лоре (Lauret, 2007: 105) и Лебел (Lebel in Lauret, 2007: 113–114) препоручују и да се у овакавим вежбама прибегава *логатомима*, то јест, једносложним или двосложним сегментима без значења како би се ученици сконцентрисали искључиво на карактеристике гласова чијим изговором треба да овладају, а не на значење речи које понављају.

Лебел (Lebel in Lauret, 2007: 113) тако у раду са ученицима који [y] продукују као [u] предлаже употребу логатома у којима је самогласник [y] у олак-

3 Искази се у француском језику ритмички организују у ритмичке групе које заправо одговарају подели на синтагме. Акцент се налази на последњем слогу ритмичке групе и реализује се дужењем самогласника, прим. аут.

шавајућем контексту окружен гласовима [s, t, z], али и [ʃ, ʒ], како у вежбама дискриминације и идентификације тако и у фази продукције:

[ys]	[ʃy]	[sys]
[yt]	[ty]	[syt]
[yz]	[zy]	[syz]
[tys]	[ʃys]	[zys]
[tyt]	[ʃyt]	[zyt]

Лебел (Lebel, 1991: 145) затим препоручује и да се глас [y] нађе на крају реченице са узлазном интонацијом и по могућству у отвореном слогу, као на пример у реченицама *Où vas-tu ?* или *Que fais-tu ?*.

Овде је приметан утицај Ремона Ренара, представника вербо-тоналне методе фонетске корекције у Француској, који је седамдесетих година 20. века препоручивао оптимализацију окружења путем интонације, то јест прибегавање интонацији у олакшавању правилне перцепције одређених гласова. У раду са ученицима који [y] изговарају као [u] препоручивао је да се глас [y] нађе на крају узлазне интонације као у реченици *C'est votre voiture ?* (Renard, 1977: 75). Таква интонација истиче, наиме, артикулаторну напетост и високе фреквенције овог самогласника које ученици не перципирају.

У раду са студентима француског језика, уверили смо се да је ово једна од најделотворнијих стратегија у корекцији погрешне продукције самогласника [y]. Наиме, студенти који имају потешкоћа у правилној продукцији овог самогласника, изјавну реченицу *Tu vas.* углавном изговоре као [tuva]. Међутим, одмах затим, када им се пусти снимак упитног исказа *Où vas-tu ?*, студенти, углавном, коректно изговоре исказ као [uvatu]. У таквим ситуацијама, требало би од студената тражити да одмах иза реченице *Où vas-tu ?* изговоре такође упитни исказ *Tu vas où ?* или *Que fais-tu ?* → *Tu fais quoi ?* или *Où es-tu ?* → *Tu es où ?* како би се искористио повољни изговорни контекст и фиксирала коректна изговорна навика.

Као врло честе вежбе у фази продукције, то јест понављања, бројни аутори препоручују минималне парове. Оне могу бити истог типа као вежбе са минималним паровима у фази дискриминације о којима смо већ говорили, где се проблематични гласови јављају углавном у изолованим речима, али могу бити и у виду контраста унутар исте реченице: *C'est dessous ou dessus ?*; *Tu es sûr que tu es sourd ?*, или у виду контраста између две различите реченице: *C'est tout vu ! / C'est tout vous !*; *C'est un début / C'est un des bouts* (Lauret, 2007: 107).

Као могуће корективне стратегије, Лебел (Lebel, 1991: 146) још препоручује да се прибегне вежбама убрзавања темпа говора и постепеног нијансирања, то јест, постепеног преласка у изговору са гласа [u] ка гласу [i] како би се ученику скренула пажња да за артикулацију гласа [y] треба заоблити уста, али и померити језик напред као приликом артикулације [i]. Поред тога, требало би радити и на визуелној сензибилизацији ученика на артикулационе карактеристике гласа [y] путем приказивања артикулаторних схема (слика 1) и описа његове артикулације.

Овде бисмо посебно скренули пажњу на оно што би требало избегавати у вежбама на самом почетку фазе понављања у раду са србофоним субјектима. Наиме, током практичног рада са нашим студентима који француски самогласник [y] продукују као [u] констатовали смо да им посебну тешкоћу у изговору представљају једосложне речи где ликвиде [R] и [l] претходе гласу [y], као на пример у исказима:

*Il a un **rhume** et il fume. - Avec un **rhume**, il ne fume **plus**. - Si, il fume de **plus** en **plus**!* (Charliac et al., 2003: 47).

Приликом изговора речи **rhume**, **plus** и **fume**, наиме, студенти који имају проблема са изговором гласа [y] изговарају га без изузетка као [u], док смо код оних који постепено овладавају коректном артикулацијом самогласника [y] приметили да наведени самогласник правилно продукују у речи **fume**, али га такође изговоре као [u] у речима **rhume** и **plus**.

Закључак да би у почетку фазе продукције приликом одабира примера за понављање требало избегавати речи у којима ликвиде [R] и [l] претходе гласу [y] засновали смо на овој опсервацији, али и на оном што смо уочили после упутства да студент наведене исказе изговори без наведених ликвида, дакле: *Il a un **..ume** et il fume. - Avec un **..ume**, il ne fume **p.us**. - Si, il fume de **p.us** en **p.us**!* Наиме, у наведеним исказима у којима су ликвиде изостављене, већина њих успела би коректно да продукује глас [y]. Даљим вежбањем, а после два-три понављања исказа без ликвида, студенти би на крају успешно и коректно изговорили самогласник [y] у исказима у њиховом почетном виду, са лквидама [R] и [l].

У случају да се глас [y] погрешно продукује као [u], посебну пажњу би требало посветити описивању сегмента који недостаје како би се глас [y] коректно продуковао, то јест, померању језика напред толико да врх језика додирује секутиће доње вилице.

Из досадашње праксе увидели смо да оваква објашњења могу да доведу до забуне и блокаде услед покушавања да се споји заобљеност усана и постављање језика у предњи део уста, па се као веома делотворно упутство показао сликовитији опис Ежена Гуриоа (Gourio, 1921: 145), с почетка 20. века, према којем усне треба истурити као приликом звиждука и затим зазвиздати. Ученику, дакле, треба сугерисати да зазвизди и обрати пажњу на положај језика приликом звиждука који је, заправо, истоветан као приликом артикулације француског самогласника [y].

Као још једну од могућих корективних техника у раду са србофоним субјектима који имају проблема са продукцијом француског самогласника [y], скренули бисмо пажњу и на поступак који предлаже Снежана Гудурић. Наиме, наша ауторка (Гудурић, 2009: 69–70) констатује да, будући да се карактерише предњом артикулацијом, француски глас [y] изазива палатализацију сугласника коју му претходи, па препоручује да се покуша са умекшаним изговором су-

гласника који претходи гласу [y], као у паровима: *tout – tu; doux – du; coup – cul; goût – Gustave* у којима су гласови [t, d, k, g] у првим речима веларизовани (услед гласа [u] који долази иза њих, а који се твори на тврдом непцу), а у другим палатализовани.

Лебел (Lebel, 1991: 147) у раду са ученицима који самогласник [y] продукују као [i] предлаже да се у логотомима глас [y] нађе у олакшавајућем контексту са гласовима [b, m, v], али и [ʃ, ʒ].

Затим, као повољан интонативни контекст препоручује да се глас [y] јави на крају силазне интонативне кривуље (Lebel, 1991: 147) у чему се поново, очигледно, инспирише Ренаром (Renard, 1977: 75) који је као пример наводио изјавни исказ „*Oui, c’est ma voiture.*“, где се [y] налази на крају силазне интонације која поспешује опуштenu артикулацију и у први план истиче ниже фреквенције овог гласа.

Лебел (Lebel, 1991: 146), потом, препоручује вежбе постепеног нијансирања, али овде постепеног преласка у изговору са гласа [i] ка гласу [u] (како би се ученику скренула пажња на усне које су изузетно заобљене приликом артикулације гласа [y]), затим вежбе успоравања темпа говора и изговарања кроз шапат слога у којем се налази глас [y].

Ученике/студенте који глас [y] погрешно продукују као [i] треба упутити у артикулационе карактеристике гласа [y] путем приказивања артикулаторних схема (слика 1), а посебну пажњу би требало посветити чињеници да су усне током артикулације француског самогласника [i] изузетно развучене, те да је за коректну продукцију гласа [y] неопходно веома заоблити и истурити усне.

Лебел (Lebel, 1991: 148) овде предлаже тип вежбања којем смо често прибегавали у пракси и који се у раду са нашим студентима показао врло ефикасним. Наиме, студенту треба рећи да најпре полако, а затим све брже и брже усне покреће из развученог положаја који одговара гласу [i] у изузетно заобљени и истурени положај у којем усне треба дуже да задржи, а који је карактеристичан за изговор француског гласа [y] док предавач одговарајућим покретима лица и усана треба да представља модел. Као наставак овог вида вежби, предложили бисмо понављање исказа у којима се јављају оба гласа, и то најпре са два гласа [i] на почетку и једним [y] на крају, а затим са једним гласом [i] на почетку и два гласа [y] на крају, као на пример: *je n’y vis plus; je n’y ris plus; je n’y trie plus; / je n’y sue plus; je n’y tue plus; je n’y crus plus.*

Као закључак нашем раду, напоменули бисмо да кључну улогу у фонетском корективном раду имају професори и њихов правилан одабир најподеснијег начина рада и најрелевантнијих типова вежбања.

Они би требало да током фазе корекције обратe посебну пажњу на то каква се одступања јављају у изговору код ученика/студената, те да затим примене корективне технике о којима смо говорили, елаборирајући притом посебне „персонализоване“ вежбе за оне који глас [y] продукују као [u], односно као [i] или адаптирајући и допуњујући вежбања у уџбеницима које користе у настави.

Литература

- Гудурић, С. (1997). *Артикулациона база и учење језика. Контрастивна студија на примерима вокалских система француског и српског језика* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултету Универзитета у Новом Саду.
- [Gudurić, S. (1997). *Artikulaciona baza i učenje jezika. Kontrastivna studija na primerima vokalskih sistema francuskog i srpskog jezika* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
- Гудурић, С. (2004). *О природи гласова*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Gudurić, S. (2004). *O prirodi glasova*. Beograd: Zavod za udžbenike]
- Гудурић, С. (2009). *Основи фонетике с фонологијом француског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Gudurić, S. (2009). *Osnovi fonetike s fonologijom francuskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike]
- Gudurić, S. (2009). La base articuloire et le crible phonologique. Le cas de sujets serbophones. *Filološki pregled*, 36(2), 275–283.
- Šotra, T. (2006). *Kako progovoriti na stranom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Celce-Murcia, M. (1996). *Teaching pronunciation: a reference for teachers of English to speakers of other languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Champagne-Muzar, C., Bourdages, J. (1998). *Le point sur la phonétique*. Paris: CLE international.
- Charliac, L. et al. (2003). *Phonétique progressive du français avec 400 exercices (niveau débutant)*. Paris: CLE International.
- Gourio, E. (1921). *The Direct Method of teaching French*. Boston/New York/Chicago/San Francisco: Houghton Mifflin Company.
- Guberina, P. (1965). La méthode audio-visuelle structuro-globale. *Revue de phonétique appliquée*, 1, 35–64.
- Kaneman-Pougatch M., Pedoya-Gumbretière E. (2003). *Plaisir des sons*. Paris: Didier.
- Lauret, B. (2007). *Enseigner la prononciation du français: questions et outils*. Paris: Hachette.
- Léon, M. (2003). *Exercices systématiques de prononciation française*. Paris: Hachette.
- Léon, P., Léon, M. (1964). *Introduction à la phonétique corrective*. Paris: Hachette.
- Léon, P. (1998). *Phonétisme et prononciation du français*. Paris: Nathan.
- Lebel, J.-G. (1991). *Fiches correctives des sons du français*. Québec: Université Laval.
- Lhote, É. (1995). *Enseigner l'oral en interaction*. Paris: Hachette.
- Passy, P. (1922). *Petite phonétique comparée des principales langues européennes* (3e Édition). Leipzig/ Berlin: B. G. Teubner.
- Renard, R. (1977). *Introduction à la méthode verbo-tonale de correction phonétique*. Paris: Didier.
- Troubetzkoy, N. (1949). *Principes de phonologie*. Paris: Klincksieck.

Методе за учење француског језика

- Alacaraz, M. et al. (2016). *Édito A1*. Paris: Didier.
- Alacaraz, M. et al. (2016). *Édito A2*, Paris: Didier.
- Augé, H. et al. (2014). *Nickel 1*. Paris: CLE International.
- Augé, H. et al. (2014). *Nickel 1, Cahier d'activités*. Paris: CLE International.
- Berthet, A. et al. (2012). *Alter Ego A1*. Paris: Hachette.
- Berthet, A. et al. (2012). *Alter Ego A2*. Paris: Hachette.
- Capelle, G., Menand, R. (2008). *Le nouveau Taxi 1*. Paris: Hachette
- Girardet, J. et al. (2016). *Tendances A1*. Paris: CLE International.
- Girardet, J. et al. (2016). *Tendances A2*. Paris: CLE International.
- Girardet, J. et al. (2016). *Tendances A2, Cahier d'activités*. Paris: CLE International.
- Girardet, J., Pécheur, J. (2013). *Écho A1*. Paris: CLE International.
- Girardet, J., Pécheur, J. (2013). *Écho A2*. Paris: CLE International.
- Menand, R. (2009). *Le Nouveau Taxi 2*. Paris: Hachette.

Branko M. Rakić

Résumé

LES EXERCICES DE PRONONCIATION DE LA VOYELLE FRANÇAISE [Y] DANS LES MÉTHODES DE FRANÇAIS CONTEMPORAINES JUSQU'AU NIVEAU A2: POSSIBILITÉS D'APPLICATION DANS LE TRAVAIL CORRECTIF AVEC LES SUJETS SERBOPHONES

Dans l'introduction de cet article, nous avons abordé la question des caractéristiques articulatoires de la voyelle française [y]. Puis, nous avons fait un bref rappel de plusieurs recherches menées par des auteurs serbes et de leurs conclusions respectives sur la perception et la production de cette voyelle par les serbophones. Après cette introduction phonétique, nous avons analysé trois méthodes de français contemporaines (jusqu'au niveau A2) afin d'y comparer: 1) l'importance accordée par leurs auteurs respectifs aux exercices de prononciation et de correction de la voyelle française [y], dont la production pose beaucoup de problèmes aux sujets serbophones; 2) les types d'exercices élaborés pour la correction phonétique de cette voyelle en vue de sa production optimale et 3) si leurs auteurs respectifs donnent des explications sur l'articulation de cette voyelle, ainsi que des conseils articulatoires et des exercices spécifiques à l'usage des apprenants slaves. En nous appuyant sur les conclusions de cette analyse, nous avons formulé des propositions d'exercices spécifiques destinés aux apprenants serbophones et à la correction de leur prononciation de la voyelle [y]. Ces exercices spécifiques, nous les avons élaborés selon les principes

de la phonodidactique d'aujourd'hui, mais aussi à partir de notre expérience dans l'enseignement de la phonétique du français et dans le travail correctif avec les étudiants serbes.

Mots-clés:

voyelle française [y], perception des sons, production des sons, techniques spécifiques de correction articuloire

Summary**THE FRENCH VOWEL [y] PRONUNCIATION EXERCISES IN CONTEMPORARY FRENCH LEARNING METHODS UP TO A2 LEVEL: POSSIBILITIES OF APPLICATION IN CORRECTIVE WORK WITH SERBIAN-SPEAKING SUBJECTS**

In this paper, we first discuss the French vowel [y] and its pronunciation characteristics from the perspective of articulatory phonetics. We then briefly review the research and conclusions reached by Serbian authors on how Serbian-speaking subjects perceive or produce the French vowel [y]. After this phonetic introduction, we analyze three modern French methods for learning French up to the A2 level, primarily in order to compare how much space the authors devote to exercises for correcting the pronunciation of the French vowel [y]. The production of this vowel is a significant issue for Serbian speakers. We then analyze the types of exercises that focus on the correction of the French [y]. Finally, we examine whether the authors give explanations about its articulation, as well as specific instructions and exercises for its correct production intended for speakers of Slavic languages, including Serbian. In the final part of this paper, we suggest some novel exercises aimed at correcting the wrong pronunciation of the French vowel [y], which could be used with Serbian-speaking students. These were designed following modern principles of phonodidactics of French and are based on our own experience in teaching French phonetics to Serbian students.

Key words:

French vowel [y], sound perception, sound production, corrective techniques

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.10>

821.133.1.09-31 Чолић В.

37.091.33::811.133.1

« Auteurs FLE » pour les apprenants (serbes) de FLE : Velibor Čolić

Jelena B. Brajović*

Université de Belgrade, Faculté de Philologie, Département d'études romanes

Mots-clés:

littérature francophone
« auteur FLE »
Velibor Čolić
apprenants serbes

Résumé

La didactique du FLE (Français Langue Etrangère) manifeste de l'intérêt pour la littérature francophone depuis une vingtaine d'années et de plus en plus pour une certaine catégorie d'auteurs francophones qui ont choisi d'écrire en français, langue, pour eux, étrangère. Parmi ces auteurs se trouve aussi Velibor Čolić. Notre recherche qualitative et quantitative part de l'hypothèse que les textes de ces auteurs dits « FLE », et tout particulièrement ceux de Velibor Čolić, représenteraient un choix stratégique pour motiver et engager les apprenants du français. Elle a pour premier objectif d'analyser les résultats d'un questionnaire élaboré par les futurs enseignants de français en formation initiale à la Faculté de Philologie de Belgrade. Ces résultats devront révéler le niveau d'intérêt des étudiants pour la littérature, ainsi que leurs représentations du rôle de la littérature francophone en classe de langue. Le deuxième objectif visé consistera à proposer des pistes pour l'exploitation de ces textes littéraires, dans une perspective (inter)culturelle, (socio)linguistique et interdisciplinaire, dans l'ordre qui conviendrait aux apprenants serbes. Les extraits de trois romans de Velibor Čolić nous serviront de supports pour dresser l'inventaire des bénéfices des « auteurs FLE » pour la classe de FLE et nous permettront de montrer que les textes de ces auteurs pourraient non seulement inciter les apprenants à lire davantage mais aussi à écrire ou parler en français tout en menant une démarche réflexive sur leur apprentissage de la langue. (примљено: 5. маја 2021; прихваћено: 14. јуна 2021)

1. Introduction

Dans cet article, nous nous mettons du côté de chercheurs qui « adopteraient volontiers l'étiquette de 'littérature francophone' au singulier pour chapeauter l'ensemble des productions littéraires en français, tant celles de France qu'hors de France » (Defays et al., 2014 : 76). Parmi les auteurs francophones, il y a des écrivains bi ou plurilingues ayant choisi une langue autre que première, à savoir le français, comme moyen d'expression, au moins à une étape de leur existence. La spécificité de ces écrivains francophones réside dans le fait qu'ils sont « venus certes parfois d'un autre pays, mais surtout venus d'une autre langue, des auteurs qui ont dû renoncer momentanément ou définitivement à leur langue première [...] pour adopter le français » (Defays et al., 2014 : 78). Voici une liste non-exhaustive des écrivains célèbres dits auteurs « FLE » ou « venus d'ailleurs » : Les Roumains Tristan Tzara, Eugène Ionesco, Emil Cioran, Panaït Istrati ; les Russes Henri Troyat, Nathalie Sarraute et Andreï Makine ; l'Irlandais Samuel Beckett ; le Malien Amadou Hampaté Bâ ; la Canadienne anglophone Nancy Huston ; la Bulgare Julia Kristeva ; la Hongroise Agota Kristof ; le Grec Vassilis Alexakis ; le Tchèque Milan Kundera. Comme certains de « leurs textes éclairent les principales difficultés linguistiques, psychologiques, identitaires, culturelles qu'ils rencontrent [en s'exprimant en français] et que peuvent rencontrer aussi les apprenants de FLE » (Defays et al., 2014 : 82), la familiarité de l'expérience encourage et facilite la compréhension des témoignages des « auteurs FLE » dont la lecture en classe de FLE pourrait également avoir « un effet désinhibiteur » (Berthelot, 2011 : 52), « mener l'apprenant à une conscientisation similaire, à une introspection sur le rapport aux langues (maternelle, acquise, en cours d'acquisition) » (Brajović, 2017 : 690), mais aussi à une réflexion sur l'image de soi et de l'autre. En lisant les récits de ces écrivains, traitant de leur apprentissage du français, « l'apprenant de FLE peut ainsi lire ce qui est en quelque sorte une mise en abyme de sa propre situation » (Berthelot, 2011 : 53). Deux approches de la littérature francophone, et par conséquent des « auteurs FLE », semblent donc privilégiées (Berthelot, 2011) : l'approche culturelle et/ou interculturelle et celle qui met l'accent sur la lecture, l'écriture et la langue (la réflexion sur les langues, les variations linguistiques au sein de la francophonie, le plurilinguisme, le rapport des écrivains à la langue française et leurs représentations relatives aux langues).

Malgré de nombreuses études sur l'utilisation de la littérature en classe de FLE et de leurs échos dans certains manuels contemporains, nous constatons toujours un désintérêt croissant pour la littérature chez les étudiants en quatrième année d'études françaises à la Faculté de Philologie à Belgrade. Dans ce contexte, nous leur avons proposé un questionnaire sur leurs représentations et savoirs vis-à-vis de la littérature et les « auteurs FLE ». Ce questionnaire nous permet d'identifier dans une certaine mesure leur profil lectoral ainsi que celui d'apprenant de FLE et de futur enseignant de langue. Cette identification est nécessaire pour pouvoir adapter des contenus de cours de FLE à ces profils, pour pouvoir motiver les apprenants aussi. Nous partons de l'hypothèse selon laquelle des textes littéraires contemporains

et autobiographiques des auteurs FLE représenteraient un choix stratégique pour motiver et engager les apprenants du français. Plus précisément, nous nous intéresserons à Velibor Čolić, un auteur FLE, afin d'explicitier les raisons qui nous poussent à introduire ses textes littéraires, ainsi que certains textes d'autres auteurs FLE, en classe de FLE le plus tôt possible. Ne nous attardant pas sur sa nationalité d'origine, expliquée, avec l'humour, dans l'incipit de *Jésus et Tito*, et mettant en avant sa langue maternelle, à savoir le serbo-croate, qu'il a abandonné pour adopter le français, nous allons nous focaliser sur ses textes vus dans les deux approches mentionnées précédemment, c'est-à-dire sur les exploitations possibles des extraits de ses trois romans écrits en français, pour les apprenants serbes de FLE.

Velibor Čolić, né en 1964 en Bosnie, s'est exilé, en 1992, en France, sans connaître le français. Auteur de plusieurs ouvrages en serbo-croate, traduits en français, depuis 2008 il écrit directement en français et publie six romans : *Archanges (roman a capella)* (Gaïa, 2008), *Jésus et Tito (roman inventaire)* (Gaïa, 2010), *Sarajevo omnibus* (Gallimard, 2012), *Ederlezi* (Gallimard, 2014), *Manuel d'exil : Comment réussir son exil en trente-cinq leçons : roman* (Gallimard, 2016), *Le livre des départs : roman* (Gallimard, 2020). Dans les régions francophones dans l'Europe de l'Est, que Velibor Čolić désigne comme sa région natale, le français n'est ni langue officielle, ni langue nationale, il est enseigné comme langue étrangère car il y joue un rôle important pour des raisons culturelles, historiques et politiques. Il y est appris parfois simplement par « amour » pour la langue française. Ce sont justement ces dimensions-là qu'on peut mettre en lumière, dans les textes de Velibor Čolić, en proposant, didactisés, les extraits de ses romans aux apprenants serbes de FLE. Pour une exploitation optimale et « un véritable apprentissage de la lecture » (Cicurel, 1991 : 130), il serait bien de proposer une lecture intégrale en autonomie, ce qui est envisageable, selon le volume complémentaire du *Cadre*, à partir du niveau B1 (CECR, 2018 : 68).

2. Methodologie

L'objectif de notre recherche est de trouver des éléments de réponses aux deux questions : (a) dans quelle mesure des étudiants connaissent et s'intéressent à la littérature et les auteurs « FLE » ? et (b) comment adapter la didactisation des textes littéraires de Velibor Čolić à des apprenants serbes afin de les motiver à lire et écrire davantage et de faciliter les acquisitions langagières par une approche (inter) culturelle, (socio)linguistique et interdisciplinaire ? Pour cela nous avons utilisé deux types de corpus : un questionnaire de 9 questions (v. Annexe), qualitatif, c'est-à-dire comportant des questions ouvertes, et des extraits de trois romans de Velibor Čolić.

Le questionnaire sur des représentations et savoirs concernant la littérature francophone est donné à deux groupes d'étudiants en quatrième année d'études françaises à la Faculté de Philologie à Belgrade – une première fois en février 2019 aux étudiants en second semestre, puis en octobre 2019 au début de la nouvelle année académique. Le premier groupe (24 étudiants) venait de suivre, au premier

semestre, le parcours « Littérature francophone 1¹ », le deuxième (29 étudiants) n'avait pas ces prérequis. L'enquête est anonyme, ce qui doit permettre aux étudiants de ne pas avoir peur du ridicule dans le cas où ils ne seraient pas capables de répondre à certaines questions, et n'exige pas l'emploi du français, pour leur faciliter la tâche.

Trois romans nous semblent particulièrement intéressants pour la classe de FLE en Serbie : *Jésus et Tito*, *Manuel d'exil* et *Archanges*. Dans le premier roman de Velibor Čolić en français, *Archanges*, quatre voix/archanges (une victime et trois bourreaux) témoignent de l'horreur, des folies de la guerre. *Jésus et Tito* est un *bildungsroman*, dit son auteur qui y raconte son enfance et adolescence entre 1970 et 1985, « à la croisée d'*Amarcord* de Fellini et de *Je me souviens* de Georges Perec », comme souligné sur la quatrième de couverture du livre. Dans le *Manuel d'exil* Čolić expose ses stratégies de survie dans une deuxième vie, de 1992 jusqu'à la fin de 1999.

3. Resultats et discussion

Quasiment tous les 24 étudiants du premier groupe, à l'exception d'un seul étudiant (4,2 %), sont capables de définir la littérature francophone (question 1) – ils savent qu'il s'agit de la littérature en français, en dehors des frontières de la France (83,3 %) ou « n'importe où » (12,5 %). Par contre, trois quarts d'entre eux disent n'avoir lu aucun auteur francophone (question 2) et la majorité ne peut en citer un seul nom (66,7 %). Parmi une quinzaine de noms ou titres cités, il n'y a que Makine qui appartient aux écrivains dit « FLE », mais l'étudiant qui l'a mentionné dit aussi qu'il ne connaît pas les auteurs abandonnant leur langue maternelle pour adopter le français (question 3). En fait, presque personne ne connaît ces écrivains – on s'attendait à retrouver Negovan Rajić (étant donné qu'il est au programme de la « Littérature francophone 1 ») mais il n'y avait qu'une réponse correcte (4,2 %) – Casanova et quatre réponses qui suggèrent que nos étudiants ne connaissent pas suffisamment la littérature serbe non plus, car, pour eux, Danilo Kiš et David Albahari sont des écrivains d'expression française. D'après l'enquête, quatre étudiants connaissent Velibor Čolić (question 4), de nom, sans le classer dans la catégorie d'écrivains ayant choisi d'écrire en français.

Au début de l'année universitaire, le deuxième groupe définit aussi la littérature francophone de manière satisfaisante – 48,3 % des étudiants savent que la littérature francophone désigne les œuvres littéraires en français hors de France, 41,4 % ne précisent pas le territoire de production littéraire, tandis que 10,3 % des étudiants ne répondent pas à cette question. Dans ce groupe 79,3 % des étudiants disent n'avoir lu aucun auteur francophone et ils citent presque les mêmes noms et œuvres littéraires francophones que les étudiants du premier groupe (question 2). Le groupe ne connaît pas Velibor Čolić (question 4), à l'exception d'un seul étudiant

1 Voici une courte description de ce parcours : définition du terme « francophonie », aperçu historique, perspectives, évolution de la langue française à travers les siècles, géographie de la langue française, histoire de la littérature québécoise (Emile Nelligan, Gabrielle Roy, Anne Hébert, Marie-Claire Blais, Michel Tremblay, Negovan Rajić).

qui, pourtant, n'a pas lu ses oeuvres, mais 13,8 % des étudiants – donc plus que dans le premier groupe – connaissent d'autres écrivains qui ont abandonné leur langue maternelle pour adopter le français comme langue de création (question 3) : Ionesco, Beckett, Kundera et Oscar Wilde (et sa pièce *Salomé*).

La moitié des étudiants du premier groupe et un tiers du deuxième, toujours un peu plus motivé par le questionnaire, n'ont aucune idée de l'intérêt que peut présenter la littérature des auteurs dits « FLE » pour la classe de FLE (question 5). Parmi les réponses données par les deux groupes, on trouve une réflexion sur une possible exploitation dans la perspective (inter)culturelle, mais surtout sur le rôle motivant des auteurs FLE : « les apprenants voient comment le français a aidé ces auteurs dans leurs carrières », « ces auteurs et les apprenants partagent le français comme langue étrangère », « un auteur dont la langue maternelle n'est pas le français a les mêmes sentiments que nous, les étudiants », « c'est utile pour nous, futurs professeurs, on peut s'en inspirer », « cette littérature peut inspirer les apprenants à apprendre une langue étrangère, ils voient que c'est possible d'écrire en français », « leur écriture est souvent plus simple que celle des auteurs français, donc c'est plus facile à comprendre », etc.

D'après les réponses à la question 6, la démarche interculturelle semble la plus intéressante aux étudiants du premier groupe (58,3 %), l'approche interdisciplinaire à ceux du deuxième (65,5 %) ; si l'on considère tous les étudiants interrogés, c'est le travail interdisciplinaire (52,8 %) qui serait majoritairement mis en place avec les textes des auteurs FLE, donc une approche de plus en plus portée par les programmes scolaires serbes.

Les résultats du questionnaire suggèrent aussi un profil plutôt homogène d'étudiants en ce qui concerne les goûts (question 7) et/ou les connaissances littéraires (question 8). Presque tous les 53 étudiants interrogés aiment les textes autobiographiques (94,3 %) et pleins d'humour (96,2 %). Citons quelques réponses représentatives : on aime les textes autobiographiques parce que « c'est réaliste, c'est proche du lecteur », « ça nous donne l'impression d'être dans l'histoire », « on peut voir les écrivains comme des hommes ordinaires, avec des vices et des faiblesses, et pas comme des génies et des personnes célèbres », « le facteur psychologique est souligné », « on s'identifie parfois avec les sentiments et les paroles de l'auteur, c'est intéressant », « on se compare avec l'auteur et sa vie », « on comprend mieux cet écrivain » ; on aime les textes pleins d'humour parce que « c'est plus facile à lire et amusant », « ils suppriment la formalité », « l'auteur nous donne peut-être un message plus profond », « la littérature sert parfois à nous divertir ».

Les premières associations des étudiants ne sont pas liées à la littérature contemporaine (question 8) : ils citent Balzac (41,5 %), Voltaire (30,2 %), Rousseau (28,3 %), Hugo (26,4 %), il y a aussi Zola (20,8 %) et Baudelaire (9,4 %), mentionnés également par Velibor Čolić dans l'extrait choisi. Parmi les écrivains contemporains, ce sont Musso (7,6 %) et Nothomb (3,8 %) qui sont cités, une seule fois apparaissent les noms de Beigbeder, Foenkinos, Perce et Diop. Comme on pouvait s'y attendre, l'auteur serbe le plus cité est Andrić (28,3 %), ce qui n'a pas changé depuis l'époque

de la scolarisation de Velibor Čolić. Presque la moitié (49, 1 %) n'a jamais écrit en français (question 9), avec la justification récurrente que « c'est difficile », que « les savoirs manquent », surtout le vocabulaire.

Les réponses aux premières questions nous inspirent deux premières remarques : les étudiants ne montrent pas de véritable connaissance de la littérature francophone et il ne faudrait pas attendre la formation universitaire et les cours de « Littérature francophone » en dernière année pour motiver les apprenants de FLE à lire davantage.

Les trois dernières questions sont posées dans l'intention de confirmer l'hypothèse selon laquelle il serait d'une importance cruciale d'essayer, d'une part, de motiver les apprenants de FLE à lire davantage – en leur proposant des textes littéraires contemporains, comme ceux de Velibor Čolić – et, d'autre part, d'aborder la francophonie sous l'angle de l'approche biographique. Cela inciterait ces apprenants à écrire en français, c'est-à-dire à s'exprimer et donc améliorer leur français. Les étudiants ne se lancent pas dans l'écriture à cause de la difficulté de la tâche, or c'est justement la raison pour laquelle ils devraient écrire s'ils sont motivés à apprendre : « L'écriture les fait prendre conscience de leurs lacunes lexicales et ils se voient contraints d'acquérir de nouveaux mots grâce auxquels ils seront en mesure d'exprimer leur pensée. » (Fenner, 2002 : 34)

Même s'il faut être prudent dans l'interprétation des résultats du questionnaire proposé, qui peuvent révéler aussi une place marginale donnée à la littérature contemporaine et à la francophonie dans des manuels scolaires de français et à l'université et non seulement un faible intérêt des étudiants pour la littérature, une réflexion sérieuse devrait s'engager sur les orientations à suivre en matière de motivation des étudiants. Notre contribution à cette réflexion, pour le moment, consiste à proposer des arguments en faveur de l'emploi des textes de Velibor Čolić et d'autres auteurs FLE comme support d'apprentissage dans la classe de FLE.

3.1. Approche interculturelle

Rappelons brièvement que le plurilinguisme et « la prise de conscience interculturelle », en tant que moyens de rapprochement des Européens, représentent les objectifs généraux du Conseil de l'Europe, explicités dans sa publication *Cadre européen commun de référence pour les langues* (CECR) du début du XXIe siècle, ouvrage de référence pour l'apprentissage/enseignement des langues étrangères. Comme « la conscience interculturelle englobe la conscience de la manière dont chaque communauté apparaît dans l'optique de l'autre, souvent sous la forme de stéréotypes nationaux » (CECR, 2001 : 83), l'idée principale est de partir de stéréotypes dans les textes de Čolić pour essayer de les dépasser, pour essayer à amener les apprenants à comprendre les ressemblances et les différences entre « le monde d'où l'on vient » et celui où l'on va (*ibid.*), pour qu'ils puissent ensuite s'ouvrir à de nouvelles expériences et être capables de relativiser leur système de valeurs.

Dans les romans choisis de Velibor Čolić, le narrateur met en relation sa vision des Européens de l'Est et celle des Européens de l'Ouest, des représentations et systèmes de valeurs parfois différents, où nous voyons la possibilité de travailler

l'interculturel grâce à une lecture interactive (telle que proposée par Francine Cicurel en 1991) : faire émerger les connaissances dont les apprenants disposent/partir de leurs représentations ; faire lire/comprendre les extraits choisis ; comparer/réagir/relier les connaissances. Nous proposons aussi une démarche en trois étapes, que nous pourrions nommer de façon suivante : regard dans le miroir d'un exilé d'origine yougoslave ou « chez nous » ; regard sur les Français : comparaison « chez nous » et « à la française » ; francophilie (littérature, idées). Cette démarche est inspirée par des travaux sur l'interculturalité, comme ceux de Charaudeau (1988) : « Nous sommes tous enfermés dans nos références culturelles ; et on ne fera prendre conscience de la différence culturelle aux élèves et aux étudiants qu'en *déclenchant un processus*. Un processus qui permette d'abord de *percevoir* (car il n'est pas donné de voir la différence), puis de *comparer*, de mettre en contraste les références (pour dessiller les yeux), et enfin *d'analyser*. »

Dans chacune des étapes proposées, il y aurait donc une activité de remuement visant les associations d'idées des élèves, ensuite les activités de réception écrite, finalement les activités d'interaction orale ou de production écrite ayant pour objectif la comparaison des représentations des apprenants et celles de l'écrivain, ainsi que le travail sur les autostéréotypes et les hétérostéréotypes², sur la prise de conscience de leur caractère simplificateur par le biais de consignes comme *Selon vous, jusqu'à quel point ces stéréotypes correspondent-ils à la réalité ?*. Comme l'objectif de cette approche vise avant tout la compétence (inter)culturelle, et non langagière, il est possible d'utiliser la langue maternelle dans la plupart des activités, de rendre ainsi cette approche accessible même aux apprenants débutants (Windmüller, 2011 : 11).

Pour les activités de lecture et la première étape proposée – le regard dans le miroir, les consignes de type *Comment l'auteur voit-il ses compatriotes ? Comment se voit-il ?* guideraient les apprenants dans la lecture des extraits sur les caractéristiques et le système des valeurs de nos concitoyens (à l'étranger), sur la musique, sur ce qu'on appelle « la culture des objets » (Windmüller, 2011 : 69), notamment les aliments, comme, par exemple, dans les extraits suivants :

Omer sait où l'on peut trouver la tête d'agneau *complète* (les yeux compris), les bœufs de *ajvar*, cette délicieuse purée de poivrons. À la fin nous passons chez son fournisseur officiel de *slivovitz* bosniaque. (Čolić, 2016 : 93–94)

Après minuit Omer nous passe sa cassette de Šaban Bajramović, illustre chanteur rom, grand connaisseur de la tristesse de ceux qui sont sur la route.

2 Chaves, Favier et Pélissier (2012 : 51) définissent ces deux types de stéréotypes : « Le premier est la représentation communément partagée d'un groupe d'appartenance par rapport à lui-même, le regard sur soi, et le second est l'image que le groupe a des autres groupes. » Parmi leurs nombreuses propositions du travail en classe de FLE, nous attirons l'attention sur deux fiches qui nous semblent particulièrement motivantes : la fiche 19 (2012 : 71–72), ayant pour le document déclencheur le court-métrage *Clichés français* de Cédric Villain, accessible sur <https://www.youtube.com/watch?v=OCIAyHEFTTrQ>, de même que sur la fiche 20, ayant pour objectif la prise de conscience « de la relation affective avec les objets ou lieux identitaires » (2012 : 73–74).

Alors on chante à tue-tête *Djelem, djelem, maladile baxtale romenca*, on trinque encore et encore, l'homme doux de mon pays et moi. (Čolić, 2016 : 97)

Pour les vitamines, j'avale des quantités pantagruéliques d'oignon cru, de concombre à la crème et d'ail frais. (Čolić, 2016 : 156)

On passe ensuite à l'image et aux objets spécifiques de la culture française, d'abord en demandant aux apprenants de citer les objets qu'ils considèrent représentatifs pour les Français, ensuite en leur faisant découvrir l'image que s'en fait Velibor Čolić en tant qu'émigré yougoslave (consigne de type *Comment voit-il les Français ?*) pour comparer finalement les deux images – « chez nous » et « à la française » (*Quelles sont les différences évoquées entre les Français et les Yougos ?*). Voici deux extraits qui pourraient être donnés à lire :

Ici en Hongrie, on mange comme chez nous, me dis-je. Fini le minimalisme à la française : au petit matin avec ma petite amie, je bois un petit café et je mange mes petits pains au chocolat. [...] Être mince c'est une obsession occidentale, et toi, tu es un homme oriental. [...] Je suis enfin un homme, un vrai Yougo dur à cuire et dangereux. Avec ce ballon devant moi je ressemble à un Tzigane blanc, à un camionneur costaud qui se déplace en broyant l'espace devant lui. (Čolić, 2016 : 156)

... les Français et leurs mille sortes de fromages qui puent... Chez nous on a deux sortes de fromages – salé et demi-salé – et pour le reste débrouille-toi camarade. (Čolić, 2016 : 27)

Selon Chaves, Favier et Pélissier (2012 : 37), qui proposent, entre autres, l'exploitation des extraits du livre *Les étrangers sont nuls* dans lequel l'humoriste français Pierre Desproges (1939–1988) joue avec les stéréotypes, des passages comme ceux-ci, à partir de niveau B1, peuvent être suivis de consignes de type : *En vous inspirant des textes de XX [Velibor Čolić], rédigez une présentation humoristique et ironique de votre propre nationalité.*

Un accent particulier devrait être mis sur les représentations stéréotypées positives, certaines aujourd'hui probablement désuètes (« Jusque-là j'étais persuadé que tous les Français étaient un peu artistes, peintres et poètes. », Čolić, 2016 : 45), ainsi que sur les stéréotypes des Yougoslaves au sujet des Français (et de Paris) dans l'extrait intitulé « Le prof de serbo-croate », qui témoignent aussi des ressemblances entre les deux peuples :

C'est un homme à la française, notre prof de serbo-croate. Une belle barbe, un foulard de soie et une pipe en bois de rose, parfumée d'un tabac qui sent la vanille. Il nous apprend plein de choses sur Ivo Andrić, mais aussi sur les autres écrivains. Et pas que les Yougoslaves. Il nous parle de Baudelaire, d'un certain Verlaine, parfois de Victor Hugo, ensuite d'Émile Zola. On ne fait jamais de grammaire, toujours de la littérature. [...]

- Liberté, égalité, fraternité, nous a dit notre prof en souriant, en français, bien évidemment, vous comprenez ce que ça veut dire ? Superbe, j'adore ça. Arthur Rimbaud qui dit, qui hurle son amour et son désespoir, rien qu'à moi. Ce bon vieux Baudelaire et ses vers hallucinés, rouges et noirs [...] (Čolić, 2010 : 112–113)

Avant de proposer à lire cet extrait, on pose, dans l'étape de sensibilisation, les questions de type : *Comment voyez-vous les Français ? Quelles sont vos associations sur Paris ? Quels noms d'écrivains français vous viennent à l'esprit ? Quel est votre écrivain serbe préféré ? Comment se passent vos cours de langue maternelle ?*, etc. L'intérêt de ce chapitre consacré à un enseignant du début des années 80 nous semble multiple. Il réside d'abord dans la possibilité de repérer les stéréotypes, l'image qu'on avait des Français à l'époque de la Yougoslavie, afin de la comparer ensuite à l'image actuelle et d'essayer de comprendre d'où viennent ces représentations, car, comme le remarquent Chaves, Favier et Pélissier, « les stéréotypes peuvent renseigner aussi bien sur le groupe qui les produit que sur les groupes ciblés par ces stéréotypes » (2012 : 52). Le chapitre témoigne aussi de la francophilie d'autrefois, de l'attachement des intellectuels yougoslaves à la littérature française, de leur prédilection pour la poésie et les poètes du XIXe siècle « qui vivaient à Paris », « ville des arts et des lettres » (Čolić, 2016 : 83), ce qui nous permet de concevoir une démarche interdisciplinaire, une corrélation avec la littérature ainsi qu'avec l'histoire. En effet, de cette citation, des apprenants peuvent dégager les idées et les valeurs idéologiques partagées, ainsi qu'une image des relations franco-serbes à travers l'histoire et surtout du rapport des Yougoslaves aux Français : « Un stéréotype n'est donc pas une information sur l'autre, mais sur soi. Il naît d'une expérience vécue qu'une personne a généralisée ou d'événements positifs ou négatifs vécus par tout un peuple à un certain moment de son histoire et qui ont engendré de façon arbitraire toute une série de préjugés portant sur différents domaines. » (Windmüller, 2011 : 148)

Après avoir lu les extraits proposés, par le biais des consignes comme *Quelles étaient ses représentations des Français/de Paris auparavant ? Qu'est-ce que l'auteur aime (toujours) ? Quelle est la relation entre sa culture et la culture de l'autre ?* les apprenants remarquent les valeurs communes, par exemple deux devises presque identiques, française (*Liberté, égalité, fraternité*) et serbo-croate (*Bratstvo i jedinstvo*), et réfléchissent aux impacts de la culture nationale sur la culture individuelle.

Cette approche contrastive – identification des ressemblances et des écarts dans des préférences culturelles des Serbes/Yougoslaves et des Français – ne représente qu'un premier pas vers l'intercompréhension entre les deux cultures, vers le dialogue culturel, c'est-à-dire vers l'objectif humaniste de l'apprentissage d'une langue (Windmüller, 2011 : 23).

3.2. Accent sur la langue et l'apprentissage du français

Il est possible d'approcher l'œuvre de Velibor Čolić en mettant l'accent sur la langue, c'est-à-dire en faisant lire les extraits qui, d'une part, décrivent son

apprentissage du français, pour les apprenants de tous les niveaux, et, d'autre part, les extraits qui contiennent des éléments de littéarité, pour les plus avancés.

Velibor Čolić suscite l'autoréflexion en écrivant sur ses stratégies d'apprentissage, sur ses difficultés liées au vocabulaire ou aux articles (2016 : 41), sur son accent « cosaque » (2016 : 40 ; 159), sur les méthodes d'enseignement qui ne lui conviennent pas (2016 : 36), et tout cela avec beaucoup d'autodérision et d'humour, ce qui rend ses textes encore plus attrayants. Citons l'exemple qui se prête également au travail (inter)culturel tout en évoquant le motif et l'ambiance d'initiation au français :

Le premier cours, nous, une quinzaine de réfugiés : des Irakiens (seulement des hommes, pas des femmes), un colonel d'une dictature africaine déchue, quelques familles somaliennes et moi – le plus grand espoir de la littérature contemporaine yougoslave – remplissons nos fiches. Je complète, il me semble, correctement : nom, prénom, date, lieu de naissance. Pour la rubrique *votre projet en France* notre professeur de français a une question :

- Concours, vous avez écrit ici concours, quel concours ? Je ne comprends pas...
- Je n'ai pas écrit Concours mais Goncourt.
- Carrément Goncourt ! s'étonne-t-elle.
- Oui, Goncourt...
- Alors bonne chance, soupire-t-elle, mais en attendant le Goncourt, vous êtes un parfait illettré en français.

C'est ainsi, dans la joie et la bonne humeur, que commence mon apprentissage de la belle langue française. (Čolić, 2016 : 35)

L'exploitation de cet extrait comprendrait d'abord une lecture commentée ensuite l'écriture « à la manière de » – les apprenants pourraient décrire leur début d'apprentissage d'une langue étrangère en imitant le style. D'autres possibilités d'exploitation : rebaptiser le roman d'un nouveau titre ou donner un titre à l'extrait étudié, écrire une autre quatrième de couverture, présenter le sujet d'une autre manière, par exemple transformer le dialogue de l'extrait cité de *Manuel d'exil* en un texte continu, etc. Il est également possible de proposer d'autres récits d'apprentissage du français des auteurs comme Agota Kristof (*Analphabet* : *Récit autobiographique*, 2004), Chahdortt Djavann (*Comment peut-on être français ?*, 2006) ou Maryam Madjidi (*Marx et la Poupée*, 2017) et ensuite faire écrire ou parler à partir d'une expérience linguistique personnelle analogue à celle évoquée. De telles productions créatives sont de plus en plus valorisées actuellement : « Toute production verbale de l'apprenant ayant pour sujet son apprentissage linguistique, l'appréciation qu'il porte sur sa langue maternelle et ses langues d'apprentissage fait partie de la maturation inhérente à tout apprentissage durable et entre dans le champ de ce que la didactique des langues a appelé 'la biographie langagière'. » (Molinié in Defays, 2014 : 48)

À plusieurs reprises, Velibor Čolić « porte l'appréciation sur sa langue maternelle et sa langue d'apprentissage », incitant une réflexion sur le langage :

Moi je quitte ma langue maternelle et elle veut tout connaître – les verbes et les conjugaisons, les expressions et la différence entre la langue serbe et croate. Je lui dis :

- Ce n'est pas la peine, c'est une langue dure, compliquée et inutile.

Barbara ne m'écoute pas, elle veut savoir si elle prononce bien nos č, ž, ć, elle veut décortiquer la palatalisation, les conjugaisons, l'accentuation, « je veux me balader sans peine, dit-elle, entre le cyrillique et l'écriture latine, entre Belgrade et la mer Adriatique » ... (Čolić, 2016 : 177)

S'il écrit en français, Velibor Čolić n'a pourtant jamais cessé d'éprouver douloureusement le traumatisme de son exil hors du serbo-croate, « langue slave née et disparue dans ce siècle qui ressemblait à un cercle rouge » (2008 : 120) :

Il me faut apprendre le plus rapidement le français. Ainsi ma douleur restera à jamais dans ma langue maternelle. (Čolić, 2016 : 34)

Une des preuves de son épreuve sans cesse renouvelée du déracinement géographique, identitaire et linguistique est l'emploi de la langue maternelle dans son premier roman en français, *Archanges*, « langue de l'intimité, la langue parlée en famille » (Defays et al., 2014 : 78), pour exprimer la douleur :

Et si je meurs ici, *majko*, je veux que quelqu'un m'apporte du romarin. (Čolić, 2008 : 84)

Defays et ses collaborateurs remarquent que « l'éclatement du moi partagé entre deux langues a également des conséquences sur les procédés de l'écriture enclins au morcellement, à la dualité » (Defays et al., 2014 : 84) et énumèrent plusieurs figures de style caractéristiques des auteurs FLE, entre autres la répétition et la pratique auto-traductrice. Dans *Archanges* on trouve quatre fois *majko moja* (Čolić, 2008 : 93-94 ; 120) et deux fois *SENKA, VIDI SUNCE* (2008 : 120), avec leur traduction en bas de page lors de la première apparition dans le texte : « *majko moja* (serbo-croate) : ô ma mère », « *Senka, vidi sunce* (serbo-croate) : Regarde le soleil, Senka ». Ces procédés touchent les émotions des lecteurs (serbes) et permettent un travail sur la dimension esthétique.

4. Conclusion

Les textes de Velibor Čolić font partie de la littérature contemporaine, pour laquelle les étudiants de certaines enquêtes montrent « une préférence très nette » (Naturel, 1995 : 14). Ses textes font partie également des récits, généralement plus « accessibles » en raison du schéma narratif (Cicurel, 1991 : 130), ou plus précisément et mieux encore – des récits autobiographiques, très appréciés par les apprenants : « Ils disent avoir moins de mal avec les récits à la première personne lorsqu'un 'je' prend en charge la narration, car cela favoriserait pour eux les processus d'identification et

de projection de soi. » (Albert, Souchon, 2000 : 134) Les recherches montrent aussi que l'univers culturel représente l'obstacle principal rencontré par les apprenants d'une langue étrangère quand ils abordent la littérature (Cicurel, 1991 : 13 ; Fiévet, 2013 : 31 ; Defays et al., 2014 : 32), plus grand que des lacunes en lexique ou une syntaxe différente de celle du français quotidien. Celui des textes de Velibor Čolić, avec les espaces familiers, la musique etc., ne pose pas de problèmes de compréhension.

Les extraits choisis, nous semble-t-il, peuvent satisfaire les différents besoins cernés par les chercheurs : « Le texte littéraire est un modèle pour l'enseignement de la langue (besoins linguistiques), il est représentatif d'une société donnée et ouvre sur l'interculturalité (besoins culturels), il entraîne sur une réflexion sur le langage et diversifie les expériences de lecture (besoins intellectuels) et il exerce l'affectivité et l'émotion (besoins esthétiques). » (Uhoda in Defays et al., 2014 : 8–9) En effet, ces textes sont écrits en français contemporain (« modèle pour l'enseignement de la langue »), ils sont « représentatifs d'une société donnée » (Yougoslavie entre 1970 et 1985, France entre 1992 et 1999) et, en remettant en question les stéréotypes, ils ouvrent à la tolérance, au dialogue interculturel. En outre, *Manuel d'exil en trente-cinq leçons*, par son titre déjà, suscite la réflexion sur l'influence des médias de masse (ouvrages grand public, conseils, psychologie populaire) sur la culture de la société contemporaine. Comme nous avons tenté de montrer dans la section consacrée à la langue et à l'apprentissage du français, la lecture des textes littéraires choisis représente une expérience différente par rapport à la lecture d'autres documents, elle « entraîne sur une réflexion sur le langage », sur l'autoréflexion aussi (besoins intellectuels). Finalement, ces textes peuvent satisfaire les besoins esthétiques. Comme tels, ils permettent des approches variées – (socio)linguistique, (inter)culturelle, interdisciplinaire (reliant l'apprentissage du français et les savoirs littéraires, historiques – par ex. l'histoire récente de la Serbie ou les relations franco-serbes, géographiques, sociologiques, etc.), visant à améliorer la sensibilité langagière et (inter)culturelle des apprenants.

Plusieurs facteurs motivationnels rendent les textes autobiographiques de Velibor Čolić et leur humour opportuns dans une classe de FLE : familiarité de certains thèmes (identité, découverte de l'Autre, apprentissage du français etc.), expérience linguistique commune, référents socio-culturels communs. Des éléments « inhabituels » concernant la culture d'autres écrivains FLE ainsi que leur bilinguisme pourraient également donner envie aux apprenants de lire et écrire en français, ce qui nous semble assez important « à l'heure où le bilinguisme apparaît comme la condition nécessaire de l'homme du XXIe siècle » (Defays et al., 2014 : 77).

L'emploi des textes des « auteurs FLE » dans une classe d'apprenants serbes nous semble pertinent vu le profil lectoral identifié par les deux questionnaires proposés aux futurs enseignants de FLE. Comme les réponses des étudiants ne montrent pas de véritable connaissance de la littérature francophone, ni d'intérêt pour la littérature contemporaine, française et serbe, il paraît nécessaire de trouver des moyens pour motiver les apprenants de FLE le plus tôt possible. Cela semble pouvoir être accompli, entre autres, en leur faisant lire les textes contemporains et autobiographiques des écrivains bilingues mentionnés dans cet article. En tant que textes littéraires, ils

peuvent satisfaire les besoins linguistiques, culturels, intellectuels et esthétiques des apprenants, mais ils peuvent également les inciter à apprendre le français en écrivant leurs biographies langagières, issues d'une réflexion sur leur propre apprentissage de la langue. Autrement dit, une fois motivés, peut-être grâce à un travail interculturel ou interdisciplinaire pour lequel les étudiants ont montré de l'intérêt dans le questionnaire, les apprenants seraient amenés à s'essayer à l'écriture, activité redoutée – d'après le questionnaire presque la moitié des étudiants n'a jamais écrit en français, et pourtant très utile. La littérature francophone, elle, pourrait être abordée sous l'angle biographique, assez prometteur, nous semble-t-il, et pourtant inconnu ou marginalisé, toujours d'après les réponses au questionnaire.

Note : Ce travail a été présenté au Premier colloque « Les Études romanes autrefois et aujourd'hui » qui a eu lieu à la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Novi Sad (Serbie) les 11 et 12 mai 2019. La communication s'intitulait : Velibor Čolić, « auteur FLE » pour les apprenants (serbophones) de FLE (Français Langue Étrangère).

Bibliographie generale

- Albert, M.-C., Souchon, M. (2000). *Les textes littéraires en classe de langue*. Paris: Hachette Livre.
- Berthelot, R. (2011). *Littératures francophones en classe de FLE : Pourquoi et comment les enseigner*. Paris : L'Harmattan.
- Brajović, J. (2017). La littérature dans l'enseignement du français langue étrangère : de l'élitisme et du populisme vers l'interculturel et le co-culturel. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLI(3), 681–695.
- Charaudeau, P. (1988). L'interculturel, une histoire de fou. Dostupno preko: <http://www.patrick-charaudeau.com/L-interculturel-une-histoire-de.html> [23. 07. 2020]
- Chaves, R.-M., Favier, L. et Pélissier, S. (2012). *L'interculturel en classe*. Grenoble : Presses universitaires de Grenoble.
- Cicurel, F. (1991). *Lectures interactives : en langues étrangères*. Paris : Hachette.
- Conseil de l'Europe. (2001). *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*. Paris : Didier.
- Conseil de l'Europe. (2018). *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*. Volume complémentaire avec de nouveaux descripteurs. Dostupno preko: <https://rm.coe.int/cecr-volume-complementaire-avec-de-nouveaux-descripteurs/16807875d5> [17. 07. 2020]
- Defays, J.-M., Delbart, A.-R., Hammami, S., Saenen, F. (2014). *La littérature en FLE : État des lieux et nouvelles perspectives*. Paris : Hachette.
- Fenner, A.-B. (2002). Interaction dialogique sur la base de textes littéraires dans les classes du secondaire. In A.-B. Fenner (Coord.), *Sensibilisation aux cultures et aux langues dans l'apprentissage des langues vivantes sur la base de l'interaction dialogique avec des textes* (pp. 13–53). Strasbourg : Conseil de l'Europe.

- Fiévet, M. (2013). *Littérature en classe de FLE*. Paris : CLE International.
- Naturel, M. (1995). *Pour la littérature : de l'extrait à l'œuvre*. Paris : CLE.
- Windmüller, F. (2011). *Français langue étrangère (FLE) : L'approche culturelle et interculturelle*. Paris : Belin.

Bibliographie des ouvrages cités

- Čolić, V. (2008). *Archanges (roman a capella)*. Larbey : Gaïa Éditions.
- Čolić, V. (2010). *Jésus et Tito (roman inventaire)*. Montfort-en-Chalosse : Gaïa Éditions.
- Čolić, V. (2016). *Manuel d'exil : Comment réussir son exil en trente-cinq leçons : roman*. Paris : Gallimard.

Jelena B. Brajović

Sažetak

PISCI KOJI PIŠU NA FRANCUSKOM KAO STRANOM JEZIKU ZA (SRPSKE) UČENIKE FRANCUSKOG KAO STRANOG JEZIKA: VELIBOR ČOLIĆ

Primetno je zanimanje za frankofonu književnost u didaktici francuskog kao stranog jezika poslednjih dvadesetak godina i to sve više za jednu kategoriju frankofonih pisaca kojima francuski jezik nije maternji, nego strani, ali su izabrali da pišu na njemu. Toj kategoriji pripada i Velibor Čolić. Naše kvalitativno i kvantitativno istraživanje polazi od hipoteze da bi tekstovi tih pisaca, a naročito Čolićevi, predstavljali dobar izbor za motivisanje (srpskih) učenika francuskog jezika. Budućim nastavnicima francuskog jezika u inicijalnom obrazovanju na Filološkom fakultetu u Beogradu ponudili smo upitnik s ciljem da otkrijemo zanimanje aktuelnih studenata za književnost (francuskog izraza), kao i njihove predstave o značaju frankofone književnosti u nastavi jezika. Kako odgovori studenata, nažalost očekivano, ne pokazuju pravo poznavanje frankofone književnosti, zaključak je da bi trebalo naći načine da se motivišu što je ranije moguće, između ostalog i predlaganjem za čitanje pomenutih bilingvalnih pisaca i njihovih savremenih autobiografskih tekstova punih humora. Na izabranim odlomcima iz tri Čolićeva romana nastojimo da prikazemo prednosti uvrščivanja "pisaca francuskog jezika kao stranog" u nastavu francuskog kao stranog jezika. Iznosimo predloge za obradu tih književnih tekstova, iz (inter) kulturne, (socio)lingvističke i interdisciplinarnе perspektive, redosledom koji bi mogao najviše da odgovara srpskim učenicima. Kao i drugi književni tekstovi, oni mogu da zadovolje jezičke, kulturne, intelektualne i estetske potrebe učenika, ali oni takođe mogu da podstaknu učenike da jezik uče pišući svoje jezičke biografije, odnosno razmišljajući o svom učenju jezika.

Ključne reči:

frankofona književnost, autori koji pišu na francuskom kao stranom jeziku, Velibor Čolić, srpski učenici

Summary

AUTHORS WHO WRITE IN FFL FOR (SERBIAN) STUDENTS OF FFL: VELIBOR ČOLIĆ

There has been a noticeable interest in Francophone literature in the didactics of FFL (French as a foreign language) in the last twenty years, especially in a category of Francophone writers whose mother tongue is not French, but who chose to write in this language. Velibor Čolić is one of those writers. Our qualitative and quantitative research starts from the hypothesis that the texts of these writers, especially Čolić's, would be a good choice for motivating (Serbian) students of French. Taking into account an (inter)cultural, (socio)linguistic and interdisciplinary perspective, excerpts were selected from three of Čolić's novels that allow us to show the advantages of including "writers of FFL" in the teaching of French. The presented proposals result from a questionnaire developed by future teachers of French, current students at the Faculty of Philology in Belgrade, in a primary education setting. These are supposed to show the interest of future teachers of French in literature, as well as present their ideas about the importance of Francophone literature in language teaching. Unfortunately, as expected, the students' answers do not show a true knowledge of Francophone literature. In conclusion, we suggest new ways of motivating students of FFL should be found, one of which is a proposal to read the works of contemporary bilingual writers, whose contemporary autobiographical texts abound in humour. Like other literary texts, these can meet linguistic, cultural, intellectual and aesthetic needs of students, but they can also encourage them to learn the language by writing their own language biographies, that is, by thinking about their language learning.

Key words:

francophone literature, FFL writing authors, Velibor Čolić, Serbian students

Annexe

Littérature (francophone) : représentations et savoirs d'enseignants de français en formation

1. Définissez le terme « littérature(s) francophone(s) ».
2. Quels auteurs et titres d'œuvres de la littérature francophone :
 - a) connaissez-vous ?
 - b) avez-vous lus ?
3. Connaissez-vous des auteurs (« FLE ») qui abandonnent leur langue maternelle pour adopter le français (qui ont choisi d'écrire en français) ? Si oui, lesquels ?
4. Connaissez-vous l'écrivain contemporain Velibor Čolić et ses romans écrits en français ? Lesquels ?
5. Selon vous, quel intérêt peut présenter la littérature de ces auteurs dits « FLE » pour la classe de FLE ?
6. Quelle approche vous semble-t-elle la plus intéressante dans une classe de FLE :
 - a) (inter)culturelle
 - b) (socio)linguistique
 - c) interdisciplinaire (reliant l'apprentissage du français et les savoirs littéraires, historiques, géographiques etc.) ?
7. Aimez-vous les textes littéraires a) autobiographiques ? b) pleins d'humour et d'autodérision ? Justifiez.
8. Citez 5 écrivains : un écrivain serbe et 4 écrivains français.
9. Avez-vous essayé d'écrire dans une langue étrangère ? Qu'en pensez-vous ?

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.11>

811.111'373

81'243

37.091.33::811.111

Učestali leksički spojevi u nastavi engleskog kao stranog jezika struke na master akademskim studijama

Danijela D. Đorđević*

Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Kabinet za strane jezike

Katarina O. Lazić*

Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet, Katedra opštih predmeta

Ključne reči:

akademski diskurs
engleski jezik struke
nastava stranog jezika struke
master studije
razred mešovitog predznanja
učestali leksički spojevi

Apstrakt

Ovo istraživanje se bavi upotrebom učestalih leksičkih spojeva, odnosno celina poput *on the other hand* 's druge strane' ili *are likely to be* 'verovatno su', u akademskom diskursu i sposobnošću studenata da ih pravilno upotrebe u određenom kontekstu. Upoznavanje studenata sa akademskim diskursom i njegovim odlikama trebalo bi da zauzima značajno mesto u nastavi stranog jezika struke na fakultetima, a učestali leksički spojevi predstavljaju njegov značajan segment. Jedan način da se studentima pomogne da bolje usvoje strani jezik jeste da vežbaju da uočavaju predmet učenja, a zatim da postanu svesni različitih konteksta u kojima je upotrebljen, kao i funkcija koje obavlja u diskursima akademskih disciplina (Schmidt, 1990). Predmet ovog istraživanja je upotreba učestalih leksičkih spojeva u akademskom diskursu na engleskom jeziku. Ciljevi istraživanja su da se utvrdi da li studenti mogu pravilno da upotrebe učestale leksičke spojeve i da li postoji korelacija između studentskog predznanja engleskog jezika i pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva. U istraživanju su učestvovali studenti master akademskih studija studijskog programa Poljoprivreda na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Rezultati testa pokazuju pravilnu upotrebu određenih učestalih leksičkih spojeva kod pojedinaca koji pripadaju svakoj od grupa različitog predznanja, a njihovu najpravilniju upotrebu kod grupe sa najboljim predznanjem engleskog jezika, čiji se rezultati statistički značajno razlikuju kako od rezultata grupe srednjeg, tako i najlošijeg predznanja, što sugeriše potrebu da se u grupi mešovitog znanja na akademskom nivou više pažnje posveti učestalim leksičkim spojevima i funkcijama koje obavljaju u diskursu date discipline. (primљeno: 14. maja 2021; prihvaћeno: 3. jula 2021)

1. Uvod

Osim toga što učestali leksički spojevi prožimaju akademski jezik, oni takođe predstavljaju ključni faktor tečne jezičke produkcije (Hyland, 2012), pa bi im svakako trebalo posvetiti pažnju u nastavi stranog jezika struke na fakultetima. Njihovim pravilnim prepoznavanjem i usvajanjem olakšava se usvajanje i ovladavanje diskursom stranog jezika struke, a pre svega njihovo pravilno korišćenje u akademskom pisanju. Učestali leksički spojevi predstavljaju često istraživanu temu, naročito u vezi sa akademskim diskursom.

Predmet ovog istraživanja je upotreba učestalih leksičkih spojeva u akademskom diskursu na engleskom jeziku, a glavni cilj je da se utvrdi da li postoji korelacija između studentskog predznanja engleskog jezika i pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva u grupi mešovitog znanja. Rezultati istraživanja otkrivaju da li je obrada nastavne jedinice posvećene učestalim leksičkim spojevima bila dovoljna i jednako delotvorna kada su u pitanju studenti lošijeg i boljeg predznanja, a na osnovu rezultata krajnjeg testa koji je bio provera poznavanja ciljnih spojeva. Iako je kod svih grupa zabeleženo poznavanje pojedinih učestalih leksičkih spojeva, u statističkoj analizi se kao značajno uspešnija izdvaja grupa studenata najboljeg predznanja, za koju je nastava jezika struke bila najdelotvornija kada su u pitanju ove celine. U daljem tekstu ćemo razmotriti dosadašnja istraživanja koja su se bavila sličnim problemima, opisati metodologiju ovog istraživanja, a u diskusiji i zaključcima analizirati rezultate kako bismo razmotrili njihove implikacije za dalju primenu učestalih leksičkih spojeva u nastavi.

Ciljevi ovog istraživanja ogledaju se u sledećim istraživačkim pitanjima i hipotezama formulisanim u svetlu dosadašnjih istraživanja koja su se bavila upotrebom učestalih leksičkih spojeva na različitim nivoima kako kompetencije u pisanju, tako i kod izvornih i neizvornih govornika kao manje kompetentnih:

Pitanje 1: *Da li postoji korelacija između studentskog predznanja engleskog jezika i pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva?*

H₁: Rezultati testa pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva nakon obrađene nastavne jedinice koja skreće pažnju na njihovu formu i funkciju će se statistički značajno razlikovati između grupa najboljeg, srednjeg i najslabijeg predznanja.

Pitanje 2: *Da li nakon obrađene nastavne jedinice posvećene učestalim leksičkim spojevima studenti mogu pravilno da ih upotrebe?*

H₂: Nakon obrađene nastavne jedinice koja skreće pažnju na formu i funkciju učestalih leksičkih spojeva, većina studenata u razredu mešovitog predznanja pokazaće dobro poznavanje upotrebe ciljnih učestalih leksičkih spojeva.

2. Pojam i termin učestali leksički spoj

Učestali leksički spojevi su leksičke celine koje najčešće broje tri do šest reči poput *the majority of* 'veći deo', *on the other hand* 's druge strane', ili *on the basis of* 'na osnovu'. Do sada su definisani kao „spojevi reči koji pokazuju statističku tendenciju da se jave zajedno“ (Biber et al., 1999: 989), odnosno „učestali izrazi, bez obzira na njihovu idiomatičnost i strukturni status“ (Biber et al., 1999: 990).

Karakteristike učestalih leksičkih spojeva su učestalost, disperzija, odsustvo idiomatičnosti i specifičan strukturni status. Ovi kriterijumi su preuzeti iz niza dosadašnjih istraživanja (Biber/Barbieri, 2007; Chen/Baker, 2010; Ādel/Erman, 2012).

Naime, da bi se leksička jedinica kvalifikovala kao učestali leksički spoj, prema dosadašnjim istraživanjima, mora se javiti najmanje 10 puta (Biber et al., 1999) do 40 puta (Biber et al., 2004) u milion reči, i u oko deset posto tekstova istraživanog korpusa, dok ovakve spojeve takođe karakteriše odsustvo idiomatičnog značenja i nepotpun strukturni status, jer nisu vezani za određene gramatičke strukture.

Termin koji se u engleskom jeziku koristi za ovaj pojam je *lexical bundle* (Biber et al., 1999; Biber et al., 2004), dok je u srpskom u upotrebi termin *učestali leksički spoj*, s obzirom na to da je osnovna karakteristika koja ih razlikuje od drugih leksičkih spojeva i ustaljenih konstrukcija njihova učestalost. U nastavku ovog rada će se termin učestali leksički spoj upotrebljavati u alternaciji sa skraćenicom ULS.

Osnovne podele učestalih leksičkih spojeva su do sada vršene prema grupama strukturne klasifikacije i funkcionalne taksonomije.

Dosadašnja istraživanja ULS (Cortes, 2004; Bal, 2010; Lazić, 2017) najčešće prezimaju i neznatno modifikuju strukturni okvir ove klasifikacije iz studije Bajber i dr. (Biber et al., 1999). Na primer, istraživanje Kortes (Cortes, 2004), u kom je izučavana upotreba ULS u tekstovima biologije i istorije, koristi strukturnu klasifikaciju iz studije Bajber i dr. (1999) prilagođenu ciljevima istraživanja, dok je studija Lazić (2017) modifikuje tako da odgovara istraživanju upotrebe ULS u oblasti biotehničkih nauka, kojim pripadaju i poljoprivredne nauke iz kojih su tekstovi našeg istraživanja. Tako se u ovoj strukturnoj klasifikaciji izdvajaju sledeće grupe: *imeničke strukture*, *glagolske strukture*, *fragmenti sa predložkom frazom* i *druge strukture* (Tabela 1).

Strukturna klasifikacija ULS	
Grupa 1	Imeničke strukture (ULS bazirani na imeničkoj frazi)
Podgrupa 1	Imenička fraza + of (engl. <i>Noun phrase + of</i>): Npr. <i>the end of the, a wide range of</i>
Podgrupa 2	Druge imeničke fraze (engl. <i>Other noun phrases</i>): Npr. <i>the fact that the, an important role in</i>
Grupa 2	Glagolske strukture (ULS bazirani na glagolskoj frazi)
Podgrupa 1	Pasiv + fragment sa predložkom frazom (engl. <i>Passive + prepositional phrase fragment</i>): Npr. <i>is shown in figure, used in this study</i>
Podgrupa 2	Anticipatorno <i>it</i> + glagol/pridev (engl. <i>Anticipatory it + verb/adj.</i>): Npr. <i>it is important to, it should be noted</i>
Podgrupa 3	Be + imenica/ pridevska fraza (engl. <i>Be + noun/adjectival phrase</i>): Npr. <i>is the same as, is a function of</i>
Grupa 3	Fragmenti sa predložkom frazom (ULS bazirani na predložkoj frazi)
Podgrupa 1	Predložka fraza + of (engl. <i>Prepositional phrase + of</i>): <i>at the end of, as a result of, on the basis of, in the context of</i>
Podgrupa 2	Druge predložke fraze (engl. <i>Other prepositional phrases</i>): <i>on the other hand, at the same time, in the present study, with respect to the</i>
Grupa 4	Druge strukture
	Druge strukture (eng. <i>Others</i>): Npr. <i>should be noted that, are likely to be</i>

Tabela 1. Strukturna klasifikacija ULS iz biotehničkih tekstova prema Lazić (2017)

Funkcionalna klasifikacija se u većini dosadašnjih studija preuzima iz rada Hajland (Hyland, 2008b), koji analizira karakteristike upotrebe ULS u tekstovima prirodnih nauka, koje su srodne biotehničkim naukama čiji su testovi korišćeni u ovom istraživanju. Studije Salazar (2011) i Lazić (2017) sadrže prilagođenu verziju funkcionalne taksonomije iz studije Hajland (2008b), koja obuhvata *ULS orijentisane ka istraživanju* sa podgrupama za mesto, proceduru, kvantifikaciju i opis, *ULS orijentisane ka tekstu* sa podgrupama tranzicioni, rezultativni, strukturni i ograničavajući signali i *ULS orijentisane ka govorniku* sa podgrupama ULS stava i ULS uključivanja (Tabela 2).

Grupa 1	ULS orijentisani ka istraživanju
Podgrupa 1	<u><i>ULS za mesto/vreme</i></u> Npr. <i>the end of the, the top of the, at the time of</i>
Podgrupa 2	<u><i>ULS za proceduru</i></u> Npr. <i>as a function of the, can be used to</i>
Podgrupa 3	<u><i>ULS za kvantifikaciju</i></u> Npr. <i>a wide range of, the total number of</i>
Podgrupa 4	<u><i>ULS za opis</i></u> Npr. <i>the quality of the, has the potential to</i>
Grupa 2	ULS orijentisani ka tekstu
Podgrupa 1	<u><i>Tranzicioni signali</i></u> Npr. <i>on the other hand, in addition to the</i>
Podgrupa 2	<u><i>Rezultativni signali</i></u> Npr. <i>has been shown to, as a result of</i>
Podgrupa 3	<u><i>Strukturni signali</i></u> Npr. <i>are shown in figure, are shown in Table, in this study we</i>
Podgrupa 4	<u><i>Ograničavajući signali</i></u> Npr. <i>is based on the, in the case of, in terms of the</i>
Grupa 3	ULS orijentisani ka učesniku
Podgrupa 1	<u><i>ULS stava</i></u> Npr. <i>are likely to be, is likely to be</i>
Podgrupa 2	<u><i>ULS uključivanja</i></u> Npr. <i>it is important to, it should be noted</i>

Tabela 2. Funkcionalna taksonomija ULS iz biotehničkih tekstova prema Lazić (2017)

3. Pregled literature

3.1. Učestali leksički spojevi u akademskom diskursu i pisanju

Istraživanje opisano u ovom radu ispituje upotrebu ULS u tekstovima koji pripadaju domenu akademskog diskursa i nadovezuje se na niz dosadašnjih istraživanja koja su često isticala njihov značaj u ostvarivanju komunikativnih funkcija u akademskom govoru i pisanju. Zato se najpre ukratko osvrćemo na ona koja ističu značaj upotrebe ULS za akademski diskurs uopšte, a u sledećem odeljku navodimo i ona koja konkretnije govore o nepoklapanjima u upotrebi ULS između konverzacije i akademske proze.

Veliki značaj učestalih leksičkih spojeva za akademski diskurs prepoznaje Hajland (2008a), koji vidi njihovu bogatu i adekvatnu upotrebu kao doprinos koherentnosti teksta, modelovanju značenja u specifičnim kontekstima, te stoga smatra da predstavljaju značajan segment tečne jezičke produkcije u akademskoj sferi.

Jedno od važnih istraživanja koje ispituje učestale leksičke spojeve u akademskom pisanju je studija Bajber i dr. (2004), koja se bavi nizovima od više reči u predavanjima i udžbenicima, odnosno dva važna univerzitetska registra.

Učestali leksički spojevi su bitan činilac akademskog žanra, a akademski tekstovi se odlikuju posebnim karakteristikama upotrebe ULS. Zato, Bajber i dr. (1999) vrše poređenje različitih registara i pronalaze znatnu upotrebu ULS kako u akademskoj konverzaciji, tako i u prozi.

3.2. Učestali leksički spojevi u konverzaciji i akademskoj prozi

Posebno interesantnim se čini uvid u to u čemu se ogledaju nepoklapanja između konverzacije i akademske proze, s obzirom na to da je poznavanje upotrebe ULS jednako važno za studente u oba navedena registra. Bajber (Biber, 2009) uočava da se ULS u pisanju pojavljuju u okviru obrazaca čiji delovi variraju, dok u konverzaciji dominiraju fiksni nizovi reči. U nizu istraživanja, autori (Biber/Conrad, 1999; Biber et al., 1999; Biber et al., 2003, 2004; Biber/Barbieri, 2007) uočavaju nepoklapanje između konverzacije i akademske proze, kada je u pitanju raspodela ULS po grupama strukturne i funkcionalne klasifikacije. Na primer, dok je većina ULS u konverzaciji klauzalnog tipa, u akademskoj prozi ULS su uglavnom frazalnog tipa. Bajber i Konrad (Biber/Conrad, 1999) pronalaze da se strukture ULS u gramatičkom smislu bitno razlikuju između konverzacije i akademske proze. Dok kod konverzacije 90% svih spojeva predstavljaju deklarativne ili upitne segmente klauza, oko 50% njih počinje kombinacijom lične zamenice i glagolske fraze (npr. *I don't know why* 'ne znam zašto' ili *I thought that was* 'mislio sam da je to bio'). Za razliku od toga, preko 60% svih ULS u akademskoj prozi predstavljaju delove imeničkih ili predložkih fraza (npr. *the nature of the* 'priroda' ili *as a result of* 'kao rezultat'). U konverzaciji većina ULS sadrži ličnu zamenicu u kombinaciji sa glavnim glagolom koji se koristi da se započne iskaz i iskaže stav (npr. glagoli *think* 'misliti', *know* 'znati', ili *want* 'želeći'), što se dopunjava *that*-klauzom, *to*-klauzom ili *WH*-klauzom (npr. *I didn't know what she's got* 'nisam znao šta ima'). Za razliku od većine ULS u konverzaciji, koji se sastoje of klauzalnih elemenata, ULS u akademskoj prozi su najčešće frazalni i sadrže elemente imeničke ili predložke fraze (npr. *the plant draws its nutrients from the surface of the soil* 'Biljka crpi hranljive materije sa površine zemljišta').

Bajber i Barbieri (Biber/Barbieri, 2007) su nešto konkretnije istražili učestale leksičke spojeve u govornim i pisanim univerzitetskim registrima, pri čemu su uočili nepoklapanja između njihovih primarnih funkcija. Dok, kao i Bajber i Konrad (1999), pronalaze da se kod govornih registara učestali leksički spojevi najčešće koriste za izražavanje stava govornika (npr. *I don't want to* 'ne želim'), u pisanim dominira njihova referencijalna funkcija u spojevima koji ukazuju na određeni predmet, ideju, mesto ili funkciju (npr. *at the same time* 'u isto vreme' ili *those of you who* 'oni među vama koji').

Iako je istraživanje opisano u ovom radu rađeno na ULS koji potiču samo iz akademskog pisanja, značaj gore navedenih studija je u tome što nam ukazuju na specifičnost upotrebe ULS u konverzaciji kao pravac u kome bi se naša istraživanja mogla nastaviti.

3.3. Učestali leksički spojevi i tekstovi različitih disciplina

U korpusnim studijama koje se usredsređuju na engleski za akademske namene učestali leksički spojevi često skreću pažnju istraživača, a posebno kada je u pitanju specifičnost njihove upotrebe vezana za određenu naučnu disciplinu, koja svakako odlikuje i tekstove iz oblasti šumarstva i poljoprivrede. Naše istraživanje je jedno od retkih koje se usredsređuje na upotrebu ULS u tekstovima biotehničkih nauka na engleskom jeziku, a nadovezuje se na mnoštvo prethodnih studija koje su izučavale upotrebu ULS u nizu naučnih disciplina. Značaj istraživanja koja su opisana u ovom odeljku za našu studiju je u tome što nam daju uvid u meru u kojoj upotreba ULS varira zavisno od discipline, i zato dajemo kratak pregled njihovih najzanimljivijih nalaza.

Hajland (2008b) se do sada pozabavio posebnim karakteristikama upotrebe ULS kod pojedinih naučnih disciplina, i pronalazi brojna nepoklapanja u njihovoj upotrebi između tekstova primenjene lingvistike i poslovne ekonomije, ili tekstova prirodnih nauka poput elektrotehnike i biologije. Tekstovi ovih disciplina dolaze iz nauka koje su donekle približnije biotehničkim iz kojih su ULS analizirani u ovom istraživanju.

Kada su različite naučne oblasti u pitanju, autori raspoložu specifičnim sredstvima kojima iznose argumente i pridobijaju poverenje čitalaca dok zagovaraju neku ideju (Hyland, 2008b). Takođe, isti autor beleži da se sa spiska 50 najučestalijih ULS iz jedne discipline jedva jedna polovina njih može pronaći u tekstovima neke druge oblasti.

Jezičke odlike svojstvene tekstovima određene discipline često pokazuju specifičnost, pa se smatra da nije najbolje rešenje za studente upotrebiti neki uopšten nastavni materijal, već da je daleko bolje pružiti im mogućnost da razumeju odlike upravo onog diskursa na koji će naići u pojedinim kursevima. Još jedna stvar koju predlaže Hajland (2008b) je da se buduća istraživanja više pozabave analizom žanra koja je ključna za razumevanje načina na koji autori koriste engleski u nizu akademskih konteksta.

Značajno istraživanje koje se takođe usredsređuje na upotrebu ULS u različitim naučnim disciplinama je studija Kortess (2004), koja upoređuje ULS kod univerzitetskih studenata koji su izvorni govornici i njihovu upotrebu kod afirmisanih autora u člancima objavljenim u oblasti biologije i istorije, a iznenađujući nalaz je da studenti retko koriste ULS zabeležene u objavljenim radovima.

Još jedna studija koja analizira ULS u tekstovima koji pripadaju različitim oblastima je Berd i Kokshed (Byrd/Coxhead, 2010). Ovo istraživanje se usredsređuje na četvoročlane ULS u tekstovima nauke, trgovine, prava i umetnosti, analizirajući akademsko pisanje i objavlvenu građu koja se bavi istom problematikom.

3.4. Različiti nivoi kompetencije i upotreba učestalih leksičkih spojeva

Mnoštvo studija istražuje učestale leksičke spojeve u akademskom pisanju upoređivanjem dela autora različitih nivoa kompetencije u pisanju na engleskom, ili autora koji su neizvorni govornici engleskog sa pisanjem onih kojima je taj jezik maternji. Istraživanje opisano u ovom radu se nadovezuje na oba tipa studija, jer izučava upotrebu ULS iz tekstova izvornih govornika kod neizvornih govornika engleskog, a sa druge upotrebu ULS koje koriste afirmisani autori u oblasti biotehnike kod studenata koji tek savlađuju veštinu pisanja na engleskom jeziku.

Dosadašnji napori u istraživanjima bili su usmereni na poređenja upotrebe učestalih leksičkih spojeva kod izvornih govornika engleskog jezika i onih kojima je engleski L2, kada pišu naučne radove na engleskom jeziku, npr. studija Epel i Mari (Appel/Murray, 2020). Neke od takvih su i sledeće studije koje se usredsređuju na učestale leksičke spojeve kod izvornih govornika engleskog u poređenju sa njihovom upotrebom kod govornika kojima maternji jezik nije engleski već kineski (Chen/Baker, 2010; Bychkovska/Lee, 2017), švedski (Ädel/Erman, 2012), češki (Dontscheva-Navratilova, 2012) ili srpski jezik (Lazić, 2017).

Podudarno otkriće istraživanja Čen i Bejker (2010) i Edel i Erman (2012) je da neizvorni govornici upotrebljavaju ograničen skup učestalih leksičkih spojeva, dok tekstovi akademskih stručnjaka koji su i izvorni govornici engleskog i afirmisani autori koji često objavljuju sadrže daleko veći broj ULS, koji takođe imaju tendenciju da budu raznovrsniji.

Posebnu kategoriju u ovakvim istraživanjima čine studije koje porede upotrebu ULS kod iskusnih stručnjaka koji često objavljuju tekstove u nauci i onih koji su tek u procesu ovladavanja veštinom akademskog pisanja. Jedno od prvih istraživanja u toj oblasti je studija Kortés (2002) koja se usredsređuje na učestale leksičke spojeve u esejima studenata prve godine, za koje utvrđuje da se u značajnoj meri funkcionalno razlikuju kod onih koji tek savlađuju veštinu pisanja i iskusnijih autora. U još jednom istraživanju, Kortés (2004) izučava studentsko pisanje kod izvornih govornika i poredi ga sa naučnim člancima iz časopisa, pri čemu pronalazi da studenti najčešće upotrebljavaju one ULS koji se ne koriste u objavljenim tekstovima, a čak i kada upotrebe neki od tih spojeva, koriste ih različito od afirmisanih autora sa velikim iskustvom u pisanju i objavljivanju. Još jedno interesantno istraživanje je studija Hajland (2008a) koja analizira učestale leksičke spojeve u naučnim člancima, doktorskim disertacijama i master radovima, i utvrđuje da se dešava da studenti master studija koji su neizvorni govornici engleskog, teže da upotrebljavaju veći broj ULS čak i od iskusnih autora, kako bi pružili dokaz svoje kompetencije. Jedno od bitnih zapažanja ove studije je da ULS pomažu oblikovanju značenja u specifičnim kontekstima i doprinose koherentnosti teksta.

Kao i gore navedena istraživanja, i ova studija se bavi ispitivanjem upotrebe ULS kod studenata koji su neizvorni govornici engleskog, dok je novina to što se poređenje vrši unutar grupe studenata mešovitog znanja, a između grupa studenata različitog predznanja engleskog jezika, a ne sa radovima afirmisanih autora. Na taj način, u odnosu na dosadašnje studije, ovo istraživanje produbljuje analizu upotre-

be ULS kod onih koji uče engleski jezik, ispitujući razliku u postignućima između podgrupa različitog predznanja u okviru kursa stranog jezika u kom svi studenti savlađuju engleski kao strani jezik struke.

Ciljevi ovog istraživanja su bili da se utvrdi:

1. da li je predznanje studenata povezano sa pravilnom upotrebom učestalih leksičkih spojeva i
2. da li nakon obrađene nastavne jedinice posvećene učestalim leksičkim spojevima studenti mogu pravilno da ih upotrebe.

Imajući sve navedeno u vidu, sproveli smo istraživanje, i u nastavku ćemo izložiti njegovu metodologiju.

4. Metodologija istraživanja

Istraživanje je sprovedeno među studentima master akademskih studija, studijskog programa Poljoprivreda (moduli: Ratarstvo i povrtarstvo, Hortikultura, Upravljanje zemljištem i vodama, Zootehnika, Biotehnički i informacioni inženjering i Organska poljoprivreda) na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Beogradu školske 2020/2021. godine koji su pohađali kurs Engleski jezik sa fondom od pet časova nedeljno. Na početku kursa Engleski jezik, studenti su uradili ulazni test (engl. *placement test*) kako bi se utvrdio njihov nivo poznavanja engleskog jezika (A1–C2). Imajući u vidu rezultate testa, radi lakše obrade podataka, studenti su potom podeljeni u tri grupe: I (A1/A2), II (B1) i III (B2/C1). Do kraja prvog semestra, 58 studenata (od ukupno 96 prijavljenih) uradilo je i ulazni test i deo svojih predispitnih obaveza koji je uključivao proveru upotrebe učestalih leksičkih spojeva.

Tokom nastave, studentima je eksplicitno ukazano na važnost ULS koji se sreću u akademskom diskursu, navođenjem različitih primera zasebno, kao i na konkretnim primerima iz naučnog rada (npr. *as a result of* 'kao rezultat' *in the case of* 'u slučaju' *are/is shown in* 'kao što se pokazalo u', *a large number of* 'veliki broj' *is likely to be* 'verovatno je', *as a function of* 'u funkciji', *are likely to be* 'verovatno su' itd.)¹, ukazivanjem na različite funkcije ovih leksičkih spojeva. Studenti su zatim uvežbavali prepoznavanje i upotrebu ULS. Vežbanja su se sastojala od prepoznavanja i obeležavanja učestalih leksičkih spojeva na primeru naučnih radova, određivanja funkcije obeleženih ULS u datim kontekstima, i pisanju pojedinih delova naučnog rada uzimajući u obzir i upotrebu ULS. Na kraju kursa, studenti su, u okviru svojih predispitnih obaveza, imali zadatak da popune praznine datim učestalim leksičkim spojevima, odnosno da ih pravilno upotrebe, čime je testirana pravilna upotreba ULS. Zadatak se sastojao od 15 rečenica gde je trebalo da se studenti opredele za jedan tačan odgovor (engl. *multiple-choice*), odnosno za odgovorajući učestali leksički spoj. U navedenom zadatku su bili upotrebljeni sledeći učestali leksički spojevi: *be due to, the results of the, on the basis of, at the end of, on the other hand, as well as the, with the exception of, a wide range of, was used to determine, are likely to be, the efficiency of the, as a function of, it should be noted, can be used to, at a rate of.*

1 Primeri za upoznavanje studenta sa učestalim leksičkim spojevima uzimani su iz korpusa tekstova afirmisanih autora biotehničkih naučnih članaka i izvornih govornika engleskog iz studije Lazić (2017).

Sledeća aktivnost koju smo preduzeli u analizi dobijenih rezultata bilo je ispitivanje korelacije između predznanja i pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva. Za potrebe ovog dela analize, rezultati bodovanja usvojenih ULS razvrstani su u tri grupe, odnosno one koje pripadaju grupi najlošijeg predznanja (nivo A1/A2), zatim grupi srednjeg predznanja (nivo B1) i najboljeg predznanja (nivo B2/C1). Cilj je bio da se ispita da li se obrađenom nastavnim jedinicom posvećenom ULS tokom kursa engleskog jezika struke na master akademskim studijama postiže jednak efekat kod sve tri grupe studenata, ili se neka od njih izdvaja u odnosu na druge. Iako je najlogičnije da studenti najboljeg predznanja pravilnije upotrebljavaju ULS koji karakterišu akademski diskurs date discipline, i koji su generalno zastupljeniji i raznovrsniji u upotrebi kod govornika na višim nivoima kompetencije, želeli smo da ispitamo da li se između grupa različitog predznanja javila i statistički značajna razlika u pravilnoj upotrebi ciljnih ULS. Za potrebe statističke analize razlika između tri grupe studenata koristili smo jednofaktorsku analizu varijanse (ANOVA) za ispitivanje uticaja jedne promenljive, odnosno studentskog predznanja na jednu zavisnu promenljivu, odnosno pravilnu upotrebu ULS.

5. Rezultati i diskusija

U ovom odeljku ćemo se osvrnuti na rezultate sprovedenog istraživanja imajući u vidu dva osnovna cilja. U prvom delu pažnju ćemo usmeriti na to koliko su studenti pravilno upotrebili ULS, dok ćemo se u drugom delu osvrnuti na moguće koreliranje između predznanja engleskog jezika studenta i pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva.

5.1. Pravilna upotreba učestalih leksičkih spojeva

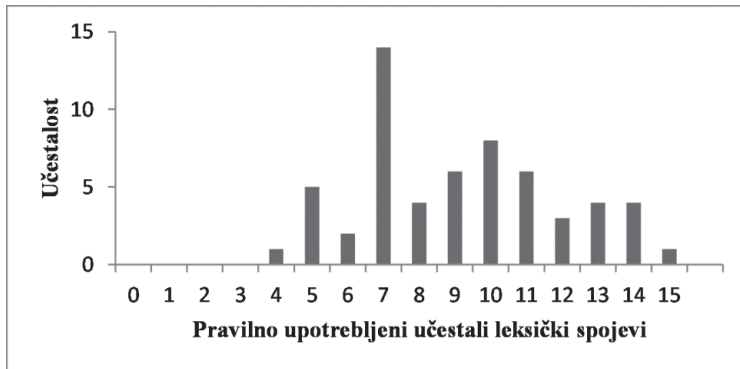
Kao što je navedeno u pregledu literature, dosadašnja istraživanja su se bavila poređenjem ULS na različitim nivoima kompetentnosti, npr. poređenjem njihove upotrebe kod izvornih i neizvornih govornika, a zatim i kod afirmisanih autora, u doktorskim disertacijama i master tezama. Naša studija se nastavlja na ova istraživanja usredsređujući se samo na nivo master akademskih studija.

Kao što se iz grafikona 1 može videti, svi studenti su pojedinačno pokazali poznavanje ciljnih ULS posle obrađene nastavne jedinice posvećene ovim spojevima, jer nije bilo onih koji nisu pokazali poznavanje nijednog od ispitivanih ULS, već su i pojedinačno prepoznali najmanje četiri od 15 ULS. Samo jedan student je pravilno upotrebio svih 15 učestalih leksičkih spojeva.

Kada u obzir uzmemo učestale leksičke spojeve, najveći procenat studenata (95%) pravilno je upotrebio ULS *at a rate of* 'pri stopi od', koji pripada strukturnoj grupi fragmenti sa predloškom frazom i funkcionalnoj grupi ULS orijentisani ka istraživanju (podgrupa za kvantifikaciju), kao i *the results of the* 'rezultati' (90%), koji pripada imeničkim frazama sa *of*, i, u funkcionalnom smislu, ULS orijentisanim ka tekstu (podgrupa rezultativni signali).

Nasuprot tome, kod oko jedne trećine studenata (33%) podjednako su najmanje pravilno usvojeni *as well as the* 'kao i' iz strukturne grupe druge strukture, i funk-

cionalne grupe ULS orijentisani ka tekstu (podgrupa tranzicioni signali), kao i *are likely to be* 'verovatno su' koji pripada drugim strukturama, a funkcionalno ULS orijentisanim ka učesniku (podgrupi ULS stava).

Grafikon 1. Distribucija pravilno upotrebljenih učestalih leksičkih spojeva

Ipak, uočeno je da pojedini studenti dobrog predznanja pokazuju poznavanje većine zadatih ULS (13–15), što nas je podstaklo da istražimo da li grupa studenata sa najboljim predznanjem pokazuje i statistički značajno bolje rezultate u pravilnoj upotrebi ULS.

Kada su u pitanju konkretni ULS, uočeno je da su ULS koje je pravilno upotrebio najveći broj studenata *at a rate of* i *the results of* spojevi koji se u korpusu biotehničkih naučnih članaka izvornih govornika engleskog CoBNEA iz studije Lazić (2017) javljaju sa umerenom učestalošću od 20 puta (*at a rate of*) i 29 puta (*the results of*) u milion i po reči.

Nasuprot tome, najmanje uspešno usvojeni ULS *as well as* i *are likely to be*, se u korpusu biotehničkih naučnih članaka izvornih govornika pomenutog istraživanja javljaju sa visokom učestalošću od čak 113 i 44 puta u milion i po reči. Objašnjenje za ovakav nalaz može biti to što su ULS čija je upotreba testirana preuzeti iz korpusa biotehničkih naučnih članaka afirmisanih autora i izvornih govornika engleskog, dok Kortés (2004) pronalazi da i studenti koji su izvorni govornici engleskog, retko koriste ULS prepoznate u korpusu objavljenih tekstova, a čak i kada ih koriste, čine to na drugačiji način u odnosu na iskusne autore.

5.2. Korelacija između studentskog predznanja engleskog jezika i pravilne upotrebe ULS

Izučavanje upotrebe ULS na master akademskim studijama se produbljuje ispitivanjem razlike u upotrebi ULS između podgrupa različitog predznanja engleskog jezika, koje pripadaju ovoj grupi mešovitog znanja stranog jezika (engl. *mixed-ability class*). Nasuprot tome što Hajland (2008a) pronalazi da studenti master studija, iako neizvorni govornici engleskog, veoma često koriste ULS, pa čak i više od afirmisanih stručnjaka, kako bi dokazali svoju kompetentnost, mi pronalazimo upotrebu

USL koja je na adekvatnom nivou samo kod studenata sa najboljim predznanjem engleskog jezika, a znatno lošiji rezultat kod studenata slabijeg predznanja može da potiče od nedovoljne primene vežbanja koja su posvećena ULS tokom kursa stranog jezika struke ili njihove neadekvatne razrađenosti da bi se kod svih grupa studenata u razredu mešovitog predznanja ostvario ciljani efekat.

Nakon sprovedene statističke analize pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA)², nulta hipoteza da ne postoji razlika u pravilnoj upotrebi ULS između grupa različitog predznanja engleskog jezika je odbačena ($p < 0,05$; $p=0,000011$; $F=14,229$), a daljom analizom pomoću *Post Hoc Tukey's HSD* testa međusobno su upoređeni rezultati svake od grupa sa svakom (Tabele 3 i 4).

Rezultati				
Izvor	SS	df	MS	
Između grupa	150,5616	2	75,2808	F=14,22958
Unutar grupe	285,684	54	5,2904	
Ukupno	436,2456	56		

* Vrednost f -odnosa je 14,22958. p -vrednost je 0,000011. Rezultat je značajan pri $p < 0,05$.

Tabela 3. Rezultati jednofaktorske analize varijanse ANOVA

Poređenje svake grupe sa svakom		HDS ₀₅ = 2,4263 HDS ₀₁ = 3,0618	Q ₀₅ = 3,4082 Q ₀₁ = 4,3008
T₁:T₂	M ₁ = 8,11 M ₂ = 10,06	1,94	Q = 2,73 ($p = ,13971$)
T₁:T₃	M ₁ = 8,11 M ₂ = 13,60	5,49	Q = 7,71 ($p = ,00000$)
T₂:T₃	M ₂ = 10,06 M ₃ = 13,60	3,54	Q = 4,97 ($p = ,00253$)

Tabela 4. Rezultati *Post Hoc Tukey's HSD* testa

Statistički značajno različiti rezultati između grupe najlošijeg i najboljeg predznanja ($Q=7,71$) i između grupe srednjeg i najboljeg predznanja ($Q=4,97$) nam sugerišu da su nastavne jedinice obrađene u toku kursa stranog jezika na master akademskim studijama imale najviše efekta za studente na najvišem nivou kompetencije. Ovakav nalaz je razumljiv s obzirom na to da je bogata i raznovrsna upotreba ULS najčešće odlika izražavanja autora na najvišim nivoima kompetencije u pisanju kojom doprinose oblikovanju značenja u specifičnim kontekstima i koherentnosti teksta (Hyland, 2008a). Studenti slabijeg i srednjeg predznanja čine većinu u grupi mešovitog znanja i zato smatramo da su tipičniji predstavnici studentske populacije od malog broja studenata koji su se izdvojili izuzetno dobrim predznanjem engleskog. Između rezultata grupa najlošijeg i srednjeg predznanja nije bilo statistički značajne razlike u pravilnoj upotrebi ciljanih ULS ($Q=2,73$), dok su statistički značajno lošiji od rezultata studenata na najvišem nivou jezičke kompetencije. Ovakav

2 Za potrebe statističke analize podataka je korišćen onlajn kalkulator *Social Science Statistics, One-Way ANOVA calculator, including Tukey HSD* <https://www.socscistatistics.com/tests/anova/default2.aspx>

rezultat dobijen za prosečnog studenta koji je neizvorni govornik engleskog je u skladu sa zajedničkim nalazom studija Čen i Bejker (2010) i Edel i Erman (2012) da neizvorni govornici koriste ograničen repertoar ULS. Osim toga, objašnjenje može biti to što su ULS čija je upotreba testirana preuzeti iz korpusa biotehničkih naučnih članaka afirmisanih autora i izvornih govornika engleskog, a Kortés (2004) čak i kod studenata koji su izvorni govornici engleskog utvrđuje da retko koriste ULS iz objavljenih tekstova.

6. Zaključna razmatranja

Ovo istraživanje imalo je za cilj da pokaže da li studenti pravilno upotrebljavaju učestale leksičke spojeve. Takođe, nastojali smo da utvrdimo da li postoji korelacija između studentskog predznanja engleskog jezika i pravilne upotrebe učestalih leksičkih spojeva, a naši nalazi daju delimično potvrđan odgovor na postavljena istraživačka pitanja i potvrđuju jednu od postavljenih hipoteza, dok za drugu predlažu smer u kome bi se empirijska istraživanja mogla nastaviti.

Pronađena korelacija između studentskog predznanja engleskog jezika i pravilne upotrebe ULS dala je potvrđan odgovor na prvo istraživačko pitanje, a po statistički značajnoj razlici u pravilnoj upotrebi ULS izdvojila se grupa najboljeg predznanja, što je potvrdilo postavljenu hipotezu H_1 . Rezultati našeg istraživanja ukazuju na to da se primena nastavne jedinice koja pažnju studenata usmerava na ove spojeve mora prilagoditi razredu mešovitog znanja, kako bi proizvela pravilniju upotrebu ULS kod studenata srednjeg i najlošijeg predznanja. Tačnije, nalaz našeg istraživanja koji nam ukazuje na to da su vežbanja rađena tokom kursa stranog jezika struke na master akademskim studijama bila značajno manje delotvorna za studente srednjeg i najlošijeg predznanja takođe sugeriše da bi veći broj vežbanja tokom kursa trebalo posvetiti ULS kroz podizanje svesti o njihovoj upotrebi i upoznavanje sa njihovom formom i funkcijom, ali i njihovom eksplicitnom učenju kroz upotrebu ovih spojeva u produktivnim zadacima, kao što je pisanje rečenica ili pasusa. Kako Hajland (2008a) i Kortés (2004) u zaključcima svojih studija navode, izrada i primena vežbi koje skreću pažnju na ULS, kao i produktivne vežbe koje podstiču one koji uče da ih upotrebe, mogu pomoći da ove formulaične jedinice, sastavljene od nekoliko reči uvedu u pisanje. Osim toga što je vežbe na nivou prepoznavanja ULS potrebno dopuniti eksplicitnim učenjem kroz znatno zahtevniju upotrebu u produktivnim zadacima pisanja, svim studentima, bez obzira na nivo predznanja, potrebno je da nastave da uočavaju ULS i njihove funkcije u nizu akademskih konteksta, upoznaju primere ovih spojeva kojima autori postižu još neke dodatne komunikativne namere, kao što su organizacija diskursa ili iznošenje argumenata, kao i da upoznaju druge funkcije koje ovi učestali spojevi mogu imati u akademskom diskursu.

Iako dobijeni rezultati i njihova analiza pokazuju da nakon obrađene nastavne jedinice koja skreće pažnju studenata na formu i funkciju ULS svaki od studenata pojedinačno pokazuje poznavanje barem četiri, a najviše petnaest ciljnih ULS, odgovor na istraživačko pitanje da li nakon obrađene nastavne jedinice studenti mogu

pravilno da upotrebe ciljne ULS je potvrđan za deo testiranih ULS koji takođe nisu isti ULS kod različitih studenata. Da bi se potvrdila hipoteza H_2 da takva nastavna jedinica doprinosi pravilnoj upotrebi kod većine studenata, potrebno je dodatno empirijsko istraživanje koje bi testiralo kompetenciju u upotrebi ULS pre nastavne jedinice i posle nje, i analiziralo rezultate svih studenata zajedno. Neko buduće istraživanje bi moglo da bude nastavak ovog istraživanja i empirijski opovrgne ili potvrdi ovu pretpostavku.

Trebalo bi napomenuti da je ovo istraživanje vršeno na uzorku koji broji 58 studenata, pa bi neka buduća studija mogla da uključi veći broj studenata engleskog jezika u oblasti biotehničkih disciplina, na primer, priključujući uzorku sa Poljoprivrednog fakulteta uzorak sa Šumarskog fakulteta, koji takođe pripada grupaciji biotehničkih. Ovakva dopuna istraživanja imala bi smisla s obzirom na to da Hajland (2008b) pronalazi da se autori iz različitih oblasti oslanjaju na drugačije resurse kako bi obrazložili svoje argumente, zadobili kredibilitet i ubedili čitaoce u ono što zagovaraju, kao i da se konkretni primeri ULS koji su u upotrebi razlikuju između naučnih oblasti, a da studenti oba gore navedena fakulteta savlađuju engleski jezik zajedničke naučne oblasti, odnosno biotehnike.

Krajnji doprinos ovog istraživanja, kada je nastava na fakultetima u pitanju, je to što iz njega možemo zaključiti da učestale leksičke spojeve treba predavati, upoznaujući studente sa celim spektrom njihovih funkcija, u kontekstima koje bi mogli da analiziraju, i u diskursu koji je sličan onom sa kojim se susreću svakodnevno tokom svojih studija. Predavačima engleskog za akademske namene ovim radom ukazujemo na značaj ULS kao resursa za kreiranje materijala namenjenih učionici, dok značajan doprinos tom pristupu mogu dati ovakve studije, kao potencijalno korisne za sastavljanje nastavnih materijala namenjenih tačno određenoj naučnoj oblasti, što je u ovom slučaju poljoprivreda, odnosno biotehnika u nešto širem smislu.

Literatura

- Ädel, A., Erman B. (2012). Recurrent word combinations in academic writing by native and non-native speakers of English: A lexical bundles approach. *English for Specific Purposes*, 31(II), 81–92. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2011.08.004>
- Appel, R., Murray, L. (2020). L1 differences in L2 English academic writing: A lexical bundles analysis. *Journal of English for Academic Purposes*, 46, 100873. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2020.100873>
- Bal, B. (2010). *Analysis of Four-word Lexical Bundles in Published Research Articles Written by Turkish Scholars* (unpublished doctoral dissertation). Georgia State University, Georgia, USA.
- Biber, D. (2009). A corpus-driven approach to formulaic language in English: Multi-word patterns in speech and writing. *International Journal of Corpus Linguistics*, 14, 275–311. <https://doi.org/10.1075/ijcl.14.3.08bib>
- Biber, D., Barbieri, F. (2007). Lexical bundles in university spoken and written registers. *English for Specific Purposes*, 26, 263–286. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2006.08.003>

- Biber, D., Conrad, S. (1999). Lexical Bundles in Conversation and Academic Prose. In H. Hasselgard & S. Oksefjell (Eds.), *Out of corpora: studies in honour of Stig Johansson* (pp. 181–190). Amsterdam: Rodopi.
- Biber, D., Conrad, S., Cortes, V. (2003). Towards a taxonomy of lexical bundles in speech and writing. In A. Wilson, P. Rayson & T. McEnery (Eds.), *Corpus linguistics by the lute: A festschrift for Geoffrey Leech* (pp.71–92). Frankfurt, Germany: Peter Lang.
- Biber, D., Conrad, S., Cortes, V. (2004). If you look at . . . lexical bundles in university teaching and textbooks. *Applied Linguistics*, 25, 371–405. <https://doi.org/10.1093/applin/25.3.371>
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Longman: Harlow.
- Bychkovska, T., Lee, J. J. (2017). At the same time: Lexical bundles in L1 and L2 university student argumentative writing. *Journal of English for Academic Purposes*, 30, 38–52. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2017.10.008>
- Byrd, P., Coxhead, A. (2010). On the other hand: Lexical bundles in academic writing and in the teaching of EAP. *University of Sydney Papers in TESOL*, 5, 31–64. https://faculty.edfac.usyd.edu.au/projects/usp_in_tesol/pdf/volume05/Article02.pdf
- Chen, Y. H., Baker, P. (2010). Lexical bundles in L1 and L2 student writing. *Language, learning and technology*, 14, 30–49. https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/44213/1/14_02_chenbaker.pdf
- Cortes, V. (2002). Lexical bundles in freshman composition. In R. Reppen, S. Fitzmaurice & D. Biber (Eds.), *Using corpora to explore linguistic variation* (pp. 131–145). Amsterdam: John Benjamins.
- Cortes, V. (2004). Lexical bundles in published and student disciplinary writing: Examples from history and biology. *English for Specific Purposes*, 23, 397–423. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2003.12.001>
- Dontscheva-Navratilova (2012). Lexical bundles in academic texts by non-native speakers. *Brno Studies in English*, 38(II), 37–58. DOI: 10.5817/BSE2012-2-3
- Hyland, K. (2008a). Academic clusters: Text patterning in published and postgraduate writing. *International Journal of Applied Linguistics*, 18, 41–62. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2008.00178.x>
- Hyland, K. (2008b). As can be seen: Lexical bundles and disciplinary variation. *English for Specific Purposes*, 27, 4–21. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.06.001>
- Hyland, K. (2012). Bundles in Academic Writing. *Annual Review of Applied Linguistics*, 32, 150–169. <https://doi.org/10.1017/S0267190512000037>
- Lazić, K. (2017). *Učestali leksički spojevi u engleskom jeziku biotehničke struke: Korpusna analiza radova izvornih i neizvornih govornika* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Salazar, D. (2011). *Lexical Bundles in Scientific English: A corpus based study of native and non-native writing* (unpublished doctoral dissertation). Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Schmidt, R. W. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied Linguistics*, 11, 129–158. <https://doi.org/10.1093/applin/11.2.129>

Danijela Đorđević

Katarina Lazić

Summary

TEACHING LEXICAL BUNDLES IN A MASTER'S DEGREE ESP COURSE

This research paper deals with the use of lexical bundles, i.e. units such as *on the other hand* or *are likely to be* in academic discourse, and students' ability to use them properly in a specific context. Introducing academic discourse and its features to students should have a significant place in teaching a foreign language for specific purposes at the university level, since lexical bundles are its important segment. One way of aiding students within a second language learning context is to help them notice and learn these items, making them aware of different contexts in which lexical bundles are used, and of the functions they perform in the discourses of academic disciplines (Schmidt, 1990). The subject of the current study is the use of lexical bundles in the English academic discourse. This research study aims to determine whether students can use lexical bundles properly and whether there is a correlation between the students' English language proficiency and proper use of lexical bundles. The participants of the study were students of a Master's degree programme in Agriculture at the University of Belgrade, Faculty of Agriculture. The test results have revealed proper use of certain lexical bundles for individual students from all proficiency groups. In addition, the most proficient use was found in students with the most advanced knowledge of English. However, these results statistically significantly differed from the results of the groups at intermediate and elementary levels. This implies the need to pay more attention to lexical bundles and their functions in the discourse of a given discipline within a mixed-ability class.

Key words:

academic discourse, ESP, special-purpose foreign language teaching, master studies, mixed-ability class, lexical bundles

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.12>

81'243

81'272

Настава страних језика на раном узрасту: приказ модела наставе и наставног плана и програма у Србији

Дуња Д. Бранков*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Кључне речи:

вишејезичност
основно школовање
језичка образовна
политика

Апстракт

Теоријски део рада представља каква је настава у погледу учења страних језика у раном узрасту у свету, али првенствено у Европи, Србији и у земљама на територији бивше републике Југославије. Један од главних циљева рада јесте да се установи да ли постоји одговарајући програм наставе за почетак учења страних језика од зачетка основног школовања и који је тачно узраст најприкладнији за започињање оваквог учења. Представљена је анализа модела наставе одабраних земаља света и оних на територији бивше републике Југославије. Главни део рада представља изучавање наставних планова и програма путем званичних докумената у оквиру језичке образовне политике Србије основног образовања. Као закључак рада истиче се да је потребно унапређивање наставе, али да је развој плана и програма на добром путу, док се за почетак учења страних језика период између првог и другог разреда основне школе може узети као најпогоднији. Даље истраживање могло би да укључи друге земље у којима је развијена вишејезичност. (примљено: 13. јануара 2021; прихваћено: 19. јуна 2021)

www.anali.fil.bg.ac.rs

* Филолошки факултет
Студентски трг 3
11000 Београд, Србија
dunjabra@gmail.com

1. Увод

У Србији се поставља питање значаја учења страних језика у раном узрасту у формалном контексту када деца уче од првог или другог разреда основне школе један или два страна језика. У контексту школског система у Србији увиђају се могућности и потешкоће увођења учења више страних језика у раном узрасту, као и да су деца заинтересована да што више уче и проширују знање путем страних језика. Увидом у пример других земаља и каква је ситуација у Србији по питању учења страних језика, могуће је извести претпоставке о најпогоднијем периоду за почетак учења страних језика у школама. Теоријску подлогу рада чине истраживања из земаља са комплексним лингвистичким рељефом, тј. у којима је у оквиру система образовања присутна вишејезичност. Истраживање у овом раду је спроведено путем студије случаја, а предмет анализе су били наставни планови и програми почетних разреда основних школа у Србији и региону. У оквиру анализе обухваћене су методе, планови, теме итд. које би требало да буду обрађене у почетном периоду образовања везано за први, други и наредни страни језик. Сви планови и програми представљају званична документа Министарства образовања, односно у Србији Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Самим тим, у раду се приказује како функционише учење страних језика у раном узрасту у формалном контексту у одабраним земљама као што су Сједињене Америчке Државе, Канада и земље Европске Уније, а како у региону. Анализом тренутне ситуације у Европи и региону, путем наставних планова и начина приступа настави, могу се препознати добри модели који би уз одговарајуће модификације могли да се доведу у везу и са српском језичком политиком. Поставља се питање колико су били успешни и које могућности постоје за увођења учења више страних језика од првог разреда основне школе као наставног предмета. Представља се и наставни план у првом циклусу основног образовања и васпитања у Србији, од првог до четвртог разреда основне школе, и наставни програм који се јавља у оквиру оваквог вида учења. Питања за анализу модела, планова и програма огледају се у томе да ли постоји одговарајући програм наставе за почетак учења страних језика од зачетка основног школовања и који је тачно узраст најприкладнији за започињање учења више страних језика, уколико се то може закључити из овог испитивања. Како би се јасно видело колики је помак у образовању и учењу страних језика у раном узрасту већ направљен, као и шта треба унапредити и истражити, приказани су модели наставе одабраних земаља у свету и региону.

2. Формална настава страних језика на раном узрасту у свету

Појава и коришћење више страних језика у образовању може се приписати одразу бројних фактора као што су језичка хетерогеност једне земље или регије, као у Луксембургу или Сингапуру, специфични друштвени или верски ставови и убеђења, жеља за промоцијом националног идентитета у Индији, Нигерији, на Филипинима итд. (Tucker, 1998: 4). Ипак, за почетак се у земљама које су при-

хватиле учење више језика у раном узрасту, усвојио закон, где су се према Окал (Okal, 2014) у Сједињеним Америчким Државама и Канади, уз енглески као званичан језик, прихватили шпански, односно француски, јер су то језици који се подједнако уче као енглески. У Калифорнији, у Сједињеним Америчким Државама, усвојен је закон који отвара пут ка вишејезичности и мултикултурности. Он омогућава деци која не говоре енглески језик да се интегришу у друштво без високог знања тог језика. Слични случајеви јављају се у другим крајевима Америке, као и у Уједињеном Краљевству, на Филипинима и у Шведској (2014: 227).

Тако се, према Каминсу (Cummins, 2005), када се ради о наставним језицима у Сједињеним Америчким Државама, јављају преференције у одабиру језика и долази до губитка језика који нису довољно заступљени у раном школовању и настави јер нису били спроведени двојезични или вишејезични програми. У предшколском образовању врло брзо се међу децом прави разлика код домаћих и страних језика при учењу. Уз интеракцију са наставницима ојачавају се разлике међу овим језицима, а уколико није подржан страни језик у довољној мери, временом може доћи до његовог губитка (2005: 586). У складу са тим, према Нунан и Лам (Nunan/Lam, 1998: 124), како у Америци, тако и у Канади постоје различити језички програми, као на пример:

а) за очување језика: језици који нису доминантни се користе као средство за учење, а доминантан језик се предаје само као наставни предмет. Фокус је не само на другом језику, већ и на језику окружења;

б) заштићени језички програми: језици који нису доминантни пролазе кроз читав образовни процес и иду све до универзитетског образовања, а учење доминантног језика није обавезно;

в) канадско урањање: говорници доминантног језика су у пољу језика који није доминантан у оквиру пројекта урањања, те онда могу лакше научити одређени језик (енглески и француски где француски није етнички језик за енглеске говорнике, али ипак потпомаже промовисању тог језика);

г) програми за излагање језика: и доминантни језици и они који то нису користе се као средство за учење различитих предмета како би ученици добили могућност за коришћење више језика (1998: 125).

Слично томе, према истраживању Завишин (2017), током седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века у Европи се у све више школа уводи настава на два језика, на матерњем и страном, у складу са правом на билингвално образовање. Главни разлог томе је у неким случајевима била тежња за очувањем мањинских језика којима прети опасност од нестајања због њиховог недовољног присуства у систему образовања, или чак потпуног одсуства. Европска комисија је била главни покретач у развијању и очувању вишејезичне и вишекултурне свести, те се од земаља чланица Европске Уније захтевало да очувају мањинске језике који постоје на њиховим територијама. Стога један од европских постулата јесте да сваки грађанин европске заједнице говори барем три језика, од којих је један матерњи (Zavišín, 2017: 165–166). Потребно је узети у обзир тренутно стање у Европи по питању миграционе политике, где се добија

слика мултикултурализма који из дана у дан све више доноси промене у оквиру стандардног приступа настави и учењу страних језика.

Рано учење више страних језика и прихватање различитих култура постало је својствено за земље у којима се јавља разноликост народа где се ствара потреба за коришћењем других језика који нису доминантни. У Ирској је, на пример, спроведен систем наставе где се јављају видови учења који олакшавају пружање подршке на енглеском језику за оне којима је тај језик додатни, други или трећи, језик, како истиче Кирван (Kirvan, 2016). Фокусирањем искључиво на комуникативне потребе ученика у основном наставном систему и програму, обраћа се пажња на минималну стручност ученика потребну за потпуно учешће у редовном образовању. Поред тога што је подршка развојна и педагошка, она представља и корисно средство за процену напретка учења језика ученика. Овакво учење подељено је на рецептивне (слушање и читање) и продуктивне вештине говора (интеракција, продукција и писање). Оне су представљене кроз три нивоа комуникативног језика – А1: пробој; А2: пут; А3: праг. Базиране су на нивоима *Заједничког европског референтног оквира за живе језике* (2001) и на језичким захтевима наставног плана и програма основних школа. Путем њих дефинише се шта ученик треба да ради у погледу граматичке и фонолошке тачности, контроле вокабулара и познавања правописа. Слична организација елемената језичких наставних планова јавља се у Шкотској и Велсу где се примењује интегрисани приступ настави и учењу језика. Структура начина рада која се фокусира на ученике омогућава личну евалуацију и праћење напретка по сопственој жељи и динамици кроз различите фазе личног развоја језичких знања (2016: 5). На тај начин испуњавају се циљеви који представљају успешно сналажење при активностима слушања, говора, читања и писања на више језика.

У Холандији, према Нап-Колоф (Nap-Kolhoff, 2010), крајем деведесетих година међу скоро сто хиљада деце у основним школама спроведена је анкета која је показала да тридесет и два процента деце поред холандског говори један или више језика у оквиру своје куће. Догађа се да у већим градовима има више деце која одрастају уз барем још један језик него оних који користе само национални језик у свом дому (2010: 17). Ово представља добар основ за развој одређених језичких група и проширивање културних баријера, као и за даљи развој вишејезичног образовног система. Зато, према Хофман (Hoffmann, 1998: 149), у Луксембургу, већ у вртићу, односно обавезном предшколском образовању које се започиње са четири године, деца имају могућност да чују француски и португалски језик. Ово се догађа јер постоји велики број стране деце која на овим језицима међусобно комуницира. За њих је у том периоду битно да науче луксембуршки језик како би се лакше сналазили у школи што се, између осталог, постиже кроз интеракцију вршњака. Занимљиво је да је у Луксембургу већина становника по рођењу монолингвална где путем школског образовања они постају трилингвални јер у току образовања имају довољно интензивну наставу страних језика да се немачки и француски могу сматрати помоћним матерњим језицима. Сваки од језика има одређену улогу и функцију

док се у току основног и средњег образовања прелази са луксембуршког, преко немачког, на француски језик. Заправо се луксембуршки језик користи на свим нивоима образовања при комуникацији када говорници имају потешкоћа у коришћењу другог језика (1998: 150). Овде се јасно види да је потребно прилагодити образовни систем учењу страних језика у раном узрасту да се науче језици у оквиру формалног контекста, али и на нивоу друштвене заједнице.

Према томе, ако постоје потешкоће при учењу или коришћењу страних језика у оквиру учионице или ван ње, у Ирској се, према Кирван, у курикулуму обраћа пажња на три ставке које су: да је дете активан учесник у свом учењу; да постојеће знање и искуство детета представљају основу за учење; и да у процесу учења треба да постоји учење уз сарадњу. Тиме се променио став учионице широм ове земље. Услед разноликости језика и култура које се налазе у оквиру школског становништва, створила се потреба за имплементацијом више језика у друштво (Kirvan, 2016: 4). Јавља се процена приступа настави и учењу страних језика у раном узрасту како би се то знање применило не само у школи него и у оквиру заједнице.

Тако у Луксембургу, према Хофман, већ у првој години основног образовања немачки језик постоји као наставни предмет. Немачки се учи од шесте године живота, интензивно, осам до девет часова недељно прве две године. Након тога прелази на пет часова до шестог разреда основне школе при узрасту од дванаест година када се готово губи. Луксембуршки се учи само једанпут недељно. Француски језик се уводи као наставни предмет у другој половини другог разреда основне школе, тј. почиње се са учењем у седмој години живота темпом од три сата недељно. Током наредне три године фонд часова француског се повећава на седам часова недељно. Према томе, француски језик у наставном плану заузима већи број часова у односу на луксембуршки и немачки језик. Ипак, они остају истакнути у свакодневном животу ученика јер их користе као језике за усмену комуникацију у школи и у спољној интеракцији. Циљеви ове наставе стављају акценат на стицање и усавшавање граматике, правописа и усменог изражавања ових језика. Касније се очекује, у средњошколском образовању, да се више времена посвети развоју аналитичких вештина и проучавању књижевности (Hoffman, 1998: 151).

Дакле, као закључак луксембуршког модела, издваја се подршка државе где је образовни систем усмерен на читаву школску популацију, а не на одређене групе. Ово се неретко догађа у двојезичном образовању, иако у Луксембургу, осим миграната, не постоје језичке мањине. Луксембуршки систем има за циљ постизање потпуне билингвалности што се тиче немачког и француског језика. Оба језика користе се у институцијама и медијима у земљи, као и у формалним и неформалним интеракцијама. Са друге стране, луксембуршки језик представља национални сегмент земље и њене популације те није угрожен од стране другог језика (Hofmann, 1998: 159). Као резултат ове мере у Луксембургу постоји развијена трилингвалност код ученика.

Тако Ескобар и Унамуну (Escobar/Unamuno, 2008: 23) објашњавају да се у шпанској регији Каталонији јавио сложен лингвистички сценарио као последи-

ца глобализације и страха од губитка одређених језика. С једне стране, друштво захтева од образовних институција да подигну стандарде образовања увођењем школства на међународним језицима који су довели до:

а) спуштања границе обавезне полазне тачке за учење страних језика са шестог разреда (узраст дванаест година) на трећи разред основне школе (узраст осам година), док је недавно померено на први разред где деца већ са шест година имају могућност да уче стране језике;

б) повећања *CLIL* (Content and Language Integrated Learning) наставе и курсева који је подржавају у основним и средњим школама. С друге стране, константан прилив све већег броја миграната из целог света у Европу такође је приметан у Каталонији. Тиме се развијају нови језици и културе, те школе нису само двојезичне или тројезичне већ вишејезичне, као и мултикултуралне. Тако се јавља ново уређење, које се надовезује на претходне две ставке, од стране власти са три главна циља: процес нормализације у Каталонији; побољшање у односу напуштања школа и језичких компетенција на страним језицима који се предају у школама; и задовољење језичких потреба деце имиграната како би се омогућила њихова прогресивна интеграција у редовно образовање (2008: 24).

На сличан начин се у северној регији Шпаније, у Баскији, поред два званична језика, баскијског и шпанског, уводе страни језици као део обавезног образовања у овој аутономној покрајини. Према Сенос (Senos, 1998), до осамдесетих година најчешћи страни језик који се учио у шпанским школама био је француски, али је почетком двадесетог века дошло до преласка на енглески готово у потпуности. Ипак, знање енглеског језика у току и након школовања у већини случајева не показује завидне резултате. То се може приписати бројним факторима. Неки од њих су немогућност коришћења страног језика у заједници (аудио-визуелни материјал није био доступан осим на шпанском, на пример синхронизовани филмови) и недовољна мотивација за учење страног језика услед распрострањености шпанског по свету, где постоји иницијатива да се деца усмере на вишејезичност путем гостовања иностраних професора уз интерактивну наставу (1998: 180). Увођење додатних метода и материјала при учењу би можда допринело бољем прихватању језика који није у непосредном окружењу.

Тако је у Каталонији, у Шпанији, усвојен закон где је каталонски признат као мањински језик и постоји потреба да се учи у школи. Према Ескобар и Унамуно, одрађене су студије које имају за циљ да увиде обрасце употребе овог језика у школи и заједници. Такође, урађене су студије могућих последица на децу која говоре шпански и њихов прелазак са једног језика на други. Закључено је да не долази до битних разлика у погледу школског успеха између деце која говоре каталонски или шпански језик. Дакле, обраћа се пажња на приступ учењу више страних језика, поред мањинског, и издвајају се три вида:

а) подржавање нових учесника у процесу учења два званична језика – то подразумева гарантовано обогаћивање образовног искуства према каталонском као језику који може бити потиснут шпанским и самим тим имати ограничен приступ;

б) обезбеђивање мера које гарантују да сви ученици до краја свог образовања имају добро познавање барем два језика за међународну употребу без обзира на њихово језичко порекло;

в) успостављање оквира за иницијативе које ће довести до увећања броја ученика, прихватања и промоције језика које доносе имигрантске породице (Escobar/Unamuno, 2008: 6, 24). Овим путем се обраћа пажња на значај учења више језика у оквиру раног узраста и имплементације језика у друштво. Исто тако, узима се у обзир могућност да дете можда неће у потпуности савладати све три језичке баријере, али ће имати основ за напредак у културном и друштвеном учењу путем одређеног познавања више страних језика и култура.

У Баскији, пак, како истиче Сенос, постоје три модела учења страних језика које родитељи могу да одаберу за своје дете, који сматрају најприкладнијим: модел А, Б и Д (у баскијском не постоји слово Ц). Модел А намењен је изворним говорницима шпанског језика који се одлуче за шпански као први, а баскијски као други језик. Уче га [баскијски] четири до пет сати недељно до нивоа минималног познавања језика. Модел Б представља могућност да изворни говорници шпанског језика науче баскијски као матерњи и постану билингвални говорници. Оба језика се користе подједнако у току наставе иако постоје варијације од школе до школе. Овај модел сличан је раније поменутом канадском програму урањања. Последњи модел Д узима баскијски као језик наставе, док се шпански предаје четири до пет сати недељно. Овим моделом се највише подржава очување баскијског језика (Senoz, 1998: 177). На све ове моделе се укључује одређени страни језик као додатни предмет.

Самим тим, у шпанским регијама где имамо два званична језика, постоји велика могућност да деца постану трилингвална. Према реформама из 2002/2003. године, како истиче Фернандес-Уљоа (Fernández-Ulloa, 2005) у Баскији постоји и модел Х који подразумева да се не учи баскијски језик, али родитељи ретко кад бирају овај модел за своју децу. Ипак, баскијски се говори у кућама родитеља који су учили овај језик при свом школовању у оквиру модела Д те и на тај начин преносе језик на децу. Друштвени притисак, одсуство модела А у одређеним областима, пролазна мода и слично, утичу позитивно на ученике да упишу модел Б или Д (2005: 726). Тако је све чешића настава на шпанском и баскијском, уз то да има све више квалификованих професора.

Примери праксе у европским земљама од великог су значаја, као и примере из региона јер се услед географске и друштвено-културне блискости народа могу извући одређене паралеле у учењу и настави. Увидом у примере добре праксе вишејезичног учења у образовним системима земаља махом у Европи, може се увидети сличност са системом који постоји у неким земљама у региону представљених у наредном одељку.

3. Формална настава страних језика на раном узрасту у региону

Примери добре праксе могу се извући како из горепоменутих тако и из образовних система земаља насталих на територији бивше Југославије. У Ре-

публици Српској, која припада Федерацији Босне и Херцеговине, према *Наставном плану и програму за основно образовање и васпитање* (2014), предвиђено је учење два страна језика и српског, као матерњег. Међутим, постоји случај мањинских језика и школа где се настава одвија на српском, али имају додатну наставу на једном од језика народа. С обзиром на то да је у питању деветогодишње основно образовање, ученици крећу већ са шест година у школу. Први разред представља неку врсту прелаза између предшколског и школског образовања. Самим тим, у првом разреду не постоји предмет као што је српски језик или неки страни језик, већ само говор и изражавање. Тим путем би деца требало да се припреме за учење српског и других језика. У другом разреду ученици почињу са школским радом уз предмете као што су српски језик, али и језик националних мањина. Учење првог страног језика ученици започињу тек у трећем разреду, а учење другог страног језика, још касније, у шестом разреду основне школе. На тај начин први страни језик, где је енглески у питању, учи се седам година и предвиђено је да се дође до нивоа А2 што представља коришћење и разумевање изолованих реченица, једноставну и непосредну комуникацију, статус образовања ученика и слично. За други страни језик, где је могућ избор између немачког и руског, ученик достиже ниво А1 што представља најосновнији ниво знања (Републички педагошки завод Републике Српске, 2014: 4, 44, 647).

Према томе, није могуће достићи исти ниво познавања првог и другог страног језика где би се могао извући закључак да је потребно кренути раније са учењем другог страног језика у складу са могућностима ученика и наставе. Треба нагласити да је од 2019. године у примени нови *План и програм образовно-васпитног рада у првом разреду основне школе* који се фокусира на уважавање индивидуалних разлика ученика (Републички педагошки завод Републике Српске, 2019: 3). У примени су и други нови наставни програми, али се у погледу учења страних језика не разликују у односу на раније стоменути.

Према *Предметнику основне школе* (2014), тј. словеначком актуелном наставном плану и програму у основном деветогодишњем образовању ученик има могућност да учи словеначки језик од првог разреда. Од другог разреда основне школе има обавезан предмет страних језика. Може узети први страни језик још у првом разреду основне школе, али као изборни предмет. Други страни језик може да изабере у седмом разреду основног образовања као изборни предмет. Исто тако, ученик има могућност да у току основног школовања, уколико жели, изабере додатне часове језика како би унапредио знање другог страног језика, поредећи са првим страним (Урадни лист РС, 20/2014: 2).

Слично томе, у Црној Гори, према *Решењу о утврђивању општег дела јавно важећег образовног програма за основно образовање и васпитање* (2017), добија се увид у програм где се страни језици уче као обавезни предмети, поред црногорског као матерњег. Први страни језик је енглески и учи се од првог разреда основне школе, два пута недељно, док се од петог разреда фонд часова повећава на три недељно. Други страни језик може да се изабере, али се учи као

обавезан предмет. Ученик може да бира између руског, немачког, италијанског и француског језика и тај језик учи од шестог разреда, два пута недељно. Ипак, постоји и план наставе за установе у којима се настава одвија на албанском језику где се он похађа као матерњи језик, а црногорски као додатни језик уз фонд часова два пута недељно (Завод за школство, 2017: 3).

Занимљиво је да је и у црногорском плану наставе, као у словеначком и оном из Републике Српске, у питању деветогодишње основно школовање. Исто тако, у Македонији, према *Решение за утврђување на Наставен план и наставни програми за воспитно-образовната дејност во основно училиште во кеошто се реализира Меѓународна програма за основно образование* (2016), у питању је деветогодишње основно образовање, али се дели на три образовна периода: од првог до трећег, од четвртог до шестог и од седмог до деветог разреда. Поред македонског као матерњег језика, од првог разреда основног образовања изучава се и енглески језик као обавезни предмет. Уколико постоје припадници друге заједнице, они похађају наставу на језику и писму дотичне заједнице, као на пример на албанском, турском, српском или босанском језику, док наставу македонског језика имају од четвртог разреда. Ипак, уз македонски језик учи се ћирилично писмо, док је за стране језике потребно научити и латинично. Што се тиче првог страног језика, учи се два пута недељно у првом и другом разреду, а од трећег до краја основног школовања постоји фонд од три часа недељно. Други страни језик учи се, као и у случају црногорског образовног система, од шестог разреда два пута недељно (Службени весник на Република Македонија, 127/2016: 4).

Међутим, у Хрватској, долази до другачије структуре услед необавезног учења другог страног језика у раном узрасту, како истичу Кошута, Патекар и Вичевић Ивановић (2016). Ово у великој мери онемогућава спровођење барем једног од раније поменутих европских модела учења више страних језика и интеграције вишејезичности у образовне институције. Постоји увек могућност да се прида више значаја изборним предметима и страним језицима током примарног образовања, али и да се узме у обзир улога плурилингвизма у раном учењу страних језика поредећи са другим земљама. Иако је постојала иницијатива да се уведе вишејезичност у хрватски језички образовни систем, превагнула је доминација енглеског и ставила у сенку друге језике (Кошута, Патекар и Вићевић Ивановић, 2016: 12). Према хрватском *Наставном плану и програму за основну школу* (2005) који је актуелан и данас, а примењује се од школске 2006/2007. године, укључује се први страни језик од почетка школовања, тј. од првог разреда основне школе. Други страни језик могуће је узети у четвртог разреду основне школе и то као изборни предмет. Ученици могу да изаберу страни језик поред понуђених осталих предмета. Ово не значи да је обавезно учење страног језика као наставног предмета већ да имају могућност избора између више предмета и страног језика уколико имају жељу да га уче. Уколико изаберу страни језик као свој изборни предмет у обавези су да тај предмет похађају убудуће те им на одређени начин постаје обавезан. Након што су га

изабрали, обавезују се да га уче до краја основног школовања. На овај начин у току основне школе први страни језик ученици могу научити до нивоа А2 што је већ напоменуто колико знање имају. Други страни језик могу похаћати до нивоа А1+ што је ниво између А1 и А2 и подразумева способност комуницирања у оквиру познатих тема, разговор о свакодневним ситуацијама, врло једноставно описивање итд. (Народне новине, 76/2005: 130–131).

Оно што је занимљиво јесте да први страни језик не мора бити енглески. Како кажу Кошута, Патекар и Вичевић Ивановић, ученици имају прилику да бирају између немачког, француског, италијанског и енглеског језика. Исто важи и за други страни језик где могу да изаберу неки од ова четири језика искључујући онај који су учили од првог разреда. Међутим, иако постоје предлози курикулума страних језика као што су енглески, немачки, италијански и француски језик, где се учење започиње у првом разреду основне школе потребно је усвојити те промене. Поврх свега, у Хрватској се поставља питање да ли су наставници довољно обучени за извођење наставе страних језика у оквиру прве четири године основне школе, јер се јавља занемаривање раног учења језика и наставе у оквиру образовања наставника на универзитетском нивоу (Кошута, Патекар и Вићевић Ивановић, 2016: 12). При обуци наставника за будуће просветне раднике, фокус се не ставља на њихово оспособљавање за држање наставе деци у оквиру раног узраста. Припрема за наставу и образовање наставног кадра прилагођава се часовима од четвртог или петог разреда основне школе, односно узрасту деце од десет, а не шест или седам година.

Самим тим, иако је српски образовни систем што се тиче година трајања основног образовања, близак хрватском, по погледу раног учења и отворености за могућности имплементације више језика, ближи је осталим земљама региона. Паралела у учењу може се повући у односу на мањинске језике, али и на учење страних језика у раном узрасту у оквиру формалног образовања, као што ће се видети у наставку.

4. Формална настава страних језика на раном узрасту у Србији

Главно питање у раду је везано за узраст у којем је најпогодније започети учење страног језика. Када се погледају историјске чињенице, према Поткоњаку (1977), види се да је прва промена настала у Југославији, према томе и у Србији, 1958. године. Тада је донет *Општи закон о школству* и усвојена је основна осмогодишња школа као јединствена школска институција за целу земљу. Ова одлука се веома разликује од претходне структуре образовања која је представљала четворогодишње основно школовање, а страни језици су се у том случају учили тек у каснијим разредима (Potkonjak, 1977: 41). Уколико су ученици настављали школовање у нижу гимназију, имали су прилику да уче страни језик.

Тако су се, према Ђурић (2016), у оквиру новог закона јавили предлози за увођење учења страних језика од трећег разреда, али је оглед ипак спроведен на четврти разред основног школовања. С тим у вези је у Новом Саду, године 1957/1958. започет оглед учења страног језика, француског и немачког, по ау-

дио-лингвалној методи, тј. без читања и писања, већ само уз слушање, гледање аудио-визуелних материјала и причање. Позитивна искуства овог огледа забележена су у оквиру документа о основној школи *Савезног завода за проучавање школских и просветних питања* (Ђурић, 2016: 135–136). Остала истраживања и испитивања су приказала велику заинтересованост за учењем страних језика од почетка образовања, како истиче Жиропаћа (2007). Касније се јавио и захтев родитеља за увођење наставе страног језика од првог разреда основне школе. Они су сматрали да доприноси знању и разумевању других култура, као и могућности да се лакше научи страни језик (Žiropađa, 2007: 129). На тај начин ставља се акценат на језик и придаје му се заслужена важност у развоју детета.

Самим тим, након шездесетих година двадесетог века уведен је систем учења првог страног језика од трећег разреда основне школе, а другог страног језика од петог разреда и овакав систем није се мењао до 2002/2003. године када је покренута нова реформа образовања. Према европској имплементацији вишејезичности и интеркултурности, у оквиру анализе коју је обавила Ђурић, прихваћен је предлог *Комисије за развој школског програма* да се учење страног језика у школи започне кад и учење матерњег. Потребно је да се учи од првог разреда основне уз математику и српски као језик који није матерњи и то до краја основног и средњег образовања. На овај начин, подразумевало се, према *Савету Европе* (2001), да се уведе рано учење страног језика, да два страна језика буду обавезна при образовању и да се обезбеди учење по различитим моделима: кроз двојезичну, интензивну, факултативну, блок наставу и слично (2016: 546).

Захваљујући горепоменутиим реформама, у Београду у септембру 2004. године почело је учење српског и француског језика, као страног, у основној школи „Владислав Рибникар” у оквиру дуалне наставе и образовања. Већ наредних година, према Ђурић (2014), шири се двојезична настава углавном у Београду, али се временом јавља и у другим градовима у Србији. Постоји настава на српском и неком од страних језика као што су француски, енглески, руски и немачки језик, а у основној школи у Суботици покренута је настава и на мађарском језику. Такође, у преко тридесет школа уведена је факултативна настава кинеског језика (2014: 97). Као што се на примеру наведених језика може видети, више се не говори о двојезичности него о вишејезичности која се постепено укључује од раног узраста. С тим у вези, потребно је обратити пажњу на садашњи наставни план и програм првог циклуса образовања, односно од првог до четвртог разреда основне школе. Тиме ће се добити јаснија слика формирања раног учења страних језика у оквиру основног образовања у Србији двадесет првог века.

4.1. Наставни план и програм страних језика на раном узрасту у Србији

Прилагођавањем образовног система потребно је размишљати о деци и њиховом прихватању односа језичког програма и учења страних језика у раном узрасту. Ако се има у виду да је деци потребно да учење буде занимљиво, битно је да садржи нешто ново, како би било изазовно, али и део познатих ствари, како

се дете не би обесхрабрило (Vygotsky, 1978: 86). Самим тим, када није у питању билингвална настава, учење првог страног језика започињало се од трећег разреда основне школе, а други од петог, уколико није другачије одлучено у оквиру одређене школе. Ипак, према *Правилнику о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања* (2018), страни језик се учи од првог разреда основне школе као обавезан предмет. У оквиру овог плана предвиђено је да у прва четири разреда недељни број часова за страни језик буде два часа. Увођење учења страног језика од првог разреда основне школе, према овом правилнику започето је од школске 2018/2019. године (Службени гласник 12/2018: 2).

Зато су, према *Наставном плану за трећи разред основног образовања и васпитања* (2018), предвиђена два програма. У оквиру првог програма представљен је план учења првог страног језика од трећег разреда, док други план подразумева учење првог страног језика од првог разреда основне школе. Уколико се страни језик учи од првог разреда основне школе или од трећег, циљ наставе у раном узрасту представља оспособљавање ученика да комуницира на основном нивоу у усменом и писменом облику о свакодневним темама и о оним из непосредног окружења. У оба случаја предвиђено је да кроз наставу страних језика ученик обогати сопствено знање матерњег језика и културе уз контакт са другим језицима и различитим културама. Ту се код ученика развија радозналост, истраживачки дух и отвореност према комуникацији на другим језицима са говорницима истих страних језика (Службени гласник 12/2018: 33).

Такође, према *Правилнику о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања* (2018), програм предвиђен за четврти разред подразумева приближно исте тематске целине које је потребно прећи било да се ради о четвртој години учења страног језика или о другој. Ипак, како овај разред представља прилагођавање и уклапање обе групе ученика, и један и други програм су усмерени на развијање вештина разумевања. Дакле, у трећем разреду ствара се тенденција да се усагласе програми оних који су већ две године учили страни језик и оних који тек почињу да га уче. Тако да се, као што је већ споменуто, оба наставна предмета фокусирају на четири језичке вештине: говор, разумевање, читање и писање. У складу са узрастом и карактеристикама ученика очекује се да у четвртом разреду, уз можда неколико допунских часова, могу достићи приближно исти ниво компетенција они који су учили страни језик три године и они који су тек на другој години учења тог језика (Службени гласник 12/2018: 48).

Како ученик напредује из разреда у разред тако стиче сигурност и знање у његовој употреби, те ће касније у трећем и четвртом разреду користити незнатно сложеније конструкције. Према *Наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања* (2018), ако се ради о трећој години учења страног језика у трећем разреду предвиђено је да се утврди претходно стечено знање. Уколико је почетак учења језика био у првом разреду, потребно је да се ученици

уведу у вештину разумевања писаног текста и писања садржаја које су раније научили како би се даље развијала комуникативна настава. Тако је предвиђен сличан приступ настави било да се ради о ученицима који настављају страни језик трећу годину за редом или о онима који тек почињу са учењем страног језика у трећем разреду. Главна одлика наставе јесте да је комуникативна, тј. да таква настава сматра језик средством комуникације. Овакав приступ настави страних језика, када се ради о учењу страног језика од првог разреда основне школе, заснива се на примени одређених ставова:

- да су теме које се обрађују у пољу интересовања ученика;
- да ученици у почетку треба да слушају, а касније полако да говоре на страном језику, као и да је тада битна језичка порука, а не потпуна граматичка прецизност;
- да говор наставника мора бити прилагођен узрасту и знању ученика, а изворни говорник не може бити узор због релативних критеријума тачности;
- да се настава заснива на социјалној интеракцији како би се унапредио квалитет и квантитет језичког материјала: рад у учионици се окреће потрази за информацијама, решавању проблема и задацима који имају јасан циљ (Службени гласник 12/2018: 34).

У истом правилнику од трећег разреда додата је ставка која се односи на језичку грађу која треба да буде кумулативна и да се надовезује на већ обрађено градиво.

Према томе, што се тиче наставног програма, у оквиру *Правилника о наставном плану за први циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за први разред основног образовања и васпитања* (2018) предвиђено је да се у првом разреду започне учење једног од следећих језика: енглеског, немачког, француског, италијанског или шпанског. С обзиром да је у питању рани узраст потребно је прилагодити наставу и узети у обзир различите стилове учења. Тако постоји могућност укључивања одређених врста наставе, као што су:

- визуелна наставна средства: картице, постери који помажу при увођењу вокабулара, где се вежба уз хорско понављање и избегава осећај несигурности;
- пантомима: као врста драмске технике и потпуног физичког контакта, а вежбају се именице, глаголи, придеви и говорне ситуације – развија се машта и креативност;
- одговарајући контекст: приче, слике, песме итд. како би се научила посебна лексика;
- дијалогски модели: основа за „имитирање”, за развијање говора на страном језику;
- пројектне активности: рад у пару или групи ради олакшања задатка и дружења;
- драмске активности: језик у одговарајућем контексту, различити углови гледања;

-читање и писање и граматички садржаји, али као необавезне активности у првом и другом разреду због латиничног писма и касније обраде граматике (Службени гласник 15/2018: 30).

На тај начин, треба имати у виду циљ у оквиру учења страних језика, према *Наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања и Правилнику о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања*. Тај циљ јесте да се путем наставе страног језика на раном узрасту у формалном образовању ученик заправо оспособи да комуницира на основном нивоу у усменом и писменом облику о темама које чине његово непосредно окружење. Поред тога, настава страног језика треба да подстакне развијање свести о сопственом напредовању у погледу мотивације за учење језика и већ поменутог приближавања другим културама, традицијама и њиховог разумевања. Она треба да подстакне машту, креативност, радозналост, као и употребу страних језика у личне сврхе, тј. у свакодневной комуникацији и из личног задовољства (Службени гласник 12/2018). Када се ово узме у обзир, увиђа се потреба за стварањем приступа настави која може те ставке омогућити.

Дакле, према *Наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања*, комуникативно-интерактиван приступ наставе страних језика укључује одређене ставке које имају за циљ да олакшају учење и начине га занимљивијим. Самим тим, садржи: обраду језичког садржаја кроз социјалну интеракцију која је пажљиво осмишљена уз јасне инструкције и ученици се сматрају одговорним и активним учесницима; наставни програм који треба да је схваћен као динамичан, прилагођен и заједнички припремљен уз активности и задатке у оквиру поља интересовања ученика, а где се учионица прилагођава настави сваког дана; и наставник треба да је посредник у учењу које омогућава приступ и прихватање нових идеја (Службени гласник 12/2018: 40). У овом правилнику за учење страног језика од трећег разреда постоји још једна ставка која се односи на рад на пројектима као активности која подстиче ученике да се баве истраживачким радом и да то повезују са другим предметима. Исто тако, узимају се у обзир и врсте активности које се спроводе, а да су прилагођене нивоу знања и интересовања ученика. Уколико се ове активности комбинују, допуњују и примењују сваки пут на другачији начин, одржаће наставу језика динамичном и учиниће да се ученици осећају пријатно и задовољно при учењу страних језика. Тако су представљене следеће технике:

- слушање: наставника, аудио записа везаних за физичке активности, али и за рад у учионици, израда вежби према упутствима професора и слично;
- рад у паровима или групама: дијалози, игре уз улоге, певање у групи;
- мануелне активности: прављење игара, постера, заједничких материјала и друго;
- упоређивање: погађање, цртање по диктату, имитирање исказа гестом и обрнуто;
- решавање проблема у разреду: договори и пројекти;

- разумевање писаног текста: повезивање слова и гласова, речи и слике, одговарање на једноставна питања у вези с текстом, извршавање прочитаних упутстава;
- писмено изражавање: повезивање гласова и слова, приказивање и повезивање речи и реченица са цртежом или сликом, проналажење речи која недостаје итд. (Службени гласник 12/2018: 41).

Слично томе, теме које се обрађују приликом почетка учења страног језика су углавном оне које су познате ученицима, односно ситуације и догађаји у њиховом непосредном окружењу. Према томе, што се тиче тематских јединица и наставног програма, у оквиру *Правилника о наставном плану за први циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за први разред основног образовања и васпитања* након завршеног првог разреда и прве године учења одређеног страног језика подразумева се да ученик уме да примењује најједноставнија језичка средства. То значи да уме да: поздрави и отпоздрави, представи себе и другог, разуме јасно постављена питања личне природе, упутства, молбе, честитке, да одговори на њих и упути исте. Такође, треба да разуме позив, реагује на њега и да га упути, да искаже захвалност, извињење и прихвати их, да препозна и опише бића и места из непосредног окружења и где се налазе у простору, као и да разуме, изрази и реагује на свакодневне исказе у вези основних потреба. Требало би да зна и да искористи и препозна исказе за допадање нечега и обрнуто (Службени гласник 15/2018: 32). Ове теме потребно је да ученик буде у стању да изрази једноставним језичким средствима у складу са узрастом и дужином учења страног језика. Теме које се обрађују током прва четири разреда основне школе јесу исте за сва четири разреда, али се разликују по интензитету њиховог изучавања у складу са узрастом ученика и нивоом знања.

Према *Наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања* постоје издвојене теме и ситуације које се обрађују када је у питању трећа година учења страног језика и када је у питању прва. На тај начин, неке теме као што су школа, школски прибор, активности, празници и исхрана остају исте за обе године учења. Међутим, друге теме се разликују по продубљивању одређених садржаја, вокабулара, ситуација које су на сложенијем нивоу у трећој години учења. Када се у првој години учења страног језика у трећем разреду учи тема: ја и моји другови – обрађује се појам другова и особа из непосредног окружења уз неке игре према годишњим добима, док се у трећој години обрађује дружење и спорт у ширем оквиру. Исто то се догађа када се говори о темама: породица и блиско окружење; мој дом; одећа; окружење и друге ситуације са темама које се разликују у трећој години учења као додатне теме (Службени гласник 12/2018: 34). Самим тим, долази до покушаја усклађивања тематских садржаја у погледу ових различитих година учења.

На тај начин, према *Правилнику о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања* обрађују се исте тематске целине као и у претходном разреду само на вишем нивоу, обнављањем већ пређеног градива

и изучавањем нових проширених тема и ситуација. Уз покривање истоветних тема које су обрађене у претходном разреду требало би, као што је већ наглашено, на крају четвртог разреда да и једни и други ученици достигну једнак ниво знања према пређеном градиву (Службени гласник 12/2018). Ипак, као што је раније поменуто, учење страног језика највише захтева време и његово улагање, те је и пролазност времена веома битна, тј. чињеница да се стечено знање слободно користи и постепено примењује, а не убрзаном методом. Ово поготово не треба примењивати у раном узрасту где се, ако се учењу не приступи на одговарајући начин, јављају одређене препреке у виду анксиозности, губитка мотивације, страха од прављења грешака и слично.

Самим тим, предвиђено је, према *Правилнику о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања* (2018), да се почне са учењем другог страног језика као обавезним изборним предметом од петог разреда основне школе. Ученик има право да изабере страни језик са листе језика који су у понуди школе у складу са њиховим кадровским могућностима. Тај језик мора да изучава до краја другог циклуса основног школовања, тј. до краја основног образовања, два пута недељно. Дакле, постоји могућност да се бира у најчешћим случајевима између енглеског, уколико је неки други језик изучаван као први, немачког, француског, руског, италијанског и шпанског језика. Фонд часова је усклађен тако да ученици имају оба страна језика два пута недељно (Службени гласник 15/2018: 3). Када се има у виду претходна анализа учења првог страног језика и узимање другог у петом разреду, потребно је увидети колико постепено учење страног језика од првог разреда основног образовања доноси предности. То се може закључити погледом на убрзано учење од трећег разреда и могућу конфузију при узимању другог страног језика за кратак период учења.

Међутим, иако се сматра да је рано детињство погодан период за почетак учења страних језика, поред неадекватних услова за рад, проблем представљају и превелика очекивања за учење страних језика у том периоду. Према Лончаревић и Суботић (2004), школе би требало да омогуће прикладне услове за спровођење наставе страних језика од првог разреда основне школе, као и усклађен наставни план и програм. Овде мора да постоји уједначеност између избора радног материјала, наставног програма, евалуације и метода рада. Да би вишејезична настава била успешна, потребно је увести више часова недељно, а краћих, у мањим групама и на прикладан начин узрасту којем се предаје (Lončarević i Subotić, 2004: 95). Према томе, у вишејезичном образовању треба прилагодити наставу како би узнатредовала у односу на традиционалан приступ. Према Вучо (2014), путем педагошких, психолошких и методичких средстава јавља се интерактивна настава, улога наставника који помаже ученику у подстицању како би напредовао. Присутна је и примена разних активности при држању наставе, као што су комуникативне вежбе, игре, садржаји који подижу свест о мултикултурности и слично (Vučo, 2014: 117).

Стога би требало прилагодити наставу и припремити дете на учење страних језика уз прелазак из система предшколског у школско образовање. Када

се одговорност за наставне активности дели између наставника и ученика, резултат је углавном повећана заинтересованост ученика да буду активније укључени у процес учења језика и организовање наставе (Kirvan, 2016: 10). Тако се омогућава ученицима да буду део процеса оцењивања и могу да разумеју како им то може помоћи при учењу, као алат за евалуацију учења, а не да буде усмерен на контролу и учитељски резултат. Ту је, дакле, важна педагошка промена у образовању вишејезичног школовања где ће, када се користе монолингвалне стратегије образовања, мања бити успешност двојезичног или вишејезичног програма. Према Каминсу, треба применити вишејезичне стратегије које служе експлицитном укључивању страног језика у наставу, а не уз одвојени приступ. Потребно је прилагодити језички програм за увођење вишејезичне наставе, који се јавља и у случају монолингвалних програма. Неопходно је обратити пажњу на сродне односе међу језицима и на тај начин приступити учењу, како би се путем једног језика други брже и лакше научио. У том случају ученици из различитих језичких заједница могу да сарађују тако што користе два или више језика ради ефикаснијег учења (Cummins, 2005: 588). На тај начин, проналажење адекватног наставног плана и програма, али и наставног кадра, од велике је важности при учењу страних језика у раном узрасту. Увођење формалног учења више страних језика у образовне институције на почетку школовања може показати велике помаке, како за развој детета, тако и за задовољство учења језика на адекватан начин и у прикладном узрасту.

5. Закључак

Приказане су земље као што су Луксембург, Ирска, Шпанија и друге, које имају развијен систем школовања на незнатно другачији начин него у Србији и земље у региону где се истичу сличности и разлике учења страних језика. Такође, представљен је увид у тренутну ситуацију у школама у Србији, те какви су модели вишејезичности до сада уведени. Ипак, јављају се изазови у оквиру образовне политике, наставног кадра који одређени језик предаје, припрема и прилагођавања наставе за рани узраст и друго. Поред тога, учење страних језика у другим земљама приказује могуће начине учења више страних језика у раном узрасту у формалном контексту. Уз све информације и податке који се јављају може се извући закључак за могућност имплементирања примера наставних планова вишејезичног образовања других земаља у наставни план у Србији, а да су прилагођени за српски образовни систем. Слично томе, број часова и количину наставе које један ученик треба да савлада, потребно је прилагодити новом систему рада који се разликује од предшколског образовања. Према анализираним плановима и програмима може се закључити да би било пригодно увести додатне нове активности за децу у оквиру учења страних језика у другој половини првог разреда или у другом разреду у основном школовању у Србији. Тако се може запазити да би најлагоднији период за почетак дечијег учења више страних језика у раном узрасту у формалном контексту био заправо између првог и другог разреда основне школе. На тај начин, уз

постепено приближавање нових култура, различитих језика и пригодне методе наставе, може се причати о успешном учењу страних језика на нивоу формалног образовања у оквиру раног узраста. Даље истраживање могло би да укључи друге земље у којима је развијена вишејезичност, а нису обрађене у оквиру овог рада због ограничења истраживања, као и могуће нове планове и програме већ анализираних земаља.

Литература

- Вучо, Ј. (2014). Двојезична настава страних језика у Србији. У Ј. Филиповић и О. Дурбаба (ур.), *Језици у образовању и језичке образовне политике* (стр. 107-151). Београд: Филолошки факултет.
- [Vučo, J. (2014). Dvojezična nastava stranih jezika u Srbiji. U J. Filipović i O. Durbaba (ur.), *Jezici u obrazovanju i jezičke образовне политике* (pp. 107-151). Beograd Filološki fakultet]
- Ђурић, Љ. (2014). Вредновање раног школског учења страних језика у Србији: заглашујућа тишина. У Ј. Филиповић и О. Дурбаба (ур.), *Језици у образовању и језичке образовне политике* (стр. 77–106). Београд: Филолошки факултет.
- [Đurić, Lj. (2014). Vrednovanje ranog školskog učenja stranih jezika u Srbiji: zaglušujuća tišina. U J. Filipović i O. Durbaba (ur.), *Jezici u obrazovanju i jezičke образовне политике* (pp. 77–106). Beograd: Filološki fakultet]
- Ђурић, Љ. (2016). *Страни језици у образовној политици Србије*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- [Đurić, Lj. (2016). *Strani jezici u obrazovnoj politici Srbije*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu]
- Лончаревић, М., Суботић, Љ. (2004). Прва искуства у настави страних језика у првом разреду основне школе у општини Сомбор. *Норма*, 10(1–2), 87–95.
- [Lončarević, M., Subotić, Lj. (2004). Prva iskustva u nastavi stranih jezika u prvom razredu osnovne škole u opštini Sombor. *Norma*, 10(1–2), 87–95]
- Cenoz, J. (1998). Multilingual Education in the Basque Country. In J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education* (pp. 143–174). Clevedon: Multilingual Matters.
- Zajednički evropski referentni okvir za žive jezike. (2001). Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cummins, J. (2005). A proposal for Action: Strategies for Recognizing Heritage Language Competence as a Learning Resource within the Mainstream Classroom. *The Modern Language Journal*, 89(4), 585–592.
- Escobar, C. U., Unamuno, V. (2008). Languages and language learning in Catalan Schools: From the bilingual to the multilingual challenge. In Ch. Hélot & Anne-Marie de Mejía (Eds.), *Forging Multilingual Spaces* (pp. 1–31). Barcelona: University of Barcelona.

- Fernández-Ulloa, T. (2005). La Educación Bilingüe en el País Vasco: Problemas y Retos. In J. Cohen, K. T. McAlister, K. Rolstad & J. MacSwan (Eds.), *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (pp. 703–729). Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Hoffmann, Ch. (1998). Luxembourg and the European Schools. In J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education* (pp. 143–174). Clevedon: Multilingual Matters.
- Kirvan, D. (2016). Learning outcomes in plurilingual environments: reflections on curriculum, pedagogy and assessment. *National Council for Curriculum and Assessment*, 1–22.
- Košuta, N., Patekar, J., Vičević Ivanović, S. (2016). Plurilingvism in Croatian foreign language policy. *CLARC: Perspectives on Language Planning and Policy*. Rijeka: University of Rijeka.
- Nap-Kolhoff, E. M. (2010). *Second language acquisition in early childhood: a longitudinal multiple case study of Turkish-Dutch children*. Utrecht: LOT.
- Nunan, D., Lam, A. (1998). Teacher Education for Multilingual Contexts: Models and Issues. In J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education* (pp. 117–140). Clevedon: Multilingual Matters.
- Okal, B. O. (2014). Benefits of Multilingualism in Education. *Universal Journal of Educational Research*, 2(3), 223–229.
- Potkonjak, N. (1977). *Od etatističke ka samoupravnoj socijalističkoj osnovnoj školi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja/Prosveta.
- Tucker, R. G. (1998). A Global Perspective on Multilingualism and Multilingual Education. In J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education* (pp. 3–15). Clevedon: Multilingual Matters.
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner & E. Souberman, Eds.). London: Harvard University Press.
- Zavišin, K. (2017). Nastava jezičkih i nejezičkih sadržaja na stranom jeziku – predlog modela kursa za usavršavanje nastavnika u CLIL kontekstu. *Анали Филолошког факултета*, 29(1), 165–181.
- Žiropađa, Lj. (2007). Uzrast i učenje stranih jezika. *Nastava i vaspitanje*, 2, 119–130.

Dunja D. Brankov

Resumen

LA ENSEÑANZA DE LENGUAS EXTRANJERAS EN EDAD TEMPRANA: PRESENTACIÓN DE ENSEÑANZA DE MODELOS Y DE PLAN DE EDUCACIÓN DE SERBIA

El grado del problema que existe en la organización de enseñanza en términos de aprendizaje de lenguas extranjeras se muestra en este trabajo donde se

analizan las políticas lingüísticas en el mundo, pero principalmente en Europa, Serbia y países de la ex Yugoslavia. La idea de aprender lenguas extranjeras a una edad temprana conlleva muchas dudas en cuanto a la adecuación de la enseñanza a los alumnos más jóvenes, el ajustamiento de los planes de estudio, así como los enfoques de métodos pedagógico-psicológicos. Uno de los mayores objetivos del trabajo es determinar si existe un plan de estudios adecuado para empezar con el aprendizaje de idiomas extranjeros desde el inicio de la escuela primaria y qué edad es la más adecuada para comenzar a aprender varios idiomas extranjeros. Se presenta un análisis de los modelos de enseñanza de países elegidos y de la ex Yugoslavia, pero se centra en el plan de estudios de los grados principales en las escuelas primarias de Serbia. En el estudio están incluidos los países multiétnicos y/o interesantes por su plan de estudios plurilingüísticos y su cercanía territorial con Serbia, que están presentados por sus modelos de enseñanza y métodos de aprendizaje de idiomas extranjeros a una edad temprana de investigaciones similares. La parte principal del estudio representa los planes de estudios a través de los documentos oficiales formando parte de la política lingüística educativa en Serbia, con la introducción sobre el aprendizaje de múltiples lenguas. Como resultado del estudio se puede concluir que se necesita una evaluación adicional y desarrollo de la docencia, pero también que ya está en un buen camino de progreso curricular, mientras que para el inicio del aprendizaje de una lengua extranjera se puede tomar como el período más adecuado entre el primer y segundo grado de la escuela primaria. Otros estudios en el futuro podrían incluir otros países con el multilingüismo desarrollado.

Palabras claves:

multilingüismo, educación primaria, política de educación lingüística

Summary**TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT AN EARLY AGE: OVERVIEW OF TEACHING MODELS AND CURRICULA IN SERBIA**

In this paper we have presented the ways of teaching foreign languages in the world, but primarily in Europe, Serbia and in the countries of the former Republic of Yugoslavia. One of the main goals of the paper is to determine whether there is an appropriate curriculum for young learners (those who are at the beginning of their primary school education) and what age exactly is the most appropriate. We have presented the analysis of the teaching models of selected countries around the world and those of the former Yugoslav Republics. The main part of the paper is an overview of curricula based on official documents within the language education policy of Serbia at the primary education. In conclusion, we suggest that teaching of foreign languages should be improved,

but also the development of curricula is on the right track, while the period between the first and second grades of primary school can be considered most suitable for the beginning of foreign language learning. Further research could include other contexts where multilingualism is present.

Key words:

multilingualism, primary education, language education policy

Додатак

Корпус: Наставни планови, програми и решења

Ministarstvo prosvjete Crne Gore (2017). *Rješenje o utvrđivanju opšteg dijela javno važećeg obrazovnog programa za osnovno obrazovanje i vaspitanje* (na osnovu člana 22 stav 2 Opšteg Zakona o obrazovanju i vaspitanju i člana 196 stav 1 Zakona o opštem upravnom postupku). Službeni list RCG, br. 64/02, 60/03, 31/05, 49/07, Službeni list CG, br. 45/2010, 32/2011, 45/2011, 36/2013, 39/2013, Odluka nacionalnog savjeta za obrazovanje, 04–5–442/1. Podgorica: Zavod za školstvo.

Министарство просвјете и културе (2014). *Наставни план и програм за основно образовање и васпитање*. Републички педагошки завод Републике Српске Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Министарство просвјете и културе (2019). *План и програм образовно-васпитног рада у првом разреду основне школе*. Републички педагошки завод Републике Српске.

Ministarstvo za izobraževanje, znanost in šport (2014). *Predmetnik osnovne šole*. (Predmetnik je bil sprejet na 23. seji SSSI, dne 17. 12. 1998 in usklajen s spremembami ZOŠ (2011, 2012), na 153. seji SSSI, dne 13. 12. 2012 ter usklajen s spremembami ZOŠ (2013), na 162. seji SSSI, dne 13. 2. 2014). Uradni list RS, št. 20/2014. Slovenija.

Министарство за образование и наука (2017). *Решение за утврдување на Наставен план и наставни програми за воспитно-образовната дејност во основно училиште во којшто се реализира Меѓународна програма за основно образование* (врз основа на член 55 став 1 од Законот за организација и работа на органите на државната управа и член 44–а од Законот за основно образование). Службени весник на Република Македонија, бр. 58/2000, 44/2002, 82/2008, 33/2010, 116/2010, 167/2010, 156/2010, 18/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015, 30/2016, 127/2016. Скопље: Биро за развој на образованието.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2006). *Nastavni plan i program za osnovnu školu* (temeljem čl. 22. Zakona o osnovnom školstvu). Narodne novine, br. 59/1990, 26/1993, 27/1993, 29/1994, 7/1996, 59/2001, 14/2001, 76/2005. Hrvatska.

Правилници

Министарство просвете, науке и технолошког развоја. *Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 6/2007, 2/2010, 7/2010, 3/2011, 1/2013, 4/2013, 11/2016–I, 11/2016–II, 6/2017, 8/2017, 12/2018, 15/2018.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја. *Правилник о наставном плану за први циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за први разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 10/2017, 12/2018, 15/2018.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја. *Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 3/2011, 7/2011–I, 7/2011–II, 1/2013, 11/2014, 11/2016–I, 11/2016–II, 12/2018.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја. *Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 3/2006, 15/2006, 2/2008, 3/2011, 7/2011–I, 7/2011–II, 1/2013, 11/2014, 11/2016–I, 11/2016–II, 7/2017, 12/2018.

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.13>

821.511.141.09 Мариа Ш.

Jedan prilog izučavanju pozicije i odgovornosti intelektualca u kriznim vremenima – slučaj Šandora Maraija

Marko R. Čudić*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za hungarologiju

Ključne reči:

nefikcionalni tekst
hibridni žanr
odgovornost
intelektualca

Apstrakt

U radu se, kroz analizu određenih refleksivnih pasaža dve knjige mađarskog romanopisca Šandora Maraija, ukazuje na značaj koji je ovaj pisac pridavao poziciji i odgovornosti intelektualca u kriznim vremenima. Nijedna od dve analizirane knjige nije roman u klasičnom smislu. Reč je o nefikcionalnim tekstovima putopisno-dnevničkog karaktera. U naslovu obe Maraijeve knjige pojavljuje se reč *patrola*. Tu reč ovde bi trebalo shvatiti metaforično, kao obavezu koju autor samome sebi nameće, da permanentno vrši svojevrsnu smotru intelektualnog pejzaža svoje epohe, ali i da stalno preispituje vlastite propuste. Za Maraija, koji je dobar deo svoje karijere radio i kao novinar i dopisnik iz inostranstva raznih mađarskih listova, angažovanost, naročito u kriznim vremenima, naprosto mora biti *modus operandi* svakog modernog pisca. Činjenica da je Marai pripadnik malog naroda iz Srednje Evrope, koja se kao kulturološki entitet već vekovima tendenciozno gura na marginu, čini njegovu poziciju posebno osetljivom i ranjivom. (primљeno: 3. марта 2021; прихваћено: 16. јуна 2021)

Romanopisac Šandor Marai (Márai Sándor, 1900–1989), koji generalno nije bio sklon tipičnim dvadesetovekovnim narativnim eksperimentima, pravio je relativno jasno razaznatljivu granicu između fikcije u pravom smislu reči i žanrovskog hibrida dnevničko-memoarsko-esejističkog tipa. Za ovu vrstu važne dihotomije u žanrovskom spektru Maraijevog razgranatog opusa mađarski romanista Janoš Savai poslužio se jednom lingvističkom distinkcijom koju je svojevremeno razradio Emil Benvenist, a čija suština leži u klasičnom razlikovanju priče i diskursa. Tu distinkciju Savai, pozivajući se na kapitalnu Benvenistovu studiju *Problemi opšte lingvistike*, vidi na sledeći način:

Klasična cezura Emila Benvenista, na koju se veoma često pozivaju proučavaoci naracije u prvom licu, teren izučavanja razdvaja na dva odelita segmenta, služeći se lingvističkim kategorijama; iz čega proizlazi da, s jedne strane, imamo priču i njoj pridruženo pripovedanje u trećem licu i prošlom vremenu, a s druge strane imamo diskurs, tj. sve ostalo, nesvršeni i trajni perfekt, i, naravno, prezent. Tu, nesumnjivo, spadaju i oblici naracije u prvom licu. Autobiografija je, poput dnevnika, po definiciji nesvršena. (Szávai, 2008: 214).¹

Nakon mladalačkog putopisa *Tragom bogova* (*Istenek nyomában*, prvi put objavljenog 1927. godine), žanrovski jasno određenog kao nefikcionalno delo, stvari nisu tako nedvosmilene kada je reč o devet godina kasnije objavljenoj knjizi *Patroliranje Zapadom* (*Napnyugati órjárat*, prvi put objavljenoj 1936. godine). Iako bi po tematici i ovo trebalo da bude putopis – književni izveštaj o autorovom putovanju vozom iz Budimpešte u London, preko Pariza – već nam paratekstualno određenje, tj. podnaslov, deluje pomalo zbunjujuće, jer iz njega saznajemo da je reč o *romanu jednog putovanja*. Mogao bi ovo, naravno, biti i nameran autorski trik, ali Marai nikada nije bio sklon toj vrsti zamagljivanja. Ono što ovu knjigu u mnogo većoj meri čini romanom, iako se i ona, poput putopisa o poseti Bliskom istoku, bazira na faktima, jeste neuporedivo veći stepen poetizacije, bilo da je ona prisutna kroz esejističke pasaže o sudbini Evrope, kroz autopoetičke refleksije o samom činu pisanja ili kroz fini nanos ironičnih komentara na sve ono što se naratoru tokom putovanja događa. Reč „patrola”, zastupljena u samom naslovu, sadrži dozu ironije, jer, iako Peter Balint ispravno primećuje da Marai preuzima na sebe, kao putopisac, jednu vrstu uloge moralnog (poetičkog, estetskog, političkog) stražara (Balint, 2007: 25) – otuđa, dakle, „patrola” – ironija se sastoji u tome što je, kao svojevrsan podtekst ove knjige, u njoj prisutna skrivena polemika sa Osvaldom Špenglerom i njegovom, u to međuratno doba, veoma pomodnom knjigom *Propast Zapada*.

Takva ogromna piščeva ambicija – da bude moralni i intelektualni kritičar i cenzor evropske kulture, ali i njen zaštitnik, koji danonoćno „patrolira” njenim predelima, obavljajući jednu specifičnu duhovnu smotru svog doba, na prvi pogled je

1 Prevodi svih citata su moji (autor studije).

u potpunom neskladu sa vrlo skromnim načinom na koji putuje – vozom, poput nekakvog drugorazrednog turista. Grandioznost zamisli kod Maraija vrlo često je u obrnutoj srazmeri sa kulisama same fizičke dislociranosti naratora. Otuda bi se moglo reći da ovaj ambiciozni naslov krije u sebi dvostruku ironiju – ironičan komentar pomodarske interpretacije propasti Zapada od strane špenglerovskih duhovnih katastrofičara, ali i autoironičan osvrt na sopstveni intelektualno-spisateljski projekat.

Važan detalj na ovom pripovedačevom putovanju prema Londonu predstavljaje i momenat kada on ugleda napuštenu i turobnu jesenju plažu na obalama Lamanša: u tom trenutku on shvata da mu je pomalo već dozlogrdilo sopstveno (kvazi) elitističko odbijanje da se meša sa masama (u kritici masa pomogao mu je i susret sa delima u to vreme veoma popularnog i u intelektualnim krugovima cenjenog španskog autora Hose Ortege i Gasete). To slikovito izražava dihotomijom između habitusa turista u sezoni i turista van sezone – duhovnog aristokrate, a u stvari siromaha koji jedva sastavlja kraj s krajem (Márai, 2004: 68).²

Problem i kontradikcija u koju u ovakvom trenutku lične krize upada Maraijev pripovedač, jeste to što intelektualac koji se previše – pa makar i potpuno svesno i dobrovoljno – stopio sa masama, više nema ono isto moralno pravo na, samim naslovom naznačeno „patroliranje” koje je imao pre tog toliko žudenog i samo naizgled oslobađajućeg stapanja. Pa ipak, upravo to more, na pripovedačevom malom morskom putovanju preko Lamanša, postaće u njegovim očima simbol zastrašujućeg beskraja i bezgraničnosti. I, budući da nije pogodno za filigranski precizan zanat umetnika, a posebno umetnika iz jedne male srednje-istočnoevropske države bez mora, koji nije navikao na takvu neobuzdanu bezgraničnost, ideja da mu more bude duhovna vodilja, ipak će morati da bude odbačena:

More, taj pripitomljeni, zauzdani i u red vožnje uterani beskraj, ne plaši više čoveka svojim dimenzijama. Ono misteriozno u njemu što me kod svakog novog susreta sa njim mami k sebi takvom silinom, takvim zovom, to nije „daljina”, nije druga obala – obraća mi se sama stihija, doziva me nezaboravnom i jasnom porukom. Postojala je nekada jedna velika, mokra dečija soba... sećaš li se? – pita me. Da, sećam se. [...] Ali, već znam da nema velikih i malih mora, nema malih i velikih rastojanja. Ima u nama nečeg beskrajnog i neobuzdanog. Postoje ljudi koji se i u kadi sećaju mora. (Márai, 2004: 68–69)

Iako ovaj iskaz o odnosu umetnika i mora na kraju inklinira frojdovskom tumačenju o povratku u fetusno stanje – što bi se moglo tumačiti i kao nesvesna težnja za bekstvom od surove predratne realnosti tadašnje Evrope – centralni njen deo ipak

2 Peter Balint, pored nesumnjivog uticaja Ortege i Gasete i njegove teorije o pobuni masa na Maraija, pominje još jednu važnu Maraijevu lektiru, doduše kasniju, ali čija glavna nit kao da je na izvestan način predskazana u ovom piščevom ambivalentnom odnosu prema masi. Marai je, naime, čitajući Židove dnevnik iz Drugog svetskog rata, naišao na jednu ključnu misao ovog velikog francuskog pisca, prema kojoj je postalo zastrašujuće koliko je ljudska sudbina izgubila individualnu boju. (2007: 24–25).

se odnosi na lament nad dvostrukim usudom – usudom umetnika i, pri svemu tome, usudom pripadanja jednom malom srednjoevropskom narodu.

I upravo taj usud će kosmopolitu Maraija pratiti i kada stigne u veliku, kosmopolitsku, imperijalnu metropolu, London. U Londonu on boravi, ovoga puta, znatno duže nego u Parizu, ali neće to biti jedini razlog zbog čega će o njemu pisati u ovoj knjizi neuporedivo više nego o prestonici Francuske. Reč je, naime, o tome da je Marai mnogo više vremena, kao mladić, provodio u Parizu nego u Londonu, pa u slučaju prestonice Velike Britanije nije bilo tog nostalgичnog, emocionalnog balasta uspomena koji bi možda mogao da omete pripovedačev, inače prilično distanciran i objektivan sud o ovom putovanju.

Kao i u svom ranom putopisu (*Tragom bogova*), ni u Londonu mu nije prevashodni cilj da pravi bedekerski prikaz znamenitosti koje obilazi. Ni sam, kako nam otkriva, ne voli lažna ushićenja izazvana klasičnim „otkrivanjem grada”. Stvar stoji slično i sa pejzažima: „Nećemo otkrivati London, nemamo ni vremena za to, a ni volje. Jedan jedini čovek me iskrenije zanima od čitavih metropola ili imperija; istini za volju, otkriti jednog čoveka, ući u njega i približiti mu se, kudikamo je i teže” (2004: 77).

Posebno će mu, kao mađarskom intelektualcu – koji se, uzgred budi rečeno, nikada nije busao u prsa i isticao svoju nacionalnu pripadnost – teško pasti jedan detalj, kada mu supruga jednog njegovog prijatelja, mađarskog likovnog umetnika-emigranta, Engleskinja, u jednom trenutku nesmotreno kaže kako je za nju „lice svih Mađara isto”. Osmotrimo pripovedačev unutrašnji monolog povodom te njene nehotečne uvrede:

Ona to izgovara tako ljubazno, tako dobronamerno i sa takvim poverenjem – i nema u toj njenoj opaski ni trunke podsmeha niti prezira, ta i sam domaćin je Mađar, nezamislivo da je ova Engleskinja želela bilo koga da uvredi. [...] Tim rečima nam se obratio neko iz dubina engleskog duha, slučajno se izlanuvši; recimo da se to oglasio engleski malograđanin sa neodgovornom i rasejanom iskrenošću. Verovatno da Česterton ili Haksli tako nešto ne bi izjavili; ali, ne može se mišljenje neke zajednice meriti prema njenoj eliti. „Isti smo” u očima ove engleske malograđanske lejdi, svi Mađari, svi mi na neki tajanstveni način „ličimo” jedni na druge, grof Albert Aponji i Đula Krudi, svi su oni „isti”, svi su Mađari, lako ih je pobrkati... sa ovim stavom se ne može raspravljati. Tako i kod nas kažu da su „svi Kinezi isti”. Gaf izaziva opštu razdraganost, mi onako u šali protestujemo, domaćici je već sinulo, pravda se, nije ona želela nikoga da povredi, tako je draga i dobronamerna, na kraju je još mi tešimo, ma nije to ništa, nemojte to shvatati tako ozbiljno! (2004: 109–110)

Ovaj svoj roman putovanja, ili, kako ga Laslo Fizi naziva, „duhovni putopis” (Füzi, 2003: 150), narator završava jednom, u odnosu na Špenglerov civilizacijski pesimizam, u osnovi ipak optimističnom porukom, bolje rečeno porukom vere u graditeljsku i kultivišuću snagu ljudskog duha i intelekta. I to saznanje biće ono što

će, u svom duhovnom prtljagu, poneti sa sobom kući, u Budim, u tu, kako sam kaže, „bolnu egzotiku”:

Sada ćemo ponovo da putujemo, sa prozora kupea posmatraćemo poznati predeo, a onda će odjedanput da nam se ukaže zaslepljujuća i blještava poznatost, tajanstvena i bolna egzotika našeg doma. [...] Civilizacija se ne čuva ratnim brodovima, već moralnim zakonima, i svaki put kada neka spremnost na varvarstvo poriče te zakone, ovi posmatrači ovde na granicama Zapadne imperije još uvek istrajno svedoče o tome da jednu kulturu u poslednjem trenutku ne mogu spasiti protivavionski topovi, već samo savest ljudske prosvetljenosti. (Márai, 2004: 142–144)

Ovaj Maraijev antropološko-civilizacijski optimizam biće, međutim, iz temelja poljuljan svega četiri-pet godina kasnije, kada rušilački ratni vihor oličen u vidu neobarbarizma Trećeg Rajha bude zahvatio veći deo Evrope. Maraijev drugi roman „duhovnog patroliranja” prati pripovedačev jednodnevni boravak u rodnom gradu Kaši (Košicama), sada ponovo pod okriljem (okupacijom) Mađarske. U ovoj knjizi pod naslovom *Patroliranje kroz Kašu*³ (*Kassai órjárat*, knjiga je prvi put objavljena 1941. godine) čitalac prati pripovedačev kratkotrajni let avionom od Budima do Kaše, a zatim, kroz poglavlja naslovljena po određenim toponimima ovoga grada podno Tatri, prolazi kroz poprišta naratorovog detinjstva, mladosti i uspomena uopšte. I sve vreme dok pratimo taj pripovedačev jednodnevni izlet kroz Kašu, prate nas i čitavi sistemi njegovih unutrašnjih monologa koji se, u prvom redu, odnose na kritiku društvene inertnosti intelektualaca i njihovog potpunog moralnog kraha u uslovima ratne stihije. Putnikova distanca je, dakle, radikalno smanjena u odnosu na prethodni zapadnoevropski romansijsko-refleksivni putopis, no, ne postoji intenzivniji i kompleksniji doživljaj od susreta sa rodним gradom u trenucima velikih istorijskih i ličnih kriza, i upravo to je ono što Maraijev narator ovde, pored ostalog, naglašava.

Pripovedač (opet u prvom licu) odmah na početku obaveštava čitaoca o okolnostima svog leta malim čarter-aeroplanom za Kašu: „Četiri nedelje nakon što su nemačke trupe umarširale u Pariz, otputovao sam kući, u Kašu. Otišao sam samo na jedan dan, nisam imao nikakva posla tamo. Sada, sa protokom vremena, začuđeno se pitam zašto li sam uopšte išao?... Verovatno zato što sam se osećao kao beskućnik u svetu.” (Márai, 2003: 5). Lična kriza ovde se u potpunosti poklapa sa opštom, društvenom i svetskom krizom, a osećaj duhovnog beskućništva⁴ u najvećoj meri proizlazi iz sve očiglednijeg i sve potpunijeg i brutalnijeg fijaska onog projekta duhovno-antropološkog optimizma koji je, činilo se, Marai tako čvrsto postavio u svojoj knjizi

3 Ostavljamo ovde izvorni mađarski naziv ovog grada, Kaša. Marai je veoma teško podneo i nikada se nije u potpunosti duhovno oporavio od traume izazvane za Mađarsku zloglasnim Trijanonskim sporazumom, kada su, nakon završetka Prvog svetskog rata, od svih nacija Srednje Evrope, u teritorijalnom smislu Mađari prošli ubedljivo najgore – oduzeto im je preko dve trećine nekadašnjih teritorija, pa su se tako čak i takvi većinski mađarski gradovi kao što je Kaša, našli pod jurisdikcijom druge države (u ovom slučaju, Čehoslovačke).

4 Onoga što je Maraijev savremenik, filozof Đerđ Lukač odredio kao *Obdachlosigkeit*.

Patroliranje Zapadom. Duh nije, izgleda, mogao odneti pobjedu nad varvarizmom, nad populističkom filozofijom nacionalno zadojenih masa (u prvom redu nemačkih) koje iza sebe imaju oružanu silu. Sve to, uz neprestano, gotovo mazohističko prebacivanje sebi i svojoj klasi – intelektualcima, piscima, ljudima od pera – biće, kako ćemo videti, jedan od lajtmotiva ovog, žanrovski opet prilično teško odredivog romana.⁵ Drugim rečima, ovde „patrola” iskazana jednodnevnom šetnjom kroz Kašu i okolinu, prerasta u jednu vrstu radikalnog samooptuživanja i dovođenja u sumnju samog smisla literature i mogućnosti njenog estetski relevantnog i jedino mogućeg humanističkog angažmana.

Već i samo kratkotrajno putovanje malim putničkim avionom od aerodroma u Budaeršu do Kaše, prikazano je vrlo živopisno i na osoben način oneobičeno, u prvom poglavlju ovog romana pod naslovom *Ptičja perspektiva (Madártávlát)*. U to koliko je život, u stvari, najčešće samo banalna imitacija literature, narator se uverava u trenutku kada se, već u avionu, u društvu nekolicine putnika, seti da je u jednom svom veoma uspelom romanu, tetralogiji o građanskoj porodici Garena iz Kaše, upravo ovu istu situaciju detaljno i umetnički relevantnim sredstvima jednom već naslikao: „Poznat mi je taj osećaj, često sam ga proveravao; život imitira situacije iz literature, junaci romana s vremena na vreme, u situacijama iz romana, podrugljivo ponude pisca da sedne, predeli i boje u kojima se odigrava borba života i literature uvek su isti, te dve dimenzije su katkad sablasno isprepletane...” (Márai, 2003: 7).

Zanimljivo je koliko Maraijev pripovedač od jednog tako kratkotrajnog i naizgled beznačajnog leta (avion u to vreme, a naročito za svetskog putnika kakav je bio Marai, nije više nikakvo posebno čudo), začas napravi izvanrednu reminiscenciju na arhetipsko-mitsku sliku letenja, baš kao što je to u prethodno pomenutom romanu (*Patroliranje Zapadom*) učinio sa morem na kratkom putovanju preko Lamanša:

Ne, na letenje se ne treba „naviknuti”, letenje je jedan od pra-doživljaja, osećaj letenja nije nov za čoveka, pre će biti da je samo zaboravljen, pa ponovo otkriven, jer je nekada bio stvarnost, a onda se, usled varvarskih nesporazuma, na nekoliko miliona godina osušilo u duši, pretvorio u pihtijastu uspomenu, samo povremeno iskušavajući čoveka sablasnim plamenom žudnje – da bi onda jednog dana ipak buknuo taj plamen, u prljavoj radionici u duši jednoga čoveka, pa se ta žudnja pretvorila u stvarnost i u red vožnje, a čovek se najedanput smirio i pomislio: „Aha! Tako je, dakle, to izgledalo!... Deluje tako poznato!” (2003: 9)

Marai je, dakle, kadar da iza svakog, naizgled rutinskog gesta savremene civilizacije uoči mitsku, arhetipsku osnovu, kao što je u prethodnom romanu i more na taj način sagledavao; njegova sposobnost da stoji zadivljen pred tim drevnim supstratom koji stoji u osnovi svih čovekovih tehničkih dostignuća, izdvaja ga iz mase.

5 Ištvan Frid, govoreći o većitim žanrovskim ambivalencijama Maraijeve proze, ističe da se Marai, iako u samom vođenju radnje i stilu prilično tradicionalan pisac, na nivou žanrovskih konvencija, pogotovo kada je u pitanju roman, „nikada nije držao tradicije super-strukturisanog romana” à la Don Kihot, na primer. (Fried, 2007a: 179–180).

Stoga i ne čudi što ga, dok leti prema svom rodnom gradu, veoma nervira činjenica što njegovi saputnici – prema kojima, kao duhovni aristokrata prvog reda, oseća izvestan prezir i sažaljenje – činjenicu letenja primaju zdravo za gotovo u toj meri da im to letenje izgleda čak i dosadno (2003: 11–12).

Budući da putovanje avionom od Budima do Kaše traje veoma kratko, pripovedač dobija želju da dovikne pilotu da uspori malo sa sletanjem, da napravi još nekoliko krugova iznad grada, jer želi još jednom da vidi svoj rodni grad ovako odozgo, iz ptičje perspektive, da ga još jednom doživi ovako umanjenog i „kompri-miranog”. Na vrlo bizaran način, želja će mu se ispuniti, jer će iznenada iskrsnuti neki problemi na pisti za sletanje, pa će pilot odista morati da kruži nad gradom još čitavih četrdeset pet minuta, izazivajući blagu uznemirenost, pa čak i paniku među putnicima koji su se do tada rutinski dosađivali. Pogled na rodni grad iz ove, nikada ranije doživljene ptičje perspektive, jedan je od najboljih opisa postepene iteracije (približavanja), i fizičke i duhovne, u Maraijevom opusu:

Žao mi je što smo već stigli, voleo bih da zamolim Plavookog da ne žuri toliko, da još malo kruži iznad grada, voleo bih da sa ove visine ugledam Katedralu,⁶ da iz ptičje perspektive vidim Celinu, Katedralu koja tako bolno, svezano, ukotvljeno i na stubove zabodeno, predstavlja stvarnost moga života. [...] Voleo bih, prvi put u životu, da iz ptičje perspektive pogledam Grad, jedini na svetu sa kojim sam lično povezan. Da, ovo ovde je Katedrala; avion sada leti sasvim nisko. [...] Ova Katedrala, jedno od bezvremenih remek-dela mog rodnog grada, sada je jedan od svetionika evropskog duha – predelima tog duha sad pustoše besne oluje, a ovi svetionici svetle očajničkom snagom. O njima je sada reč, o crkvenim tornjevima i piscima, o Evropljanima, o dobronamernim ljudima, samo oni mogu spasiti ono čemu pretila je propast. (2003: 15–16)⁷

Ono što, ipak, sprečava ovakve pripovedačeve tirade da skliznu u čistu patetiku, jeste s jedne strane doza fine ironije i autoironije koja služi kao kontrapunkt ovoj vrsti misionarske i „stražarske” zanesitosti ugroženom sudbinom evropskog duha, a sa druge strane, tu je uvek pouzdano i provereno, a u Maraijevom slučaju i poetički dobro legitimisano, skretanje u lično, u nanos sopstvenih uspomena, uranjanje u duhovnu arheologiju vlastitog detinjstva.

Kada ipak budu srećno sleteli, pripovedačeva vizuelno-memorijska imaginacija nastaviće se na drugom, ništa manje veštom nivou: razne tačke njegovog rodnog

6 Marai za katedralu u Kaši konsekventno koristi renesansni izraz *Dóm*, od latinskog *Domo*, odnosno italijanskog *Duomo*, kako u želji da istakne njenu drevnost i vajkadašnju povezanost sa katoličkom tradicijom Zapadne Evrope, tako i u nameri da istakne monumentalnost i simbolički značaj njene ogromne i velelepne kupole, kao neke vrste arhitektonskog i duhovnog središta, žarišne tačke ovog lepog, starog i istorijski vanredno značajnog grada nekadašnje severne Mađarske. Katedrala, kako bi rekao Gaston Bašlar, tvorac termina „poetika prostora”, za Maraija predstavlja onu čvorišnu tačku na kojoj se najintenzivnije presecaju javni gradski prostor i unutrašnji prostor intimnog doživljaja.

7 S ovom Maraijevom antropomorfnom slikom katedrale kao čuvara civilizacijskih vrednosti vrlo verovatno se ne bi složio glavni junak romana *Kiklop* Ranka Marinkovića.

grada asociraće ga na pojedine uspomene iz sopstvenog života. Naročit značaj među tim tačkama, bašlarovsku funkciju zauvek izgubljenih intimnih prostora dečjeg sveta, ima mali gradski park, ali i dvorište kuće u kojoj je odrastao. Oni, zapravo, imaju ulogu neke vrste rajskog, pred-grešnog vrta, idiličnih igara, ali istovremeno nose u sebi i klicu koktoovske pobune u jednom, od strane odraslih još uvek netaknutom, naizgled hermetički zatvorenom svetu, nešto slično kao i u danas već kultnom romanu Maraijevog generacijskog druga, Antala Serba (Szerb Antal, 1901–1945), pod naslovom *Putnik i mesečina* (*Utas és holdvilág*).

Za mali gradski park narator kaže da je u njegovom „detinjstvu bio gust i divalj kao neka južnoamerička prašuma” (2003: 22).⁸ Dvorište je, pak, kako kaže, „bilo i igralište i pećina o kojoj naši ukućani ništa nisu znali, to je bilo poprište prvih bekstava mog života, ovde je počinjala igra, ovde je započinjala avantura *homo ludens*-a i krajnji sadržaj te avanture, umetnost” (Márai 2003: 38). To dvorište, drugim rečima, „priziva uspomene na poslednje trenutke mira i detinjstva, a kada smo odavde iskoračili, pred kapijom su nas već čekali rat, revolucija i mladost. Ali to je već bila neka drugačija avantura” (2003: 38).

Međutim, upravo će taj naizgled buntovni i beskompromisni avanturistički duh biti, po pripovedačevom radikalnom samokritičnom mišljenju ono što će, u stvari, ubrzati potpuni slom onog istinskog građanskog načina života i sistema vrednosti čiji je on baštinik. On prebacuje sebi što nije bio dovoljno jak da se odupre zovu avanture i da živi s budističkom askeзом: „Ne, ja se stidim svog stava da nisam kadar odreći se sumnjivih doživljaja, kakvi su pustolovina i svet. Trebalo bi sedeti u nekoj kolibi, negde na nekoj planini, kao budistički monasi” (Márai, 2003: 24–25).

Zvuči paradoksalno, ali, po njegovom mišljenju, samo bi se jednom takvom odričateljnom usredsređenošću moglo doći do one vrste preko potrebnog intelektualnog angažmana putem kojeg bi, u sprezi sa ostalim kolegama iz esnafa, možda moglo, u poslednjem trenutku, da se povuče to zvono upozorenja, pre nego što, kao što je tada bio slučaj, već bude prekasno za sve. Jer, putovanje i saznavalačka avantura, zapravo su, iz ove vizure, bili gubljenje vremena i rasipanje dragocene intelektualne energije. Narator prebacuje sebi što je, umesto istinskog duhovnog angažmana, pobegao u putovanje, u avanturu: „Sve si znao, ti, evropski pišče, sve si blagovremeno saznao, a ćutao si. Nemci su zauzeli Pariz; ali ti si želeo da sanjaš. Putovao si kroz Evropu tragom svojih doživljaja, oslanjao si se, u rukavicama, na zidove kupea, žmirkavo zurio kroz prozore vozova” (2003: 29). Narator koji u čudnoj, užurbanoj poluanonimnosti zloslutnog predratnog zatišja „patrolira” svojim rodnim gradom, prebacuje sebi i svim ozbiljnim i odgovornim intelektualcima, zbog toga što nisu reagovali na vreme, što nisu sagledali situaciju i o tome obavestili javnost. Ćutanje, u tom smislu,

8 Nije, inače, isključeno da se Marai ovde kreativno poigravao i potresnim motivima jedne danas već nadaleko čuvene pesme velikog pesnika Atila Jožefa (József Attila, 1905–1937) bez naslova, koja počinje stihom *Možda nestaću iznenada* (*Talán eltűnök hirtelen*) a koja je nastala samo nekoliko meseci pre pesnikovog tragičnog samoubistva u trideset trećoj godini života. Poslednja strofa ove pesme, naime, u grubom, proznom prevodu glasi: *Mladost, tu zelenu prašumu/smatrao sam slobodnom i večnom/a sada plačuci slušam/kako zveckaju grane gole. (Ifjúságom, e zöld vadont/szabadnak hittem és öröknek/és most könnyezve hallgatom/a szász ágak hogy zörögnek).*

znači i saučesništvo i najveću izdaju ljudi od pera koja se u takvom trenutku može zamisliti: „Sada već shvatam: nismo dovoljno verovali u svoju ulogu, nismo dovoljno herojski verovali u vaspitnu i disciplinsku, graditeljsku i zauzdavajuću, razvojnu i pomagачku moć duha. Optužba se sastoji od samo dve reči: nismo verovali” (2003: 95–96).

Oštra kritika konačne pobede populističke politike nacionalno ostrašćenih masa i jedna, pomalo donkihotski naivna i utopistička vera u mogućnost njihovog prosvetljenja i pacifikacije, stavljena je kod Maraija, na ovoj njegovoj intenzivnoj refleksivnoj šetnji, zapravo u službu plemenitog pokušaja da se sačuva ono najbolje iz građanskog sloja kome i sam pripada. Ali, to građanstvo koje Marai predstavlja daleko je od nekakvog reakcionarnog i retrogradnog, klerikalno-desničarskog buržoaskog ideala. Naprotiv, narator ističe u svojim razmišljanjima da je to građanstvo u samoj svojoj osnovi bilo dinamično, sklono inovacijama, progresu i samopoboljšanju. Kako bi se inače drugačije mogla objasniti činjenica da generaciju svojih dedova i očeva on, ne bez ironije, naziva srećnim, anti-avanturističkim i statičnim naraštajem: „Građanin starog kova svoj dom je napuštao samo u mladosti, u godinama lutanja; posle četrdesete, situiran čovek po mogućstvu nije nigde putovao, jer putovanje je avantura, nedostojna onoga koji se već okrenuo prema unutra i koji ubira letinu. [...] Bio je to srećni naraštaj, lišen avanture, koji je živio u stvarnosti svog vremena” (2003: 51).

Novi, teško održivi, odumirući ideal građanstva morao bi, međutim, biti oličen u dinamičnijem i progresivnijem čoveku. Svoje istinske uloge u svetskom istorijskom procesu građanin je ovlašćen da se prihvati samo onda ako nije izdao svoje izvorne građanske i humanističke vrednosti, a takvih je, upozorava nas pisac, zastrašujuće malo: „Građanin i građanski stalež jesu jedni od najdragocenijih, najkorisnijih, visoko kvalitetnih proizvoda ljudskog suživota, sve dok su stvaralački i herojski. Građanin u papučama koji sluša radio, psuje poresku službu i lumpenproletarijat, nije ničiji ideal. Herojske građanske epohe su te koje su u Evropi stvorile remek-delo koje zovemo zapadnjačkom kulturom” (2003: 48).

Jedno od osnovnih načela tako shvaćenog građanstva bila bi i njegova izrazito snažna vezanost za mesto svog porekla. A napomenuli smo već da je na samom početku ove svoje knjige Maraijev pripovedač upozorio čitaoca da je na ovaj put krenuo, između ostalog, i vođen osećajem apatridizma, bezdomnosti, nepripadanja. Da li je onda Kaša, sa svojom drevnom Katedralom kao simbolom duhovne trajnosti – a valja istaći da je Marai bio daleko od bilo kakvog vernika ili, daleko bilo, religioznog fanatika – mogla poslužiti naratoru da se na nju osloni kao na neku vrstu identitetskog stuba i doma? Opis specifično intimnog odnosa prema svom rodnom gradu kao da potvrđuje ovakvu pretpostavku:

Taj osećaj da mu je nešto poznato možda je i najdublji sadržaj čovekovog života. Poznajem ukus i miris ovog vazduha, znam zapah ovih ulica – poznati su mi lusteri iza ovih prozora; moji prijatelji i rođaci mahom su pomrli ili napustili grad, ali na ulici me posmatraju lica i oblici glava, čela, oči i osme-

si koji me na jedan poznati način upozoravaju na onu vrstu saučesništva za koju samo članovi porodice znaju. Da, porodica nastavlja da živi. Jedva da se više po imenu i liku uopšte i poznajemo, stare i nove generacije; ali usud nam je zajednički, i rekviziti našeg života i naših snova od istog su materijala. Iz svakog predvorja navire ljudska i porodična prisnost rodnoga grada. Ulicama ovog Grada šetam nekako drugačije, mirnije, kao da me ovde nešto štiti i skriva, još i danas, kada me kuća, nameštaj i porodica više nigde ne čekaju. (2003: 37)⁹

Taj specifični duh mesta, *genius loci* u kome Katedrala kao da je samo simbol nepromenljivosti i neke vrste plemenito-plesnive, pomalo aristokratski provincijalne konzerviranosti ne može, međutim, potpuno da izbriše jedan permanentni osećaj strepnje, koji je pisca, kako sam priznaje, proganjao na svim njegovim ranijim lutanjima Evropom (Márai, 2003: 43–44).¹⁰

Jedan od odgovora na taj stalno prisutni, snažni osećaj strepnje koji ga je godinama proganjao, strepnje koja se, kao što znamo, vrlo brutalno obistinila, leži, dakle, kako i on priznaje, u njemu samom, i u njegovom ćutanju i nečinjenju. A za to je, naravno, potreban i korumpirani književni život, kod nas bi se reklo, „književna čaršija”. U tom kontekstu, opet se osvrćući na neoprostivu istorijsku izdaju ljudi od pera, Maraijev narator posmatra i fenomen nemoralnog, klanovskog i nepotističkog nagrađivanja i uopšte, fenomen sveopšte komercijalizacije književnosti i nedopustive kompromise koje pisci u to ime čine. Duhovit je način na koji Marai govori o književnim nagradama kao o konjskim trkama gde još samo fale kladionice i mogućnost da se ulože kvote na određeno „grlo” sa najvećim šansama za pobeđu (Márai, 2003: 68). Komercijalizacija književnosti i jurnjava za tiražom i profitom bestseler-pisaca učinila je, pak, da literatura padne na veoma niske grane, da izgubi svoj sakralni status. Knjiga je, kako narator ističe, i definitivno „izgubila status relikvije, izgubila svoju magičnu snagu i moć” (2003: 68). A odgovornost pisaca za to je nemerljiva, kako ističe narator: „Pisci su se, ne tako davno, pre otprilike samo tri decenije, pomirili sa komercijalizacijom, pomirili sa tim da znanje ustupi mesto informisanosti, lepota *sex appeal*-u, smisao rečima. I tu je počela njihova izdaja. Sve što se kasnije događalo samo je posledica te izdaje” (2003: 68).

Narator je, razume se, svestan da se svet već sa Prvim svetskim ratom definitivno promenio nagore i on sve vreme pokušava da pisca i njegovu misiju vidi u kontekstu te šire slike društvenih potresa i radikalnih promena. Ništa, međutim, u njegovim očima ne može da opravda dobrovoljno pristajanje pisaca na greh komercijalizacije i želje za povlašćivanjem masama, umesto mnogo teže ostvarivog projekta njihovog istinskog humanističkog prosvetavanja kao alternative sterilnom begu u nekakav anahroni larpurlartistički elitizam (što je predstavljalo drugu krajnost

9 Inače, prikaz svoje šire porodice u Kaši, kako Ištvan Frid duhovito primećuje, „od mesara do balerine”, Marai je dao u svom velikom romanu *Ispovesti jednog građanina*. (Fried, 2007b: 65).

10 Maraijev biograf Laslo Ronai piščev prethodni, nazovimo ga tako, „roman duhovne patrolne” (*Patroliranje Zapadom*) označava kao odraz jednog životnog stanja ispunjenog strepnjom (Rónay, 2005: 198).

međuratnog i predratnog angažmana nekih umetnika). Svoju misiju pisac, naravno, može i treba da zamisli isključivo u domenu sopstvenog „bojnog polja” – pisanja. Angažman za Maraijevog „patrolirajućeg naratora” ne znači učestvovanje u jalovim diskusijama, polemikama, društveno angažovanim svađama, naprotiv, on sa brda iznad Kaše, u jednoj samo naizgled idiličnoj, a u stvari mučnoj i samoprekorevajućoj popodnevnoj šetnji, poručuje samom sebi, ali i svim potencijalnim čitaocima-piscima, kao svojevrsan savet (mladom) piscu: „Ne trabunjaj, već odgovaraj na večna pitanja o ljudima i o životu. Ne polemiši, nego stvaraj! Hajde da podelimo uloge: ostavi polemiku kukavicama i onima koji su nesposobni za stvaralaštvo. I baci ponekad pogled i na ove jele” (2003: 83).¹¹

Kratkotrajnom pripovedačevom izletu polako se bliži kraj i jedan od prirodnih duhovnih manevara koji bi se u ovakvom trenutku očekivao jeste vraćanje na polaznu tačku – da li je ovo putovanje, u suštini, uspelo u onoj svojoj osnovnoj, nikada eksplicitno izraženoj, ali nagoveštenoj intenciji da barem nakratko odagna osećaj duhovne izopštenosti i beskućništva koje je pripovedača, po sopstvenom priznanju, i nagnalo na put? Videli smo koliko se on oseća „kao kod kuće” i u fizičkom i duhovnom smislu u svom rodnom gradu. No, jasno je da njegovom kosmopolitskom duhu ipak ne bi odgovaralo da se u njemu trajno nastani, tj. da se vrati u svoj ipak po mnogo čemu mali i skućeni rodni grad.

Kaša samo u duhovnom smislu, svojom stoletnom tradicijom i duhom, oličenim u monumentalnoj, jedinstvenoj Katedrali, svojim sokacima i parkovima koji ga podsećaju na detinjstvo, moštima revolucionara Rakocija, može za Maraijevog pripovedača značiti dom, a nikako ne i u svojoj fizičkoj realnosti malog provincijskog grada na rubu nekadašnje Mađarske. Ali, ne može to biti ni zgrada u Budimu u kojoj se pisac nedavno skrasio – a koja će u savezničkom bombardovanju 1944. godine biti do temelja srušena. Ostaje, dakle, osećaj mirenja sa duhovnim (i fizičkim) izgnanstvom, i mirenja sa gorkom činjenicom da je njegov glas razuma koji je ujedno i glas u odbranu istinskih humanističkih vrednosti jednog odumirućeg građanskog sloja, zapravo samo glas u pustinji. Ironijom sudbine, taj osećaj će Maraija pratiti celoga života, pa će i kasnije, u godinama emigracije, ostati podjednako i tragično intenzivan. Dok sluša umirujući zvuk zvona te, gotovo na mitski nivo podignute katedrale svog rodnog grada, ukazuje mu se sumorna perspektiva budućnosti: „Dobro bi bilo da se polako spremim za put, valja spakovati prtljag, čekaju me u hotelu, večeras treba da se vratim sa ovog ne baš najuobičajenijeg putovanja i avanture u onaj drugi život, čiju perspektivu, čini mi se, sada vrlo jasno sagledavam: opasnost, rad, duboka usamljenost i smrt” (Márai, 2003: 125).

11 Zanimljivo viđenje ove Maraijeve specifične po-etike (izraz Danila Kiša) dao je Ištvan Frid: „On je docnije izrazio i etiku tog novog »Schriftstellerei«-a. To jeste etika utoliko što se, s jedne strane, njeno poreklo može izvesti iz etike, a s druge strane, ona se može projektovati i na etiku. Marai je oduvek bio protivnik angažovane literature, iako nije poricao ulogu književnosti i književnika u društvima XX veka, a naročito u državama Srednje Evrope u kojima se dosluh književnosti i recipijenata pokazivao kroz prenatraglašeni značaj književnog uticaja i uloge pisca. Novinar Marai, koji je još 1940-ih godina sročio jedan žestoko napadani spis o vaspitanju nacije, nalazio je vaspitni potencijal literature u njenoj estetičkoj dimenziji, u poetičkim odlikama romana (svoju težnju da izvrši »uticaj« na čitaoce objasnio je kroz potrebu da se oni vaspitaju tako da počnu da cene istinski estetski kvalitet)” (Frid, 2007a: 208–209).

Ipak, tom dubokom ličnom pesimizmu na neki način se na kraju suprotstavlja, slično kao i u prethodnom „romanu patroliranja”, jedan specifičan, gotovo madačevski „ipak-moral”¹², izražen kroz veru u humanizujuću ulogu literature. U tom kontekstu vredelo bi, za kraj ovog osvrtu, navesti završne akorde ovog romaneskno-(pseudo) putopisno-refleksivnog književnog teksta: „Šta li si tražio ovde, u ovom krnjem danu i ovoj kratkoj noći?... Želeo si da se sećaš i da shvatiš nešto. Uspomene su kročile pred tebe i dodirnule te; razumevanje i forma iskaza sada su već tvoja stvar. Čarolija sna iščezla je iz života, sada si ostao sam. Nemoj da se prenemažeš, imaš zadatak: ispunj svoju obavezu kao tvoji drugovi vojnici, hladno i smireno” (Márai, 2003: 128–129).

Iz dosadašnjeg teksta verujemo da je postalo donekle jasnije da se Šandor Marai u svojim knjigama hibridnog žanra, koje obe u svojim naslovima sadrže reč „patrola”, nalazi daleko kako od klasičnog romana, tako i od konvencionalnog putopisa. Jedno od najvažnijih mesta u ovim knjigama nesumnjivo su refleksivno-esejistički pasaži o odgovornosti intelektualca. „Patrola” kao ključna reč u naslovu obe analizirane knjige metafora je samokontrole i stalnih samopropitivanja moralne uloge intelektualca u predvečerje Drugog svetskog rata. Imajući u vidu činjenicu da ove knjige nisu prevedene na srpski jezik, nešto ekstenzivniji citati, pa i povremena pribegavanja „jeresi parafraze” (Brooks, 1960: 176–195), zarad pokušaja da se ova teza što plastičnije ilustruje, bili su neophodni. Ovaj rad u tom smislu predstavlja i skroman prilog čitanju Maraijevog viđenja uloge intelektualca-građanina sveta, no intelektualca poreklom iz Srednje Evrope, koja se, kao nezaobilazni kulturno-civilizacijski entitet, već vekovima tendenciozno gura u poziciju intelektualne provincije Evrope.

Literatura

- Bálint, P. (2007). *Csillagfény és homály közt*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.
- Brooks, C. (1960). *The Well Wrought Urn. Studies in the Structure of Poetry*. London: Dennis Dobson.
- Fried, I. (2007a). *Sikerésfélreértésközött. Márai Sándor korszakok határán*. Szeged: Tiszatáj Könyvek.
- Fried, I. (2007b). *Író esőköpenyben*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Füzi, L. (2003). *A semmi közelében. Három magatartás. József Attila, Németh László és Márai Sándor gondolkodói alkatáról*. Pozsony: Kalligram.
- Madač, I. (1940). *Čovekova tragedija* (preveo s mađarskog S. Stefanović). Beograd: Izdavačka knjižara S. B. Cvijanovića.
- Márai, S. (2003). *Kassai őrzárát*. Budapest: Helikon Kiadó.

12 Poslednji stih *Čovekove tragedije* Imrea Madača glasi: *Ember, küzdj és bízva bízzál!* U prevodu Svetislava Stefanovića, ovaj stih glasi: „Rekoh ti, čoveče: Bori se, veruj, istraj!” (Madač, 1940: 167). Suština ovog devetnaestovekovnog pesničkog vapaja postala je osnova tzv. madačevskog „ipak-morala”, koji je vremenom postao pomalo i izlzano opšte mesto školskih udžbenika mađarske književnosti.

Márai, S. (2004). *Napnyugati órjázat*. Budapest: Helikon Kiadó.

Rónay, L. (2005). *Márai Sándor*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szávai, J. (2008). *A kassai dóm. Közelítések Márai Sándorhoz*. Pozsony: Kalligram.

Marko R. Čudić

Summary

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE POSITION AND RESPONSIBILITY OF INTELLECTUALS IN TIMES OF CRISIS – THE CASE OF SÁNDOR MÁRAI

Through the analysis of certain reflective passages of two books by the Hungarian novelist Sándor Márai, this paper highlights the importance that this writer attached to the position and responsibility of intellectuals in times of crisis. Neither of the two analyzed books is a novel in the classical sense. These are non-fictional texts of a travel-journal type. The word *patrol* appears in the title of both of Márai's books. This word should be understood metaphorically here, as the obligation that the author imposes on himself to permanently perform a kind of a review of the intellectual landscape of his epoch, but also to constantly re-examine his own shortcomings. For Márai, who worked as a journalist and correspondent from abroad for various Hungarian newspapers for a good part of his career, engagement simply has to be the *modus operandi* of every modern writer, especially in times of crisis. The fact that Márai was a member of a small nation from Central Europe, which has for centuries been tendentiously sidelined as a cultural entity, makes his position particularly sensitive and vulnerable.

Key words:

non-fiction text, hybrid genre, responsibility of the intellectual

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.14>

821.112.5-09 Клаус Х.

82.01

Transformacija mita o Edipu u drami *Slepac Huga Klausa*

Aleksandar S. Đokanović*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za germanistiku

Ključne reči:

mit
Edip
oceubistvo
incest
slepilo
kuga
nuklearna katastrofa
teorija
intertekstualnosti
Ženet

Apstrakt

Mit o Edipu i u XX veku neiscrpan je izvor inspiracije. Flamanski pisac Hugo Klaus dao je 1985. svoju varijantu čuvenog mita u drami *Slepac (Blindeman)*. Reč je o parodiji na Senekinu dramu *Edip* na koju se Klaus oslanjao prilikom pisanja svoje verzije. Drama *Slepac* smeštena je u kontekst XX veka. Radnja se odvija u Gentu nakon nuklearne katastrofe. U pitanju je reinterpretacija originalnog mita u kome grad Tebu zahvata kuga, dok u drami *Slepac* grad Gent pogađa kuga savremenog doba izazvana nuklearnim ratom. Što se kompozicije drame tiče, Klaus koristi tehniku drame u drami. Preživeli igraju predstavu „Edip“ i tako Klaus povlači paralelu između priče u sadašnjosti i junaka iz pomenutog mita. Svaki lik u drami ima svoj pandan u mitskoj priči i igra dvostruku ulogu. Imena su prepoznatljiva i po tome što počinju istom slovom ili slogom kao u mitu: Omer, Jolanda, Lano, Tite. Klaus se tokom čitave drame poigrava mitom. Tako npr. u njegovoj obradi Jokasta od samog početka zna da je Edip njen sin. Teorijsku podlogu u radu činiće postavke teorije intertekstualnosti Žerara Ženeta. (primljeno: 15. marta 2021; prihvaćeno: 21. juna 2021)

1. Uvod

Cilj ovoga rada je da istraži transformacije koje je mit o tebanskom caru Edipu pretrpeo u interpretaciji flamanskog pisca Huga Klausa u drami *Slepac*. Komad je napisan na podlozi Senekine verzije, ali kombinuje i elemente iz Sofoklove tragedije *Car Edip*. U radu ćemo uporediti sve tri verzije, primenjujući teoriju intertekstualnosti francuskog teoretičara književnosti Žerara Ženeta. Poseban doprinos Ženeta teoriji intertekstualnosti je u tome što je detaljno istražio i definisao međutekstu- alne odnose između originalnog dela i njegovih potonjih obrada. U radu ćemo pre- zentovati postupke koje Ženet identifikuje kod autora koji preoblikuju izvorni tekst i navesti koje od tih postupaka Hugo Klaus primenjuje u pomenutoj drami. Takođe, istražićemo i razloge zbog kojih autor poseže za mitskom građom i ispitati relevan- tnost antičkog mita u XX veku.

Hugo Klaus (Hugo Claus, 1929-2008) svestrani je i multitalentovani umetnik: pesnik, romanopisac, dramaturg, pozorišni i filmski reditelj i slikar. Opšta odlika njegovog stila jeste literarna i intelektualna igra sa različitim izvorima, mešanje uzvišenog i tragičnog sa banalnim i prostačkim (up. Novaković-Lopušina, 2005: 147). Veoma bitni toposi u njegovom opusu su antički i biblijski motivi. Gotovo čita- vo delo Huga Klausa prožeto je antičkim mitovima. Nekada su to samo aluzije, citati i reminiscencije, a najčešće se javljaju transformisani u novo ruho. Antičke motive nalazimo u poeziji, pripoveci *Sabljarka* (1989) i njegovom magnum opusu, romanu *Tuga Belgije* (1983), u kojem je opisao lična iskustva odrastanja u kolaboracioni- stičkoj flamanskoj porodici tokom Drugog svetskog rata. Među antičkim mitovima posebno mesto zauzima mit o Edipu. To ne čudi imajući u vidu da je Klaus imao ve- ma složen odnos sa ocem. Proučavanjem antičkih motiva u holandskoj i flamanskoj književnosti bavi se Paul Klas, flamanski pisac i književni kritičar, čije su značajne studije iz ove oblasti *Echo's echo's (Odjeci Ehe, 1988)* i *De gulden tak (Zlatna grana, 2000)*. U svojoj doktorskoj disertaciji *De mot zit in de mythe (Izgubljen u mitu, 1984)* posebnu pažnju je posvetio referencama na klasične tekstove u delu Huga Klausa.

Incest kao sastavni deo mita o Edipu veoma često se javlja u Klausovom delu: u dramama *Nevesta ujutru* (1955), *Mama, vidi bez ruku!* (1959), *Slepac* (1985), u romanima *Lov na divlje patke* (1950), *Začuđenost* (1962), *Glasine* (1996) i njegovom nastavku *Nesvršena prošlost* (1998), potom u romanu *U vezi sa Dedeom* (1963) kao i u njegovoj pozorišnoj verziji *Enterijer* iz 1971. Osim toga, Klaus je kao dramaturg i reditelj preveo i postavio nekoliko antičkih drama na scenu: Euripidovog *Oresta* (1976), Sofoklov komad *Na Kolonu* (1986), Aristofanovu *Lisistratu* (1982). Naročito je cenio Seneku. Režirao je i preveo tri Senekine drame: *Tijest* (1966), *Edip* (1971) i *Fedra* (1980). Edipa je modernizovao, izbacivši duge monologe hora i zamenivši ih dijalozima. Režirajući Edipa odlučio je da napiše svoju verziju čuvenog mita. Pri tome se prilikom obrade ponovo oslanjao na Senekinu varijantu. Mit o Edipu i Laju tema je i komada *Labdakova loza* (1977).

Prva dramska obrada mita o Edipu, *Car Edip*, datira od Sofokla i prvi put je izvedena na sceni 429. p.n.e. Seneka je u I veku n.e. dao svoju verziju u drami *Edip*.

Klausova drama *Slepac (Blindeman)* premijerno je izvedena 1985. godine. Već sam naslov implicitno ukazuje da se radi o Edipu, slepom kralju. No „blindeman“ u

nizozemskom jeziku ima i značenje dečje igre „ćorava baka“, što dramu pretvara u igru i parodiju. Glavni likovi nakon apokalipse traže „zanimaciju“, „*bezighoudinge*“ (Klaus, 1985: 21), kao utehu u situaciji kada nema ni pomoći ni spasa. Jedan od preživelih, Franske, predlaže da igraju „Edipa“. Klaus, dakle, koristi tehniku *drame u drami*, u kojoj mit o Edipu fungira kao meta priča. Svakom liku u drami dodeljena je dvostruka uloga, uloga u realnom životu i mitska uloga.

Podela na činove nije data, ali se kroz igru svetlosti i tame može zaključiti kada počinje komad u komadu. U stvarnoj priči vlada tama, a kada se uključi svetlo počinje dramska igra. Takođe, u nekoliko scena likovi izlaze iz svojih uloga i simuliraju radnju u želji da što verodostojnije prikažu neki događaj. To su scene kada Edip rešava sfinginu zagonetku, kada Kate pada u trans i glumi Pitiju, Apolonovu sveštenicu, kada rekonstruišu smrt Laja.

2. Intertekstualni elementi u drami *Slepac*

U daljem radu analiziraćemo Klausovu obradu drame o Edipu na osnovu teorije intertekstualnosti francuskog teoretičara Žerara Ženeta koju je izložio u studiji *Palimpsesti. Književnost na drugom stupnju (Palimpsestes. La Littérature au second degré, 1982)*¹. Nadređeni pojam u Ženetovoj teoriji čini transtekstualnost i obuhvata pet različitih vrsta međutekstualnih odnosa: intertekstualnost, paratekstualnost, metatekstualnost, hipertekstualnost i arhitekstualnost. Za obradu mita o Edipu u drami *Slepac* za nas je relevantna hipertekstualnost koja se dalje deli na transformaciju i imitaciju. Njihove podvrste date su u dolenaavedenoj tabeli (Ženet, 1993: 44):

odnos \ registar	razigran	satiričan	ozbiljan
transformacija	parodija	travestija	transpozicija
imitacija	pastiš	persiflaža	falsifikat

Suštinska razlika između transformacije i imitacije sastoji se u tome što transformacija preoblikuje radnju i likove, dok imitacija podrazumeva oponašanje stila nekog autora. Postoje različiti postupci koju se primenjuju pri transformaciji i imitaciji i mi ćemo u daljem radu ukazati na one koji su relevantni za dramu koju analiziramo. Za naš rad značajna je transpozicija koja može biti: formalna i semantička (tematska). Semantička se dalje deli na pragmatičku i dijegetsku. U drami *Slepac* možemo uočiti oba postupka: transformaciju i imitaciju. Tema se ne menja, reč je samo o njenoj obradi. Što se tiče stila, možemo ustanoviti da Klaus u pojedinim delovima podražava Senekin stil.

Upoređujući *dramatis personae* u sve tri drame, Sofoklovoj, Senekinoj i Klausovoj, možemo jasno utvrditi da se Klaus prevashodno oslanjao na Senekinu verziju,

1 Napomena: u radu je korišćen prevod studije na nemački jezik (1993).

budući da se likovi u ove dve drame gotovo u potpunosti poklapaju. Takođe, početna slova ili slogovi stvarnih imena glavnih protagonista u Klausovoj obradi nedvosmi-sleno ukazuju na likove iz tragedije. Postupak parodiranja imena Ženet svrstava u dijegetsku transformaciju (1993: 408).

Sofokle	Seneka	Klaus
Edip	Edip	Omer (Edip)
Jokasta	Jokasta	Jolanda (Jokasta)
Kreont	Kreont	Lano (Laj)
Tiresija	Tiresija	Šef (Kreont)
Vodilac Tiresijin	Manto	Tite (Tiresija)
Sveštenik Divov		Kate (Manto)
Glasnik iz Korinta	Starac iz Korinta	Franske (pastir)
Pastir Lajev	Forbas, pastir Lajev	Forten (Forbas)
Glasnik iz dvora	Glasnik	Rosten (rob)
Hor staraca Tebanskih	Hor staraca Tebanskih	Mari
Kćeri Edipove		
Pratnja careva i caričina		

Osvrnimo se najpre na sve tri verzije kako bismo stekli uvid u promene kojima je podvrgnuta prvobitna priča o caru Edipu. Osim likova možemo ustanoviti da se Klaus i u drugim aspektima oslanjao na Seneku.

Različit karakter Edipa kod Sofokla i Seneke vidljiv je već na samom početku. Za razliku od Sofoklovog Edipa koji je u početku drame ohol i gord, Senekin i Klausov Edip je ophrvan osećajem krivice i lične odgovornosti zbog pošasti koja je zadesila njegov grad.

Sofoklova drama počinje jadikovanjem sveštenika zbog kuge koja vlada u Tebi i on moli Edipa kao prvog među njima za spas, kao što ih je nekada spasao „svirepe pevačice“ (Sofokle, 2001: 334). Kod Seneke Edip je taj koji jadikuje nad sudbinom grada i prima na sebe krivicu. Kod Klausovog pastira Franske nas uvodi u priču opisujući užase koji su zadesili grad. On tako preuzima ulogu sveštenika iz Sofoklove drame i tu vidimo da se Klaus poigravao sa obe verzije. Postupak mešanja dva hipoteksta Ženet naziva kontaminacijom (1993: 358–359). No u ovom slučaju nije reč o kontaminaciji, pošto se radi o različitim verzijama iste teme, pa Klausova drama predstavlja hiper-hipertekst, kako Ženet definiše pojavu kada jedan hipertekst privuče naredni hipertekst (1993: 502). Sofoklov Edip bi u tom slučaju bio hipo-hipotekst u odnosu na Klausov.

Laj se kao lik ne pojavljuje kod Sofokla, dok se kod Seneke javlja samo posredno i to preko Kreonta kada ga ovaj posećuje u Hadu i tom prilikom Laj mu otkriva

svog ubicu, ali ne izlazi na scenu. Klaus zadržava motiv da sam Laj saopštava ime ubice, no za razliku od Senekine varijante, Laj to čini direktno na sceni. Postupak umetanja dodatnih likova koji se ne javljaju u hipotekstu Ženet naziva proširenjem, ekstenzijom (1993: 353).

Dok kod Sofokla prorok Tiresija odmah zna ko je ubica Laja, kod Seneke Tiresija traži da se žrtvuje ovan i gleda u utrobu, ali žrtvovana životinja ne otkriva ko je ubica, te je neophodno poslati nekoga u Had. Klaus se poigrava sa ovom scenom kada Tite i Kate iznose glave dva bika kako bi simulirali prinošenje žrtve. Kate stavlja žrtvene životinje na glavu Omera i Jolande govoreći im:

KATE: *Vaše Veličanstvo, oboje ste ukaljani, vi ste žrtvene životinje* (Klaus, 1985: 48)².

Ona time predskazuje konačnu sudbinu Omera i Jolande na kraju drame.

Od ostalih likova, u Sofoklovom komadu ne javlja se Manto, Tiresijina kći, već on ima svog vodioca. U Senekinom komadu, a ni u Klausovom ne pojavljuju se Edipove kćeri, dok u Sofoklovoj tragediji one stupaju na pozornicu na kraju komada kada Edip moli Kreonta da se stara o njima.

Kod Sofokla Edip se oslepljuje nakon što pronalazi Jokastu mrtvu i uzima kopču sa njene haljine kojom sebi vadi oči. U Senekinoj i Klausovoj verziji Edip sebi kopa oči pre Jokastinog samoubistva.

2.1. Imitacija

Tekst koji oponaša neki drugi tekst Ženet naziva mimotekst (1993: 107). Suština mimoteksta je u imitaciji stila (Ženet, 1993: 109). Imitacija stila uočljiva je već na samom početku drame *Slepac*. Opis uvodne scene kod Klause veoma nalikuje na opis s početka Senekine drame. Seneka počinje sumornim prikazom scene: nema zvezda, nebeski svod prekriva gust oblak magle, noć je, u podužem monologu Edip se jada kako je sve zahvatila propast, očevi i majke nose mrtvu decu (v. Seneka, 1888: 8). I Klausova drama sadrži opise užasa: na sceni vlada mrak, sve je pokriveno gustim, crnim dimom, malobrojni preživeli su u stanju raspadanja, „*svuda po telu čirevi, plikovi i modrice*“ (Klaus, 1985: 7), ljudi se porede sa pečenim hamburgerima (Klaus, 1985: 24), nema hrane da nije zatrovana (Klaus, 1985: 9), zemlja smrdi na mrtve (Klaus, 1985: 27), čuje se zvuk aviona što ukazuje da rat još uvek traje, a jedan je pao u neposrednoj blizini preživelih (Klaus, 1985: 7).

U Senekinoj drami, kada Edip postaje svestan svog greha najpre poželi sam sebi da presudi tako što će se baciti divljim zverima:

*Ti Kiteronska šumo,
tolikih prestupnika svedok, pusti na mene
sve svoje divlje zveri, čopor besnih pasa!* (Seneka, 1888: 48)

2 Napomena: sve citate sa nizozemskog i nemačkog za potrebe ovog rada preveo: A.Đ.

Sliku besnog psa preuzima i Klaus:

OMER: *Neka me rastrgne krvožedni pas.* (Klaus, 1985: 85).

U Sofoklovoj tragediji takvih opisa nema. Upravo po svirepim scenama se i razlikuju Senekine drame od grčkih. Hugo Klaus je, osim Senekom, bio inspirisan i pozorištem okrutnosti (*théâtre de la cruauté*) francuskog avangardnog dramaturga i pozorišnog reditelja Antonena Artoa (Antonin Artaud).

U Senekinom *Edipu* Kreont po povratku iz Hada prenosi zagonetnu poruku: kralj je taj koji je „kao nagradu za ubistvo dobio krunu i suprugu sopstvenog oca“ (Seneka, 1888: 33). Slične reči kod Klausova izgovara Jolanda: *Ti dobijaš presto, krunu i mene* (Klaus, 1985: 39). Pojavu da likovi hipoteksta i hiperteksta zamene uloge ili zastupaju stav onog drugog Ženet naziva supstitucijom (1993: 493)

Takođe, shvativši da je počinio zločin, Senekin Edip ne želi brzu smrt mačem (v. Seneka, 1888: 48), već prstima kida sebi oči. I Klausov Omer prstima izbija oči, prethodno odbivši kuhinjski nož koji mu Mari nudi:

OMER: *Moja je krivica prevelika
za smrt u jednoj sekundi* (Klaus, 1985: 85-86).

2.2. Transformacija

Prilikom transformacije izvornog teksta najčešći postupak koji se primenjuje je transdijegetizacija, promena dijegeze (up. Ženet, 1993: 404–406). Pod dijegezom se podrazumeva svet u kome junaci žive. Promena dijegeze nastaje kada se radnja premešta u drugu epohu, na drugo mesto. Ovde je reč o semantičkoj transformaciji, koja sa sobom vuče i pragmatičku transformaciju, promenu radnje, što je i logično, jer moderan Edip se ponaša drugačije od Edipa iz antičkog doba. Ženet navodi da je u ovom slučaju namera autora da približi dijegezu publici, da prikaže njoj blizak svet, tako da je ovde reč i o postupku približavanja, odn. aproksimacije (1993: 416). Taj postupak Ženet naziva još i dijegetska modernizacija (1993: 423).

Drama *Slepac* namenjena je savremenoj publici, samim tim promena dijegeze je neophodna. Klaus je dramu obojio lokalnom notom, ne samo time što se pominju toponimi vezani za grad Gent, već svojevrsnom *couleur locale* doprinosi i to što je drama pisana na gentskom, odn. istočno-flamanskom dijalektu. Četvrt Gentsbrihe, veštačko jezero Vatersportban, katedrala Svetog Bava, raskršće kraj sela Zvejnarde, trg Kornmarkt, Flamansko pozorište, zgrade Belgijske Radio-televizije BRT i Mekdonaldsa žive još samo u sećanju likova na sceni s obzirom da su zbrisana sa lica zemlje. Nisu nestali samo određeni delovi grada, već i čitava kulturna baština, poput čuvenog gentskog oltara braće Van Ajk *Mistično jagnje* (*Het Lam Gods*).

Klausova namera je bila da napiše društveno-angažovanu dramu i podvrgne kritici političke okolnosti s kraja XX veka. Drama je nastala u jeku Hladnog rata, kada je strah od atomskog sukoba Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza bio sveprisutan. I u slučaju nuklearnog napada zavladao bi opšti pomor kao i

u slučaju kuge. Tako Klaus povlači paralelu između kuge koja hara Tebom i zaraze koja bi se proširila u slučaju atomskog rata. Klaus dalje upozorava na posledice koje može prouzrokovati atomski rat: jedna od njih je i nuklearna zima koja bi nastupila usled klimatskih promena izazvanih ogromnim zagađenjem atmosfere nakon nuklearne eksplozije³. U drami još uvek nije zavladała nuklearna zima, jer se komad odigrava neposredno posle atomskog napada. Nuklearna zima se javlja kao pretnja (Blondeel, 2014: 32). Česte su upadice u komadu gde se pominju zima i hladnoća:

JOLANDA: *Postaje hladno, zar ne osećate?* (Klaus, 1985: 20);

KATE: *Postaje hladno ili se to meni čini?*

ŠEF: *Čini se da će biti sve hladnije* (Klaus, 1985: 52).

Klaus ne propušta priliku da se ne osvrne i na nedavnu belgijsku prošlost vezanu za bivšu koloniju Kongo. U potrazi za zanimacijom, Jolanda bi najradije da čuje neki mastan vic o Kongu. Šef koji je bio u Kongu i kao padobranac spašavao belce iz rata koji je izbio nakon proglašenja nezavisnosti, ne želi dalje da sluša viceve koje kvalifikuje kao neukusne i glupe (Klaus, 1985: 22).

2.2.1. Transformacija radnje

Po Ženetu, pri transformaciji radnje uvek je reč o izvesnoj korekturi (1993: 426) koja je podvrsta pragmatičke transformacije.

U verzijama Sofokla i Seneka Edip je pošteđen bolesti koja hara i koja je zahvatila njegov narod. Kod Klauusa sve likove osim Šefa nešto muči: Tite je slabovid (Klaus, 1985: 26), Vorten ima šećernu bolest (Klaus, 1985: 8), Kate „*se ne oseća dobro*“ (Klaus, 1985: 9), Lano, Tite i Omer se žale na probavu (Klaus, 1985: 9), Omera uz to bole gležnjevi (Klaus, 1985: 76) i ima visok pritisak (Klaus, 1985: 15).

U Klausovoj verziji umesto sfinge svi likovi uglavnom postavljaju Omeru zagonetku, koju on sasvim slučajno rešava, i to tako što ostali pogrešno interpretiraju njegovu zbunjenost:

OMER: *Kako glasi pitanje?* (očajan)

SVI: (šapućući naglas) *Šta hoda ujutru na četiri noge,*

u podne na dve, uveče na tri?

OMER: *Treba mi celu noć da razmislim.*

SVI: (naglas) *Šta hoda* (itd.) (Omer odlazi, ali ga hvataju za odoru od padobrana i vuku ga nazad, padobran pada na pod)

OMER: (viče) *Ali ja, ja...*

SVI: (radosno kliču) *Pogodio je.*

Pravo u metu!

3 Do ovog zaključka došla je grupa naučnika okupljena oko Karla Sagana (v. <https://www.britannica.com/science/nuclear-winter>).

Da, to si ti!
Ja, rekao je, i to je tačno.
Ja, rekao je, što će reći: čovek!
 OMER: *Ali ja nisam više čovek [...]*
Mi smo mrtvaci koji hodaju [...]
kad smo uopšte bili ljudi (Klaus, 1985: 37-38).

U Sofoklovoj i Senekinoj verziji sfinga umire nakon što Edip reši zagonetku. Kod Seneka, u jednoj sceni Edip uzvikuje da se pepeo sfinge sveti i želi da sruši carstvo (v. Seneka, 1888: 11). Klaus reinterpretira tu scenu i ide korak dalje: sfinga, koja je u Klausovoj drami predstavljena kao kokpit aviona, još uvek daje znake života, ispuštajući zvuke koje Omer pokušava da utiša jer će „ponovo da nosi rakete koje će da spaljuju ljude“ (Klaus, 1985: 39). Međutim, Šef je taj koji najzad ućutkuje sfingu. U kokpitu se nalazi kasete sa nerazumljivim tehničkim izrazima, među kojima je i šifra „Blind king“ (Klaus, 1985: 37), što predstavlja zagonetku, a ujedno i proročanstvo. Promena objekta (u našem slučaju sfinga-kokpit) takođe spada u pragmatičku transformaciju u Ženetovoj teoriji intertekstualnosti (1993: 429).

Još jedan postupak koji definiše Ženet, a srećemo ga u Klausovoj drami je motivacija (1993: 440). Naime, kralj Polib, za koga Edip misli da mu je otac, umire u snu od infarkta (Klaus, 1985: 71). Kod Seneka se samo pominje da je Polib umro u snu (Seneka, 1888: 40), dok Klaus navodi i uzrok. U ovom smislu motivacija predstavlja dodatni motiv koji se ne javlja u izvornom tekstu. Obrnuto, ukoliko hipertekst ne navodi motiv spomenut u hipotekstu, reč je demotivaciji (Ženet, 1993: 440).

Klaus unosi još jednu izmenu u odnosu na mitsku priču: Jokasta od početka zna ko je Edip. Ona je Edipa odmah prepoznala po stopalima, čim je ušao u palatu. Kasnije mu se ispoveda:

JOLANDA: *Nije bila tvoja krivica. Nikada. Ja sam kriva [...]*
Ja sam znala za zlo, ti ne (Klaus, 1985: 91).

U Klausovoj interpretaciji Jokasta je očigledno bila vođena drugim motivima prilikom udaje za Edipa nego što je to u originalnoj verziji. Ovu pojavu Ženet definiše kao transmotivacija (1993: 439).

Takođe, u Klausovoj obradi Edip ubija samo slugu Rostena, ne i kralja. Laj uspeva da pobegne, ali ga pljačkaši sustižu i ubijaju. Omerova žrtva se time obesmišljava i, kako smatra De Vos (1985: 449), čitava tragedija se pretvara u farsu, jer Omerovo žrtvovanje ne donosi spas ni njemu ni zajednici. Za De Vosa ovaj komad je mešavina tragedije i pučke igre, jer je drama začinjena i plitkim humorom, a to se ogleda i u kostimima. Jolanda nosi srebrni papirni plašt koji menja boje u zavisnosti od svetlosnih efekata na sceni, potom nosi nešto nalik na crvenu periku, napadno je našminkana, a Omer pronalazi padobran, koga ogrće kao kraljevsku odoru, čime se kombinuju velelepnost i jeftina imitacija (v. De Vos, 1985: 449). I Fredi Dekreus primećuje da se u ovoj drami brišu granice između tradicionalnih kategorija tragič-

nog i komičnog. S jedne strane, smatra Dekreus, gledalac je suočen sa ozbiljnošću postapokaliptičnog pejzaža, dok s druge strane iluziju tragičnosti razbija forma grotesknog i ciničnog pozorišta (v. Dekreus 1995: 15).

2.2.2. Transformacija likova

Kada je reč o transformaciji likova, Ženet navodi da se uvek radi o psihološkoj transformaciji koju naziva i transmotivacija. U modernoj drami nemamo jednodimenzionalne likove kao u antičkim, moderna drama zahteva kompleksne ličnosti. Pored toga, određeni lik može dobiti ili izgubiti na vrednosti u odnosu na lik iz originalnog teksta. Tu pojavu Ženet naziva transvalorizacija (1993: 453) i dalje je deli na valorizaciju (1993: 464), devalorizaciju (1993: 477) i supstituciju (1993: 493).

Pri raspodeli uloga za predstavu o Edipu karakterne osobine likova u stvarnoj priči odgovaraju ulogama koje preuzimaju u dramskoj igri. Premda glume Edipa i Kreonta, uloge Omera i Šefa su u biti zamenjene. Šef se nameće kao vođa, te je shodno tome i dobio nadimak. Za razliku od ostalih likova, jedino on se ne pominje po imenu. Šef odlučuje o raspodeli hrane, koju potom deli Rosten, njegov sin. Stoga je i uloga roba iz mita dodeljena Rostenu. Uloga koju Šef uzima za sebe u potpunosti odgovara njegovom karakteru. Njegova sušta suprotnost je Omer, koji nema ambicija da bude vođa. Čak ni u igri nije u stanju da se nametne kao vladar i tu ulogu prepušta Šefu. To je vidljivo u nekoliko scena u drami, npr. kada Omer šalje Šefa u podzemni svet kako bi pitao Laja za savet, on mu kaže:

OMER: *Samo idi, ja ću paziti na tvoju republiku.
Možeš da imaš poverenja u mene* (Klaus, 1985: 53).

Omer, dakle, sam priznaje da je njegova uloga beznačajnija od Šefove. Poređenje radi, kod Seneke, u trenutku kada se bira ko će da siđe u Had da bi se sreo sa Lajom, Edip predlaže Kreonta koji je „*po činu i dostojanstvu njemu najbliži*“ (Seneka, 1888: 23). Osim toga, u Klausovoj reinterpretaciji Šef je ugasio kokpit koji predstavlja sfingu. Drugim rečima on ju je „ubio“, što opet umanjuje Omerov značaj. Ni ostali likovi ne priznaju Omera za vođu. Tako Jolanda u jednoj sceni pita Omera:

JOLANDA: [...] *jesi li sluga ili kralj ili nešto između?* (Klaus, 1985: 34, 35).

Takođe, i Tite se obraća Omeru:

TITE: *Drugo, ti ovde nisi šef. On je. Zar ne, Šefe?*
ŠEF: *Vi ste me izabrali* (Klaus, 1985: 19).

Ovde je u pitanju inverzija mita, po kome je tebanski narod izabrao Edipa za kralja, nakon što je rešio sfinginu zagonetku. Tu inverziju, zamenu uloga, Ženet naziva supstitucijom. Pored toga, Šefu, tj. Kreontu, se daje veća važnost nego u originalnoj verziji, što Ženet naziva valorizacijom, dok je u Omerovom, odn. Edipovom slučaju reč o devalorizaciji, jer je njegova uloga umanjena.

I u Sofoklovoj i Senekinoj verziji Jokasta prezire muža jer joj je oteo dete, dok Klaus taj motiv začinjava još jednim podatkom iz Lajovog života i reinterpreterira ga. Naime, Laj ima homoerotske sklonosti. Biskup ih je naveo da se venčaju, ali Laj se nije promenio, zbog čega je biskup proreкао ubistvo oca od strane sina:

JOLANDA: [...] *I biskup je rekao: 'Veličanstvo, najbolje će biti da se venčate, proći će vas, videćete.'*
I venčao se sa mnom, ali nije prošlo.
I biskup reče: 'Ako je tako sire, da nećete da se promenite, onda proričem najgore, dobićete sina i taj sin će oca glave koštati' (Klaus, 1985: 68).

Sofokle i Seneka ne pominju predistoriju Laja. Naime, boraveći na dvoru kralja Pelopa, Laj je oteo njegovog sina Hrisipa i odveo ga sa sobom u Tebu. Pelop ga je prokleo da nema potomaka ili da pogine od ruke vlastitog sina (Kun, 2003: 473). I ovde se radi o dodatnoj motivaciji (Ženet, 1993: 439) koju dramski predlošci kojima se Klaus koristio ne pominju.

Lano takođe bira ulogu za sebe. On pokazuje sklonost ka travestiranju, a s obzirom na predistoriju Laja, on je najprikladniji za tu ulogu. On bi zapravo najradije da igra kraljicu:

LANO: [...] *To je zato što ste svi malograđani, ali ja bih najradije... kraljicu...* (Klaus, 1985: 25).

Klaus na taj način kritikuje provincijalizam svojih sunarodnika, što je jedno od bitnih obeležja njegovog stvaralaštva.

Zbog svoje slabovidosti Tite smatra da je on prava osoba za ulogu slepog proroka Tiresije. Tiresija je „*slep, ali njegov duh vidi*“ (Klaus, 1985: 46) i on tumači poruke koje bogovi šalju. Poput Tiresije, i Tite predskazuje nesreću:

TITE: *Au, au, moje svračje oči...* (Klaus, 1985: 13).

Simbolika svrake u zapadnoevropskom folkloru uglavnom je negativna, pa se i sama pojava te ptice tumači kao zloslutni znak (Chevalier/Gheerbrant, 1989: 672).

Jedino Mari nema svog ekvivalenta u Senekinoj drami. Takođe, ona se drži po strani i ne učestvuje u igri u kojoj ostali glume. Mari zapravo ispunjava funkciju hora u antičkoj drami. U prvom pojavljivanju Mari proročki nagoveštava sudbinu Laja i Edipa, dok se priseća razgovora sa ćerkom odmah nakon nuklearnog napada:

MARI: *'Mama', povikala je, 'moje oči!' – 'Tvoja je krivica, Marijanice', kažem ja, 'nisi smela da se šetaš ulicom.'* (Klaus, 1985: 13).

Ovaj razgovor kao da su vodili Laj i Edip, Edip koji će oslepeti i Laj koji prekora-va Edipa što mu se preprečio na putu.

2.2.3. Formalna transformacija

U formalnu transformaciju polaznog teksta spadaju, prema Ženetu, redukcija i ekstenzija (1993: 313-314). Ekstenzija obuhvata uvođenje dodatnog lika u novonastali tekst, u ovom slučaju Mari, kao i tematsko proširenje. Dodavanje teme koje nema u izvornom tekstu Ženet naziva još i amplifikacijom (1993: 363). Klaus inkorporira hrišćansku tematiku u osnovnu radnju i u tu svrhu uvodi lik Mari. Po tumačenju Fredija Dekreusa (prema Blondeel 2014: 41) ona je predstavnik katolicizma u komadu. Već njeno ime je poistovećuje sa devicom Marijom, a pored toga izgubila je i ćerku, što ukazuje na Mariju i Isusa. Promenu pola u hipertekstu Ženet ubraja u dijegetsku transformaciju (1993: 406). Dekreus dalje interpretira Marino odbijanje da učestvuje u pozorišnoj predstavi „Edip“ kao odbijanje da igra „u paganskoj igri“ (citirano prema Blondeel, 2014: 41). Takođe, on primećuje da se ona meša u igru jedino kada čuje religiozne reči ili reči koje bude njen majčinski instinkt (v. Blondeel, 2014: 41).

U Edipu XX veka antički bogovi su zamenjeni hrišćanskim bogom. Klaus kritikuje katolicizam, tako što krivicu za nesreću koja je snašla protagoniste ove drame prebacuje upravo na hrišćanskog boga:

TITE: *Čija je onda krivica?*

MARI: *Boga i njegovih zapovesti.* (Klaus, 1985: 62)

Obraćajući se mrtvoj kćeri, Mari još jednom proziva boga:

MARI: *Marijanice, zadovoljan je*

onaj okrutni tip

jer si mrtva na mom krilu ležala (Klaus, 1985: 49).

Ovde se jasno aludira na sliku Isusa na Marijinom krilu. Slika Marije i Isusa u krilu često se priziva i u scenama sa Jolandom i Omerom.

Omer takođe optužuje boga za zlu kob koja ih je zadesila:

OMER: *Bog je svirep. Mi umiremo, a on zeva* (Klaus, 1985: 72).

Bog kao da se povukao i prepustio čoveku da sam upravlja svojom sudbinom. U završnoj sceni Omer pokušava da pobegne i govori da ide „*tamo gde nema ničega, ni prašine, ni boje, ničega*“ (Klaus, 1985: 94). Krivicu u svetu bez boga snosi, zapravo, čovek. Jer čovek je taj koji je izazvao atomski rat. Kod Sofokla i Seneke traga se za krivcem, zbog koga su bogovi poslali kugu kao kaznu, dok Klausovi likovi tragaju za utehom i smislom nakon nesreće koja ih je zadesila. Igrajući Edipa oni zapravo traže odgovor na pitanje ko je krivac za katastrofu. U antičkim dramama krivica je,

zapravo, sudbina, fatum, na koju čovek ne može da utiče. Na kraju Senekine drame hor rekapitulira:

*Sa silama sudbine rvati se uzalud je! [...]
fatum upravlja svime (Seneka, 1888: 50).*

Sudbina je to uredila, nije naša krivica (Seneka, 1888: 52), kaže i Jokasta.

Erotske aluzije takođe predstavljaju tematsko proširenje, amplifikaciju. Kate nazivaju „kurvicom“, „hoerejong“ (Klaus, 1985: 11, 18). Ona najpre ima odnos sa Rostenom, što se ne prikazuje eksplicitno na sceni, već se to dešava iza pozornice, a publika čuje glasove koji upućuju na snošaj:

*Kate se penje do niše, Rosten joj prilazi, uzima je za ruku, uvlači unutra [...]
čuju se jecaji i uzdasi Katini [...]
zvuk Katinog orgazma (Klaus, 1985: 16-17).*

Kate potom zavodi Franskea, a na kraju komada pokušava da zavede i Omera, ali joj ne polazi za rukom, jer je on odbija.

Erotska konotacija prisutna je i u dijalozima Jolande i Omera:

OMER: *Hoćeš da kažeš da nisam dasa?
Ne sećaš se više ničega?* (Klaus, 1985: 35)

U drugoj sceni Jolanda se obraća Omeru lascivnim insinuacijama poput sledeće:

JOLANDA: *Zar nećeš više sa mnom...* (Klaus, 1985: 91)

Na kraju komada Omer je, po svemu sudeći, zaista sebe oslepeo. Takav zaključak može se izvesti na osnovu toga što on tumara na bini i opipava stvari oko sebe. Takođe, slutimo da Jolanda zaista umire na kraju predstave, jer od trenutka kada je odigrala smrt Jokaste, ostala je da leži na sceni i više se nije podigla. Čini se da su se stvarna priča i odigrana priča na kraju stopile u jednu.

3. Zaključak

Drama *Slepac* je, s jedne strane, literarna igra, izazov za autora da snagom sopstvene imaginacije kreativno pristupi već postojećem izvoru, u ovom slučaju mitu o Edipu. S druge strane, reč je o politički angažovanom komadu koji se bavi ozbiljnim izazovima s kojima se svet suočavao u toku Hladnog rata. Hugo Klaus kroz igru i parodiju ukazuje na rizike i opasnosti koje sa sobom nosi neprestana trka u nuklearnom naoružanju. Autor poseže za mitom tražeći u njemu opšteljudsko i univerzalno, a iznad svega odgovor na pitanje o krajnjem ishodu čovekove sudbine u svetu bez boga, u svetu dirigovanom ljudskom palicom. Primenjujući teoriju intertekstualnosti

Žerara Ženeta, ustanovili smo niz postupaka koje je Klaus koristio prilikom adaptacije starogrčkog mita o Edipu. Jedan od tih postupaka je premeštanje radnje u nov, publici prepoznatljiv kontekst, koji Ženet definiše kao transdijegetizaciju. Promena dijegeze za sobom povlači intervencije u samoj radnji, kao i u motivaciji likova koji tu radnju pokreću. Transformacija radnje uočljiva je u činjenici da Edip nije ubica Laja, a transmotivacija, tj. promena motivacije, u Jokastinom svesnom upuštanju u odnose sa sopstvenim sinom. Od ostalih postupaka koje Ženet definiše, u Klausovom komadu srećemo supstituciju, zamenu uloga, u slučaju Edipa i Kreonta. Na nju se nadovezuju valorizacija i devalorizacija, vidljive u činjenici da je Kreontu dodeljena značajnija uloga od one koju ima u izvornom mitu, dok je s druge strane uloga glavnog lika u drami, Edipa, znatno umanjena. Kritika religije i s njom u vezi izražen ateizam i nihilizam, prisutni u drami *Slepac*, spadaju u Ženetovoj klasifikaciji u amplifikaciju, tematsko proširenje. U tu svrhu javlja se i ekstenzija, umetanje dodatnog lika, Mari, koja reprezentuje hrišćansku doktrinu. Kada je reč o stilu, primetno je da Klaus u izvesnim delovima oponaša Seneku, što se očituje u prikazu užasavajućih scena kao i preuzimanju Senekinih metafora. Komad *Slepac* je tipičan za razumevanje Klausu kao pisca: autor meša tragično, uzvišeno i klasično sa banalnim, burlesknim i opscenim. Gotovo sve konstantne teme njegovog stvaralaštva obrađene su u ovoj drami: prezir prema ocu, seksualnost i erotika, osećaj krivice, kritika katoličanstva, kritika flamanskog provincijalizma, društvene i političke okolnosti u Flandriji i svetu u drugoj polovini XX veka.

Napomena: rad je izložen u vidu usmenog saopštenja na simpozijumu „Antička drama“ održanog 22-23.10.2016. na Filološkom fakultetu u Beogradu.

Literatura

- Blondeel, P. (2014). *De sporen van de bloedhond. De senecaanse Oedipus in het oeuvre van Hugo Claus*. Dostupno preko: http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/162/753/RUG01-002162753_2014_0001_AC.pdf [18. 12. 2019]
- Chevalier, J., Gheerbrant, A. (1989). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Claus, H. (1985). *Blindeman*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Claes, P. (2000). *De gulden tak. Antieke mythe en moderne literatuur*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Claes, P. (1984). *De mot zit in de mythe. Hugo Claus en de oudheid*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Decreus, F. (1995). Oedipus en de sfinks in het toneel van Hugo Claus. Enkele recente producties. *Documenta*, 13(1), 3–29.
- De Vos, J. (1985). Claus, Oedipus und kein Ende. *Ons erfdeel*, jaargang 28, 449–450. Dostupno preko: http://www.dbnl.org/tekst/_ons003198501_01/_ons003198501_01_0110.php [18. 12. 2019]
- Genette, G. (1993). *Palimpseste. Die Literatur auf zweiter Stufe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kun, N. A. (2003). *Legende i mitovi stare Grčke*. Beograd: Dečja knjiga.

- Novaković-Lopušina, J. (2005). *Leksikon holandske i flamanske književnosti*. Beograd: Partenon.
- Seneka, L. A. (1888/1889). *Ödipus*. Regensburg: Stadtamhof, Druck J. & K. Mayr.
- Sofokle (2001). Car Edip. U *Grčke tragedije* (pp. 331–396). Beograd: Dereta.

Aleksandar S. Đokanović

Summary

TRANSFORMATION OF THE MYTH OF OEDIPUS IN HUGO CLAUS' PLAY *THE BLIND MAN*

The myth of Oedipus remains an inexhaustible source of inspiration in the 20th century. The Flemish writer Hugo Claus gave his version of the famous myth in the play *The Blind Man (Blindeman)* in 1985. It is a parody of Seneca's *Oedipus*, on which Claus relied in writing his own version. The play *Blindeman* is set in the 20th century. The story takes place in Ghent after a nuclear disaster. It is a reinterpretation of the original myth, in which the city of Thebes is affected by the plague, while in the play *Blindeman* the city of Ghent is hit by the plague of the modern age caused by a nuclear war. Regarding the composition of the drama, Claus uses the technique of a play-within-a-play. The survivors perform the piece „Oedipus“ and in that way Claus draws a parallel between the story in the present and the heroes of the aforementioned myth. Each character of the play has their counterpart in the mythic story and plays a double role. Their names are recognizable by the fact that they begin with the same letter or syllable as in the original myth: Omer, Yolande, Lannoo, Tiete. During the entire piece, Claus plays with the myth. For example, in his adaptation Jocasta knows from the very beginning that Oedipus is her son. The theoretical background of the article is based on Gerard Genette's theory of intertextuality.

Key words:

myth, Oedipus, patricide, incest, blindness, plague, nuclear disaster, theory of intertextuality, Genette

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.15>

821.134.2(72).09-31 Рулфо Х.

81'255.4

Преводна и критичка рецепција романа *Педро Парамо* Хуана Рулфа у Србији

Владимир Ј. Карановић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за иберијске студије

Снежана Б. Јовановић

Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Катедра за хиспанистику

Кључне речи:

Хуан Рулфо
Педро Парамо
мексичка књижевност
XX века
хистаноамерички
нови роман
преводна рецепција
упоредна
традуктолошка
анализа

Апстракт

Полазећи од основних постулата теорије превођења, значаја превода у одређеној културној средини и концепције превођења као првог медијума у интеркултурној комуникацији, у раду је анализиран контекст преводне и критичке рецепције романа *Педро Парамо* мексичког писца Хуана Рулфа (1918–1986) у нашој културној средини. Анализа се заснива на одабраном корпусу постојећих превода или њихових редакција, док су предмет анализе критичке рецепције пропратни текстови, објављени у виду предговора или поговора преводима, научни и стручни чланци, као и књижевноисторијска поглавља у монографским публикацијама на српском језику. Традуктолошки вид рецепције представљен је кроз упоредно разматрање и општу филолошку оцену постојећих превода романа, пре свега лингвистичких, семантичких, културолошких видова, који су несумњиво омогућили овом делу лакшу интеграцију и заузимање важног места у систему српске преводне књижевности. (примљено: 12. марта 2021; прихваћено: 4. јуна 2021)

1. Увод

Сваки облик проучавања механизма и процеса превођења у основи и у почетној фази обухвата лингвистичку анализу, те се подразумева да је ова активност примарно лингвистичког карактера. Међутим, темељнија тумачења и савремене студије традиктологије пажњу посвећују и неким другим областима, проширујући у знатној мери предмет проучавања и на сферу културе у најширем смислу те речи. Превођење је, дакле, интердисциплинарна активност, која методе и аналитичке перспективе може преузимати из других области знања, али чији су циљеви јасно постављени: анализа, развој и примена конкретне методологије и дидактичких модела по којима се текст настао на одређеном језику претвара у текст на неком другом језику (Carbonell i Cortés, 1999: 19–20). Филозофска мисао XX века засигурно нас је усмерила ка спознаји вишеструке функције коју језик има, те говоримо о политичкој, друштвеној, идеолошкој моћи језика. У том смислу превод је део тзв. „контролисаног дискурса“, чији је циљ да се отклоне потенцијалне опасности или уклоне тензије које се могу јавити у оквирима сусрета међусобно непознатих елемената. Превођење тако више није само лингвистичка делатност, већ активност која подразумева сусрет и дијалог између култура, као процес нужне међукултурне комуникације (Манчић, 2010: 48).

Појам „тачност превода“ несумњиво је један од најважнијих чинилаца опште теорије превођења. У преводилачкој пракси неретко се као један од кључних идеала појављује „лепота превода“ (углавном у области књижевног превођења), али нема основа да се такав циљ сматра објективно остваривим с обзиром на то да лепота припада сфери субјективности и личног доживљаја (Bugarski, 1981: 19). Теорија превођења, у најширем смислу, подразумева спој и интеракцију бројних фактора, чинилаца и пропозиција, који морају бити испуњени или присутни како би се уопште могао сагледати процес превођења конкретног дела или дескриптивно вредновати резултат преводилачке активности. Стога Миодраг Сибиновић (1981: 36) правилно оцењује да је теорија превођења не само константно на граници разних дисциплина или класичних научних области, већ је недвосмислено *интердисциплинарна* област, која подразумева сложен однос међу елементима процеса и међуљудску и међумедијалну комуникацију. Према речима Александре Манчић,

[м]ожда је феномен превођења феномен обележен сталним кретањем између доминације и маргинализације. Са овог становишта, као најочигледнија се намећу разна методолошка питања: Како се уопште неко одлучи да преведе неко дело? Које дело? Ко је његов преводилац? Да ли су преводи резултат планског и институционализованог деловања, или појединачни рад преводилаца и издавача? (2010: 63)

Управо су постављена питања темељ за сваку анализу преводне рецепције одређеног књижевног корпуса у новој култури и преводној књижевности, а пи-

тање доминације или маргинализације од великог значаја за вредновање импакта превода или пак његове функције у даљој критичкој, преводној, књижевној рецепцији.

Наука о превођењу у себи садржи три дисциплине о којима увек треба збирно говорити када разматрамо питања преводне рецепције, а тек спој све три дисциплине или макар вида проучавања превођења омогућује комплетно сагледавање те сложене појаве. Тако теорија, историја и критика превођења чине неку врсту транслатолошког троугла (Јанићијевић, 1999: 66). У њему посебан значај има критика превођења, с обзиром на то да је на пола пута између две крајности преосталих елемената троугла, те да спаја теорију и праксу превођења, свдећи се тако на комплексну активност од изузетног значаја за озбиљније вредновање и сагледавање преводилачке делатности у ширем културном или књижевноисторијском контексту и развоју преводне књижевности. Критика превођења је заправо и јасан облик коректива теорије.

2. Српска преводна књижевност и критичка рецепција романа *Педро Парамо*

Хуан Рулфо (Juan Rulfo, 1918–1986) један је од најутицајнијих мексичких писаца XX века, а убраја се и у најзначајније обновитеље мексичке прозе и представнике тзв. *магичног реализма* (*realismo mágico*). У његовом свеукупном делу препознаје се снажан утицај Фокнера, али и мексичке књижевне традиције и националног фолклора. Оставио је неизбрисив траг у хиспаноамеричкој књижевности иако његов опус обухвата свега неколико дела, међу којима се издваја збирка приповедака *Долина у пламену* (*El llano en llamas*, 1953) и роман *Педро Парамо* (*Pedro Páramo*, 1955).¹ У средишту Рулфовог књижевног опуса су усамљени појединац, лични немири и преокупације обичног човека, као и неретко тежак и сложен живот у мексичкој равници (Дицков, 2016: 198).

Роман *Педро Парамо*, сматра Љиљана Павловић Самуровић (1993: 694), одиграо је важну улогу у настајању и развоју специфичног тока мексичке и савремене хиспаноамеричке књижевности који је назван „магичним реализмом“. Роман се бави тематиком која је типична за овог мексичког приповедача: тежак живот пун изазова и проблема у сиромашним мексичким селима за време револуције² и у постреволуционарном периоду. И у овом роману, али и у другим приповестима, Рулфо непрестано супротставља живот и смрт, прошлост и садашњост, а ликови се крећу у конкретним просторним координатама и говоре специфичним језиком: локалним (пре свега због дијалекатске обојености) и универзалним (услед изражавања страха пред животом и пред смрћу), стопљеним у јединствену и оригиналну целину, која чини овог писца једним

1 Рулфо је написао и кратки роман *Златни петар* (*El gallo de oro*, 1980), постхумно му је објављена збирка поезије и лирске прозе под насловом *После смрти* (*Después de la muerte*), а никада није завршио роман *Кордиљери* (*La Cordillera*).

2 Мексичка револуција (шп. *Revolución mexicana*) је појам који подразумева и односи се на политичка превирања, бројне пучеве и грађанске сукобе у Мексику који су трајали од 1910. до 1920. године.

од најоригиналнијих приповедача новог хиспаноамеричког романа. Дело је доживело велики број издања како у Мексику тако и широм света, преведено је на више десетина језика, критика је јединствена у најпозитивнијим оценама, а урађене су и филмске и позоришне адаптације (Pavlović Samurović, 1993: 696). Ипак, роман је у први мах наишао на неразумевање или је пак збунио локалне књижевне критичаре, с обзиром на то да је Рулфо одустао од традиционалних приповедачких средстава и начина обраде тема о Мексичкој револуцији и блиском историјском периоду, одбацујући класичну хроничност догађаја као и реалистичку и документарну повезаност с конкретним историјским еквивалентима (Oviedo, 2005: 69). Како је време пролазило, роман *Педро Парамо* је постао предмет различитих, врло занимљивих и иновативних тумачења. Стога је важна била промена критичке перспективе коју су заузимали књижевни стручњаци широм света, односно интерпретација романа у светлу универзалних вредности и судова, повезујући срж и суштину дела с проблемом духовне дезоријентисаности савременог човека. Иако се не искључују ни другачије интерпретативне перспективе, основа и заједнички именитељ сваког критичког проматрања овог романа јесте егзистенцијализам и стварање специфичног и јединственог митског света (Shaw, 2008: 165).

У српској преводној књижевности роман *Педро Парамо* превођен је двапут. Први превод сачинио је Радоје Татић 1966. године у издавачком предузећу „Нолит“³, други Душка Радивојевић 2004. године при издавачкој кући „Рубикон“, а 2006. године „Градац“ и Фонд „Радоје Татић“ објавили су Рулфова *Сабрана дела*, која садрже и превод овог романа, али и приповедака из збирке *Долина у пламену*, у преводу Радоја Татића и Гордане Ћирјанић. Издавачка кућа „Дерета“ је верзију превода сабраних дела истих преводилаца објавила у свом издању из 2017. године.

Први превод на српски језик романа *Педро Парамо* објављен је 11 година након објављивања оригиналног дела, и очигледно је део шире позитивне, а испоставиће се и визионарске тенденције наших преводилаца тога времена, да српској и тада југословенској публици понуде дела актуелних писаца, посебно новог хиспаноамеричког романа, који се развија и заокупља пажњу књижевне јавности широм света. Хуан Октавио Пренс (1985: 450) истиче да је први превод романа *Педро Парамо* на српски (српскохрватски) језик остао у сенци објављених превода других хиспаноамеричких писаца у нашој средини, те да критичке осврте можемо пронаћи тек у годинама и деценијама које ће уследити, кад је јасно у ком смеру се књижевност Хиспанске Америке развија и какав ће траг оставити у контексту светске књижевности. Ретки текстови посвећени овом роману или његовом аутору биће информативне природе, углавном с намером да се други хиспаноамерички књижевници представе нашој средини, а Рулфо и његово дело искористе у узгредном компаративном контексту.

3 У оквиру овог издања објављен је и превод четири приповетке из збирке *Долина у пламену*: „Лувина“, „Долина у пламену“, „Анаклето Моронес“ и „Талпа“.

Прво издање превода садржи и предговор у виду два пропратна текста под насловом „Хуан Рулфо“ Радоја Татића (1966: 9–11) и „Хуан Рулфо и модерни мексички роман“ Хуана Октавија Пренса (1966: 12–21). Први текст је општег карактера, у којем преводилац представља писца, његов књижевни опус, као и основне одлике свеукупног стваралаштва. Од великог је значаја централни део овог текста јер доноси кратку анализу садржине романа, функције ликова, основних наратолошких и текстолошких одлика, с посебним освртом на иновативност и оригиналност мексичког аутора у ширем контексту савремене мексичке прозе. Други уводни текст, обимнији и амбициознији, читаоцима омогућава темељнији увид у контекст развоја књижевности и романа о Мексичкој револуцији. Хуан Октавио Пренс у првом делу текста даје књижевноисторијски и критички преглед стваралаштва репрезентативних мексичких књижевника чија дела спадају у тзв. романе о Мексичкој револуцији: Маријана Асуеле (Mariano Azuela), Мартина Луиса Гусмана (Martín Luis Guzmán) и Хосеа Рубена Ромера (José Rubén Romero). Посебно треба нагласити објективност у оцени развоја ове врсте мексичког романа, будући да долази до јасне еволуције, од почетног одушевљења историјским променама до разочарања и доминације натуралистичких описа последица револуције и изневерених идеологија које се могу ишчитавати из презентних текстова. Најдрагоценији део текста у светлу критичке рецепције романа садржи низ озбиљних оцена и елемената књижевноисторијске валоризације, која раније није могла бити понуђена читаоцима на нашим просторима. Пренс, као „идеални читалац“, врсни познавалац хиспаноамеричке књижевности, сада у улози обавештеног и компетентног критичара и књижевног историчара, представља све важне иновативне елементе дела, посебно се бавећи питањима новог облика реализма, наративним техникама, напуштањем линеарне структуре, специфичним временским и просторним координатама, исцепканим приповедачким плановима, као и обрадом историјско-географских података на тај начин да се преузима само ехо реалних података како би се направио јединствен митски свет Комале, мексичког градића у којем на различитим нивоима обитавају ликови романа. Коначно, аутор овог текста, својим умешним анализама у значајној мери доприноси проширењу будућих рецепцијских хоризоната домаћих читалаца и поштовалаца хиспаноамеричке књижевности, сврставајући Рулфа у ред савремених класичних романописаца, уз бројне већ познате или касније афирмисане писце светске књижевности.

Издање другог превода романа *Педро Парамо*, преводитељке Душке Радивојевић, које се појавило у првој деценији XXI, када настаје прави бум у области превођења са шпанског језика у српској културној средини, садржи кратак уводни текст који је потписан иницијалима „Т. А.“. Чини се да текст доприноси намери да се српски читалац обавести о основним видовима стваралаштва аутора, премда ни садржајем ни референцама не узима у обзир постојећу грађу о овом корпусу мексичког романа у нашој средини. Текст садржи низ информација и кратких осврта на развој оригиналне рулфовске естетике романа, на елементе магичног реализма, али и на ширу слику настанка дела, пропуштenu

кроз призму друштвених и историјских околности Мексичке револуције и њених последица. Посебно су занимљиви биографски увиди, сведочанства и цитати, којима су поткрепљени документарни вид дела, извор инспирације писца за настанак овог романа и идејна конструкција, о којој ретко можемо читати у текстовима објављеним на српском језику. На крају проналазимо позитивну и синтетичку оцену овог важног дела, која аутору / ауторки служи да представи критички капацитет и умеће у оваквој врсти књижевноисторијског вредновања:

Svojom jedinstvenom narativnom tehnikom i tekstualnom građom, roman *Pedro Paramo* daje mnogo bolji uvid u taj deo meksičke istorije nego neke objektivne studije; on uranja čitaoca u svet kontradikcija, u borbu s prošlošću koja još nije iščezla i sadašnjošću oblikovanu silama izvan naše moći i uticaja. (T. A., 2004: 7)

Уводни текст Радоја Татића из првог издања превода романа прештампан је и објављен и у савременом издању превода „Сабраних дела“ из 2006. године, али од веће су важности за критичку рецепцију два нова текста представљена српској публици: Поговор Хуана Октавија Пренса под насловом „*Педро Парамо*, врхунац и раскид у исти мах“ (2006: 221–226), претходно написан на шпанском језику, који је за ову прилику превела Гордана Ђирјанић; али и „Напомена уз ово издање“ (2006: 227). У уводним одељцима првог текста Пренс детаљно разматра и проблематизује контекст настанка Рулфовог романа, позивајући се на биографске цртице и сведочења романописца о природи писања и теоријског разматрања романескне грађе која ће кроз стваралачки процес тек бити конкретизована. Такође, подробно се бави и књижевноисторијским контекстом настанка овог романа, посебно истичући све иновативне елементе и неку врсту револуционарног приступа који заузима Рулфо. Осим јединствених и оригиналних елемената дела, у овом критичком тексту Пренс разматра и однос постојеће традиције хиспаноамеричке прозе и Рулфовог романа. Наглашава да су оригиналне наратолошке и поетолошке поступке користили и други писци хиспанских земаља иако никад на начин на који то чини мексички приповедач, који разлаже стварност правећи од њених елемената јединствени и непоновљиви мозаик, који се може ваљано сагледати и разумети тек након три читања дела. Чини се да Пренс у овом језгровитом тексту доноси озбиљну и темељну анализу дела из различитих перспектива, а оцена коју даје позитивна је и у складу с компетенцијама и искуством једног песника и познаваоца хиспаноамеричке књижевности.

У кратком непотписаном тексту на страни 227 под насловом „Напомена уз ово издање“, читалац добија важне информације о природи преводне рецепције стваралаштва Хуана Рулфа и о његовом присуству у српској култури. Истиче се вредност првог превода романа *Педро Парамо* из 1966. године, који је „од самог појављивања књиге сматран узоритим, пре свега због његовог стила и истанчане језичке културе преводиоца“. На таласу позитивне рецепције првог превода

овог романа код нас, преводитељка и списатељица Гордана Ђирјанић желела је да овом преводу подари ново рухо, те је урадила редакцију постојећег текста након четири деценије, а затим је и превела преостале приповетке збирке *Долина у пламену*, сачинивши тако „Сабрана дела“ Хуана Рулфа први пут на српском језику. Тако су постигнута два циља: одато је признање изузетном и вредном преводу Радоја Татића, а истовремено су српски читаоци у једном тому могли да читају целокупно дело мексичког приповедача, преведено с модерног и комплетног изворника.

За сада последње издање превода романа *Педро Парамо*, али и збирке *Долина у пламену*, објављено је 2017. године у издавачкој кући „Дерета“, а посредни је поново редакција превода Радоја Татића и придружених приповедача, чију редакцију и превод потписује Гордана Ђирјанић. У овом минуциозно припремљеном издању проналазимо уводни текст професора Далибора Солдатића, под насловом „Хуан Рулфо и зачарани круг историје“ (2017: 5–13), који делимично, по речима самог аутора, представља прерађену верзију текста „*Педро Парамо* – повест о неуспешном трагању“, објављеног 2006. године у *Београдском књижевном часопису* (бр. 2). На први поглед посредни је једноставан и структурно омеђен текст, сачињен по тематски дуалном обрасцу збирке *Долина у пламену* и романа *Педро Парамо*. Солдатић читаоца постепено уводи у књижевни опус Хуана Рулфа, а конкретна дела само су повод за илустрације и практичну демонстрацију свега што чини особеност прозе мексичког писца. Осим о друштвено-историјском контексту и значају Мексичке револуције у развоју мексичке књижевности XX века, аутор пише о важним нараторским елементима и карактеристикама, поредећи Рулфова дела с другим делима хиспаноамеричких писаца епохе. Читалац проналази у овом тексту и елементе детаљне анализе садржине, ликова, просторно-временских одредница, пре свега романа *Педро Парамо*, а посебно треба истаћи и одељак посвећен успеху романа и његовој критичкој рецепцији у Мексику и широм света. Чини се да управо на тим местима имамо прилику да спознамо значај превођења овог дела на српски језик, али и да се упознамо с бројним особеностима књижевноисторијског карактера, које уз лично читалачко искуство могу допринети не само стварању комплетније слике о стваралаштву Хуана Рулфа, већ и о развоју савремене хиспаноамеричке прозе. Далибор Солдатић, као искусни хиспаниста и професор хиспаноамеричке књижевности, овим језгровитим текстом даје изузетно значајан допринос критичком проматрању најважнијих видова Рулфовог дела, а уједно позитивно оцењује и објективно вреднује значај романа *Педро Парамо* не само у изворном, хиспаноамеричком контексту, већ и у нашој, као и у другим националним преводним књижевностима.

На основу досадашње анализе критичких и књижевноисторијских текстова можемо закључити да се критичка рецепција стваралаштва Хуана Рулфа у српској културној средини појављује већ у годинама након објављивања првог превода романа *Педро Парамо*. Међутим, у претходних 40 година сфера интересовања за Рулфов роман биће проширена и на академску и научну филолошку

средину, те у наставку разматрамо и тај део истраживачког корпуса, који подразумева неколико чланака објављених у часописима, зборницима и другим стручним или научним публикацијама.⁴

Уколико овај корпус посматрамо у хронолошком следу, за критичку, академску и читалачку рецепцију новог хиспаноамеричког романа у Србији значајан је текст Далибора Солдатића под насловом „Хиспаноамерички роман данас“, објављен у тематском броју часописа *Дело* 1978. године.⁵ Иако је посредни текстуални прилог најопштијег карактера, информативне намене не би ли српски и југословенски читалац стекао подробнију и ширу слику о новим токовима хиспаноамеричке књижевности, у завршним разматрањима наилазимо на објективну и на стварности утемељену оцену да су присуство и рецепција „бума“ хиспаноамеричког романа закаснили процеси у југословенској средини, с обзиром на то да се у другим културама у том тренутку већ више од деценије преводи, критички проматра и кроз уметничку рецепцију у националним књижевностима прихвата нови хиспаноамерички роман. Осим неких најпознатијих дела Астуријаса, Гарсија Маркеса, Кортасара, Варгас Љосе, Фуентеса или Рулфа, објављених у претходним деценијама и у преводима на српски (српскохрватски) језик, највећи део новог хиспаноамеричког романа и даље је био непознат локалној културној средини, а преведена дела су прошла незапажено. Један од могућих разлога које аутор текста наводи јесте и изостанак медијске подршке, критичких приказа у релевантним културним додацима и књижевним часописима, недостатак стручњака за ову област код нас, импровизација у сфери преводилаштва и непознавање основних процеса и развоја савремене хиспаноамеричке књижевности (Soldatić, 1978: 41).

Текст Марице Јосимчевић под насловом „*Педро Парамо*: роман грађен шаптајима“ (2004: 101–106) резултат је умешног, критичког и компетентног читања Рулфовог романа. Упркос форми критичког осврта или есеја, без пожељног критичког апарата, овај текст у великој мери синтетички представља поетику романа Хуана Рулфа, али и специфичан однос писца према материји о којој се приповеда. Посебан значај у тексту има детаљна тематско-мотивска анализа дела, те контекстуализација темâ љубави, живота и смрти, које су иако универзалне место пронашле и у овом роману, а обрађене су на оригиналан начин и у складу с поетиком магичног реализма. Кроз садржинску и структурну анализу

-
- 4 Међу прегледима хиспаноамеричке књижевности на српском језику, који садрже и одреднице посвећене стваралаштву Хуана Рулфа, посебно место заузимају *Лексикон хиспаноамеричке књижевности* Љиљане Павловић Самуровић (Београд: Савремена администрација, 1993) и *Хиспаноамеричка књижевност (Од постмодернизма до постбума)* Весне Дицков (Београд: Филолошки факултет, 2016). Реч је о лексиконској одредници (Павловић Самуровић, 1993: 692–698), односно одељку текста (Дицков, 2016: 197–201) општег, информативног типа, који су намењени не само студентима хиспанистике, већ и ширем кругу заинтересованих читалаца и поклоника савремене хиспаноамеричке књижевности.
- 5 Приређена тематска свеска часописа садржи ауторске текстове приређивача Бранка Анђића и Далибора Солдатића, али и бројне критичке и књижевноисторијске текстове махом латиноамеричких писаца и аутора, који су за ову прилику преведени на српски (српскохрватски) језик. Текстови не садрже конзистентну или конкретну анализу процеса преводне или критичке рецепције стваралаштва Хуана Рулфа, већ тек узгред наводе његова дела, као илустрацију представљања и анализе ширег контекста развоја и постојања новог хиспаноамеричког романа и прозе.

ауторка представља важне елементе романа *Педро Парамо*, а посебно анализира одлике ликова и наратолошке специфичности дела, исцеткане приповедачке планове, фрагментарност структуре, временске и просторне координате, које својом променљивошћу и покретом утичу на развој радње и условљавају делање ликова. На крају текста проналазимо и ауторкину синтетичку оцену романа, у којој истиче несумњиво трајне и универзалне вредности, препознате и у текстовима савремене књижевне критике:

При сваком новом читању *Педро Парамо* извиру слојеви значења које као да раније нисмо приметили – што је увек карактеристика дела која су писана језиком симбола и слика; но, оно што овај роман издваја, ма о којој литератури у свету да је реч, свакако је маестрално изведена саобразност живих и мртвих, од чијих је шаптаја изграђена најсуптилнија романескна структура. (Јосимчевић, 2004: 106)

Далибор Солдатић у тексту под насловом „*Педро Парамо* – повест о неуспешном трагању“ (2006: 215–219) читаоцима на само неколико страница поједностављено разлаже најважније елементе пре свега поетике књижевног стваралаштва Хуана Рулфа, а затим и истакнуте оригиналне одлике романа *Педро Парамо*. У том смислу, Солдатић кроз већ изграђену перспективу „идеалног читаоца“ поступно осветљава неколико видова романа, а пре свега ликове и њихове међусобне односе, време и простор у делу, митски свет дела, као и специфичан романескни универзум мексичког писца, у којем важе посебна правила и развија се свет паралелне стварности, по већ утврђеним обрасцима магичног реализма. На крају, у краткој оцени романа, Солдатић у неколико речи одговара на суштинско питање шта то чини овај роман великим делом мексичке, хиспаноамеричке и светске књижевности, истичући да је то „пре свега унутрашња строгост и прецизност структуре а затим симболично значење његовог погледа на свет“ (Солдатић, 2006: 219).

Један од ретких текстова и усамљени пример научне рецепције Рулфовог романа код нас јесте управо још један текст Далибора Солдатића под насловом „Мексички роман и историја“, објављен 2011. године у часопису *Наслеђе* (бр. 18 – *Шпански и хиспаноамерички роман: језик, идеологија, дискурс, историја, поетика*). У овом чланку Солдатић се бави присуством видова историје и њеним преобликовањем у књижевни дискурс два репрезентативна дела из корпуса новог хиспаноамеричког романа: *Педро Парамо* Хуана Рулфа и *Terra Nostra* Карлоса Фуентеса. Према речима аутора чланка, Рулфов роман је „један од најбољих примера обнављања тог културног, колективног и појединачног памћења“ (Солдатић, 2011: 291). Памћење се повезује с традицијом, а историјски процеси сматрају узроцима тешког живота локалног становништва, које живи у непрестаној спирали насиља и специфичног облика варварства. Посебну пажњу у овој Солдатићевој анализи завређују питања колективног идентитета, историјског памћења, традиције, свакодневице и сукоба дискурса

победника и поражених. Тако роман добија једну универзалну димензију, с озбиром на то да је кроз причу и историју о Педру Параму испричана повест о Мексику и да су представљене основе једне националне епопеје (Солдатић, 2011: 292).

У академским оквирима још увек нема озбиљније рецепције романа *Педро Парамо*, а прве кораке интеркултурног дијалога и рецепције у нашој академској средини кроз наставни процес остварују студенти хиспанистике на Филолошком факултету у Београду, Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу и на Филозофском факултету у Новом Саду. У том смислу, треба издвојити допринос рецепцији који је дала Тијана Шестовић, одбранивши 2019. године на Филолошком факултету мастер рад под насловом „*Педро Парамо* и *Долина у пламену* и њихови примењени аспекти у универзитетској настави хиспанистике“, под менторством проф. др Анђелке Пејовић. У овом раду су обрађени најважнији елементи друштвено-историјског и књижевноисторијског вида стваралаштва Хуана Рулфа, а понуђени су и дидактички модели који могу бити корисни у процесу обраде ове методске јединице на универзитетском нивоу.

Ретки прикази или новинске нотификације о превођењу и објављивању романа *Педро Парамо* или пак о свеукупном стваралаштву Хуана Рулфа⁶, написани су с намером да информишу најшири круг потенцијалних читалаца о новим токовима хиспаноамеричке прозе и о преводилачкој делатности у нашој средини, а углавном су настајали током 2006. године, подстакнути објављивањем „Сабраних дела“ у издавачкој кући „Градац“. Међутим, чини се да нису имали већи одјек нити су допринели даљем усмерењу рецепције и саображавању овог корпуса новије хиспаноамеричке књижевности нашој културној средини. Ипак, значајан догађај у процесу приближавања стваралаштва Хуана Рулфа српској културној средини била је тертулија поводом стогодишњице од рођења писца, одржана у Институту Сервантес у Београду 14. новембра 2017. године. Осим Александра Шурбатовића, уредника у издавачкој кући „Дерета“, и Бојане Ковачевић Петровић, хиспанисткиње, преводитељке и доценткиње на Филозофском факултету у Новом Саду, у омажу Рулфовом делу учествовали су и студенти хиспанистике, доприносећи представљању и анализи разних видова не само романа *Педро Парамо*, већ и свеколиког дела писца у мексичком, хиспаноамеричком и светском контексту. Овим догађајем најављено је објављивање најновијег издања превода „Сабраних дела“ Хуана Рулфа у издању издавачке куће „Дерета“.

Књижевни утицаји укупног Рулфовог дела или пак романа *Педро Парамо* на српске писце друге половине XX и првих деценија XXI века нису били предмет изучавања српске научне и академске средине, а не изненађује чињеница да је фокус наших истраживача и хиспаниста по правилу био на стваралаштву и

6 Vid. Остојић 1983, Врбавац 2006, Milenković 2006, Пејчић 2006.

утицајима најпознатијих и најфреквентнијих аутора хиспаноамеричког „бума“, попут Кортасара, Фуентеса, Варгас Љосе и Гарсија Маркеса (Ковачевић Petrović, 2016: 155). Стога би један од императива и фокуса даљих истраживања хиспаниста требало да буде управо конзистентна и систематска анализа утицаја свеколиког дела Хуана Рулфа у поетикама и конкретним делима писаца српске књижевне средине.

3. Роман *Педро Парамо* у српским преводима: прилог упоредној традуктолошкој анализи

У теорији, први корак у компаративној анализи различитих верзија превода једног књижевног дела требало би да буде утврђивање изворника који је коришћен при преводу. У пракси, овај прелиминарни део анализе најчешће није захтеван задатак и готово да је сведен на пуку формалност јер су, макар у савременој књижевности, рећи случајеви да једном објављено дело претрпи значајније интервенције које би ишле даље од исправљања ерата, незнатних промена интерпункције или графичких карактеристика текста. А када до таквих измена дође, то се обично адекватно назначи у пропратном тексту. Међутим, када је реч о роману *Педро Парамо* ситуација је нешто сложенија. Наиме, објављивањем овог дела 1955. године Хуан Рулфо није ставио тачку на рад на свом једином роману. Наставио је да обликује и дотерује текст уносећи измене у потоња издања све до верзије из 1981. године која се сматра коначном (Volek, 1990: 38). Најзначајнија одступања од оригиналног текста забележена су у петом издању из 1964. године – више од две стотине интервенција (Robles, 1982: 106). Иако већи део не утиче у знатнијој мери на читаочеву перцепцију дела, темељније модификације текста као што су различита конфигурација параграфа, додавање нових или изостављање постојећих речи, па и читавих реченица, синтаксичке транспозиције, модификовање глаголских времена или вида глагола мењају читаочеву реакцију на текст и, што је за анализу превода овог дела на српски језик најважније, питање издања које је преводилац користио претварају у императив. Захваљујући студији Умберта Роблеса (1982: 106–116) која се бави проучавањем различитих издања романа *Педро Парамо*, а у којој су наведени примери најрелевантнијих промена које се појављују у петом издању, могли смо да утврдимо да су Радоје Татић и Душка Радивојевић, као и Гордана Ћирјанић, која је редиговала први превод романа на српски језик, користили исту варијанту текста. Као полазна основа послужили су нам делови текста код којих су поједине реченице, присутне у оригиналном и потоњим издањима, у петом изостављене. Такав је случај са следећим одломком чија последња реченица (обележена курзивом) не постоји у преводу на српски језик, што указује на то који су изворник преводиоци користили. Упркос различитим преводилачким решењима, јасно је да је реч о истом тексту:

Изворник (Rulfo, 2011: 219)	Радоје Татић (Rulfo, 1966: 55)	Душка Радивојевић (Rulfo, 2004: 38)
Quizá tu hermana esté nostálgica por su regreso. – ¿ A quién le hablas? – A ti. – Mejor, vámonos, muchachos. Hemos trafagueado mucho y mañana hay que madrugar. Y se disolvieron como sombras. – ¡Dile que no llore, que aquí me tiene a mí! – Me saludas a la tuya - le contestaron	Možda je tvoja sestra setna i priželjkuje njegov povratak. – Kome ti to? – Tebi. – Bolje da idemo, momci. Danas smo se dosta nahodali, a sutra treba poraniti. I razidoše se, kao senke.	Možda je tvoja sestra nostalgična zbog njegovog povratka. – Kome ti to govoriš? – Tebi. – Bolje da podemo, momci. Mnogo smo radili, a sutra treba poraniti. I rastopiše se kao senke.

Већ у овом кратком одломку назире се разлике у концепцији превода. Радоје Татић склонији је нешто слободнијем тону или адаптацијама у ситуацијама када процени да ће такав приступ бити најпогоднији, било зато што тиме оставља мање простора за погрешну интерпретацију текста чинећи га разумљивијим читаоцу, било зато што сматра да ће на тај начин постићи бољи естетски ефекат. Тако у реченици: „Možda je tvoja sestra setna i priželjkuje njegov povratak“, Татић придев „nostálgico“ не преводи другим придевом већ описно, како би нагласио садржај речи, истовремени осећај туге и жеље за поновним сусретом. С друге стране, Душка Радивојевић се радије опредељује за дословнија решења: „Možda je tvoja sestra nostalgična zbog njegovog povratka“. Као и у реченици: „Y se disolvieron como sombras“, где бира основно значење глагола „disolver“ (растопити, растворити, распршити) те реченицу преводи: „I rastopiše se kao senke“, на супрот Татићевом решењу где се прибегава нормализацији: „I razidoše se, kao senke“. Исти приступ превођењу уочава се и у осталим реченицама из одломка, као што је: „¿A quién le hablas?“ која у преводу Душке Радивојевић гласи: „Kome ti to govoriš?“, док Радоје Татић реченицу прилагођава говорном регистру и с тим циљем изоставља глагол „говорити“: „Kome ti to?“

Редакција превода Гордане Ђирјанић не пружа довољно материјала да би се могла коментарисати њена концепција превода, јер ако је судити по броју измена, ограничила се само на оно што је по њеним критеријумима било нужно, пре свега лексичке корекције. Прикладно су замењене поједине речи које је Татић неправилно превео или наведене оне које је из неког разлога изоставио попут „puesto“ (Rulfo, 2011: 206) / „tezga“ (Rulfo, 2017: 103) за коју Татић не даје директан превод (Rulfo, 1966: 123) или „trote rebotado de los burros“ (Rulfo, 2011: 194) / „topot kopita magaraca i mazgi“ (Rulfo, 1966: 27), замењено са „topot magarećih kopita“ (Rulfo, 2017: 18). Видљива је намера Гордане Ђирјанић да

на одређеним местима текст учини поетичнијим, те Татићев превод реченице "Entonces el cielo se adueñó de la noche" (Rulfo, 2011: 219) / „Onda је небо овладало читавом ноћи“ (Rulfo, 1966: 56) у њеној редакцији гласи: „Onda је небо zaposelo ноћ“ (Rulfo, 2017: 44). Поједине интервенције не делују оправдано. Упркос повременим омашкама у преводу, Радоје Татић показује одлично разумевање ширег контекста и онога што Рулфо намерава да изрази својом прозом; у сваком тренутку има у виду читаво дело и судбине ликова. Тако, на пример, речи које изговара Долорес Пресијадо пошто је Педро Парамо запроси: "Gracias, Dios mío, por darme a don Pedro" / "Aunque despiés me aborrezca" (Rulfo, 2011: 24), упркос томе што акузатив из првог дела реченице преводи дативом: „Hvala ti, мој Воже, што си ме dao don Pedru“, Татић исправно преноси најзначајнију информацију у овом одломку: „Макар ме после и mrzeo“ (Rulfo, 1966: 67). Долорес прихвата брак, почаствована што је тако моћан човек одабрао баш њу, али и срећна јер тај брак значи и помак на друштвеној лествици, макар је касније и презрео, што даље у роману сазнајемо да се заиста и догодило. Ћирјанић превића судбину овог лика те реченицу преводи: „Макар после и prezrela себе“ (Rulfo, 2017: 54). На истоветан начин ову реченицу протумачила је и Радивојевић: „Hvala milom bogu да рођем за don Pedra“ / „Макар касније саму себе prezrela“ (Rulfo, 2004: 49). Неприкладних интервенција има и на лексичком нивоу, тачан превод "culebras de agua" (Rulfo, 2011: 206) / „vodene zmiје“ (Rulfo, 1966: 40) преиначен је погрешно у „gradonosni oblaci“ (Rulfo, 2017: 30).

Преношењу реалија и елемената својствених мексичком културном контексту преводиоци различито приступају мада не у потпуности доследно. Душка Радивојевић прибегава транскрипцији појмова за које не постоје еквиваленти у српском језику, означава их наводницима и њихово значење наводи у фусноти, о томе говори и њихов број, 37 фуснота насупрот Татићевих 7. Најчешће су то појмови који означавају флору, фауну, храну или пиће. Одређене појмове за које сматра да су блиски домаћем читаоцу транскрибује не издвајајући их графички у тексту, као реч „тортиља“ (Rulfo, 2004: 67). Међутим, уколико постоје барем делимични еквиваленти тих појмова, онда их преводи: "frijoles" (Rulfo, 2011: 284) / „pasulј“ (Rulfo, 2004: 112), "maguey" (врста агаве) (Rulfo, 2011: 274) / „agava“ (Rulfo, 2004: 101), "rebozo" (врста женског шала) (Rulfo, 2011: 198) / „marama“ (Rulfo, 2004: 14). Код Татића је уочљивији труд да реалије, нарочито оне из свакодневног живота или културно маркиране појмове неутралнијег значења прилагоди српском језику, но то чини с променљивим успехом; исправно преводи поједине појмове као што је "cecina" (Rulfo, 2011: 244) / „suvo meso“ (Rulfo, 1966: 86), али има омашки: "maguey" (врста агаве) (Rulfo, 2011: 274) преводи као „katus“ (Rulfo, 1966: 123) или "pulque" (алкохолно пиће од агаве) (Rulfo, 2011: 274) као „rakija od kaktusa“ (Rulfo, 1966: 123). Нисмо сигурни колико је оправдана одлука преводилаца да се реч "corregaminos" (птица тркачица) (Rulfo, 2011: 197) преведе неологизмом „trčiputko“ (Rulfo, 2004: 13) или „pustahija“ (Rulfo, 1966: 29). Идентична необична одлука преводилаца указује да је Душка Радивојевић приликом превођења имала у виду решење првог преводиоца романа.

Властита имена, чак и кад поседују симболичка значења, нису превођена, осим појединих надимака, мада Радивојевић наводи њихова значења у фусноти. Занимљива су решења која су преводиоци дали за надимак "Saltaperico" (Rulfo, 2011: 206): код Татића је то „Petarda“ (Rulfo, 1966: 40), у редакцији превода „Skakavac“ (Rulfo, 2017: 31), а код Радивојевић „Skočperica“ (Rulfo, 2004: 24), решење којим је успела да постигне и звучну сличност. Највећи број топонима се транскрибује, отуда се називи места попут "Los Confines" (Rulfo, 2011: 236) или "Media Luna" (Rulfo, 2011: 243) у српским преводима појављују као „Konfines“ (Rulfo, 1966: 77; Rulfo, 2004: 58) и „Medija-luna“ (Rulfo, 1966: 80) / „Medija Luna“ (Rulfo, 2004: 61), док је за друге понућен превод, попут "Puerta de Piedra" (Rulfo, 2011: 236) / „Камена vrata“ (Rulfo, 1966: 138). Хуан Октавио Пренс (1985: 49) као пример изузетно успешног превода топонима наводи поједина решења Радоја Татића, као што је назив локалитета у следећој реченици: "Me había topado con él en los «Encuentros», donde se cruzaban varios caminos" (Rulfo, 2011: 195) / „Sreo sam ga kod zapisa zvanog „Susreti“, gde se ukrštalo više puteva“ (Rulfo, 1966: 27). Душка Радивојевић исти топоним преводи као „Stecište“ (Rulfo, 2004: 11).

Посебно велики преводилачки изазов представљају две варијанте језика присутне у роману. С једне стране говорни језик богат мексиканизмима, обојен одређеним карактеристикама својственим области Халиско, деминутивима, аграматичким облицима, а с друге стране језик наратора, изузетно поетичан и подједнако сложен за превод. У нараторским деловима Татић често једну поетску слику замењује другом, као у следећем примеру, где чуло укуса замењује мирисом, а метафоричку слику „испити ваздух“, нормализује у „удисати ваздух“: "Hay pueblos que saben a desdicha. Se les conoce con sorber un poco de aire viejo y entumido..." (Rulfo, 2011: 270) / „Ima sela koja zaudaraju na nesreću. Da bi se prepoznala, dovoljno je udahnuti malo njihovog starog i ustajalog vazduha..." (Rulfo, 1966: 119). Радивојевић преузима ово решење, али јачи глагол „заударати“ замењује блажим обликом „мирисати“: „Postoje sela koja mirišu na nesreću. Prepoznaju se kad se udahne malo njihovog starog i ustajalog vazduha..." (Rulfo, 2004: 97). Наклоњеност дословнијим решењима Душке Радивојевић покаткад даје реченице које делују неспретно срочене, као у следећем примеру, где до таквог утиска доводи понављање речи: "Y más allá, una línea de montañas. Y todavía más allá, la más remota lejanía" (Rulfo, 2011: 195) / „I još dalje, linija planina. I još dalje, najdalja daljina“ (Rulfo, 2004: 11). Татић овде нуди неупоредиво вештије решење: „Malo dalje, planine u nizu. A iza, još dalje, beskrajna daljina“ (Rulfo, 1966: 19). Стиче се утисак да Татић брижљивије врши одабир лексике, при чему повремено предност даје нешто архаичнијим облицима, попут речи „корбач“ (Rulfo, 1966: 61) уместо „бич“, но то чини ваљано, с мером и не оптерећује текст. Исти, нешто архаичнији тон, реченици даје превођење шпанског времена *pretérito indefinido* аористом, док се Душка Радивојевић у истим ситуацијама пре одлучује за перфекат.

Дијалекатски маркирани дијалози чине готово трећину романа *Педро Парамо*. Стилски су функционално употребљени, доприносе карактеризацији ли-

кова и стварању атмосфере, али и условљавају понашање ликова, те је њихово адекватно превођење изузетно важно. Говор сељана из области Халиско специфичан је не толико по заступљености мексиканизама и лексике својствене том крају, колико по извесним синтаксичким обележјима, као што је ред речи у реченици који често одступа од стандардног, употреба идиома или пословица. У преводу на српски оба преводиоца се служе стандардним језиком, различитог нивоа колоквијалности. Поменуте различите концепције превода долазе до изражаја и у овом сегменту, те изреку којом се описује нечија шкртост “no darle el agua ni al gallo de la pasión” (Rulfo, 2011: 285), Татић не преводи, већ замењује другим изразом са сличним значењем „не дати ни богу тамјан“ (Rulfo, 1966: 137), задржавајући тако религиозну конотацију оригиналног израза, док Радивојевић изреку преводи исправно мада је донекле поједностављује: „не дати ни чашу хладне воде“ (Rulfo, 2004: 113). Експресивну лексику и псовке Радивојевић преводи експлицитније од Татића, као што је случај са реченицом “Para eso se necesita tener los riñones de este tamaño” (Rulfo, 2011: 252) / „Za to treba imati ovolika jaja“ (Rulfo, 2004: 76) / „Za to treba imati ovoliko srce“ (Rulfo, 1966: 96) или “Váyase al carajo” (Rulfo, 2011: 197) / „Ma, nosite se! (Rulfo, 2004: 13)“, где Татић прибегава еуфемизму: „Idite do đavola!“ (Rulfo, 1966: 29).

Већ и пажљивијим читањем превода овог великог мексичког романа на српски језик јасно се уочавају приступи превођењу његових преводаца, као и језичка средства која су користили за изражавање изворног текста, што спроведена упоредна анализа и показује. У преводу Радоја Татића наглашеније су формалне разлике између језика наратије и говорне варијанте језика, а проблеме које овај потоњи регистар намеће преводиоцу он решава спретније, што резултира природнијим и уверљивијим дијалозима. У преводу Душке Радивојевић ове две варијанте језика су мање диференциране, а склоност ка дословнијем превођењу не доводи увек до жељеног учинка. Иако се стиче утисак да Татић успешније интегрише читаоца у дело, у оба превода он добија довољно информација неопходних за разумевање текста, а евентуалне омашке у преводу не утичу негативно на рецепцију дела. Вечито је питање да ли за преводиоца који преводи већ преведено дело оно представља олакшицу или додатни притисак и одговорност, посебно кад је у питању преводац репутације Радоја Татића. У овом случају, можда би се до успешнијег учинка дошло уз мало већи отклон од првог превода. Такође, остаје утисак да у новом преводу нису у довољној мери надограђени поједини сегменти текста или поједина решења која у првом преводу због објективних друштвено-историјских ограничења остављају простора за побољшање.

4. Закључак

Хиспаноамеричка књижевност већ деценијама је добро позната нашој културној средини, а посебно књижевна остварења савремених писаца, припадника тзв. „бума“ новог хиспаноамеричког романа. Српска и југословенска културна средина постепено су се упознавале с новим токовима развоја хиспаноамеричке књижевности.

ричке књижевности и то у првим годинама или деценијама након настанка ове групе дела, па можемо говорити чак о повлашћеном положају наше читалачке публике и културних посленика. Разлоге овом усклађивању са светским токовима и брзој реакцији домаће средине, спремне да се сусретне с књижевним делима јужноамеричког континента, треба тражити у визионарским и смелим напорима наших преводилаца, потом школованих хиспаниста, али и издавачких кућа, да на српском (српскохрватском) језику понуде наслове из још увек недовољно познате стране књижевности.

Наша културна средина и преводна књижевност бележе бројне успешне преводе дела најзнаменитијих савремених хиспаноамеричких писаца (Х. Л. Борхес, К. Фуентес, Х. Кортасар, М. Варгас Љоса, итд.), али је јасно развијена и свест преводилаца и хиспаниста о значају далеко ширег круга писаца, који су својим делом стварали темеље савремене хиспаноамеричке прозе и утицали на генерације писаца широм света, чија се дела данас након кратке временске дистанце већ сматрају класицима светске књижевности. У овом контексту треба посматрати и рецепцију стваралаштва Хуана Рулфа у српској културној средини и преводној књижевности. Након већ пола века преводне рецепције стваралаштва овог мексичког писца код нас, располажемо преводима „Сабраних дела“, а његов роман *Педро Парамо* преведен је двапут (Радоје Татић, 1966. и Душка Радивојевић, 2004. године), уз две редакције првог превода (2006. и 2017. године), објављене у оквирима озбиљних издања реномираних српских издавачких кућа.

Преводи и критички текстови који су их пратили резултат су јасне жеље преводилаца и(ли) хиспаниста и историчара хиспаноамеричке књижевности да домаћем читаоцу понуде основне информације о разним видовима стваралаштва мексичког писца и његових књижевних остварења. Након књижевно-критичке активности развијена је и озбиљнија академска и научна рецепција Рулфовог дела, као директна последица развоја српске хиспанистике у универзитетском контексту. Преводи романа *Педро Парамо* на српски језик, сачињени у складу с добром преводилачком праксом и традицијом у нашој средини, у највећој мери одражавају најбитније одлике оригиналног текста, верно преносе дух, амбијент, елементе романескне радње и све друге оригиналне видове дела. Мање преводилачке омашке, недоследности или упитна преводилачка решења, повремено присутна и у анализираним текстовима, не умањују квалитет превода и немају велики значај за процес рецепције овог романа у нашој културној средини.

Литература

- Врбавац, Ј. (2007). Претеча магичног реализма – Хуан Рулфо, *Сабрана дела* (Градац, 2006) In Ј. Врбавац, *Три и по (критике)* (pp. 176–177). Нови Сад: Агора.
- [Vrbavac, J. (2007). Preteča magičnog realizma – Huan Rulfo, *Sabrana dela* (Gradac, 2006) In J. Vrbavac, *Tri i po (kritike)* (pp. 176–177). Novi Sad: Agora]

- Дицков, В. (2016). *Хиспаноамеричка књижевност (Од постмодернизма до постбума)*. Београд: Филолошки факултет.
- [Dickov, V. (2016). *Hispanoamerička književnost (Od postmodernizma do postbuma)*. Beograd: Filološki fakultet]
- Јанићијевић, Ј. (1999). *Књижевни превод и преводна књижевност*. Београд: Идеа.
- [Janićijević, J. (1999). *Književni prevod i prevodna književnost*. Beograd: Idea]
- Јосимчевић, М. (2004). *Педро Парамо*: роман грађен шаптајима. *Свеске*, XV(71), 101–106.
- [Josimčević, M. (2004). *Pedro Paramo: roman građen šaptajima. Sveske*, XV(71), 101–106]
- Манчић, А. (2010). *Превод и критика*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- [Mančić, A. (2010). *Prevod i kritika*. Beograd: Institut za književnost i umetnost]
- Остојић, Р. (1983). Шпанска награда аутору *Педро Парамо*. *Летопис Матице српске*, 159(432), 5, 623–624.
- [Ostojić, R. (1983). *Španska nagrada autoru Pedra Parama. Letopis Matice srpske*, 159(432), 5, 623–624]
- Пејчић, Н. (21. април 2006). Сабрана дела Хуана Рулфа. *Дневник: орган Народног фронта*, год. 64, бр. 21264, стр. 11.
- [Pejčić, N. (21. april 2006). *Sabrana dela Huana Rulfa. Dnevnik: organ Narodnog fronta*, god. 64, br. 21264, str. 11]
- Солдатић, Д. (2006). *Педро Парамо* – повест о неуспешном трагању. *Београдски књижевни часопис*, 2, 215–219.
- [Soldatić, D. (2006). *Pedro Paramo – povest o neuspešnom traganju. Beogradski književni časopis*, 2, 215–219]
- Солдатић, Д. (2011). Мексички роман и историја. *Наслеђе*, VIII(18) (Темат: Шпански и хиспаноамерички роман – језик, идеологија, дискурс, историја, поетика), 289–298.
- [Soldatić, D. (2011). *Meksički roman i istorija. Nasleđe*, VIII(18) (Temat: Španski i hispanoamerički roman – jezik, ideologija, diskurs, istorija, poetika), 289–298]
- Шестовић, Т. (2019). Педро Парамо и Долина у пламену, и њихови примењени аспекти у универзитетској настави хиспанистике (необјављен мастер рад). Филолошки факултет, Београд.
- [Šestović, T. (2019). *Pedro Paramo i Dolina u plamenu, i njihovi primenjeni aspekti u univerzitetskoj nastavi hispanistike* (neobjavljen master rad). Filološki fakultet, Beograd]
- Бугарски, Р. (1981). Теорија преводенја као научна дисциплина. In Lj. Rajić (прир.), *Теорија и поетика преводенја* (pp. 7–26). Београд: Провета.
- Волек, Е. (1990). *Pedro Páramo de Juan Rulfo: Una obra aleatoria en busca de su texto y del género literario. Revista iberoamericana*, 150, 35–48.
<https://doi.org/10.5195/reviberoamer.1990.4668>
- Carbonell i Cortés, О. (1999). *Traducción y cultura: de la ideología al texto*. Salamanca: Ediciones Colegio de España.
- Ковачевић Петровић, В. (2016). El impacto del boom latinoamericano en los escritores serbios. *Acta Hispanica*, 21, 143–156.

- Milenković, I. (4. maj 2006). Rulfove sablasti. *Vreme*, br. 800. Dostupno preko: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=451740> [6.3.2021]
- Napomena uz ovo izdanje. (2006). In H. Rulfo. *Sabrana dela (Pedro Paramo, Dolina u plamenu)*. Preveli sa španskog R. Tatić i G. Ćirjanić. Čačak: Branko Kukić (Gradac)/Beograd: Fondacija „Radoje Tatić“, 227.
- Oviedo, J. M. (2005). *Historia de la literatura hispanoamericana, Vol. 4 – De Borges al presente*. Madrid: Alianza Editorial.
- Pavlović Samurović, Lj. (1993). Rulfo, Huan. In Lj. Pavlović Samurović, *Leksikon hispanoameričke književnosti* (pp. 692–698). Beograd: Savremena administracija.
- Prens, H. O. (1966). Huan Rulfo i moderni meksikanski roman. In H. Rulfo, *Pedro Paramo* (pp. 12–21). Prevod R. Tatić, predgovor R. Tatić i H. O. Prens. Beograd: Nolit.
- Prens, H. O. (2006). *Pedro Paramo*, vrhunac i raskid u isti mah. In H. Rulfo, *Sabrana dela (Pedro Paramo, Dolina u plamenu)* (pp. 221–226). Preveli sa španskog R. Tatić i G. Ćirjanić. Čačak: Branko Kukić (Gradac)/Beograd: Fondacija „Radoje Tatić“.
- Prenz, J. O. (1985). *Pedro Páramo en Yugoslavia. Cuadernos Hispanoamericanos*, 421–423, 449–458.
Dostupno preko: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc3n2n2> [26.1.2021]
- Robles, H. E. (1982). Variantes en *Pedro Páramo*. *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 31, 106–116. <https://doi.org/10.24201/nrfh.v31i1.2709>
- Sibinović, M. (1981). »Stvaraoci« i »teoretičari« (Razmišljanje o nekim starim i banalnim nedoumicama). In Lj. Rajić (prir.), *Teorija i poetika prevođenja* (pp. 27–43). Beograd: Prosveta.
- Soldatić, D. (1978). Hispanoamerički roman danas. In *Vavilonska biblioteka – Nova hispanoamerička književnost*. Priredili B. Anđić i D. Soldatić. *Delo*, XXIV(8–9), 28–41.
- Soldatić, D. (2017). Huan Rulfo i začarani krug istorije. In H. Rulfo, *Pedro Paramo, Dolina u plamenu* (pp. 5–13). Prevod sa španskog R. Tatić i G. Ćirjanić. Beograd: Dereta.
- Shaw, D. L. (2008). *Nueva narrativa hispanoamericana – Boom. Posboom, Posmodernismo*. Madrid: Cátedra.
- T. A. (2004). Predgovor. In H. Rulfo, *Pedro Paramo* (pp. 5–7). Sa španskog prevela D. Radivojević. Novi Sad: Rubikon.
- Tatić, R. (1966). Huan Rulfo. In H. Rulfo, *Pedro Paramo* (pp. 9–11). Prevod R. Tatić, predgovor R. Tatić i H. O. Prens. Beograd: Nolit.
- Tatić, R. (2006). Predgovor. In H. Rulfo, *Sabrana dela (Pedro Paramo, Dolina u plamenu)* (pp. 7–8). Preveli sa španskog R. Tatić i G. Ćirjanić. Čačak: Branko Kukić (Gradac)/Beograd: Fondacija „Radoje Tatić“.

Извори

- Rulfo, H. (1966). *Pedro Paramo*. Prevod R. Tatić, predgovor R. Tatić i H. O. Prens. Beograd: Nolit.
- Rulfo, H. (2004). *Pedro Paramo*. Sa španskog prevela D. Radivojević. Novi Sad: Rubikon.
- Rulfo, H. (2006). *Sabrana dela (Pedro Paramo, Dolina u plamenu)*. Preveli sa španskog R. Tatić i G. Ćirjanić. Čačak: Branko Kukić (Gradac)/Beograd: Fondacija „Radoje Tatić“.

Rulfo, J. (2011). *Pedro Páramo*. Con textos introductorios de G. García Márquez, J. Luis Borges y S. Sontag. Barcelona: Editorial RM & Fundación Juan Rulfo.

Rulfo, H. (2017). *Pedro Paramo, Dolina u plamenu*. Prevod sa španskog R. Tatić i G. Ćirjanić. Beograd: Dereta.

Интернет странице

Omaž Huanu Rulfu. Kulturne aktivnosti Instituta Cervantes. Dostupno preko: <https://cultura.cervantes.es/belgrado/sr/homenaje-a-juan-rulfo/116685?fbclid=IwAR2ZCGGT1csiPsWDLwHOQA9W9ifKcpuWNhfjxw-c-OUOEycJOeZuslxqmiw> [06. 03. 2021]

Vladimir J. Karanović

Snežana B. Jovanović

Resumen

LA RECEPCIÓN TRADUCTOLÓGICA Y CRÍTICA DE LA NOVELA *PEDRO PÁRAMO* DE JUAN RULFO EN SERBIA

Partiendo tanto de los postulados básicos de la teoría de la traducción, de la importancia de la traducción en el determinado medio cultural como del concepto de traducción como primer medio en la comunicación intercultural, en este artículo se aborda el análisis del contexto de la recepción crítica y traductológica de la novela *Pedro Páramo* del escritor mexicano Juan Rulfo (1918–1986) en nuestro ambiente cultural. El análisis se apoya en el corpus elegido de las traducciones existentes o sus revisiones, mientras como objeto del análisis de la recepción crítica se han elegido los textos que acompañan estas ediciones, publicados en forma de estudios introductorios y postfacios, artículos científicos, igual que los capítulos histórico-literarios de las publicaciones monográficas en el idioma serbio. El aspecto traductológico de la recepción se plantea sobre todo a través del estudio de los rasgos lingüísticos, semánticos y culturales que permitieron que esta obra se integrara más fácilmente en el sistema de la literatura traducida serbia y ocupara un puesto de notable importancia.

Palabras clave:

Juan Rulfo, *Pedro Páramo*, literatura mexicana del siglo XX, nueva novela hispanoamericana, recepción traductológica, análisis traductológico comparativo

Summary

THE TRANSLATIONAL AND CRITICAL RECEPTION OF THE NOVEL *PEDRO PÁRAMO* BY JUAN RULFO IN SERBIA

On the basis of the fundamental postulates of translation theory, the importance of translation in a particular cultural environment, as well as of the concept of translation as the first medium in intercultural communication, this paper analyses the context of critical reception and translation of the novel *Pedro Páramo* by the Mexican writer Juan Rulfo (1918–1986) in the Serbian cultural environment. The analysis is based on the selected corpus of existing translations or their revisions, while the analysis of critical reception focuses on the texts that accompany these editions, published in the form of introductory and epilogue studies, scientific articles, as well as the literary historical chapters of monographic publications in Serbian. The translational aspect of reception is contemplated predominantly through the study of the linguistic, semantic and cultural features that allowed this novel to be more easily integrated into the system of Serbian translated literature and take a position of notable importance.

Key words:

Juan Rulfo, *Pedro Páramo*, 20th century Mexican literature, new Latin American novel, translational reception, comparative translation analysis

<https://doi.org/10.18485/analiff.2021.33.1.16>

821.133.1.09 Триоле Е.

Réflexions d'Elsa Triolet sur la science

Velimir D. Mladenović*

Université de Novi Sad, Faculté de Philosophie et Lettres

Université de Poitiers, École doctorale Humanités, Doctorant

Mots-clés:

Elsa Triolet

littérature

science

bombe atomique

Frédéric Joliot-Curie

Résumé

Cet article entend présenter des réflexions autour des textes qu'Elsa Triolet, écrivaine française d'origine russe, a écrit sur la science. En nous appuyant sur un certain nombre d'articles journalistiques de cette auteure, nous souhaitons mettre en lumière son intérêt pour le domaine scientifique ainsi que la manière dont sa culture et ses connaissances lui ont permis de le comprendre et de l'élaborer dans ses articles et romans. Nous allons étudier son avis sur le rôle du savant dans la société et détailler ses réflexions portant sur des domaines scientifiques particuliers, la façon dont elle incorpore des concepts scientifiques dans la littérature classique et contemporaine. Pour mieux comprendre la place que tient la science dans son œuvre romanesque, nous nous pencherons sur les rapports professionnels et personnels qu'elle a entretenus avec certains scientifiques de son époque, comme Frédéric Joliot-Curie. En effet, ces amitiés et découvertes scientifiques ont laissé des traces considérables dans ses romans, tout en révélant l'aspect progressiste et humaniste de sa pensée et de ses œuvres. (primљeno: 12. фебруара 2021; прихваћено: 29. јуна 2021)

1. Introduction : Elsa Triolet et la science

*Il n'est pas bon que l'écrivain joue au savant, ni le savant à l'écrivain ;
mais, il n'est pas interdit à l'écrivain de savoir, ni au savant d'écrire.*

Jean Rostand

La littérature et la pensée des scientifiques s'entrecroisent depuis l'Antiquité, bien que ces deux disciplines « se présentent, historiquement, comme deux réalités différentes » (Cyr, 1970 : 57). Les écrivains intègrent ou rendent compte dans leurs œuvres des découvertes scientifiques et des progrès techniques de leur époque, cela les rapproche des savants. Les auteurs transposent les innovations techniques et scientifiques dans leurs œuvres et parfois il arrive même que l'imagination de l'écrivain inspire les savants. Cependant, ce ne sont pas les seuls points communs que partagent la littérature et la science. Les écrivains et les savants se rencontrent, échangent leurs idées. Parfois, en écrivant, les auteurs recourent aux mêmes méthodes de recherche que les scientifiques. Les écrivains, eux, commentent les innovations techniques et donnent leur avis sur l'utilité de la science dans une époque donnée. Au XXe siècle, les innovations techniques, les deux guerres mondiales ainsi que le progrès de la science et de l'humanité vont favoriser le rapprochement des écrivains et des savants.

Aussi, notre travail se propose-t-il d'étudier l'intérêt que l'écrivaine Elsa Triolet (1896–1970) portait aux disciplines scientifiques. Nous évoquerons ces auteurs classiques que Triolet mentionne dans ses textes, et comment les réflexions qu'elle a tirées de ces sources l'ont amenée à les aborder dans certains de ses romans.

Elsa Triolet, écrivaine, résistante, critique littéraire et journaliste française, d'origine russe, est née à Moscou et décédée à Paris. En 1918, Elsa rencontre André Triolet, un officier français en poste à Moscou. Après son divorce elle s'installe à Montparnasse.¹ À l'automne 1928 elle rencontre le poète Louis Aragon dont elle sera à la fois la Muse et l'épouse durant toute la période de leur vie commune. Au cours de cet automne, l'écrivaine intègre le Groupe surréaliste dont elle devient un membre à part entière (Mladenović, 2020a : 190). Le premier roman que Triolet écrit directement en français a pour titre *Bonsoir, Thérèse* et il est publié en 1938.

Durant la Seconde Guerre mondiale, Triolet contribue à fonder, avec Aragon, le journal *Les Étoiles* et rédige des articles et nouvelles pour l'hebdomadaire *Les Lettres françaises* créé clandestinement en 1942. L'écrivaine est la première femme d'après-guerre à être récompensée par le Prix Goncourt, en 1945, au titre de 1944 où il n'avait pas été décerné, pour son recueil de nouvelles *Le premier accroc coûte deux cents francs*. Elle est également le tout premier auteur de langue française à évoquer dans son roman *Le Cheval roux* (1953) la guerre nucléaire. À partir du *Monument* (1957) l'écrivaine s'intéresse à la position de l'artiste face aux régimes totalitaires, puis à la critique de la société de consommation dans le cycle romanesque *L'Âge de Nylon*. Au fil du temps elle se tourne vers d'autres formes d'expression romanesques, par exemple avec le roman illustré *Écoutez-voir* (1968)².

1 Voir plus sur l'expérience surréaliste de l'écrivaine : Mladenović, 2020a.

2 Voir plus sur le dialogue entre les mots et les images dans *Écoutez – voir* : Mladenović, 2020b.

Elsa Triolet grandit dans un milieu intellectuel : son père était avocat et sa mère jouait du piano à un niveau quasi professionnel. Selon les témoignages qu'elle nous a livrés, elle a très tôt appris le français, dès l'âge de six ans. Dans sa jeunesse, l'écrivaine lit les auteurs classiques russes et reçoit une éducation remarquable. Triolet se lance dans des études en architecture, « qu'elle termine en 1918, ayant obtenu le certificat de fin d'études de la section féminine des Cours d'architecture de Moscou le 27 juin de cette même année » (Gaudric, 2020: 31). Dans plusieurs de ses discours et articles, l'écrivaine souligne l'importance qu'ont eue les mathématiques, les sciences et la littérature dans son parcours personnel et professionnel. Elle raconte qu'elle n'a pas perdu son temps à étudier des métiers qui lui ne serviraient à rien, et affirme que « les mathématiques, l'architecture développent les possibilités et le besoin de logique, de clarté, d'harmonie dans la pensée et dans l'expression » (Triolet, 1959a : 81). C'est pourquoi Triolet définit l'écrivain comme « quelqu'un qui a la curiosité d'apprendre, de savoir » (Triolet, 1959a : 81). Selon Triolet le métier d'écrivain « n'est point ce chant d'oiseau qui vous vient tout seul, mais un travail obsédant et parfois dur » (Triolet, 1959a: 82). Cette formation d'architecte se vérifie dans l'élaboration de son œuvre romanesque. Marianne Delranc souligne que le manuscrit du roman de Triolet *À Tahiti* « comporte des plans précisément dessinés, des croquis [...] » (Gaudric, 2020 : 31) et que l'écrivaine dessine de façon très fidèle et professionnelle la maison dans laquelle elle loge avec son premier mari. Cette formation et son souci de la précision mathématique nous permettent de conclure qu'ils ont influencé son œuvre. C'est particulièrement visible dans « l'importance accordée à la « construction de ses premiers romans » (Gaudric, 2020 : 32).

2. Le regard de l'écrivaine sur la science

Les grands écrivains vous font voir ce qui est invisible à l'œil nu.

Elsa Triolet

Dans son œuvre littéraire, à travers ses articles de presse et ses œuvres romanesques, Elsa Triolet aborde des thèmes et des sujets variés. Au sortir de la Seconde guerre mondiale, l'écrivaine vit une expérience inoubliable et profonde qui la marquera durablement et influencera son travail en tant que femme de Lettres. En 1945 elle visite plusieurs villes européennes rasées durant la guerre : « [...] je suis allée au procès de Nuremberg, seule, et nous sommes retournés ensemble en Allemagne, à Berlin, et puis ce furent Moscou, Varsovie, Prague... » (Triolet, ORC, 1956 : 11). Ces visites lui inspirent un reportage de voyage dans lequel elle mentionne pour la première fois la bombe atomique. Cette évocation de la bombe atomique, appelée à devenir un sujet récurrent dans plusieurs de ses livres et écrits polémiques, est la première manifestation de la science dans les articles journalistiques d'Elsa Triolet. En décrivant les ruines la ville de Berlin et en rappelant la ville puissante qu'elle fut autrefois, Triolet évoque ironiquement la puissance dévastatrice de la bombe atomique et son utilité :

Que va-t-on faire de Berlin ? Ce n'est pas à la main, avec des brouettes qu'on arrivera un jour à déblayer ce chaos de pierres. Il faudrait niveler, faire table rase, nettoyer, désinfecter et recommencer, faire comme s'il n'y avait jamais rien eu à la place de ces débris. Après tout, la bombe atomique a peut-être son utilité dans un cas pareil ? (Triolet, 1945 : 1)

Dans les années d'après-guerre, et plus particulièrement dans les années de guerre froide, l'auteure rallie plusieurs organisations et intellectuels français et européens, et s'engage avec eux dans la lutte pour la paix.³ L'écrivaine militante se bat contre l'utilisation de l'arme nucléaire qui devient son sujet de prédilection. Cette bombe occasionnant tant de désastres et de malheurs, selon l'écrivaine, dépasse le domaine de la science. Elle est plus qu'un instrument ou simplement un produit de la science, elle est la source du Mal : « Lorsque la force nucléaire provoque le désastre d'Hiroshima, on sort du domaine de la science » (Triolet, 1960 : 102). L'écrivaine est témoin du progrès de la science dans plusieurs domaines au cours des années qui suivent la Deuxième guerre mondiale : « Entre les ailes d'Icare et les avions, il y a toute l'histoire du monde ; entre les armées de robots et le radar, à peine quelques dizaines d'années » (Triolet, 1950 : 7). La science transforme le monde, change les êtres humains et procure un sentiment de progrès et de sécurité. Selon l'écrivaine « ce ne sont pas les hommes qui se transforment en automates, mais les automates inventés par les hommes qui transforment l'homme » (Triolet, 1950 : 7).

En 1953 le 14 octobre, obsédée par la guerre nucléaire qui « nous attaquerait de partout, mystérieuse, sans pardon, inévitable comme la vieillesse » (Triolet, 1972 : 7) et la science qui conduit l'homme à se détruire et le pousse à sa perte, Elsa Triolet publie⁴, suivant les conseils de Joliot-Curie⁵, *Le cheval roux ou Les intentions humaines*⁶ - un roman d'anticipation qui a pour sujet la vie, ou plutôt la survie, après l'explosion de la bombe atomique. L'écrivaine a longtemps hésité sur le titre qui fait référence au deuxième cheval de *L'Apocalypse*, celui qui apporte la guerre⁷. Lorsque Triolet s'expliquera sur la rédaction de ce roman, elle insistera encore sur son message politique : « La marche sur nous de la guerre atomique, de l'apocalypse,

3 Voir plus sur l'engagement d'Elsa Triolet dans le parti Communiste français concernant la paix : Lewis, 1988.

4 Ce roman a été publié pour la première fois aux Editeurs français réunis en 1953, puis dans *Œuvres Romanesques Croisées* chez Robert Laffont en 1964, tome 21, 22, et enfin chez Gallimard en 1972. Dans *Elsa Triolet choisie par Aragon*, Louis Aragon publie un extrait de ce roman sous le titre « Une ville en perdition où on oublie la géographie ».

5 Frédéric Joliot-Curie (1900–1958), physicien et chimiste français. En 1935 il obtient le Prix Nobel de chimie avec son épouse Irène Joliot-Curie (fille de Marie et Pierre Curie). Il lance en 1950 l'appel de Stockholm pour l'interdiction de la bombe atomique.

6 Louis Aragon apprécie ce roman d'Elsa Triolet. C'est la raison pour laquelle il dédie son recueil de poèmes *Les Yeux et La Mémoire* (1954) « à l'auteur du *Cheval roux* ». Il publie également un long poème en réponse à ce roman et mène une enquête à propos du *Cheval roux*. (Voir à ce sujet : Aragon, 1954 : 5) Ce roman fut accueilli dans les rangs du Parti Communiste français comme un livre de débat politique. Le 21 février 1954, le quotidien *L'Humanité-Dimanche* mène une enquête de plusieurs semaines, conduite par Francis Crémieux, à propos du *Cheval roux*, parue sous le titre « Que sera l'homme de l'avenir ? ».

7 Voir sur l'intertextualité biblique dans ce roman : Eychart, 1992.

m'a fait écrire *Le Cheval roux*, autobiographie anticipée. Qui donc ne craindrait pas cette guerre à venir, encore plus que les précédentes ? » (Bouchardeau, 2001 : 264). Dans ce roman, le premier en langue française qui traite la guerre nucléaire, l'écrivaine se met elle-même en scène. Ce récit peut être considéré comme l'une de ses œuvres les plus autobiographiques.⁸

J'ai pensé donner plus de réalité à la catastrophe en prenant pour personnage principal du roman quelqu'un qui existe vraiment. Un fait divers que nous lisons dans le journal, un accident d'auto, une agression nocturne, des bijoux volés, retient bien plus l'attention s'il s'agit de quelqu'un que nous connaissons, ne serait-ce que de nom. C'est pourquoi, dans mon roman, je me suis mise en scène moi-même, avec mon nom, mon mari, mon adresse, mon chien, mes arbres...mes pensées, mon présent, et ma vie qui ne tenait qu'à un fil, comme la vie de nous tous, tant que nous sommes au jour d'aujourd'hui. Voilà la mobilisation, la séparation d'avec ceux que l'on aime, voilà la guerre et l'armée étrangère, la résistance à la guerre, la prison...Et voilà, la bombe. Dans cette autobiographie anticipée, je reprends connaissance totalement seule dans un monde brûlé, et moi-même brûlée. Ainsi commence ce roman.⁹

La publication de ce roman suscite des polémiques autour de l'arme nucléaire et son utilisation dans les années de guerre froide. Le 3 mai 1954, la revue *Europe* organise un débat ayant pour titre « La catastrophe atomique ou la vie », qui se tient aux Sociétés savantes, et au cours duquel prennent la parole les physiciens L. Vigneron et J. P. Vigier, les biologistes Berlin et L'Héritier, l'abbé Boulier, en présence de Jean Orcel, professeur au Muséum de Paris. L'honneur d'ouvrir cette séance revient à Elsa Triolet. *Les Lettres françaises*, dans son numéro 515, publie un extrait de ce discours inaugural de l'écrivaine (v. Triolet, 1954 : 1). Lors du débat, l'écrivaine, après avoir pris place au milieu des savants, commente le sujet et la genèse de son dernier roman en expliquant que, comme pour ses autres écrits, elle a trouvé nécessaire de faire des recherches scientifiques, mais aussi de consulter des savants pour qu'ils lui expliquent ce qu'est exactement une ville apocalyptique, comment il est possible pour un romancier de la décrire de la façon la plus juste, fidèle et documentée possible.

Le Cheval roux ou les intentions humaines pourrait peut-être figurer parmi les ouvrages sur les méfaits atomiques. Les données scientifiques de ce livre ne sont pas fantaisistes, elles ne sont que fantastiques ! Même si je

8 Ce roman a été salué par la critique, surtout dans *Les Lettres françaises*. Un certain nombre de savants les plus influents de l'époque publient des articles critiques sur ce roman d'anticipation.

9 Manuscrit inédit d'Elsa Triolet. « De la bombe atomique », Fonds Louis Aragon-Elsa Triolet, BNF, Paris. Nous publions ces lignes prélevées dans les manuscrits de l'auteur pour la première fois avec l'autorisation de Jean Ristat, exécuteur testamentaire de l'écrivaine.

m'étais attachée à une anticipation scientifique, comment l'aurais-je pu ? Il m'aurait fallu pour cela en savoir aussi bien que plusieurs facultés. [...] Dans *Le Cheval roux ou les intentions humaines*, je n'ai pu aborder que ce qui, dans le domaine de la science, est de notoriété publique. Ce roman n'a aucune prétention scientifique lorsqu'il décrit le paysage d'après la bombe, et les quelques survivants défigurés... » Ses prétentions sont ailleurs : j'ai voulu donner un maximum de réalité à l'horreur, espérant, follement peut-être, que l'appréhension insufflera aux gens l'énergie nécessaire pour se défendre contre un pareil avenir. (Triolet, 1954 : 10)

Le jugement que l'écrivaine porte sur la science est globalement très positif malgré ses abus. Selon Elsa Triolet, c'est une bonne chose que l'homme montre un certain intérêt pour le progrès scientifique, parce qu'elle est inhérente à l'homme et parce qu'il en « va de notre peau » (Triolet, 1954 : 10). L'homme du futur, selon l'écrivaine, est celui qui croit en la science et qui ne peut agir librement sans elle :

Dans mon anticipation à moi, se pose cette fois la question de la transformation de l'homme, libéré des malédictions bibliques et de la crainte d'une guerre... Que seront cet homme et son bonheur ? Pour le savoir il faudrait commencer, entre autres, par imaginer ce que la science fait *au bien*, et ce qu'on essaye de lui faire faire *au mal*. (Sic !) (Triolet, 1954 : 10).

3. Elsa Triolet et la science en littérature

La révolution artistique accompagne la révolution politique. Le malheur est que les hommes politiques le plus souvent ne comprennent goutte à l'art qui n'est pas leur domaine, mais voulant tout régenter, s'en mêlent, au lieu de laisser faire le créateur en liberté (c'est le thème de mon roman Le Monument qui est de 1957).

Elsa Triolet

Elsa Triolet, femme aux talents multiples, ne se considère pas comme une savante, mais comme une écrivaine au-dessus tout. Dans plusieurs de ses écrits, mais aussi dans nombre de ses conférences, Triolet rappelle que « l'art romanesque est la plus importante des disciplines, qu'il est le précurseur de tout » (Triolet, 1960 : 100). Donnée primordiale qui nous éclaire ; l'auteure insiste sur le fait que l'art et la littérature sont « en avance sur la science et en avance sur la philosophie » (Triolet, 1960 : 100). Si on se réfère à ses écrits on peut donc conclure que Triolet se sent parfaitement libre s'adonnant à son imaginaire, tout comme elle prend la liberté d'anticiper et pénétrer tous les domaines qu'elle souhaite. En effet, elle jouit et abuse avec délectation de cette liberté et de cette audace « auxquelles n'oseraient se livrer des scientifiques, par exemple... » (Triolet, 1959a : 85). Le métier d'écrivain est essentiel, déterminant pour l'humanité. Son art est éducatif, il suscite des vocations. Les écrivains ont cette capacité à décrire les situations présentes, à les expliquer de manière plus intelligible que ne le peuvent les scientifiques, et

à un public plus large. Leur grande force est aussi d'anticiper les événements à venir. C'est pourquoi Triolet considère l'écrivain comme une sorte de génie dont le métier pourrait être encore « plus dangereux que la force nucléaire » (Triolet, 1960 : 102). Ce génie peut avoir des idées comparables à celles d'un ingénieur, il a la capacité d'inventer lui aussi dans ses récits des tas d'innovations techniques et il « peut s'inspirer des recherches en laboratoires encore à leur début, et, par une clairvoyance surprenante, en devancer l'application pratique » (Triolet, 1959a : 85). Lors de ses voyages en Union soviétique, l'écrivaine a eu l'occasion de voir de bons manuels de bibliothèques sous forme de petits guides permettant d'aborder des problèmes sociétaux. Elle accorde du crédit à cette idée qu'un problème posé à la société pourrait être facilement résolu si artistes et savants collaboraient main dans la main¹⁰.

Si elle fait souvent référence aux auteurs classiques qui à leur époque et à leur façon ont traité et élaboré la science dans leurs œuvres, la pensée de Triolet prend surtout sa source au XIXe siècle, ou elle remonte jusqu'au « créateur » du roman scientifique (Saint-Martin, 2005: 79) » - Jules Verne - l'un des écrivains préférés de son enfance dont l'imagination « aujourd'hui est plus surprenante que jamais [...] » (Triolet, 1959a : 86).¹¹ Cet auteur est pour Triolet un génie qui a été capable de voir bien plus loin de son époque et dont l'œuvre remarquable a inspiré les savants :

Si le génie de Jules Verne pouvait dominer, dans les grandes lignes, la science de son époque, comment le romancier de nos jours pourrait-il anticiper sur la science d'aujourd'hui, qui est à la science d'hier ce que le barrage de Génissiat est à une fontaine d'eau ?¹²

Elsa Triolet montre l'importance de cet écrivain précurseur et de son procédé littéraire fondé sur les rêves : « Toute une littérature pour la jeunesse est basée sur ces rêves, à partir des découvertes scientifiques réelles – la transformation de la nature, l'héroïsme, l'astuce, la découverte, le désir de servir l'humanité, voici l'essentiel de ces fantastiques romans [...] » (Triolet, 1950: 7). Balzac également inspire l'écrivaine, avec ses *Contes philosophiques*, surtout le passage dans lequel l'auteur écrit que lorsque l'homme se rendra maître de l'atome, il pourra diriger le temps et la nature. (v. Triolet, 1954: 10). Victor Hugo est un écrivain dont le travail attire également l'attention d'Elsa Triolet, avec son recueil de poèmes *La Légende des siècles*, et tout particulièrement le chapitre « Vingtième siècle » qui dresse une épopée de l'humanité en progrès, où l'auteur imagine l'avenir scientifique de

10 Triolet donne un exemple illustre : « Ainsi, sur la question de « La mécanisation de l'agriculture », par exemple, sont proposés : un discours de Staline, des ouvrages techniques spécialisés, et « La Moisson » de Galina Nikolaïeva [...] (Triolet, 1954 : 1).

11 Lors de plusieurs conférences de « La Bataille du livre », Triolet évoque son écrivain préféré. Voir à ce sujet : Mladenović, 2020c : 34–36.

12 Manuscrit inédit d'Elsa Triolet. « De la bombe atomique », Fonds Louis Aragon-Elsa Triolet, BNF, Paris. Nous publions ces lignes tirées des manuscrits de l'auteur pour la première fois avec l'autorisation de Jean Ristat, exécuteur testamentaire de l'écrivaine.

l'Homme ainsi que la conquête du cosmos et de l'espace. Dans les vers du poète, Triolet entrevoit déjà les spoutniks¹³.

Ces auteurs ne sont pas les seuls auxquels se réfère l'écrivaine quand elle entend traiter des problématiques de la science et de la littérature dans les années turbulentes de l'après-guerre. Inspirée par les écrits de Maïakovski, son ami d'enfance qui pense que le métier d'écrivain doit nécessairement fusionner avec « celui de l'ouvrier, de l'ingénieur, avec n'importe quel travail pratique [...] » (Triolet, 1959a : 89), l'écrivaine est guidée par cette idée qu'en littérature aussi, la recherche, quasi scientifique, est nécessaire pour produire une œuvre d'art digne de ce nom. C'est précisément la raison pour laquelle cette auteure entend constamment rappeler quels types de recherches elle a faites pour écrire ses romans : « J'ai toujours eu, pour faire mes livres, un grand besoin d'informations et de documentation » (Triolet, 1963 : 4).¹⁴ Elle cite les vers du poète russe à plusieurs reprises, soulignant que même au début de la Première Guerre mondiale, ce poète avait prédit les catastrophes qui s'abattaient sur l'humanité. Le poème « *La Guerre* » témoigne par exemple pour Triolet d'une actualité affreuse. « Il a été, et il reste, hélas ! prophétique : les marchandises, les avions sans pilotes, la guerre bactériologique, le dollar... » (Triolet, 1949a : 1). Les motifs prophétiques de ce poème de Maïakovski amènent Triolet à traduire ce poème pour la première fois en français en 1949. À plusieurs reprises Triolet déclare que ce poète russe a prédit à un an près la date de la Révolution. La même année Triolet met en lumière un autre poète du XIXe siècle, Christo Botev, auteur bulgare, qui est pour Triolet « le précurseur du socialisme scientifique en Bulgarie » (Triolet, 1949b : 1) dont l'intelligence, le talent et l'érudition et « sa prescience, allaient au-delà de sa doctrine » (Triolet, 1949b : 1).

Durant cette époque pendant laquelle le monde est divisé en blocs antagonistes, Triolet donne sa vision scientifique du monde et de l'avenir, croyant exclusivement à l'homme et en ses capacités de progrès malgré ses limites, soulignant que dans le futur où la science régnera, l'homme sera celui que les robots et les machines serviront, lesquels l'aideront à se développer dans tous les domaines. Elle est persuadée que « l'intelligence de l'homme, ses capacités d'éprouver, se multiplieront immensément comme s'agrandit le monde autour de lui » (Triolet, 1959a : 87). Dans un tel monde où la science a doté l'homme de diverses formes d'innovations technologiques et où l'homme n'a jamais été plus proche de la science, il ne reste qu'une chose, selon Elsa Triolet : aller sur la Lune¹⁵. Ce geste « appartenait à

13 L'écrivaine se réfère au poème « *Plein ciel* ». Voir plus sur le rapport de la poésie et de la science au XIXe siècle : Novaković, 2019 : 243–244, Ghil, 2008.

14 En écrivant *Rendez-vous des étrangers* (1956), l'écrivaine mène une enquête : « Il m'a fallu étudier les lois actuelles sur l'émigration, lire des livres sur l'errance du peuple juif, les massacres des Arméniens par les Turcs, il m'a fallu aller à la Préfecture de Police, voir les étrangers qui attendent leur carte de séjour, consulter les avocats sur les questions de la naturalisation, me promener au Ministère de la Population et de la Santé, lire des livres sur la démographie, voyager dans le Pas-de Calais pour voir les mineurs polonais immigrés [...] » (Triolet, 1959a : 82).

15 À plusieurs reprises la Lune sert de symbole dans l'œuvre romanesque de Triolet. Un de ses romans porte le titre *Luna Park* (1959) dans lequel l'écrivaine mentionne plusieurs fois ce satellite de la Terre. Son personnage Blanche voudrait aller sur la Lune. Dans son dernier roman *Le Rossignol se tait à l'aube* (1970) elle situe ses personnages pendant un clair de lune, et compare la couleur de la Lune avec les cheveux de ses personnages. Elle écrit : « La

l'impossible, au rêve...même si déjà nous allongeons le bras pour y toucher » (Triolet, 1959a : 88). Après cet exploit historique qui a bouleversé l'humanité, Triolet, même si elle est consciente que la conquête de la Lune a ouvert une voie nouvelle dans la vie terrestre, rebattu les cartes et initié de nouveaux rapports humains, n'est pas vraiment optimiste quant aux changements qui se répercuteront dans la vie quotidienne des petits hommes et leurs problèmes quotidiens : « Et il ne faut pas manquer de se souvenir que la vie terrestre de tous les jours et notre vie personnelle de fourmis se poursuivent, et se poursuivent le travail quotidien, le souci du pain quotidien...Et la guerre » (Triolet, 1959b : 1). Ce thème de l'homme de demain amène l'écrivaine à écrire le cycle romanesque composé de trois romans et intitulé *L'Âge de Nylon*, « avec des héros faits comme nous tous d'un dosage de survivance et d'anticipation, de l'Âge de pierre et de l'âge de nylon... » (Triolet, 1959a : 87).

L'écrivaine ne se limite pas à la littérature française. Elle présente dans *Les Lettres françaises* la récente traduction française d'un roman (dont le titre en russe est *Combattre en marchant*). Il paraît en France sous le titre de *L'Ingénieur Bakhirev*, bien que le titre original, selon Triolet, rende mieux compte du sens du livre. Ce roman met en scène l'ingénieur Bakhirev, lequel sera envoyé avec sa famille rejoindre un poste d'ingénieur en chef dans une grande usine de tracteurs quelque part en U.R.S.S. Cet ingénieur cherche à faire pénétrer le progrès technique où celui-ci manque cruellement, dans cette usine archaïque. Dans ce roman que peuvent désormais se procurer les lecteurs français, Elsa Triolet rappelle la nécessité d'utiliser la science au profit de l'humanité : « Il croit que dans la vie il suffit d'avoir raison, ou plutôt avec la passion du savant, le désir passionné que les choses marchent » (Triolet, 1960 : 4).

4. Elsa Triolet et les savants

*Les scientifiques n'étaient-ils pas autrefois, comme le sont les écrivains
d'aujourd'hui, des héros solitaires ?*

Elsa Triolet

Dans les années 1940 le Parti Communiste français connaît un rayonnement intellectuel remarquable. Paul Éluard, Frédéric Joliot-Curie, Georges Teissier et Picasso se rapprochent du Parti. À cette époque, l'écrivaine Elsa Triolet traduit et publie pour la première fois, en 1946, un ouvrage de vulgarisation de l'auteur soviétique M. Iline, rédigé sans doute en 1933–1934, *Les Montagnes et les hommes (Huit récits sur la transformation de la nature)*. Cette publication traduite du russe est une traduction de la langue maternelle d'Elsa Triolet en français (v. Marcou, 1994 : 143)¹⁶. L'ouvrage contient des passages sur le biologiste Lyssenko. Cette publication « destinée aux

sortie est aussi loin que la lune (Triolet, 1970 : 101) » et « Les Russes sont capables de ne pas aller sur la lune parce que cette planète n'est pas assez slave (Triolet, 1970 : 130) ». « Dans le domaine de la science, ce sont les piliers de Dieu, famille, travail, qui tiennent le bon bout, ils sont capables non seulement d'aller dans la lune mais encore de défendre sur terre, l'arme à la main, leurs idées dangereusement archaïques ». (Triolet, 1970 : 130)

¹⁶ Nous considérons cette traduction comme la première traduction de Triolet du russe en français, publiée en volume, en 1936 chez ESI, et rééditée en 1946.

militants pour montrer à quel point la science soviétique est au service de l'Homme, est parfaitement le fruit de son époque (Uztopal, 2014) ». Marcel Prenant, membre du Comité du PCF qui en 1948 publie une réédition du livre de Lyssenko de 1935, est le premier en France à faire connaître ce savant soviétique. C'est au même moment que voit le jour le concept de « science prolétarienne » dans le but de mobiliser les intellectuels autour du savant soviétique. Cette promotion des idées de Lyssenko ne se limite pas uniquement au milieu savant. Louis Aragon, ancien étudiant en médecine, publie en 1948 des articles dans *Action* et *Europe* consacrés à ce que l'on peut déjà appeler « l'affaire » Lyssenko (v. Mazliak, 2015 : 134–148 ; Medvédev, 1971).

Lors d'un voyage à Moscou, Triolet est reçue chez Lyssenko. Comme elle s'intéresse à l'homme du futur et aux romans d'anticipation, l'écrivaine lui pose cette question : « Comment vous représentez-vous l'homme dans deux ou trois siècles ? Comment imaginez-vous alors le bonheur ? » (Triolet, 1950 : 7). Il se tait : « D'abord il n'a pas voulu me répondre. Je crois que cela l'ennuie qu'on lui pose de ces questions, comme à une cartomancienne...il me dit que ses travaux portaient sur la nature sauvage, sur la nature cultivée, mais ne concernaient pas l'Homme » (Triolet, 1950 : 7). Triolet nous livre sa propre interprétation des idées que ce savant prêche sur la Nature et l'Homme : « J'imagine que Lyssenko voulait dire par là que les qualités humaines comme l'intelligence et le cœur seront de plus en plus développées et trouveront de plus en plus leur application dans la société humaine » (Triolet, 1950 : 7).

Il ne faut pas s'étonner que l'écrivaine se soit entourée de scientifiques après la Seconde Guerre mondiale. Nous avons déjà mentionné que son amitié avec Joliot-Curie l'a aidée à écrire un roman sur la guerre nucléaire : « Frédéric Joliot-Curie m'a aidée pour ce roman à ne pas m'enfoncer dans l'atmosphère scientifique. Ceci ne veut pas dire que cette anticipation ait un caractère scientifique » (Triolet, 1972 : 15). L'écrivaine ne cache pas qu'il a eu l'occasion de lire son roman à l'état de manuscrit. Ce roman évoque à Joliot-Curie son enfance, dont Triolet nous raconte cet épisode. (v. Triolet, 1954 : 10). Ce savant a défendu l'écrivaine des critiques et d'autres diffamations dont elle a été victime de la part de certains chercheurs, ainsi que de ceux qui voyaient un roman scientifique plutôt qu'une œuvre d'art.

Joliot-Curie devient un des promoteurs de ce roman en France. Lors de ses nombreux débats et conférences scientifiques et particulièrement à l'occasion de celles qui ont eu pour sujet le maintien de la paix – Joliot-Curie recommande ce livre en disant que Triolet, à partir d'une documentation solide et des recherches scientifiques, est parvenue avec succès à créer une œuvre sur les conséquences d'une guerre mondiale, mais aussi qu'elle met en lumière dans son roman cette chose que nous ne pouvons pas ignorer : les bons et les mauvais aspects que la science peut apporter à l'humanité. C'est la raison pour laquelle il conclut : « Les scientifiques seront reconnaissants à Elsa Triolet d'avoir montré avec force cet aspect bienfaisant de la science » (Joliot-Curie, 1953 : 12). Concernant ce savant qui met l'accent sur la valeur artistique du *Cheval roux*, et loue son talent de vulgarisatrice dans ce roman, Elsa Triolet apprécie tout particulièrement son engagement dans la lutte pour l'interdiction des armes nucléaires :

Les savants m'apparaissent comme des hommes d'une espèce particulière... ils ne ressemblent pas à l'apprenti sorcier qui déchaîne les esprits et ne sait plus les dominer. Mais l'humanité ? est-ce que l'humanité est au niveau de ses propres découvertes ? Il suffit de penser à l'énergie atomique et à ses applications possibles et aussitôt on est saisi du désaccord qui existe chez l'homme entre son génie et son âme. (Triolet, 1959b : 1)

Pour elle, un scientifique d'une telle notoriété est une garantie pour la préservation de la paix. L'écrivaine partage ses idées et le rejoint sur la plupart de ses prises de position concernant l'utilisation abusive de la science : « Je salue en Joliot-Curie le pourvoyeur de nos rêves » (Triolet, 1950 : 7). Cet homme « nous débarrasse d'un vertige métaphysique pour le remplacer par des rêves merveilleux » (Triolet, 1950 : 7). Pour elle, ce savant est un des plus éminents promoteurs du pacifisme en France. Cependant, l'écrivaine est convaincue que la science ne détermine pas la mesure de l'humanité. Le développement de la technologie rend la vie plus facile, il améliore considérablement l'existence :

C'est eux, c'est la science, Joliot-Curie, en tête, qui débarrasseront peu à peu l'homme de tout le travail noir qui le fait souffrir physiquement, de tout le travail machinal qui le neutralise intellectuellement. Joliot-Curie, porte-drapeau de la science, mettant les forces de la nature au service de l'homme, libérera l'homme de tout le travail inhumain qui l'écrase aujourd'hui [...]. (Triolet, 1950 : 7)

L'écrivaine se tient au courant des innovations techniques et lit tout ce qui paraît comme articles et comptes rendus scientifiques publiés dans les presses française et soviétique. Certaines idées des savants l'inspirent pour ses futurs romans. Elle s'intéresse également à la science du langage en rédigeant le roman *L'Âme* (1962) et lit *Les vingt sens de l'homme devant l'inconnu* de Charles Noël Martin (v. Triolet, 1959a : 87) dont elle tire ce commentaire : « Il pense qu'un « super-langage », symboliste ou autre, ne saurait régler la question. Peut-être dit-il, trouverons-nous plus tard une nouvelle façon de penser, et de raconter cette époque, autrement que par des mots codés » (Triolet, 1959a : 87). L'auteure cite Martin, dont la théorie lui est proche. Il trouve que le langage humain, dont nous sommes si fiers, est devenu une muraille infranchissable qui tient l'homme prisonnier et que « dans l'avenir, l'homme libéré considérera notre pauvre langage comme celui des fourmis qui se tâtent les antennes pour se dire ce qu'elles ont à se dire » (Triolet, 1959a : 87).

Alexandre Ananoff¹⁷ et Sakharov¹⁸, sont également les scientifiques de cette époque qui attirent l'attention de l'écrivaine. Ce dernier est un grand physicien

17 Alexandre Ananoff (1910–1992) l'un des tous premiers promoteurs de l'aéronautique en France.

18 Andreï Dimitriovitch Sakharov (1921–1989) physicien nucléaire soviétique d'origine russe, militant pour les droits de l'homme. Il a obtenu le Prix Nobel de la paix en 1975. À l'été 1943, il est envoyé en camp de travail comme charpentier à Kovrov où il découvre la dure vie des travailleurs et paysans soviétiques. En septembre 1943 il a été envoyé dans une grande usine de munition de bassin de la Volga où il travaille comme ingénieur jusqu'en 1945.

soviétique, l'inventeur de la bombe H. Triolet se réfère à une traduction française, récemment publiée dans la *N.R.F* sous le titre « La liberté intellectuelle en U.R.S.S et la coexistence ». Selon l'écrivaine, ce savant est « un des plus importants physiciens de son pays » (Triolet, 1969 : 3). Inconnu du grand public soviétique et étranger, ses travaux et articles scientifiques parus à l'époque de Khrouchtchev le font accéder à la célébrité. Pendant la période de « la déstalinisation », l'écrivaine « exprime ses réserves face à l'évolution du régime soviétique, surtout sur le terrain des droits de l'homme » (Marcou, 2004 : 381). Triolet estime que c'est à elle que revient la responsabilité de faire découvrir au public français ce scientifique qui ose critiquer les excès du régime soviétique : « Plus tard, en 1963–1964, il plaide publiquement en faveur de la liberté de la science, particulièrement de la biologie, en retard dans son pays sur l'occident, liberté dont la physique jouissait déjà du temps de Staline et Beria, ce qui permit d'obtenir les résultats que l'on sait » (Triolet, 1969 : 3). Sakharov évoque la menace qui plane sur la liberté intellectuelle et sur la liberté de penser. Ce savant voit dans les dictatures policières (de Staline, Hitler et Mao Zedong) des menaces pesant sur l'humanité : « L'ayant lu, il devient évident que l'absence de liberté intellectuelle représente pour la survie de l'humanité un danger au même titre que la famine, la pollution des eaux, la dictature policière et autres fléaux... » (Triolet, 1969 : 3). Elle se fait l'écho des savants et énonce une déclaration universelle entre les savants et l'humanité : « L'humanité attend des savants, sans leur vendre son âme dont ils n'ont que faire, un petit commencement de bonheur dans ce monde. Cela dépend dans une certaine mesure d'eux » (Triolet, 1954 : 10).

5. Conclusion

Dans ses écrits qui traitent la science, l'écrivaine nous dit que la science n'est ni bonne ni mauvaise, qu'elle décrit des mécanismes de la nature et de l'univers, que la découverte de l'atome permet aussi bien de faire des centrales atomiques pour produire de l'électricité que de produire des bombes atomiques qui vont tuer des millions de gens. Elle reste profondément convaincue que la science apporte le progrès et donc l'émancipation de l'Homme par rapport à sa condition naturelle, cependant elle reste lucide et est consciente que la science et donc la connaissance ne sont que des instruments aux mains des Hommes qui peuvent aussi les utiliser ou les manipuler à mauvais escient pour obtenir le pouvoir ou faire la guerre, comme elle peut le constater elle-même avec les événements de son époque, telle les avancées de la physique nucléaire et la bombe d'Hiroshima. Elle insiste aussi sur la nécessité de la liberté du savant, qui comme l'écrivain ne doit pas être asservi à une faction, mais constate que l'écrivain contrairement au savant peut s'abstraire de la réalité pour donner libre cours à son imagination. C'est la raison pour lesquelles les réflexions de cette écrivaine sur la science se mêlent parfois avec son idéologie, la morale et le pacifisme auxquels elle tient beaucoup. Cette présence de la science dans ses pensées et écrits journalistiques devient un avant-texte pour ses prochains romans. Par exemple, dans *Roses à crédit* (1959), nous trouvons des passages sur la génétique. Dans *L'Âme*, l'écrivaine traite des machines et robots, de

l'utilisation de la cybernétique et de l'intelligence artificielle, et dans *Écoutez-voir* elle explore la science transposée dans le domaine de la peinture, c'est-à-dire la quatrième dimension. Tous ces sujets doivent être traités individuellement dans le cadre des réflexions que nous avons présentées dans cet article.

Références bibliographiques

- Aragon, L. (1954, mai). Aragon annonce une réponse au Cheval roux. *Les Lettres françaises*, 515, 1.
- Aragon, L. (1954, mars). Une enquête autour du « Cheval roux ». *Les Lettres françaises*, 505, 5.
- Bouchardeau, H. (2001). *Elsa Triolet*. Paris: Flammarion.
- Cyr, G. (1970, jan.-fév.). Littérature et science. *Liberté*, 12(1), 57–67.
- Delranc-G, M. (2020). *Elsa Triolet, naissance d'une écrivaine*. Paris : L'Harmattan.
- Denis, G. (1999). Science, histoire des sciences et littérature. *Tangence*, 61, 8–33.
- Eychart, F. (1992). L'intertextualité biblique dans Le Cheval roux. *Recherches croisées Aragon/Elsa Triolet*, 4, 53–88.
- Ghil, R. (2008). *De la Poésie - scientifique & autres écrits*. Textes choisis, présentés et annotés par Jean-Pierre Bouillot. Grenoble : Ellug/Université Stendhal.
- Joliot-Curie, F. (1953, octobre). Je vous recommande « Le Cheval roux ». *Les Lettres françaises*, 487, 12.
- Lewis, H. (1988). Elsa Triolet, le Parti Communiste français and the Peace Movement in the Era of The Cold War. *Atlantis*, 12(1), 90–96.
- Marcou, L. (1994). *Elsa Triolet. Les Yeux et la mémoire*. Paris : Plon.
- Mazliak, P. (2015). Louis Aragon introduit le débat sur les théories génétiques de Lyssenko. *Les Annales Louis Aragon et Elsa Triolet*, 15, 134–148.
- Medvédev, J. (1971). *Grandeur et chute de Lyssenko*. Paris : Gallimard.
- Mladenović, V. (2020a). Elsa Triolet et les surréalistes. *Uzdanica*, XVII(2), 187–199. <https://doi.org/10.18485/uzdanica.2020.17.2.13>
- Mladenović, V. (2020b). Dijalog između reči i slike u romanu *Écoutez-voir* Elze Triole. In I. Drašković (Ed.), *Slika i reč: zbornik radova* (pp. 331–344). Beograd : Estetičko društvo Srbije.
- Mladenović, V. (2020c, juin). Gloire à l'écrit, ou la Bataille du livre. *L'Humanité*, 34–36.
- Novaković, J. (2019). Poésie et science. In V. Stanojević, et M. Vinaver-Ković (Eds.), *Les études françaises d'aujourd'hui*, 11 (pp. 243–258). Belgrade : Faculté de Philologie, Université de Belgrade.
- Saint-Martin, A. (2005). Le roman scientifique : un genre particulier. *Sociologie de l'art*, 1, 69–99.

Sources

- Triolet, E. (1949a, avril). La Guerre - poème de 1924. *Les lettres françaises*, 254, 1.
- Triolet, E. (1949b, juin). Christo Botev, poète précurseur. *Les lettres françaises*, 266, 1.
- Triolet, E. (1950, avril). Le Pourvoyeur de rêves. *Les Lettres françaises*, 306, 7.

- Triolet, E. (1959a, avril). Le Rendez-vous de St. Denis où l'école buissonnière. *La Nouvelle Critique*, 105, 80–88.
- Triolet, E. (1960, novembre). À quoi servez-vous. *La Nouvelle Critique*, 100–102.
- Triolet, E. (1968). *Luna-Park*. Paris : Gallimard.
- Triolet, E. (1969, février). Le cas d'André Sakharov. *Les Lettres françaises*, 1271, 3.
- Triolet, E. (1970). *Le Rossignol se tait à l'aube*. Paris : Gallimard.
- Triolet, E. (1972). *Le Cheval roux*. Paris : Gallimard.
- Triolet, E. (1959b, octobre). Un romantisme lunaire. *Les Lettres françaises*, 795, 1.
- Uztopal, D. (2014). « La réception en France du lyssenkisme, les scientifiques communistes français et la conceptualisation de la « science prolétarienne » (1948–1956) », *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique*, 122, 121–141.
- Triolet, E. (1953). *De la bombe atomique*, Paris: BNF, Manuscrits inédits.

Велимир Д. Младеновић

Сажетак

РАЗМИШЉАЊА ЕЛЗЕ ТРИОЛЕ О НАУЦИ

Књижевност и наука повезани су још од античких времена. Догађаји као што су Први и Други светски рат, велики и брзи развој науке и технике учинили су да се научници и наука приближе књижевницима у XX веку. Зато ћемо ми у нашем раду анализирати однос и размишљања француске књижевнице Елзе Триоле (1896–1970) према научним сазнањима. Испитаћемо и показати како је њено образовање утицало да се за науку и технику заинтересује још од детињства и какве је последице то оставило на њен књижевни и уметнички рад. Показаћемо како ауторка види одређене ауторе и њихова књижевна дела која за тему имају науку или технолошка сазнања. Захваљујући многобројним чланцима и сведочењима Елзе Триоле приказаћемо њена размишљања о науци која се огледају првенствено у томе да ауторка науку прати, цени те сматра да је она неопходна за правилан развој човечанства. Међутим, ова ауторка не крије свој страх од злоупотребе науке. Показаћемо како су њена лична познанства и друговање са водећим научницима XX века утицала на њен књижевни рад, размишљања и на стварање првог романа у француској књижевности који за тему има нуклеарни рат.

Кључне речи:

Елза Триоле, књижевност, наука, атомска бомба, Фредерик Жолио-Кири

Summary

ELSA TRIOLET'S REFLECTIONS ON SCIENCE

Literature and science have been interrelated since ancient times. In the 20th century, events such as World War I, World War II and the great breakthroughs in science and technology have brought scientists and science even closer to writers. This paper will therefore analyse the way the French author Elsa Triolet (1896-1970) regarded scientific advances, examining how her education influenced her interest in science and technology which started in her childhood, as well as the consequences it had on her literary and artistic work. The author's views on certain writers and their works dealing with the topic of science and technological development will also be discussed. Owing to Elsa Triolet's numerous articles and accounts, we will be able to shed some light on her thoughts on science, reflected primarily in the fact that she is well-informed and appreciative of it, believing it to be necessary for the proper development of humanity. Nevertheless, the author does not hide her fear that science might be abused. It will be demonstrated how her personal friendships and acquaintances with the leading 20th century scientists impacted her literary work, thoughts, and the creation of the first novel dealing with nuclear war in French literature.

Key words:

Elsa Triolet, literature, science, atomic bomb, Frédéric Joliot-Curie

ИНДЕКСИРАН У MLA International Bibliography и DOAJ. Дигиталне копије свезака часописа архивирају се у Дигиталном репозиторијуму Народне библиотеке Србије.

ОБЈАВЉУЈЕ СЕ двапут годишње.

Све информације и упутства ауторима налазе се на www.anali.fil.bg.ac.rs. Радови се предају анонимно путем линка за предају радова.

INDEXED IN the MLA International Bibliography and DOAJ. Digital copies of the Journal are archived in the Digital Repository of the National Library of Serbia.

PUBLISHED twice a year.

All information regarding notes for contributors and stylesheet available online at www.anali.fil.bg.ac.rs. Papers are submitted anonymously via the Submission link on the website.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80(497.11)

АНАЛИ Филолошког факултета = Annals of the Faculty of Philology / главни и одговорни уредник Биљана Чубровић
. - Књ. 1 (1961)- . - Београд : Филолошки факултет, 1961-
(Београд : МАБ). - 24 cm

Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму: Анали Филолошког факултета (Београд. Online) = ISSN 2787-1037
ISSN 0522-8468 = Анали Филолошког факултета (Београд)
COBISS.SR-ID 16394242